Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber:

Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler

Emre Erdoğan • Pınar Uyan-Semerci

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TOPLUMSAL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ İÇİN BİR REHBER:
Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler

Emre Erdoğan - Pinar Uyan-Semerci

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Emre Erdoğan, Pınar Uyan-Semerci
Toplumsal Araştırma Yöntemleri İçin Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 680
Araştırma 17

Kapak Resmi Lale Duruiz

ISBN : 978-605-399-520-3 (paperback)
E-ISBN: 978-605-399-522-7

1. Baskı İstanbul, Nisan 2021

© İstanbul Bilgi Üniversitesi İktisadi İşletmesi
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 6 Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / Faks: 0212 216 24 15 • Sertifika No: 35680

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Gözde Durmuş
Tasarım Mehmet Ulusel
Baskı ve Cilt ER-AY Basım Hiz. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Mas-Sit 1. Cad. No: 191-1 34560 Bağcılar, İstanbul, Türkiye
Telefon: 0212 629 06 40 / Faks: 0212 429 06 47 • Sertifika No: 35680

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Erdoğan, Emre, author. | Uyan-Semerci, Pınar, author.
Title: Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber : gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler / Emre Erdoğan, Pınar Uyan-Semerci.
Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021. | Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 680. Araştırma; 17.
Identifiers: ISBN: 9786053995203 (paperback), E-ISBN: 9786053995227
Subjects: LCSH: Sociology --Research --Methodology. | Social sciences --Research --Methodology. | Social sciences --Research.
Classification: LCC: HM48 .E73 2021

Emre Erdoğan - Pinar Uyan-Semerci

TOPLUMSAL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ İÇİN BİR REHBER

Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler

Kitabın çevrimiçi versiyonu ve ders videoları için:
http://arastirmarehberi.org/ adresini veya
karekodu kullanabilirsiniz.

Dr. Ziya Güveli'ye...

İçindekiler

xiii **Yazarlar**
xv **Önsöz**

1 *1* Bilginin Kaynakları ve Bilimsel Bilgi
- 1 Giriş
- 2 Bilmenin Kaynakları
  - 4 Belirsizlik ve Bilme Açlığı
  - 6 Bilginin Farklı Kaynakları
    - 7 Kişisel Deneyimler ve Gözlemler
    - 9 Gelenekler
    - 12 Otoriteye Güvenmek
  - 15 "De omnibus dubitandum est"
- 16 Bilimsellik Nedir?

25 *2* Gerçeklik Nedir? Paradigmalar
- 25 Giriş
- 26 Gerçeklik Nedir?
- 29 Bilmenin Tarihi
  - 30 Modernizm Öncesi
  - 31 Modernizm
  - 34 Modernizm Sonrası - Post Modernizm
- 35 Bilgi Nasıl İlerler? Paradigmalar
- 39 Paradigma Örnekleri

43 *3* Araştırma Sorusu Nasıl Sorulur?
- 43 Giriş
- 44 Araştırma Sorusu Tasarlama
  - 51 Biçimsel Özellikler
    - 51 Özel İsim Taşımaması
    - 52 Normatif Olmaması
    - 52 Araştırılabilir Olması
  - 52 Araştırma Sorusu Geliştirme Adımları

55 *4* Toplumsal Araştırmada Etik
- 55 Giriş
- 55 Araştırmada Etik
- 57 Araştırma Sürecinde Etik Aşamalar
  - 58 Kuramların Sorgulanması
  - 59 Araştırmanın Kaynağı

59 Araştırma Araçları ve Onam Formu
63 Sahada Saygı
64 Araştırma Yazımı
65 Araştırma Sonrası

69 *5* Örneklem Nasıl Çekilir?
69 Giriş
70 Örneklem Tasarım Tarihi
76 Örnekleme Kavramları
76 Evren
77 Örnekleme Çerçevesi
78 Örneklem
79 Merkezi Limit Teoremi
80 Hata Payı
82 Örnekleme Yöntemleri
82 Olasılıklı Olan ve Olmayan Örneklemler
83 Olasılıklı Olmayan Örneklemler
83 Gelişigüzel/Kolayda Örneklem
86 Amaçlı Örneklem
87 Kartopu Örneklemi
89 Kotalı Örneklem
93 Olasılıklı Örnekleme Yöntemleri
93 Basit Rassal Örnekleme
94 Sistematik Rassal Örnekleme
95 Katmanlama
96 Kümeleme
98 Çok Aşamalı Örnekleme
101 Niteliksel Çalışmalarda Örneklem

107 *6* İnsanlar Nasıl Yanıt Verir?
107 Giriş
108 Yanıt Verme Süreci
112 Kodlama
113 Anlama
117 Çağırma/Getirme
120 Yargılama
121 Raporlama
122 Yanıt Verme Sürecinde Farklı Örnekler
122 Hızlı ve Yavaş Yanıt Vermek
124 Sosyal Arzu Edilebilirlik ve Diğer Yanlılıklar

131 *7* Soru Nasıl Sorulur?
131 Giriş
133 Açık Uçlu Sorular
136 Kapalı Uçlu Sorular

137 Basit İkili Sorular
138 Çoktan Seçmeli Sorular
140 Frekans/Sıklık Soruları
140 Çok Seçenekli Sorular
142 Derecelendirme (Rating) Soruları-Likert Soruları
146 Sıralama Soruları
150 Soru Formu Tasarım ve Kullanımı
151 Farklı Veri Toplama Yöntemleri
153 Soru Formlarının Test Edilmesi
153 Odak Grup Toplantıları
153 Derinlemesine Görüşmeler
155 Saha Testi

157 *8* Derinlemesine Görüşmeler
157 Giriş
158 Derinlemesine Görüşmelerin İşlevi ve Kullanım Alanları
160 Derinlemesine Görüşmelerde Farklı Yöntemsel Yaklaşımlar
160 Pozitivist Yaklaşımlar
160 Fenomenolojik Yaklaşımlar
161 Eleştirel Yaklaşımlar
162 Derinlemesine Görüşmeler Tasarlamak
162 Derinlemesine Görüşmelerde Örneklem
163 Derinlemesine Görüşmelerde Araçlar
166 Derinlemesine Görüşmelerde Dikkat Edilecekler
168 Madencilik mi, Seyahat mi?
168 Başka Bir Dilde Görüşmek
169 Uzaktan Görüşmek
169 Veri Analiz Etmek
169 Tamamen Niteliksel
170 Temellendirilmiş Kuram
171 Niceliksel Analizler
171 Naturalizm mi, Etnometodoloji mi?

173 *9* Odak Gruplar
173 Giriş
174 Odak Grupların İşlevi ve Kullanım Alanları
174 Neden Odak Grup Yapalım?
174 Odak Gruplar Topluluk Dinamiğini Yansıtır
175 Odak Gruplar Katılımcının Perspektifinden Bakmamızı Sağlar
176 Odak Gruplar Farklı Düzeylerde Analiz Yapmamızı Sağlar
177 Odak Grup Sonuçlarını Nasıl Kullanabiliriz?
178 Odak Grup Tasarlamak
178 Odak Gruplarda Örneklem

179 Odak Grubu Oluşturmak
180 Odak Grup Dinamikleri ve Moderasyon
182 Bir Başka Dilde Moderasyon
183 Moderasyon akışı
185 Odak Grupların Analizi

189 *10* Toplumsal Araştırmada Deneyler
189 Giriş
190 Sosyal Bilimlerde Deney
191 Neden Deney Yapmalıyız?
193 Deneyler Ne İşe Yarar?
194 Deney Türleri ve Tasarımı
194 Deney Türleri
196 Deneysel Yöntem Kavramları
197 Deneysel Yöntemde Örneklem
198 Yarı-Deney Türleri
199 Deneysel Yöntemin Geçerliliği
200 Deney Tasarımları
202 Doğal Deney

205 *11* İçerik Analizi
205 Giriş
205 İçerik Analizi Örnekleri
212 İçerik Analizi Paradigmaları
212 Temel İçerik Analizi
213 Yorumlayıcı İçerik Analizi
214 Niteliksel İçerik Analizi
215 İçerik Analizinde Örneklem

221 **Dizin**

Tablo ve Şekil Listesi

17 Şekil 1.1 Bilimsel Sürece Dair Şematik Anlatım
27 Tablo 2.1 Ontolojik ve epistemolojik sorularla sosyal bilimlerde farklı yaklaşımlar
37 Şekil 2.1 Bilimin Gelişimi ve Yeni Paradigmalar
48 Şekil 3.1 Araştırma Sorusu Kriterleri: "Sizin Sorunuz Nerede Duruyor?"
53 Şekil 3.2 Araştırma Sorusu Geliştirme Adımları
60 Şekil 4.1 Onam Formu - 1: Çocuk Onam Formu
61 Şekil 4.2 Onam Formu - 2: Araştırmaya Gönüllü Katılım Formu
81 Tablo 5.1 Hata Payı Hesaplama
93 Şekil 5.1 Basit Rassal Örnekleme
94 Şekil 5.2 Sistematik Rassal Örnekleme
96 Şekil 5.3 Örneklem Belirleme için Katmanlama
97 Şekil 5.4 Kümeleme ile Örneklem Belirleme
193 Şekil 10.1 Doğa Bilimleri Deney Örneği
201 Şekil 10.2 Solomon Dörtlü Grup Tasarım

Yazarlar

EMRE ERDOĞAN

Galatasaray Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan Prof. Dr. Emre Erdoğan aynı bölümde doktorasını tamamladı. 1996'dan itibaren kamuoyu araştırmaları yapan Erdoğan 2003 yılında bağımsız bir araştırma şirketi olan Infakto RW'yu kurdu. 2005 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yarı zamanlı olarak Araştırma Metotları ve İstatistik dersleri veren Erdoğan, 2015 yılından itibaren İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak çalışmakta, halen Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir. Erdoğan; dış politika ve kamuoyu, siyasal katılım, kutuplaşma, popülizm, genç ve çocuğun iyi olma hali; gönüllülük, sosyal sermaye ve sosyal gelişim konularında çok sayıda araştırma yürütmüş ve yayın yapmıştır. Akademideki araştırmalarının yanı sıra sivil toplumda da birçok araştırmada danışman ya da yürütücü olarak yer almıştır.

PINAR UYAN-SEMERCİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanı olan Prof. Dr. Pınar Uyan-Semerci, 2007 yılından beri Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin müdürlüğü görevini yürütmektedir. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden alan Uyan-Semerci'nin akademik çalışma alanları siyaset felsefesi, karşılaştırmalı siyaset, sosyal politika ve sosyal bilimlerde metodolojidir. Uyan-Semerci, evrensellik, adalet, haklar, katılım, vatandaşlık, insani gelişim, yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluk, göç, kolektif kimlik oluşumları, ötekileştirme, kutuplaşma, çocuk işçiliği ve çocuğun iyi olma hali konularında birçok araştırma projesi yürütmüş, makale ve kitap yayını yapmıştır.

ÖNSÖZ

Bir kitap neden yazılır? Binlerce kelime birbirinin peşi sıra neden aktarılmak istenir? Farklı zorunlulukları bir kenara bırakırsak, kelimeler zihinde durmadığında, aktarılacak bir dert, bir söz, paylaşılmak istenen bir hikâye, bir bulgu, bir araştırma olduğunda kitap yazma yolculuğunda bulur kendini insan... Peki ama bir yöntem kitabı neden yazılır? 2021'e dek defalarca birçok dilde birçok farklı kitapla, dersle aktarılmış olan metoda dair yeni ne söylenebilir ki? Niye biz bu kitabı yazmak istedik? Metoda dair verdiğimiz birçok ders, eğitimler, yaptığımız atölye çalışmaları, yazdığımız makale ve kitaplarda metoda dair aktardıklarımız neden yetmedi?

Sanırız en temel ve en büyük motivasyon araştırmalarına dair danışmak için çok sayıda kişinin bize ulaşmasıydı. Soru soran, danışan lisans ve lisansüstü öğrencilerin yanı sıra yönteme çok kafa yorduğumuzu bilen meslektaşlarımız ve sivil toplum çalışanları da kendi araştırmaları için bizlerle görüştüler. İstanbul Bilgi Üniversitesi (BİLGİ) Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde verdiğimiz dersler; Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi Çocuk Çalışmaları Birimi'nde yürüttüğümüz araştırmalar, konferanslar ve eğitimler bize bu soruların iletilmesine vesile oldu. Lund Üniversitesi Raoul Wallenberg Enstitüsü ve Research Worldwide Istanbul ile üç yıldır üst üste düzenlediğimiz Metot Okulu'na gelen başvuruların yoğunluğu ve meslektaşlarımızdan gelen benzer bir atölye çalışması talebi derslerimizi yazılı bir metin haline getirebilir miyiz sorusunu bize düşündürttü.

Bu düşünce ile, derslerimizde konuyu ele alırken, yöntem kitaplarında yer almayan neleri eklediğimizi, aktardığımızı kendimize sorduk. Derslerin ya da bir araştırmaya dair görüşmelerimizin en önemli noktası etkileşim. Biz derslerimizde kendi çalışmalarımızdan örnekler vermeye dikkat ediyoruz. Öğrenciler ya da bize araştırma sorusu ile gelen her bir araştırmacıyla aslında beraber bir düşünme sürecine giriyoruz. Dolayısıyla bu metnin olabildiğince birlikte düşünme eylemini içermesi gerektiğine ikna olduk.

İkincisi belki de bir yöntem kitabından beklenmeyecek kadar kuramsal tartışmalara yer verme ihtiyacı hissetmemiz oldu. "Tüm yöntemsel tartışmalar kuramsaldır" cümlesine gerçekten inanan iki sosyal bilimci olarak, bu kitapta kuramı düşünmeye, tartışmanın nasıl bir kuramsal çerçeveden kurgulandığını anlamanın gerekliliğine vurgu yapmaya çalıştık.

Kuramla kurulan bu ilişki; bu alanda ilgili yazına da referansla bilginin nasıl oluştuğunu; en kişisel kaygılardan ilham alan bir araştırma sorusunda dahi, özel isimleri paranteze aldığımızda hangi kuramsal bilgiye katkı sunmaya çalıştığımızı anlama gayretidir. Sorular eşliğinde en temelde neyi merak ettiğimizi ve bu meraktan yola çıkarak, nasıl bir araştırma sorusu ve önerisi geliştirmemiz gerektiğini netleştirmeye çalışıyoruz. Buna istinaden de uygun yöntemi ya da yöntemleri düşünüyoruz. Bu noktada yaptığımız işin "zanaat" kısmı devreye giriyor. Veriye, ampirik olana karşı şüphecilik aslında daha iyiye, daha doğru yöntemleri geliştirmeye bizleri yöneltiyor. Yöntem araçlarında dikkat edilmesi gerekenleri; sorunun nasıl sorulduğundan yanıtın nasıl verildiğine kadar tüm araçları anlatırken yaptığımız birçok çalışmaya referansla detaylandırmaya gayret ediyoruz. Tam da bu farklı örnek çeşitliliği ve bazı açılardan "peki ama nasıl daha az hata yaparız?" sorusuna vermeye çalıştığımız yanıt bizi bu kitabı yazmaya yöneltti. Zaman da dâhil olmak üzere kısıtlı kaynaklar ve imkânları da göz önüne alarak; çeviri olmayan veya daha çok ilgili yazının Türkçe derlenmesi şeklinde organize edilmeyen, okuru sorularla düşünme yolculuğuna davet eden ve her bir araştırmasında kullanacağı araçlar için tekrar tekrar bakıp faydalanacağı bir el kitabı hayal ettik. Bu nedenle de kitabı mümkün olduğunca konuşma dilinde, çok fazla referansa boğmadan ve özellikle alandaki ihtiyaçlara yanıt verebilecek şekilde toplumsal araştırmalarda bir rehber olması hedefi ile kaleme aldık.

Bu kitabı yazmaya yönelten bir başka unsur ise yönteme dair birtakım kalıpyargılar ve önyargılarla yıllar içinde çok fazla uğraşmamıza rağmen hâlâ çelişkilerle dolu tutumları gözlemlememizdir. Anket çalışmalarına mesafeli duran birçok meslektaşımız, yöntemi, örneklemin detaylarını öğrenmeden sa-

yıların, yüzdelerin büyüsüne kapılabilirken; matematiğe mesafeli olan sosyal bilim öğrencileri ise derinlemesine mülakatı ve odak grup çalışmalarını tercih edip, bulgularını yöntemle oldukça çelişkili bir biçimde genelleyici bir dil ile aktarabilmekteler. Sosyal gerçekliğe dair ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tartışmaların farkında olmak ve buna istinaden araştırmacılar, sosyal bilim öğrencileri olarak kendimizin nerede durduğunu düşünmek bir gereklilik. Bu kitapta da dilimiz döndüğünce bu noktaların altını çizmeye çalıştık.

Bunun yanı sıra kitabı yazmaya karar vermemizde en büyük etkenlerden biri bu yöntem kitabının daha çok sınırlı, zorlu sahalarda çalışacak olan araştırmacılara yardımcı olmasını hedeflememizdi. Kırılgan, toplumsal dışlanma yaşayan ve çoğu zaman sesleri duyulmayan madun gruplarla araştırma yapmayı önemli bulmamızdı. Tarih yazınında "Madun Tarihi" (Subaltern History)'nin çıkışında Hegel, Foucault ve Gramsci'ye referansla oldukça tartışılan madunun tarihin öznesi olamama halini kırma çabası oldukça önemli bir metodolojik kaygıyı da barındırıyor. Özellikle Hindistan'ın kolonyal geçmişi ve tarih yazımı ile ilgili bir hesaplaşmadan yola çıkan Madun Çalışmaları verdiği yanıtlar kadar sorduğu sorularla aslında sosyal bilim çalışmalarına yeni bir soluk getirmiştir. Spivak'ın sorduğu "Madun konuşabilir mi?" sorusu da dâhil olmak üzere sesleri çık(a)mayan ya da daha doğrusu seslerini duyuramayan, kelimeleri başka dillerde olan ya da aynı dilde olsa bile kavramlara yabancı olanların konuşması ne kadar mümkün? Hem epistemolojik hem de metodolojik açıdan çok önemli olan bu soru, feminist metodolojinin dillendirmeye çalıştığı birçok noktayla da kesişir. Feminist metodolojiyi anlatan Sandra Harding (1987) "Introduction: Is There a Feminist Method?" başlıklı makalesinde sosyal bilimlerde, egemen olan soruların, var olan egemen dilin beyaz erkekler tarafından belirlendiğini belirterek feminist çalışmaların, kadın deneyimlerine dair konulara, içeriden ve öznel sorular sormaya çalışması gerektiğini söyler. Harding, pozitivizmin değer-yansız bilim insanı mitinin olanaksızlığını vurgulayarak, araştırmacının sınıf, etnik köken, kültür ve toplumsal cinsiyet konumunu belirtir. Araştırmacı somut arzuları ve ilgileri olan tarihsel bireydir. Marie Mies (1995), kadın tarihinin yazılması konusunda sözlü tarihin önemli bir araştırma yöntemi olarak ortaya çıktığını söyler. Bu nokta "bilgi"nin oluşumu, otorite ve güç ile ilişkisi gibi epistemolojik soruların metodolojik olanla ne kadar iç içe geçtiğini de gösterir.

İşte tam da bu kaygılarla 20 yılı aşkın saha deneyimimizi de düşünerek, çok farklı dezavantajlılıkları olan, özel ihtiyaç sahibi kırılgan grupları -LGBTİ+, düzensiz göçmenler, mevsimlik tarım sürecindeki aileler, çocuklar,

ne işte ne okulda olan gençler, kayıt dışı çalışanlar- akılda tutarak, mümkün olduğunca her başlık altında örneklerle kendini daha zor ifade etme imkânı olanlara nasıl ulaşılabileceğine değinmeye çalıştık. Bu noktada 10 yılı aşkın süredir çocuğun iyi olma hali bağlamında yaptığımız çalışmaların da etkisi ile yine verdiğimiz örneklerde çocukların üstün yararını gözeten bir biçimde çocuk katılımını sağlamaya yönelik etik ve metodolojik kaygıları aktarmaya gayret ettik. BİLGİ Çocuk Çalışmaları Birimi (BİLGİ ÇOÇA) ile daha önce düzenlediğimiz çocuk alanında metodolojiye dair atölyede de özellikle bu alandaki sorular ve ihtiyaçlar dillendirilmişti. Yine farklı STK'larla yaptığımız eğitimler ve gönüllü desteklerde de bu nokta bir eksik olarak ifade edildi.

Kitabın çevrimiçi[1] olarak tasarlanması da aslında hem ulaşılabilirliği hem de yaşayan bir metin olarak başta belirttiğimiz etkileşimin mümkün olduğunca sağlanması açısından süreçte şekillendi. Kitabın sınırlı sayıda basılı hali olsa da kitap aslında çevrimiçi tasarlandı ve bu sebeple çevrimiçi olan kısa videolar, blog yazıları ile özellikle alana daha yabancı olanların rahatlıkla anlayabileceği kaynaklar tercih edilmeye çalışıldı. Ayrıca yine etkileşimi arttırmak ve önemli noktaların altını çizebilmek için kitabın tüm bölümlerine dair ders videoları açık kaynak olarak erişime açıldı. Yine her bölümün sonunda ana noktaların özetlendiği doodle videolar yer aldı.

Tüm bunları mümkün kılan çocuk alanındaki araştırmalarda bizimle çalışan ve son iki yılda da bizleri kırmayarak metot alanındaki atölye ve yüksek lisans dersinde asistanlığımızı üstlenen BİLGİ ÇOÇA Koordinatörü Gözde Durmuş. Gözde'nin editör olarak inanılmaz emeği ile kitap metni kutular, sorular ve ilgili linklerle daha çok konuşur hale geldi. Metnin içinde olabildiğince az referansla, metni "konuşur, anlatır gibi" yazmaya gayret ettik. Her bölümün içinde sorular, bilgi ve örnek kutuları, ilgili linkler ve meraklısına kaynakça ile yeni okumalara yönlendirmeye çalıştık. Kitabın altyapısını kuran Yaman Ural'la da bu vesile ile tanıştık ve umarız bu uzun bir yolculuğun başlangıcı olur. Tüm emekleri ve özeni için teşekkür ederiz. Kitabın kaynakçasının düzenlenmesi konusunda emeği için Birnur Eyolcu Kafalı'ya teşekkürlerimizi sunarız. BİLGİ Göç Merkezi Projeler Koordinatörü Gizem Külekçioğlu'na da her zaman olduğu gibi özeni ile tüm süreçte yanımızda olduğu için teşekkür ederiz. Kitabın kapağında ve kitabın çevrimiçi versiyonunun tüm bölüm girişlerinde çok kıymetli Lale Duruiz Hocamız'ın resimleri var. Lale Hoca, kitabın ilk okuyucusu olarak her bölümdeki anlatı ile bağlantılı

1 Elinizde tuttuğunuz bu kitabın çevrimiçi versiyonuna arastirmarehberi.org adresinden ulaşabilirsiniz.

resimleri yarattı. Onunla da diyalog halinde kitabı yazabildiğimiz için kendimizi çok şanslı hissediyoruz, çok teşekkür ederiz.

Lund Üniversitesi Raoul Wallenberg Enstitüsü ve Research Worldwide Istanbul'a üç yıldır üst üste düzenlediğimiz Metot Okulu'na; bu kitaba ve ders videolarına olan desteği için minnettarız. Sevgili Seda Alp ve Sevgili Aysel Madra'ya bu süreçteki içten ilgileri ve destekleri için çok teşekkür ederiz.

Birey ve araştırmacı olarak birçok farklı dönemde, birçok farklı okulda eğitim alır, besleniriz. Her ikimiz de 1990'ların ikinci yarısında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde önce öğrenci, daha sonra yüksek lisans ve doktora eğitimi sırasında asistan olarak bulunduk. O günlerin Türkiye'sinde pek de yaygın olmayan biçimde sosyal bilimi kuram ve veriyi bir arada değerlendirerek anlamaya çalışan, dünyaya soru işaretleriyle bakmayı ve bunu üniversite kelimesinin anlamına layık biçimde "evrensel" niteliklerde yapmayı öğreten bir dizi "hoca"nın öğrencisi olduk. Her birinden çok farklı dersler aldık, çalışmalarından öğrendik, bazılarıyla sonrasında da yakın çalışma imkânımız oldu. Ayşe Buğra, Ali Çarkoğlu, Mine Eder, Yılmaz Esmer, Ersin Kalaycıoğlu, Ziya Öniş, İlkay Sunar ve Hakan Yılmaz isimlerini mutlaka belirtmemiz gereken hocalarımız. Boğaziçi bize üniversitenin sadece basit bir bina olmadığını; kendine ait bir "ruhu" olduğunu öğretti. Sadece hocalarımızdan değil, sınıf arkadaşlarımızdan, asistan odasındaki tartışmalarımızdan ve öğrencilerimizden de çok şey öğrendik. Metot Okulu'nda ricamızı kırmayıp bizimle ders veren, her ikisi de kendi konusunda benzersiz bir değere sahip Senem Aydın Düzgit ve Sedef Turper Alışık'ın varlığı da bunu gösteriyor. Önce Boğaziçi Üniversitesi'nde, daha sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde beraber çalıştığımız iki dostumuz bu kitabın ruhuna katkıda bulundular, onlara da teşekkür etmek istiyoruz. Benzer bir biçimde bütün araştırma yolculuğumuz boyunca Güçlü (Atılgan) ile beraber düşündüğümüz için şanslı olduğumuzu belirtmek isteriz, katkıları ile bu kitabı var edenlerden biri olduğu için kendisine çok teşekkür ederiz. Ve ikimizin de şu an görev yaptığı, akademik "ev"olarak hayatımızda her zaman önemli bir yer tutan İstanbul Bilgi Üniversitesi'ndeki ve BİLGİ Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki beraber düşündüğümüz meslektaşlarımıza ve öğrencilerimize de teşekkürlerimizi sunmamız gerek.

Tüm diğer çalışmalarımızda olduğu gibi bu süreçte de bize sabırla destek veren dar ve geniş ailelerimizin üyelerine, özellikle de Mercan, Çağan, Armağan ve Hakan'a da teşekkür borçluyuz.

En son ama en büyük motivasyonumuz oldukça kişisel. Bu kitap fikrini düşünürken, 14 Mart 2019'da maalesef çok kıymetli bir dostumuzu Dr. Ziya Güveli'yi çok erken, birden kaybettik. Yirmi yıldan uzun bir süre boyunca içinde yer aldığımız bütün saha çalışmalarında bize yol gösteren, mümkün olan en iyi bilgiye nasıl ulaşabileceğimiz konusunda bize akıl veren ve anket çalışmalarını son derece titiz bir şekilde koordine eden Ziya Bey'i her zaman özleyeceğiz, bu kitabı onun anısına ithaf ediyoruz. En zor saha çalışmalarında yanımızda olan Ziya Bey'in anısı, son bir yılda başta pandemi olmak üzere yaşadığımız tüm olağandışı gelişmelere rağmen bu kitabı yazmamızı sağladı. İthaf ettiğimiz dostumuza yaraşır bir kitap olmasını sağlamak için elimizden gelen tüm çabayı gösterdik. İyi bir saha çalışması, araştırma yapabilmek ne kadar iyi bir ekibe sahip olduğunuzla çok ilişkilidir. Biz Ziya (Bey) ile çalışabildiğimiz için çok şanslıydık.

Kaynakça

Harding, S. (1987). *Feminism and methodology*. Indiana University Press.

Mies, M. (1995). Feminist araştırmalar için bir metodolojiye doğru. S. Çakır ve N. Akgökçe (yay. haz.), *Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde, (s. 48-64). Sel Yayıncılık.

Spivak, G. C. (2016). Madun konuşabilir mi? Dipnot.

1

Bilginin Kaynakları ve Bilimsel Bilgi

GİRİŞ

Bu bölümde toplumsal bir araştırmaya başlamadan önce araştırmacının bilgi kaynaklarına nerelerden ulaştığını sorgulamasını, bildiğini düşündüğü konulardan şüphe etmesinin önemini ve bilimsel bilginin özelliklerini ele alacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- "Bilme isteği"nin kökenlerini ve nedenlerini sorgulamak;
- Bilgi kaynaklarına eleştirel yaklaşmak;
- Araştırmacının bilgi arama sürecinde kendi durduğu noktayı, rolünü fark etmesini sağlamak;
- Bilimsel bilginin ilerleyişi hakkında öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Aşağıdakilerden hangilerini biliyorsunuz? Bildiklerinizi nereden biliyorsunuz? Bilgi kaynaklarınız neler?
  - Adınız?
  - Yarınki hava durumu?
  - Dünya nüfusu?
  - En çok dinlemeyi sevdiğiniz şarkı?
- Bilimsel olmak ne demektir? Bilimsel olanla olmayanı nasıl ayırt edebiliriz?

BİLMENİN KAYNAKLARI

Bugün, içinde yaşadığımız çağda, Sokrates'in çok tekrarlanan "Bildiği tek şeyin hiçbir şey bilmediği" sözünü düşünmek iyi bir başlangıç olabilir mi? Bunca bilgi varken ve bilgiye erişim bu kadar kolayken hiçbir şey bilmediğimizi söylemek mümkün mü? İçinde yaşadığımız çağ aynı zamanda yanlış bilgiye, yalan ve/ya yanıltıcı haberlere de eldeki tüm yeni araçlarla belki de hiç olmadığı kadar kontrolsüz bir halde maruz kaldığımız bir dönem değil mi? İşte tam da bu noktada bildiğimiz herhangi bir şeyi düşünelim. Bugünün tarihi? Adınız? Hava sıcaklığı? Yarın yağmur yağıp yağmayacağı? Koronavirüs teşhisi konmuş kişi sayısı? Şimdi de, bütün bunları nereden bildiğimizi düşünelim. Bugünün tarihini, hemen bilgisayarınızın sağ alt köşesindeki rakamlardan öğrenebilirsiniz. Bu satırları yazdığımız bugün 15 Ekim 2020. Pekiyi, 15 Ekim 2020 olduğunu size söyleyen bilgisayarınız nereden öğrendi bunu? Bir sunucuya bağlanarak öğrenmiştir muhtemelen. O sunucu nereden biliyor? Neden 2020? Neden Ekim? Neden bu kelimeler? Türkçe dilinde yazıyoruz ama başka dilde Ekim ayı ne şekilde ifade ediliyor? 2020 belki aynı yazılıyor ya da belki başka bir takvim kullanılıyor.

Bu zor oldu dersek, diğer bildiğimizden emin olduğumuz konuya geçelim. "Adımız gibi biliyoruz" deriz. Gerçekten de adımız gibi bilmeyi düşünelim. Daha kolay olmasını umduğumuz bir soru soralım: Adımızı nereden biliyoruz? Nüfus kağıdımıza yazdılar, aklımız yettiğinde öyle seslendiler, bir süre sonra seslendiklerinde yanıt vermeyi öğrendik. Başka bir şey diye seslenselerdi, ona da yanıt vermeyi öğrenir miydik? Bazen, nüfus kağıdında yazanla, bize seslenilen adlarımız farklı olabiliyor. Ebeveynlerimizin, devlet dairesine resmî olarak bildirdikleri adlarımızla, seçtiğimiz adlarımız da farklı oluyor. O zaman da arkadaşlarımız, bizim söylediğimizi adımız olarak kabul ediyorlar.

? Adımızı kime, neye istinaden biliyoruz?

Hava sıcaklığı? Cep telefonumuz bize havanın kaç derece olduğunu söylüyor. O nereden öğreniyor? Daha önceki nesiller olarak hava sıcaklığını kendi termometremizle ölçmeye çalışırdık, o termometrede -30 ile 100 arasında rakamlar olurdu. Pekiyi, 100'ün 100 olduğunu nereden biliyoruz? Suyun kaynadığı derece mi? Yeni Zelanda'da yaşasaydık suyun kaynama noktası 212 derece olacaktı, donma noktası da 32 derece. Biz Celsius ile ölçüyoruz, onlar Fahrenheit ile. Kimin ne ile ölçeceğine kim karar veriyor? Metrik sistemin ge-

çerli olduğu bir ülkede başka bir sistemi kullanma şansımız var mı? Üstelik bütün bu dereceler, belli bir varsayım altında geçerli, yani "deniz yüksekliğinde". Yüksek bir yere kamp yapmaya gittiğimizde, tenceredeki su 100 derecede kaynamaz, şaşırmayın. Bu da aslında evrensel bilgi olarak düşündüğümüz bazı bilgilerin de ancak belli şartlar, belli koşullar altında geçerli olduğunu gösteriyor.

Yarın havanın nasıl olacağını televizyon haberlerinden, meteoroloji müdürlüklerinin internet sitelerinden ya da cep telefonlarımızda yüklü uygulamalardan öğrenebiliriz. Pekiyi, onlar nereden öğreniyorlar? "Yüzyıllardır var olan meteoroloji denen bir bilim dalı var, onlar bir şekilde tahmin etmeyi öğrenmişlerdir" diyebilirsiniz. İçiniz rahat olsun diye söyleyelim, hava tahminleri önümüzdeki iki günü çok iyi tahmin edebiliyorken, sonraki günlerde doğru tahmin etme oranı giderek düşüyor (Kaplan & Türkölmez, 2013). Uzmanları bir haftadan uzun tahminlere pek güvenmeyin diyor, bahçedeki ayva ağacındaki ayva sayısı ya da büyükannenin romatizmaları daha doğru bir tahmin yüzdesine sahip olabilir.

2020 yılının neredeyse tamamını kaygı içerisinde geçirmemize yol açan Koronavirüs vaka sayılarına gelelim. Herhangi bir ülkede, herhangi bir günde, kaç tane Koronavirüs vakası olduğunu nereden biliyoruz? Ülkelerin resmî sağlık otoritelerinin açıklamalarından değil mi? Pekiyi, onlar nereden biliyor? Hastanelerden, sağlık kayıtlarından topluyorlardır. Kritik soruya gelelim o zaman? Herhangi bir ülkede, herhangi bir günde açıklanan rakamlara dayanarak, o gün "gerçekten" şu sayıda Koronavirüs hastası vardı diyebilecek miyiz? Yapılan bir araştırmaya göre Mart 2020'de İngiltere'de yaşayanların sadece dörtte biri hükümetin açıkladığı rakamlara güveniyormuş (Seyd, 2020). Bazılarına göre daha az, bazılarına göre daha çokmuş. Bu veriye dair güvensizliğin nedeni hem verilerin aktarılmasında başka çekincelerin devreye girmesinden kuşku duyulması hem de aslında verinin doğru olarak tespit edilmesindeki zorluklar olabilir. Ülkede yapılan test sayısı tespit edilen vaka sayısını doğrudan etkilerken, bu tespitin ne oranda kamuoyuyla paylaşıldığı ayrı bir sorudur. Ancak önemli olan, hayatımıza bu kadar büyük etkisi olan ve yayılması kontrol altına alınmaya çalışıldığı için kayıtlara geçen veriyi bile tam olarak bilemeyebiliyoruz.

Bu kadar az sayıda örneği düşündüğümüzde bile, aslında çok fazla şeyi gerçekten "bilmediğimizi" fark edebiliriz. Sokrates'in söylediği kadar olmasa bile neyi gerçekten bilip, bilmediğimiz önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Yaşamda bildiklerimizin çok azı doğrudan deneyim-

lerimize dayanmaktadır. Birçok bilgiyi başka bilgi kaynaklarından öğreniyoruz. İnsana içkin bir özellik aslında bilme, öğrenme isteği. Hepimiz aynı sorular için olmasa da "bilme açlığı"nı, "öğrenme açlığı"nı doyurmaya çalışırız.

Belirsizlik ve Bilme Açlığı

Çoğumuzun bildiği Fransız yazar Jules Verne, 1863 yılında bir roman yazmış: "Yirminci Yüzyılda Paris". Kitap, yazıldığı tarihten yüz yıl sonrasındaki, 1960'lardaki Paris'i anlatıyormuş (Verne, 2016). Yayıncısı, kitapta yazılanları o kadar "inanılmaz" bulmuş ki, bir kenara kaldırıp lafını bile etmemesini istemiş. Kitap, 1989 yılında torunu tarafından muhtemelen tavan arasında bulunmuş ve yayınlanmış. Yayıncısının "inanılmaz" bulduğu kitap, günümüz okuyucusu için neredeyse sıkıcı ve hayal gücünün genişliğine hayran olduğumuz Jules Verne'in bugünkü yaşamımızı öngörmenin yanından bile geçemediğini düşündürtüyor. Gelecekteki yaşamı düşleyen çoğu kurgu eserin başına da bu geliyor, en geniş hayaller yaşadığımız gerçekliğin yanına bile yaklaşamıyor. 2020 yılında bir Ay Üssü Alfamız olmaması ya da Jetgillerin uçan otomobillerinden hâlâ üretilmemesi, sayısı az olan başarısızlıklarımız listesine konabilir. Gündelik yaşamımız o kadar hızlı değişiyor ki, ütopyaların ya da distopyaların ötesine geçti, tek bir nesilde iki ayrı yaşamı deneyimliyoruz.

? Yaşamınızı düşündüğünüzde çocukluğunuza kıyasla sizin günlük yaşamınız ne kadar değişti?

Gündelik yaşam teknoloji sayesinde bu kadar çok değişmişken; biz, "homo sapiens" olarak çok fazla değişmedik. Şu andaki fizyolojik donanımımızı oluşturan "homo sapiens" 200.000 yıl önce ortaya çıkmış, 70.000 yıl önce doğduğu memleket olan Afrika'yı terk etmiş, 50.000 yıl önce konuşmayı, daha sonra da yazıyı keşfetmiş. Beynimiz ise evrim geçirmeyi bırakalı çok uzun zaman olmuş, fizyolojik açıdan Afrika'yı terk eden atalarımızla aynı beyni kullandığımız söylenebilir (Bakırcı, 2011).

Yaşadığımız yaşam ne kadar kökten bir değişime uğramış olsa da, duygularımız da dâhil olmak üzere, o günlerden bu günlere değişmeden getirdiğimiz çok fazla özelliğimiz var, "bilme açlığımız", isteğimiz de onlardan biri. İçinde yaşadığımız dünya belirsizliklerle dolu. Atalarımız ormanda yaşarken hangi ağacın meyvesinin onları öldüreceğini, hangisinin iyi geleceğini bil-

miyorlardı ve süreç içinde edindikleri deneyimlerle elde ettikleri bilgi onların sağ kalabilmelerine yol açtı. Biz ise -içinde yaşadığımız çağın kendisine özgü büyük harfle başlayan Belirsizliğini kenara bırakalım- hangi işin bizi mutlu edeceğini, iş bulup bulamayacağımız ya da bu akşamki maçın skorunu bilmiyoruz, hepsi farklı açılardan "varlığımız"ın devamı için hayati. Psikoloji biliminin bize öğrettiği üzere, belirsizlik, insanların en fazla katlanamadıkları durum. İçinde yaşadığımız yaşamın kaotik durumu, dünyamızı oluşturan ilişkiselliklerin karmaşıklığı ve bizim kavrama kapasitemizin kısıtlılığı; kendimizi bir kakafoninin içerisinde sıkışmış hissetmemize yol açıyor, bunun duygusal ve bilişsel sonuçlarıysa çok ağır olabiliyor. Belirsizliğin artması insanlarda yoğun bir kaygıya ve hatta depresyona yol açarken; belirsizlikten kurtulmak için harcadığımız çaba sayısız düşünsel hata yapmamızla sonuçlanabiliyor (Tekin, 2011). Davranışsal İktisat alanının kurucuları Tversky ve Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Kahneman, 1973 yılında yazdıkları "Karar Verme ve Belirsizlik" üst başlıklı makalelerinde insanların belirsizliği gidermek için harcadıkları çabanın nasıl daha kötü karar verme sonuçlarına yol açtığını açıkça gösteriyorlar (Tversky ve Kahneman, 1973).

Meraklısına Ek Kaynak

Tarih ve tarih öncesi döneme ilişkin aşağıdaki derse göz atabilirsiniz.
Khan Academy. *Tarih ve Tarih Öncesi.*
https://tr.khanacademy.org/humanities/world-history/world-history-beginnings/origin-humans-early-societies/v/history-and-prehistory
(Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Karar verme ve belirsizlik ile ilgili aşağıdaki video önerimize göz atabilirsiniz. Videonun dili İngilizcedir, otomatik çeviri özelliği ile Türkçe altyazı eklenebilmektedir.
Intermittent Diversion. (2018, Haziran 18). *Kahneman and Tversky: How heuristics impact our judgement*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=3IjIVD-KYF4&t=41s
(Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Belirsizlik laneti altında yaşamak sadece biz insanlara özgü değil. Bilgi felsefesinin önde gelen uzmanlarından Daniel Dennett (1996), var olan bütün canlıların içinde yaşadıkları belirsizliği azaltmak amacıyla "bilgi arayıcısı" olduklarını söylüyor. Dennett, zihnin evrimini rastlantısal olarak iyi kararlar alabilmiş "Darwinci" canlılardan, hipotezler üretip, test eden Poppercı canlılara; oradan da dil sayesinde bilgisini iletebilen "bilimsel" canlılara kadar uzanan bir ölçekte, büyük ölçüde de metaforik olarak anlatıyor. Vardığı sonuç ise basit: Yanlış kararlar, öldürür.

Meraklısına Ek Kaynak:

Cankoçak, K. (t.y.) *Bilinç ve Özgür İrade Sorunu: Özgürlüğün Evrimi, Daniel Dennett*. İnsanokur. https://www.insanokur.org/bilinc-ve-ozgur-irade-sorunu-ozgurlugun-evrimi-daniel-dennett-kerem-cankocak/
(Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Bilgi Kutusu 1.1

Dennett'in derecelendirmesi şöyledir (Headbirths, 2012):

1. **Darwinci canlılar**, tesadüfi mutasyonlarla yaratılır, sonradan sabitleşmişlerdir. Ardından bu canlılar oldukları gibi "en güçlü olan hayatta kalır" testine tabi tutulur. Canlıların kendisi çevrede oluşan ve tecrübe edinen birer "hipotez"dir.

2. **Skinnercı canlılar** eylemleri tecrübe ederek dış çevrede öğrenebilirler. Faydalı eylemler güçlendirilir. Darwinci canlıları aşan gelişme ise hipotezlerin oluşumu canlıların içinde gerçekleşir. Canlılar birer sonuç haline gelir. İsmini B.F. Skinner'dan alır.

3. **Poppercı canlılar**, birkaç seçeneğin içinden eylemini önceden seçebilir. Kendi içlerinde dış çevre modeline sahiptirler ve böylece eylemlerin sonuçlarını, dış çevreyle ilişkilenmeden önce içsel olarak düşünebilirler. Zayıf hipotezleri ayırarak eylemde daha fazla başarı sahibi olurlar (Karl Popper'ın dediği gibi, "Bizim yerimize hipotezlerimizin ölmesine izin veriyoruz."). Skinnercı canlıları aşan gelişme ise hipotezleri tecrübe etme canlıların içinde gerçekleşmiştir.

4. **Gregorcu canlılar**, oluşum ve test mekanizmalarını geliştiren bir iç çevre yaratmak için (fiziksel ya da dilsel) araçları dış dünyadan temin eder. İsmini Richard Gregory'den alır. Poppercı canlıları aşan gelişme ise bu canlılar gelişmiş bir oluşum ve tecrübe için doğrudan dışarısını kullanırlar.

5. **Bilimsel canlılar**, toplumsaldır. Dil, canlılar arasında iletişimi sağlar ve dolayısıyla da bilimsel yöntemleri beraberinde getirirler. Gregorcu canlıları aşan gelişme ise tecrübe aşaması toplumsal olarak yürütülür. Bu durum, tek bir bireyin yapabileceği hataları ("kamusal alanda hata yapmayı") azaltmaya yardım eder.

Kaynak: Headbirths. (2012, Ekim 29). Scientific Creatures. https://headbirths.wordpress.com/2012/10/29/unified-theory-of-intelligence/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Bilginin Farklı Kaynakları:

Yaşam bu kadar belirsizliklerle doluyken, doğru bilgiye erişmek, doğru soruları sorabilmek ve doğru yanıtları verebilmek varlığımızı bu kadar etkilerken; en kısa yoldan, en maliyetsiz şekilde bilgiye erişmek için kullandığımız çok sayıda kaynağın varlığı da şaşırtıcı değil.

Kişisel Deneyimler ve Gözlemler:

Yaşama dair bilgimizin birincil kaynağı, kendi deneyimimiz; duyularımız ile edindiğimiz bilgi. "Dışarıda yağmur yağıyor" dedi kahramanımız; "Sırılsıklam oldum". Burada kendisine "Emin misin?" diye sorma şansımız yok, eğer bizi kandırmak gibi bir amacı yok ise, dışarıda yağmur yağmasından dolayı ıslandığını söyleyebiliriz. Pekiyi, "Sınıf çok sıcak oldu!" nasıl bir bilgi türüdür? Kahramanımızın bireysel deneyimine dayandığı kesin. Ama bu tespit ne kadar doğru? Islanmış olmak -hâlâ yalan söylemediğini varsayalım- bir fiziksel kanıta dayanırken, sınıfın sıcak olduğuna dair söyleminin fiziksel bir kanıtı var mı? Biraz daha sorgulayıcı olmaya çalışalım, hangi cümlesinde "doğruluk payı" daha fazla olabilir, hangisine daha fazla inanabiliriz?

Gündelik yaşamdaki bilgi arayışımızda, diğer kişilerin deneyim ve gözlemlerine ne kadar güvenebileceğimiz, o kişilerle aramızdaki ilişkiye bağlı. Eğer o kişi bize daha önce yanlış/yanıltıcı bilgi vermediyse onun doğrudan deneyimini ve gözlemini kabul etmemiz şaşırtıcı olmaz. Öte yandan, insanların kendi yakınlarının söylediklerine güvenme eğiliminin daha fazla olduğunu biliyoruz. Ailemiz ve akrabalarımızdan oluşan birinci halkamız, halkanın dışında kalanlara, yani yabancılara kıyasla daha güvenilir geliyor bize. Hatta, daha önce defalarca yanlış bilgi verdiğini bildiğimiz hısımlarımıza yabancılardan daha fazla güvenme eğilimimiz var, bu da bizim evrimle beraber yanımızda getirdiğimiz "hısımcılık" ya da "kabilecilik". Tabii, bu birinci halkanın sadece akrabalık bağıyla sınırlı kalmadığını, hemşehrilerimizi, vatandaşlarımızı ya da insanları kapsayacak kadar genişleyebildiğini de hatırlayalım. Bir Marslıya mı inanırsınız, bir Dünyalıya mı? Başkalarına inanmak, yanlış da olsa inanmak, insanın sosyalliğinin doğrudan bir sonucu, inanarak ya da inandığımızı göstererek sosyal yaşamımızı sürdürebiliyoruz (Paul ve Morton, 2018).

Diğerlerinin deneyim ve gözlemlerine, "koşullu" bir inanç sergilediğimiz aşikâr. Pekiyi, kendi deneyim ve gözlemlerimize ne kadar inanabiliriz? İleride başka bir vesileyle değineceğimiz üzere Aydınlanma Çağı dediğimiz çağ, dünya hakkında bilgimizin güvenilir tek kaynağının "kendimiz" olduğunu söyleyerek başlıyor. Bebeğimizi yıkayacağımız küvetteki suyun sıcak olup olmadığını nasıl anlarız? Elimizi değil, *dirseğimizi* suyun için sokarak. Eğer bize sıcak geliyorsa, sıcaktır. Buna güvenmiyorsak, termometre de kullanabiliriz, ama bu kez de termometrenin doğruluğuna ya da gözlerimizin doğru okuduğuna güvenmemiz gerekebilir.

What are 'A priori & A posteriori?' - Gentleman Thinker
https://youtu.be/94YV6Lu009k
Videonun dili İngilizcedir, otomatik çeviri özelliği ile Türkçe altyazı eklenebilmektedir.

Meraklısına Ek Kaynak:

Aydınlanma çağında bilginin kaynaklarına dair tartışmalar oldukça ufuk açıcıdır. "*Apriori*" ve "*aposteriori*" kavramları için aşağıdaki videoyu izlemenizi öneririz.

Philosophy Tube. (2015, Ağustos 21). *What are 'A priori & A posteriori?' – Gentleman Thinker.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=94YV6Luoo9k
(Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Deneyimin ve gözlemin bilgiye erişimdeki rolü ve olanla olması gereken tartışması için aşağıdaki makaleyi okumanızı öneririz.

Öktem, Ü. (2004). David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 44(2),* 29-55.
https://www.readcube.com/articles/10.1501/Dtcfder_0000000669

Ayrıca aşağıdaki videolara da göz atabilirsiniz.

Richard Brown. (2011, Kasım 9). *Hume 1: Empricism and the A Priori.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=uWaY-h9bRto
(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Richard Brown. (2011, Kasım 29). *Kant 1: Empricism and the A Priori Knowledge.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=NepDL1h1BS4
(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Su sıcaksa zaten dirseğimizin sıcağı hissetmesinden, çok sıcaksa yanmasından anlarız. Pekiyi, diğer konularda kendi kişisel gözlem ve deneyimlerimiz ne kadar güvenilir? Elimizi sıcak bir sudan çıkarıp, ılık bir suya soktuğumuzda kovadaki suyun soğuk geleceğini biliyoruz. Aynı deneyi farklı şekilde tekrar etsek. Elimizi soğuk bir sudan çıkarıp ılık suya soksak bu kez sıcak gelecek. Buna "görecelilik/izafiyet" diyoruz, deneyimlerimiz ve gözlemlerimiz ne yazık ki göreceli. Üstelik herkes sıcaklığı aynı şekilde hissetmiyor, bazıları sıcağı daha fazla hissederken, bazıları da soğuğa karşı daha duyarlı, bu da deneyimlerimizi *sübjektif/öznel* kılıyor. Herkes kırmızıya baktığında aynı kırmızıyı görmeyebiliyor. Tat alma, lezzet de kişiden kişiye değişebiliyor. Bazı insanların dillerinde daha fazla tat alma hücresi olduğunu ve bu yüzden çikolata, dondurma ya da wasabi sos gibi lezzetleri "katlanılmaz" bulduğunu biliyor muydunuz?

Bir bilgi kaynağı olarak kendimize güvenimizi sarsacak başka bir gerçek de hafızamıza güvenemeyeceğimiz. Zihinbilimsel çalışmalar, hatırladıklarımızın çok azının beynimizde doğrudan depolandığını gösteriyor, geri kalan her şeyi gerektiğinde yeniden inşa ediyoruz, üstelik inşa ederken de oldukça hatalı inşa edebiliyoruz. Bu konuda çok sayıda görgül çalışmaya imza atmış Elizabeth Loftus'un sözleriyle: *"Birinin bir şeyi yüksek özgüven, detay ve hislerle size söylemesi o şeyin kesinlikle gerçekleşmiş olduğu anlamına gelmez. Hakiki anıyla mı yoksa başka bir sürecin ürünüyle mi karşı karşıya olduğunuzu anlamak için bağımsız doğrulamaya ihtiyacınız var."* İnsanın hafızası o kadar güvenilmez ki, ABD yargı sisteminde geçmişte görgü tanıklarına dayanarak verilmiş kararların büyük ölçüde yanlış olduğunu gösteren bir çalışma yapılmış durumda (Çağlar, t. y.).

Meraklısına Ek Kaynak:

Bu konuda aşağıdaki makaleye de göz atabilirsiniz.

Günaydın, A.N. (2019, Aralık 6). *İnsan Hafızasına ve Anılara Ne Kadar Güvenebiliriz?* Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/insan-hafizasina-ve-anilara-ne-kadar-guvenebiliriz-8090

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

O zaman ciddi bir sorunla karşı karşıyayız. Kendi deneyimlerimizin öznel ve göreli; hatıralarımızın büyük oranda inşa edildiğini biliyorsak; başkalarının deneyimlerine ve bunları aktarmalarına ne kadar güvenebiliriz? İleride de ele alacağımız üzere, görgül çalışmalarımızın büyük bir kısmında başkalarından aldığımız bilgileri analiz ediyoruz. O bilgilere dair sorular bu kadar çok ise, çıkaracağımız sonuçlara nasıl güveniriz? İşte bilimsel düşünme süreci burada başlıyor, kendi deneyim ve gözlemlerimizden bile şüpheliysek, diğer bütün bilgi kaynaklarına karşı da şüphe taşımamız gerekir.

Gelenekler:

"Damdaki Kemancı" müzikalinin unutulmaz kahramanı Sütçü Tevye, oyunun hemen başında söylediği şarkıyla oyundaki temel gerilim hattı olan gelenekler ve değişim hakkında fikir verir: Gelenekler, Gelenekler... Hızla değişen yaşamın her gün önüne koyduğu "bulmacaların" çözümü açısından, bu soruların doğru yanıtlarını yüzlerce yıldır yaşadığı köydeki geleneklerde arar, bulup bulmadığını seyredip öğrenebiliriz hep beraber.

Damdaki Kemancı
https://www.youtube.com/watch?v=ycDLGf2oNZc

"Eğer diğerlerinden daha uzağı görebildiysem, devlerin omuzlarında yükseldiğimdendir" demiş Sir Isaac Newton. Bunu söylerken kendisinden önceki bilim insanlarının çabalarını kast ettiğini düşünüyoruz ama gelenekler için de aynısını söyleyebiliriz. Bizden öncekilerin deneyimlerini bize aktardıkları gelenekler, önümüze çıkan sorunların çözümü için iyi birer yöntem olabilirler, böylelikle de belirsizliği azaltmak için kendi deneme/yanılmamıza güvenmek zorunda kalmayız. Atalarımız bir ağacın meyvesini yemiyorlarsa, bizim de yememiz doğru olabilir, böylelikle de ölmekten kurtulabiliriz.

Geleneklerin nasıl oluşup nasıl geliştiği başlı başına bir tartışma konusu. Bazı geleneklerin kaynakları eski alışkanlıklardan kaynaklanıyor olabiliyor, örneğin Şamanist geleneklerin izleri hâlâ Türkiye'de görülebiliyor. Öte yandan Eric Hobsbawm'ın belirttiği gibi bazı gelenekler de "icat ediliyor". Gelenekler pratik hayatın daha sorunsuz akmasını sağlayabileceği gibi gücü elinde bulunduranın yararına olanın devamına ve sorunların halının altına süpürülmesine de yol açabilir. Dolayısıyla özgün ve doğruluk payı taşıyan bir bilgi kaynağı olarak çok kıymetli olduğunu düşündüğümüz bazı geleneklerin, St. Petersburg Sarayları'nda icat edilip halka zorla empoze edildiğini öğrenmek, çok hayal kırıklığı yaratabilir.

Gelenek olarak bildiğimiz çoğu şeyin düşündüğümüzden daha yeni olduğuna dikkat çeken Hobsbawm, özellikle de ulus-devlet inşa sürecinde ulusal birliği pekiştirecek bazı sembollerin üretildiğini gösterir. Çok eski zamanlardan beri olduğunu düşündüğümüz geleneklerin büyük bir kısmının "icat edilmiş olduğunu" söyleyen Hobsbawm bu icat edilme sürecinde tarihe referans yapıldığını, bir süreklilik iddiasının bulunduğunu söyler. Oysa bu süreklilik çoğu zaman bir uydurmadır. Bu yeni gelenekler özellikle 'ulus' ve 'ulus-devlet'e, ait sembollerle , milliyetçilikle daha da hızlı biçimde yaygınlaşmış ve kabul görmüştür (Hobsbawm, 2006).

Eğer "icat edilmiş" değillerse, geleneklerin bilgi kaynağı olarak değerli olduğunu düşünenlerin bir kısmı da "halk psikolojisi" kavramına referans veriyorlar. Özellikle atasözlerinin, insanların içinde yaşadıkları dünyanın ve toplumun kurallarını aktarmak için kullanıldığını düşünüyorlar. "Atalar koruk yer, çocuklarının dişleri kamaşır", "taşıma suyla değirmen dönmez",

"güneş balçıkla sıvanmaz" ve benzeri atasözleri başkalarının davranışlarını öngörmemiz için kuşaklararası bir aktarım olarak işlev görebilir. Başka bir bakış açısı da evrimsel psikolojiden esinlenmiştir, bugüne kadar gelen her geleneğin bir toplumsal ya da evrimsel işlevi olduğunu öne sürerler, bu yaklaşım geleneklerin işlevlerini anlamak için iyi birer rehber olsa da; "kötü" ya da "yanlış" olarak nitelendirilebilecek geleneklerin de meşrulaştırılmasına yol açabilirler (Downes, 2020).

Yaşamın durağan olduğu, zamanın ve mekânın sıkışmadığı, "akışkan" olmayan dönemlerde gelenekler bilgi kaynağı olarak iyi bir işleve sahip olabilir, sağ kalıma katkıda bulunabilirler. Fernand Braudel'in "Akdeniz Dünyası" adlı eserinde anlattığı gibi, bazen bin yıl boyunca yaşam pek değişmemiş olabilir, bir Anadolu köylüsü için İskender'in dönemiyle Sultan Süleyman dönemi arasında çok büyük bir fark olmayabilir (Özveren ve arkadaşları, 2006). Böyle dönemlerde, geleneklere uygun davranmak insanları yaşamın belirsizliğinden koruyabilir, ataların verdiği yanıtlar, bizim de işimize yarayabilir.

Öte yandan bazen yaşam hızlanır, zaman ve mekân sıkışır ve dünya "akışkanlaşır". Böyle bir durumda -ki Sütçü Tevye ne yazık ki böyle bir zamanda yaşar- gelenekler yeni dünyanın sorduğu sorulara yanıt veremez ve aciz kalırlar. Böyle dönemlerde geleneklere sarılmak, sorunların çözülmesine katkı sağlamadığı gibi, bilakis sorunları daha fazla karmaşıklaştırabilir. Tezahürünü Edmund Burke'te bulan "İngiliz muhafazakarlığı", Fransız devriminin her şeyi altüst ettiği döneme bir tepkidir; zamanı ya da devrimi biraz yavaşlatmaktan ileri gidemediği de aşikâr, hatta acil sorunların çözülmesini ötelediğinden daha fazla zarar verdiğini bile iddia edebiliriz. Gelenekler aynı zamanda cinsiyet eşitsizliği başta olmak üzere tüm eşitsizliklerin, güç dengesizliklerinin yeniden üretimini meşrulaştırabilir.

Yaşamdaki belirsizliği gidermek için geleneklere sarılmak yenilikleri, gelişmeleri bastırmayla sonuçlanabilir. "Eski köye yeni adet getirme!", "eski ağza yeni taam olmaz!" gibi uyarılar insanların yaşamındaki gelişmeleri, dönüşümü engeller ve hatta olumsuz sonuçları olan pratik ve ritüelleri pekiştirir. Bu nedenle geleneklerin bilgi birikimimize katkısı kısıtlı kalır. İleride anlatacağımız üzere zamandan ve coğrafyadan bağımsız genelleme yapma arayışında olanlar için, bu tür bilgi kaynağı doğru yolu göstermekten çok şaşırtır.

Meraklısına Ek Kaynak:

Bennington College. *Political Ideologies in Action: Classical Conservatism.* https://libraryguides.bennington.edu/c.php?g=719365&p=5124587
(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Otoriteye Güvenmek:

Başı sıkıştığında bir avukata ya da hastalandığında bir doktora giden herkes otoritenin ne kadar önemli bir bilgi kaynağı olduğunu bilir. Özellikle günümüzde, yaşamın sorduğu sorular karmaşıklaştıkça ve toplumsal iş bölümü arttıkça, herkesin/sıradan insanın bilgisi geçerliliğini yitirir ve uzmanlıklar önem kazanır. İngiliz gazeteci Matt Ridley "Akılcı İyimser: Refahın Evrimi" adlı kitabında günümüzde yaşamın geçmişe kıyasla ne kadar iyi olduğunu anlatırken, uzmanlaşma ve iş bölümünün ne kadar arttığından dem vurur (Ridley, 2013). Ortaçağ'da yaşamakta olan bir İngiliz vatandaşı bütün işlerini kendisi tek başına görürken ve ona hizmet eden hiç kimse yokken; günümüzde sıradan bir insan bile bir sürü insandan hizmet almaktır. Kahvaltısını ederken yediği yumurta onun için köylüler tarafından üretilir. Ekmekte kullanılan un uzak çiftliklerden gelmiş, çiftçiler buğdayı üretmek için bütün mevsim uğraşmışlar, değirmenciler Bay Ridley için unu öğütmüş, fırıncılar da pişirmiş. İçtiği kahve Guatemala'dan gelirken, portakal suyunda kullanılan portakallar da Şili'den gelmiş. Kahvaltısını bitirdiğinde, yirmi yıl iş deneyimine sahip bir şoförün kullandığı otobüs ile de iş yerine gidecek. İşte bütün bu uzmanlar Bay Ridley'ye hizmet ederken, ataları her işi kendileri kotarmaya çalışıyorlarmış. Modernleşmenin getirdiği bu iş bölümü ve uzmanlaşma; bugün yaşayan insanlara atalarıyla karşılaştırılmayacak kadar konforlu bir hayat sunuyor.

Sosyolojinin kurucu babalarından Emile Durkheim'ın da "Toplumsal İşbölümü" adını taşıyan kitabında da yazdığı üzere, çağdaş toplumların en önemli özelliği toplumsal iş bölümü, yani herkesin kendi işinde uzmanlaşması ve gerektiğinde diğer kişilerden hizmet alması (Durkheim, 2006). Böylelikle karşılıklı uzmanlaşmaya ve işbirliğine dayanan toplumların ilerlemesi mümkün oluyor. Her ne kadar uzmanlar Antik Çağ'dan bu yana var olsalar da, uzmanlığın ve uzmanlığa dayanan otoritenin Altın Çağı'nın modernleşmenin önemli bir özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Tabii, otoriteye ve uzmanlığa duyulan saygının ölümü de modernitenin eleştirisiyle başladı, bunu postmoderniteyi ele aldığımız bölümde daha detaylı tartışacağız.

Toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlaşması, bilgi kaynağı olarak otoritenin önemini arttırınca, "bir bilene sormak" yaşamdaki belirsizliği azaltmanın iyi bir yolu haline dönüştü. Kendimiz deneme yanılma yöntemiyle ya da atalardan öğrendiklerimizle sorunları çözeceğimize uzmanlardan -bedelini de ödeyerek- öğrenmeyi tercih ettik. Hatta, eğitim sistemimiz de bir uzmanlaşma sürecine dönüştü. Uzmanlar bize kendi bilgi ve deneyimlerini

-ödeyebileceğimiz bedelle- kısmen aktardılar, böylelikle de başka otoritelerin uzmanlığından yararlanabildiler.

Her işe kendini koşmaktansa, otoriteye devretmenin çok daha akıllıca ve "efektif" olduğu kesin. Ama bilginin salt kaynağını otorite olarak görmenin de sakıncaları olduğunu bilmekte yarar var. En önemlisi, uzmanlaşmanın otoritede bir tür körlük yaratması. Şimdi yaşamda karşılaştığımız uzmanların, uzmanlıklarını nasıl kazandıklarını düşünelim. İlk aklımıza gelen doktorlar ilkokuldan başlayarak neredeyse 25 yıl eğitim alıyorlar, bunun kayda değer bir kısmı da birilerinin yanında pratik yapmakla geçiyor. Üniversitelerdeki bölümlerin en azından bazıları mesleki formasyon veriyor, bazılarında da mezuniyetten sonra uzmanlık derecesi alınıyor. Çoğunlukla da diplomalar yeterli olmuyor, sonrasında staj, kurslar, sahada deneyim gibi süreçlerden geçilip "usta" sıfatı kazanılıyor. Görüldüğü üzere, uzmanlaşma aslında bir "tornadan geçme", "şekil verilme" süreci; öğretim ve eğitim sürecinin her adımında başka otoriteler sizin yeterliliğinizi onaylıyorlar. Üniversite sınavı, yüksek lisans ve doktora giriş sınavları, doktora savunması, varsa uzmanlık ya da baro sınavı, iş görüşmeleri vesaire derken; uzmanlığa ulaştığınızda alanın otoriteleri tarafından -ki onlar da benzer bir torna sürecinden geçmişler- onaylanmış duruma geliyorsunuz. Her türlü farklılık, çeşitlilik ve "zehirli fikirler" temizlenmiş oluyor, uzmanlık steril ve korunaklı bir hale geliyor. İşte tam da bu yüzden uzmanlaşma süreci yanlış fikirlerin/yöntemlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını da sağlıyor olabilir. Yanlış teşhisler, yanlış tedavi süreçleri veya yanlış tamir yöntemleri, ustadan çırağa, hocadan öğrenciye kolaylıkla aktarılabilir, böylelikle hatalar kat be kat zarar verebilir. Orta Çağ'da "kara ölüm" olarak da bilinen veba salgını sırasında hocalarının iyi öğrencileri olan Veba doktorlarının, hocalarının yanlış tedavilerini aynen uygulamaları yüzünden ölüm sayısını çok arttırdıkları söylenir (Orhan, 2020).

Otoriteye güvenmenin hataları yaygınlaştırarak nasıl bir zarar verebileceğinin iyi bir örneğini 1993 yılında birkaç Wall Street borsacısı ve Nobel Ödüllü İktisatçılar Myron Scholes ve Robert C. Merton tarafından kurulan LTCM -Long Term Capital Management- adlı yatırım şirketinin başına gelenler gösteriyor. Şirket o dönemde çok popüler olan yatırım fonları (Hedge Fund) yönetiminde uzmanlaşmış, ilk yıllarında da Black-Merton-Scholes formülü adı verilen ve mucitlerine Nobel Ekonomi Ödülü kazandıran karmaşık risk hesaplama formülü kullanarak yapılan yatırımlarıyla iyi para kazanabiliyor. Formül o kadar iyi ki, piyasada işlem yapan diğer aktörler de bu formülü kullanarak risk hesaplamaları yapıyorlar ve formül bu alanda "Altın Stan-

dart" haline geliyor. Ancak, formülün tek bir zayıf noktası var, olağan günler için yapılmış, olağanüstü günlerin olağanüstü dalgalanmalarını öngöremiyor (Çiloğlu, 2014).

1998 Ağustos'unda Rusya, 1997 Asya Finansal Krizi'nin artçı depremi olarak da görülen bir şekilde, petrol fiyatlarındaki aşırı düşüş nedeniyle borçlarını ödeyemez hale geldi ve moratoryum ilan etti. Daha sonra IMF'nin müdahalesiyle yüksek oranda bir devalüasyon yapıldı ve sonuçta o yıl Rusya ekonomisi %5 oranında küçüldü ve IMF'den 5 milyar dolar kadar borç almak zorunda kaldı. İlerleyen yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesiyle, ekonomik durum bir sonraki krize kadar iyileşti. Ne yazık ki LTCM fonunun bir miktar yatırımı Rusya devlet tahvillerine yapılmıştı. 5 milyar dolar sermayesi olan fon, o tarihte piyasalara 100 milyar dolardan fazla borçlanmış durumdaydı ve "sihirli formül" sayesinde de iyi kâr payı dağıtmaktaydı. Rusya'da Ağustos ayında bahsettiğimiz dalgalanmalar yaşanırken, formül böyle bir durumun gerçekliğini yadsımakta ve Rusya tahvillerini elde tutmayı önermekteydi. LTCM, birkaç gün içinde 5 milyar dolara yakın bir kayıpla karşılaştı. Eylül ayında sermayesi 250 milyon dolardan daha düşüktü ve bankalar fona el koymak üzereydi. New York Federal Bankası devreye girdi, 4 milyar dolar kadar bir destek fonu verdi ve fonun başka bir küresel finansal krize yol açmadan tasfiye edilmesini sağladı. 2000 yılında tasfiye işlemi bittiğinde LTCM kurucuları ve yatırımcıları bütün sermayelerini yitirmişlerdi, hem de tek bir formül yüzünden. LTCM gibi "batırılmasına izin verilmeyecek kadar büyük-Big to fail" olmayan diğer yatırımcılarsa piyasanın girdaplarında kayboldular. Merton ve Scholes ise hâlâ itibarlı finans profesörleri ve insanlara akıl vermeye devam ediyorlar.

LTCM'in kısa öyküsü uzmanlara aşırı güvenin nasıl yapılan hataların bir salgın gibi yaygınlaştığını bize gösteriyor. Şu anda içinde bulunduğumuz Koronavirüs salgınında uzmanların nasıl hatalar yapıp, o hataların tekrarlanması sonucunda insanlığın ne kadar zarar gördüğünü bize tarihçiler anlatacak.

Otoriteleri bilgi kaynağı olarak görmekteki başka bir sakınca da, otorite diye bildiklerimizin çoğu zaman uzmanlık alanları dışında da görüş belirtmeleri. Bir konuda uzmanlaşıp otorite haline gelmek için neredeyse çeyrek asırlık bir eğitim ya da konuyla ilgili eğitim almak gerektiğini söylemiştik. Bu uzun süreç sonucunda da bir konuda uzman haline geliyorsunuz, ama sadece o konuda. Ama günümüzün medya-sosyal medya güdümlü dünyasında, sadece uzmanlığınızla ilgili konularda değil, diğer konularda da görüş belirtme-

ye başlıyorsunuz, hatta başka bir konuda uzmanlığınız ve belki de onun size getirdiği akademik sıfat nedeniyle de saygı görmeye başlıyorsunuz. Oysa uzmanlığınız dışındaki konularda sıradan bir insandan daha fazla bilgi sahibi olmanız gerekmiyor. Buna mantıkta "argumentum ab auctoritate" (otoriteye başvurma hatası) deniyor, iki türlü olabiliyor. Birincisi söyleyen otorite olduğu için uzmanlığı olan konuda söylediği her şeyi doğru kabul etmek, ikincisi söyleyen otorite olduğu için uzmanlığı olmayan konuda da söylediklerini doğru kabul etmek. Koronavirüs süreci bu iki hatayı da bol bol yaptığımızı gösterdi.

Meraklısına Ek Kaynak

Aşağıdaki videolara göz atabilirsiniz. Videonun dili İngilizcedir, otomatik çeviri özelliği ile Türkçe altyazı eklenebilmektedir.

Khan Academy. (2013, Temmuz 29). *Introduction to the Black-Scholes formula* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=pr-u4LCFYEY
(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Khan Academy. (2014, Aralık 5). *Argument from authority* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=FgmvH5eKgww
(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

"De omnibus dubitandum est"

Bilginin sıradan kaynaklarını tartıştığımız bu ilk bölümü bitirmeden önce başladığımız sorulara geri dönelim. Bildiğimizden emin olduğumuzu söylediğimiz bazı kavramlar vardı: Bugünün tarihi? Adınız? Hava sıcaklığı? Yarın yağmur yağıp yağmayacağı? Koronavirüs teşhisi konmuş kişi sayısı? İşte bu bilgileri hangi bilgi kaynaklarından edindiğimiz, doğruluğuna ne kadar güvendiğimiz, bahsettiğimiz hataların hangilerinden etkilenmiş olabileceğini bir düşünelim. Ve en önemlisi, "adımız gibi emin" olduğumuz bu bilgileri nasıl teyit edeceğimizi bilip bilmediğimizi de kendimize soralım.

Düşünmemiz gereken başka bir konu da, kitabımızın odağında yer alan "kırılgan gruplarla araştırma yaparken" bu bilgi kaynakları ne kadar güvenilirler? Kendi deneyimimize ya da başkalarının deneyimlerine, gözlemlerine güvenebilir miyiz? Öznellik, görelilik, yanlış hatırlama gibi sorunlar; bu alandaki çalışmalarımızı ne kadar etkileyebilir? Verilerimize nasıl erişiyoruz? Kaynaklarımıza ne kadar güvenebiliriz? Anlatılar "gerçeği" ne kadar yansıtabilir? Gelenekler bu konuda ne kadar güvenilir bilgi verebilirler, zaman onlara çok güvenebileceğimiz durgun bir zaman mı, yoksa "akışkan" bir

dünyada mı yaşıyoruz? Pekiyi, özellikle "otorite"ler ne kadar güvenilir bizim çalıştığımız konularda? Kim adına, kimin ağzından, kimin için konuşuyorlar otoriteler? En önemlisi, otoriteler, kendi alanlarında mı konuşuyorlar, yoksa "otorite kayması" yaşanmış mı?

"Bu kadar şüpheyle yaşanmaz!" mı diyorsunuz? Ama bilim şüphe duymaktır, özellikle kendinden ve bildiklerinden. "De omnibus dubitandum est", Latince "Her şeyden Şüphe Et!". Descartes'ın felsefi ilkelerini özetleyen bu cümleyi Marx, kızlarının ödevlerini kontrol ederken sık sık kullanırmış. Biz de bu bölümü öyle bitirelim. "De omnibus dubitandum est!"

BİLİMSELLİK NEDİR?

Yöntem derslerinde sorduğumuz basit bir soru ile tartışmayı başlatalım: "Sizce bilimsellik nedir?" Ya da başka bir şekilde soralım, "bilimsel olanla olmayanı nasıl ayırt edebiliriz?" Kendinize bir dakika verin ve kenara yazın.

Bu soruyu sınıfta sorduğumuzda aldığımız yanıtlardan birkaç tanesini buraya koyalım:

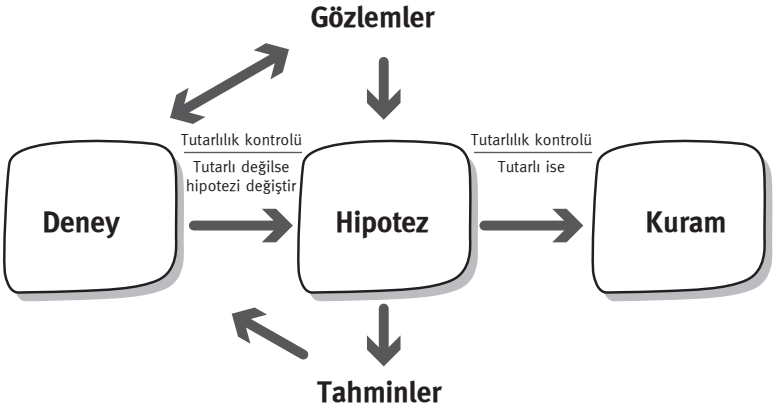
> "Bilimsel bilgi deneye ve gözleme dayalıdır. Belli ölçütlere dayalıdır. Eleştiriye açıktır. Ampiriktir. Yanlışlanabilir. Bilimsel olmayan bilgi de geleneklere dayalıdır."

> "Bilimsel bilgi, deneyler ve gözlemlerle ispatlanmış, yere ve zamana göre değişmeyen, çürütülmediği sürece herkes tarafından kabul edilmiş bilgi türüdür. Mesela; su deniz seviyesinde 100 derecede kaynar. Yer çekiminin etkisi olduğu için değişir yoksa aynıdır."

> "Bilimsel bilgi bir şeyin üzerine daha fazla bilgi katarak o konuyu bilimsel bilgi yapar ama bilimsel olmayan bilginin bilimsel olan bilgiden ayırt edecek olursak bilimsel bilginin bir kaynağı dayanağı ya da ispatı vardır. Kanıtlanabilir ama bilimsel olmayan bilginin bir dayanağı ispatlanabilirliği yoktur. Bilimsel olmayan bilgide deney ve gözlem yoktur. Bilimsel bilginin ispatlanmasındaki evre ise kanunlaştırmaktır. Bir bilginin bilimsel olduğu kanıtlandığı zaman kanunlaşır ve o bilgi bilimsel olarak kalır."

Öğrencilerimizin tek bir yılda bu soruya verdikleri yanıtlardaki sözcük dağılımına baktığımızda, en sık tekrarlanan sözcükler arasında "deney", "gözlem", "araştırma", "kesin" ve "mantıksal" kelimeleri ön plana çıkıyor. Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz üzere, bizim için bilimsel olan ile bilimsel olmayan arasındaki fark; deney, gözlem ya da araştırmaya dayanıp dayanmaması. Muhtemelen sizin de yanıtlarınız arasında benzer bir yanıt bulunur.

Şekil 1.1
Bilimsel Sürece Dair Şematik Anlatım (Aydın, 2016)

Hatta bilimsel süreci yukarıdaki gibi tanımlayıp, bu süreç takip edilmiyorsa bulguların bilimsel olmadığını iddia edenler de görülebilir. Yanlış bir yanıt mı? Hayır. Belirli bir *paradigma* içerisinde doğru bir yanıt. Doğru ve "demode" bir paradigma.

Bilim Gözlem Yapmakla Başlar Dinleme Metni 3. Sınıf
https://www.youtube.com/watch?time_continue=4&v=xZDGPx5S9R0&feature=emb_logo

Bilimin mutlaka deney ve gözleme dayanması gerektiğine dair inancımız okulda aldığımız eğitim ile doğrudan ilişkili. Hepimiz, dünya hakkındaki bilgimizin temellerinin atıldığı ilkokul eğitimimiz sırasında bilimin deney ve gözleme dayanması konusunda neredeyse şartlandık. Yukarıdaki video, ilkokul üçüncü sınıf öğrencilerine bilimsel sürecin gözleme dayanarak başladığını söylüyor. Tıpkı Aydınlanma Çağı'nın yöntem üzerine düşünen diğer filozofları gibi. Oysa o dönemden beri alınan mesafe, bilimsellik konusunda daha "zarif" bir ayrımı geliştirmemiz gerektiğini bize gösterdi.

Öncelikle bilimin amacını tanımlayarak başlayalım. Daha önce de tartışmıştık, "belirsiz" bir dünyada yaşıyoruz ve bu belirsizliği azaltmak istiyo-

ruz. Belirsizliği azaltmanın en iyi yolu, dünyayı nedensel ilişkiler ağı ile açıklamak. Örneğin, kahramanımız "ıslandım, çünkü dışarıda yağmur yağıyordu" diyorsa, ıslanmasının nedeni yağmur yağmasıdır, yağmurdan dolayı ıslanmıştır. Bu nedensel ilişki ne kadar genellenebilir? Genelleyebilmemiz için cümleyi şu şekilde değiştirmemiz gerekir: "her yağmur yağdığında, ıslanırım." Eğer yanımızda bir şemsiye taşımayı akıl etmiyorsak bu genelleme de geçerli olabilir. Bu noktada genelleme olabilmesi için cümlenin bazı ögelerden ayıklanması gerekir. Özne, mekân ve zamandan bağımsız genellenebilecek bir çıkarım hedeftir. Deneyelim, önce özneyi düşelim, çünkü genelleme olabilmesi için bir tek benim değil, başka insanların da başına gelmesi gerekir bu deneyimin. "Herkes yağmur yağdığında ıslanır." Doğru. Mekândan ve zamandan da arındıralım: "Herkes, her yerde, her zaman yağmur yağdığında ıslanır." Şimdi bu bir genellemeye yaklaşmış durumda, çünkü yağmur yağdığında bazen ıslatıyor, bazen ıslatmıyorsa; bazı yerde ıslatıyor ve bazı yerde ıslatmıyorsa, yaptığımız genelleme belli bir coğrafya ya da zamanla kısıtlı kalır. Tam bu noktada, haklı itirazlar gelebilir. "Yanımda şemsiye varsa ıslanmam", "eğer evdeysem ıslanmam", "bir kayanın altında saklandıysam ıslanmam" vesaire. Dolayısıyla, genellememizi bu tür itirazlara karşı korumak için bir Latince deyimin arkasına saklanmamız gerekir: "ceteris paribus", yani diğer her şey sabitken. Şu anda elimizde, yaşadığımız dünyaya dair test edilmeye hazır bir nedensel ilişki bulunuyor.

Şimdi bilimsel olan/olmayan ayrımındaki ilk adımımızı atmış durumdayız. Bilim, öznel deneyimlerden yola çıksa da, genel olanla ilgilenir. Hepimizin öznel deneyimleri çok değerli olsa da, bu deneyimlerin diğer insanlar, ülkeler ve zamanlar için de ilginç olabilmesi için genellenebilir olması lazım. Bu bizim bakış açımızdan bilimsel yaklaşımın iki temel unsurunu getiriyor: Kuram ve Veri.

Kuram (teori), gündelik yaşamda kullanıldığında anlamı çok fazla esneyen bir kavram. Yine durup bir düşünelim, kuram ne anlama gelir? Aklınıza gelen kuramlar var mı? Örneğin Evrim Kuramı dediğimizde aklımıza gelen şey ne? Böyle sorduğumuzda hemen aklımıza "gerçek yaşamdan", "pratikten", "gerçeklerden" uzak, biraz da "kâğıt üzerinde kalan" bir dizi önerme geliyor çoğunlukla (Alpar, 2017). Evrim Kuramı konusundaki tartışmaların bir kısmının "o daha kuram, henüz ispat edilmedi" ekseninde gerçekleşmesinin sebeplerinden biri de "gerçekten uzaklık" iddiası. Ya da "bu söylediklerin kuramda (teoride) kalıyor, işin pratiği böyle değil" gibi teorik-pratik diye hayali bir eksen inşa edilmesi de kurama verilen bu anlamla ilişkili. Bu da bizim aldığımız eğitimin bilimi tanımlama biçiminin doğrudan bir sonucu.

Oysa kuram, evreni anlamlandırma çabamızdaki en önemli unsur. Bilim insanları birbirleriyle kuramlar aracılığıyla iletişim kurarlar. Kuramlar, belirli bir konuda birbiriyle ilişkili bir dizi önermeler bütünü, o konuda sorduğumuz soruların yanıtları. Bu önermelerin bir kısmı test edilmiş olabilir, bir kısmı da gelecekte test edilebilir. Kuram, önümüze çıkacak başka soruların da yanıtlarını içerebilir. Dünyanın her yerinde bilim insanları, çalıştıkları alanda ilişkili kuramlardan yola çıkarak deneyler ve gözlemler yaparlar ve bulgularını birbirleriyle paylaşırlar. İşte bu kolektif çabanın sonucunda kuramlar da değişir, zenginleşir ve bazen de ölürler. Bu açıdan kuram; bizi pratik dünyadan uzak tutan bir dizi kitabî bilgi değil, bilakis pratik dünyayı algılamamızı ve birbirimizle konuşabilmemizi sağlayan bir rehber işlevi görür. Her araştırma önerisi kuramla ilişkilenmek zorundadır.

> "Biz sosyal bilimciler için teoriler sosyal gerçekliği anlamak için önemli rol oynarlar. Belirsizliği asla sıfıra indirgemeseler de, yaptığımız genellenebilir çıkarımlar içinde bulunduğumuz dünyanın karmaşıklığını bir nebze azaltır, kavrayabileceğimiz bir hale getirir. Bir grup sosyal bilimci için teoriler ortak dili oluşturur; gerçekliklerle test ettiğimiz, çoğunlukla yanlışladığımız ve geliştirdiğimiz teoriler aracılığıyla konuşuruz, bilgimizi birbirimize iletiriz, böylelikle sosyal bilimcinin dünyayı anlama çabasına katkıda bulunuruz. Ve teori kelimesi, antik Yunancada tiyatro kelimesiyle aynı kökten gelir. Theoros (izleyici), theoria (spekülasyon) ve theory (zihin şeması) kavramları bu kelimenin evrimini gösterir. Bu evrimin bize hatırlattığı en önemli şey, dünyayı anlamakta kullandığımız teorilerin açıklamayı amaçladıkları gerçekliğin tabii ki kısıtlı bir temsili olduğudur. Her temsil gibi, sınırlı, önyargılı ve kırılgan olması kaçınılmazdır."(Erdoğan, 2020)

Meraklısına Ek Kaynak

Aşağıdaki videoya göz atabilirsiniz.

Evrim Ağacı. (2018, Ekim 21). *TeknoSeyir Röportajı: Evrim Çürütülmüş Bir Teori mi?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=vK8-YEYCqIo

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Kuramın pratikle doğrudan ilişkili olduğunu söyledik. İlerleyen sayfalarda kuramın pratiği üretmemizi de etkilediğini detaylı bir şekilde tartışacağız. Kuramın tek başına bütün bilimsel faaliyeti oluşturduğunu söyleyemeyiz. Kuramı kitabî bulup, bilimsel sürecin dışında konumlandıranlar olduğu gibi; tam tersine en erdemli bilimsel çalışma yönteminin kuramsal tartışmalar olduğunu düşünen ve veriye dayanan çalışmaları ikincil bulanlar da olur, o bakış açısıyla veri, kuramdaki zarafeti bozar. Oysa Ian Hacking'in de söylediği

gibi kuramlar dünyanın nasıl olduğunu anlatmaya çalışır, *temsil eder*; veriler ve bunu izleyen teknolojik gelişmeler de dünyayı değiştirir; yani *müdahale* ederiz. Temsil ve müdahale, bilimin amacının iki temelini oluştururlar.

Bilimselliği tanımlama yolunda bir adım daha atmış durumdayız, bilimsel olan, hem kuramsal olarak birbiriyle ilişkili bir dizi mantıksal ilişki içeren bir genelleme yapmayı; hem de bu genellemeleri verilerle desteklemeyi hedefler.

Bilimin kuramları nasıl geliştirdiğimizle ilgilenen, bilginin üretimiyle ilgilenen alanına "epistemoloji", kuramlarla veriyi ilişkilendirdiğimiz "veri toplama" süreçleriyle ilgilenen alana da "yöntembilim" diyoruz. Çalışmamız araştırma yöntemlerine dair olduğundan, epistemolojik tartışmalara burada çok kısa değinip geçeceğiz ancak hepimizin yöntemsel tercihlerinin ontolojik ve epistemolojik duruşlarımızın etkisinde olduğunu her zaman hatırlamamızda yarar var.

"Bilimsel olanı, bilimsel olmayandan nasıl ayırırız?" sorusuna verilen yanıtların çoğunlukla gözlem ve veri içerenin daha bilimsel olduğuna dair bir gönderme içermesi, bizim bilgi kuramı hakkında aldığımız eğitimin "pozitivist" dediğimiz epistemolojik görüşün etkisinde olmasından kaynaklanıyor. Pozitivizm elimizdeki tek epistemolojik görüş değil, başka yaklaşımlar ve yorumlamalar da var, ancak eğitiminizin bir aşamasında karşılaşmamışsanız onları duyma olasılığınız çok fazla değil. Alternatif açıklamaları "gerçeklik var mı?" sorusunu tartıştığımız bölümde kısaca tanıtacağız. Ancak öncesinde bilimsel olan ile bilimsel olmayanı ayırt etmek için iyi bir aracı size sunmak istiyoruz: Yanlışlanabilirlik.

Karl Popper's Falsification
https://www.youtube.com/watch?v=wf-sGqBsWv4
Videonun dili İngilizcedir, otomatik çeviri özelliği ile Türkçe altyazı eklenebilmektedir.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda daha fazla bilgi edinmek için aşağıdaki videoya göz atabilirsiniz.

Gayrisafi Fikirler. (2017, Aralık 12). 'Ne Kadar Eminsek O Kadar Yanılırız': Bilgi Arayışında Yanlışlamacılık ve Karl Popper. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Bv1OvsAYo_0&t=13s

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

"Yanlışlanabilirlik" ilkesi, bilim felsefesi üzerine çalışan Karl Popper'ın bir keşfi. Kendisi Viyana'da zengin bir entelektüel çevrede büyümüş, ilk başta "Viyana" pozitivizmi denen akımı benimsemiş. Ama bir süre sonra bu tür akıl yürütmenin yanlış olduğuna kanaat getirmiş ve bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayırmak için bir kriter arayışına girişmiş. Önce Viyana'da, daha sonra da İkinci Dünya Savaşı sonrasında göçmek zorunda kaldığı Londra'da, London School of Economics çatısı altında yürüttüğü çalışmalarda hem bilim felsefesi üzerine düşünmüş; hem de ideal bir siyasal düzenin nasıl olması gerektiğini özellikle de "Açık Toplum ve Düşmanları" adlı çalışmasında tartışmış.

Popper, döneminin egemen anlayışı olan kuramların deneylerle doğrulanmasının, mantıksal bir hata olduğunu iddia ederek çalışmasına başlar. Özellikle de bilimin yeni deneylerin sağladığı bilgilere dayanarak ilerlediği görüşünün yanlış olduğunu öne sürer. Ona göre bilimin ilerlemesi bildiklerimizi doğrulayarak değil, yanlışları ayıklayarak mümkün olabilir. "Siyah Kuğu" metaforuyla açıkladığı "yanlışlanabilirlik" ilkesi ile "beyaz kuğu"nun sayısının önemsizliğini gösterir.

Kaptan Cook, Avusturalya'yı ziyaret edene kadar, insanlar dünyadaki bütün kuğuların beyaz olduğunu düşünüyorlarmış. Çünkü gördükleri bütün kuğular beyazmış. Buradan tümevarım yöntemiyle "Bütün kuğular beyazdır" bilgisine erişilebilir. Bu görüşü doğrulamak için de gözlem yaptığınızı düşünelim, kuğuları gözlemliyorsunuz ve gördüğünüz bütün kuğular beyaz. Biraz düşünelim, bu kuramı doğrulamak için kaç tane beyaz kuğuya ihtiyacınız var? Tüm kuğular? Dünyadaki bütün kuğular, geçmişteki bütün kuğular ve gelecekteki bütün kuğular. Pekiyi, yanlışlamak için kaç tane siyah kuğuya ihtiyacınız var? Aslında sadece bir tane. Kaptan Cook, Avusturalya gezisinden dönerken yanında getirdiği tek bir siyah kuğu ile egemen görüşü yıkarak, tüm kuğuların beyaz olmadığını göstermiş. Şimdi hepimiz kuğuların beyaz ya da siyah olabileceğini biliyoruz, bunun için varsayımın hatalı olduğunu gösteren tek bir siyah kuğu yeterli oldu.

İşte bu deneyimden yola çıkan Karl Popper, bilimde de kuramlarımızı doğrulayan değil, yanlışlayan örnekleri aramamızın doğru olacağını düşünüyor. Çünkü ne kadar çok gözlem ya da deney yaparsak yapalım, bilgimiz sadece elimizdeki verilerle sınırlı kalır, bu verilerden yola çıkarak yapacağımız genellemeler, o verinin kısıtlarını taşır. Oysa henüz yapılmamış deney ve gözlemler bulunduğundan, elimizdeki kuramın doğru olduğunu söyleyemeyiz; bu nedenle "kuramın henüz yanlışlanmadığı" doğru ifade.

Popper, bilimsel olan ile bilimsel olmayan arasındaki ayrımın yanlışlanabilirlik olduğunu öne sürer. Bilimsel bilgi yanlışlanmaya hazır önermeler/hipotezler üretir, bu önermeleri test eder. Test ederken de amaç doğrulamak olmaz -bütün beyaz kuğuları bulmanın imkânsızlığı gibi- yanlışlamayı amaçlar. Eğer bir önerme verilerle yanlışlanmıyorsa, o önermeyi geçici olarak kabul edebiliriz. Yanlışlanıyorsa, o önermeyi yanlış kabul edip, yerine başka bir önermeyi yanlışlamaya hazırlanmamız gerekir. Yanlışlanan önerme ise onu ürettiğimiz kuramda değişiklik yapmayı gerektirir.

> "Diyelim ki, çocuğumuza okulda öğretildiği gibi, suyun 100 santigrat derecesinde kaynadığının bilimsel bir yasa olduğuna inanmakla işe başlıyoruz. Doğrulayıcı durumlar ne denli çok olursa olsun, bunu kanıtlamaya yetmez; ama geçerli olmadığı durumları arayarak, bunu sınayabiliriz.(...) Hayal gücümüzü yeterince işletirsek, çok geçmeden, suyun kapalı kaplarda 100 santigrat derecesinde kaynamadığını keşfederiz. Böylelikle bilimsel bir yasa sandığımız şeyin öyle olmadığı anlaşılır. Şimdi, bu noktada yanlış yola sapabilir, baştaki önermemizi, deneyci içeriğini şöylece daraltarak kurtarmaya çalışabiliriz ve bundan sonra, üçüncü önermemizi yalanlama yolunda sistemli bir girişime başlayabiliriz. Ve bu böylece sürüp gider. Elbette örneğimiz bu biçimde devam etmemeli; çünkü önceki bölümde görüldüğü gibi bilim daha fazla içerik peşindedir, daha az değil. O zaman yanlışlama durumunda ilkinin engelini açıklayabilen başka bir kuram geliştirmeliyiz. Örneğin kendimize sorar ve bu böyle devam ederse; bilgimizi artırır ve daha iyi bir kuram arayışımızı yeniden başlatır."(Duran, 2020)

Eğer bir kuram, yanlışlanabilir argümanlar üretmiyorsa, kendisini yanlışlayabilecek her durumu açıklayabilecek şekilde esniyorsa; Karl Popper'a göre bu bilim değil, metafiziktir. Popper'ın metafizik örneği olarak verdiği üç örnek, kendisinin neden pek sevilmediğini açıklar: Marksizm, Psikanaliz ve Astroloji (Seferoğlu, 2020).

Popper'ın Marksizm hakkındaki görüşlerini Kabakçı (2019) aşağıdaki şekilde özetlemektedir:

> "Marksizm'in olası yanlışlayıcıları yoktur. Marksistler hangi durumda Marksizm'i terk edeceklerini açıklamayı reddederler (Popper, 1989). Zaten hiçbir başarısızlık onların Marksizm'i sorgulamasına yol açamaz. Marksizm her zaman fazlasıyla genel ve sınanamayacak varsayımlarla iş görür. Neredeyse hiç bir şeyi yasaklamaz. Sadece sınıflara, ekonomiye, topluma dair bir yığın sınanamaz kurgu üretir. Marksizm kehanetlerde bulunmak üzere oluşturulmuş bir sistemdir (Popper, 1989). Marksistler durmadan

> kehanetlerde bulunurlar. Ama henüz hiçbir kehanetlerinin doğru çıktığı görülmüş değildir (Popper, 1989). Sınanamaz varsayımlara dayanması, Marksizm'e gerçekleşen bütün başarısızlıkları bir şekilde açıklama gücü kazandırmıştır (Popper,1962). Zaten bu nedenle Marksizm, zaman içerisinde yapılan eklemelerle yamalı bohçaya dönmüştür. Asla çürütülemez çünkü olabilecek her şeyi bir şekilde kapsama yeteneğine sahiptir (Popper, 1962)." (Kabakçı, 2019)

Popper'ın Astroloji ve Psikanaliz konusundaki görüşleri de benzer argümanlara dayanır, bu iki alan da yanlışlanamaz hipotezler ürettikleri ve kendilerini doğrulayan gözlemleri özellikle arayıp buldukları için, bilimsel olmaktan çok metafizik bilgiler olarak nitelendirilir.

Popper'ın Marksizm, Psikanaliz ve Astroloji alanlarına getirdiği eleştirilerin çok sempatik olmadığı aşikâr, bu yüzden de metinlerini doğrudan değil, dolaylı okuyanlar için kendisi lanetlenmiş bir filozof olarak bilinir. Öte yandan, daha sonra bilim felsefecilerinin yaptığı çalışmalar, özellikle de Kuhn ve Lakatos'un çalışmaları bilimsel bilginin ilerlemesinin sürekli yanlışlama ile olmadığını bize gösterir (Kabakçı, 2019).

Hipotezlerin yanlışlanması, kuramın tamamen çöpe atılmasıyla sonuçlanmadığı gibi, bilim insanları da araştırma çalışmalarını kuramdan başlatmıyorlar, onun öncesinde de bizim kişisel/idiografik diyeceğimiz, bir ölçüde de tümevarıma benzeyen sezgisel bir süreç yer alıyor. Her ne kadar Popper'ın bize önermiş olduğu bilimsel pratik yöntemi tartışılır olsa da, dünyayı anlamak için yanlışlanabilirlik ilkesi, çok işe yarar bir perspektif sunar.

Kaynakça:

Alpar, A. (2017, Ağustos 16). *Teori Nedir?* Sarkaç. https://sarkac.org/2017/08/teori-nedir-ali-alpar/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Aydın, A. (2016, Ekim 5). *Bilim Nedir? Bilimsellik Nedir?* Siyasal Hayvan. https://siyasalhayvan.com/bilim-nedir-bilimsellik-nedir/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Bakırcı, Ç.M. (2011, Nisan 21). *İnsan Zekasının Evrimi: Neden Sadece İnsanın Beyni Bu Kadar Evrimleşir?* Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/insan-zekasinin-evrimi-neden-sadece-insanin-beyni-bu-kadar-evrimlesmistir-41 (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Çağlar, S. (t.y.) *Sahte Anılar: Anılarınız Ne Kadar Güvenilir?* Matematiksel. https://www.matematiksel.org/hafizaniz-sizi-yaniltabilir/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Çiloğlu, T. (2014, Haziran 10). *Piyasalar Formüllere Uyar Mı?* Düşünce Kütüphanesi. http://www.dusuncekutuphanesi.com/piyasalar-formullere-uyar-mi/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Dennett, D. C. (1996). Darwin's dangerous idea. *Recherche*, 27(293).

Downes, S. M. (2020, Temmuz 20). *Evrimsel Psikoloji: İnsan Davranışlarının Bilimsel Kökeni Hakkında Neler Biliyoruz?* (Çakan, B., çev.) Evrim Ağacı. (Orijinal eserin yayın tarihi 2018). https://evrimagaci.org/evrimsel-psikoloji-insan-davranislarin-evrimsel-kokeni-hakkinda-ne-biliyoruz-9010 (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Duran, O. (t.y.). *Karl Popper: Neden Doğruluk Değil de Yanlışlanabilirlik Kuramı?* Matematiksel. https://www.matematiksel.org/karl-popper-neden-dogruluk-degil-de-yanlislanabilirlik-kurami/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü.* Cem Yayınevi.

Erdoğan, E. (2020, Ağustos 12). *Sosyal Bilimlerin Gençlerin Siyasal Katılımı ile Sınavı.* Perspektif. https://www.perspektif.online/sosyal-bilimlerin-genclerin-siyasal-katilimi-ile-sinavi/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Hobsbawm, E. (2006). *Geleneğin İcadı.* Agora Kitaplığı.

Kabakçı, S. (2019, Ağustos 9). *Karl Popper ve Yanlışlamacılığı.* Bilim ve Aydınlanma Akademisi. http://bilimveaydinlanma.org/karl-popper-ve-yanlislamaciligi/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Kaplan, O ve Türkölmez, F. (2013, Ocak 18). *Meteorolojide tahminler nasıl yapılıyor?* MGM. https://www.mgm.gov.tr/kurumsal/haberler.aspx?y=2013&f=tumhaber (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Orhan, A.E. (2020, Temmuz 7). *Orta Çağ Avrupa Nüfusunun Üçte Birinin Kaybedilmesinden Sorumlu "Kara Veba" Hala Aramızda!* Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/orta-cag-avrupa-nufusunun-ucte-birinin-kaybedilmesinden-sorumlu-kara-veba-hala-aramizda-8962 (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Özveren, E., Özel, O., Ünsal, S. ve Emiroğlu, K. (Der.). (2006). *Akdeniz Dünyası.* İletişim Yayınları.

Paul, S. K. ve Morton, J. M. (2018). Believing in Others. *Philosophical Topics, 46(1),* 75-96.

Ridley, M. (2013). *Akılcı İyimser: Refahın Evrimi.* Boğaziçi Üniversitesi.

Seferoğlu, B.M. (2020, Şubat 9). *Metafiziğe Giriş: Metafizik Nedir? Hangi Sorularla Uğraşır?* Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/metafizige-giris-metafizik-nedir-hangi-sorularla-ugrasir-8268 (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Seyd, B. (2020, Mart 11). *Coronavirus: trust in political figures is at a low just as they need citizens to act on their advice.* The Conversation. https://theconversation.com/coronavirus-trust-in-political-figures-is-at-a-low-just-as-they-need-citizens-to-act-on-their-advice-133284 (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Tekin, R. (2018, Aralık 24). *Belirsizlik Beynimizi Nasıl Etkiliyor?* Sinirbilim. https://sinirbilim.org/belirsizlik/ (Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Tversky, A. ve Kahneman, D. (1973). *Judgement Under Uncertanity: Heuristics and Biases.* Oregon Research Institute.

Verne, J. (2016). *Yirminci Yüzyıl'da Paris.* (Çev. İsmet Berkan). Alfa Yayıncılık.

2

Gerçeklik Nedir? Paradigmalar

GİRİŞ

Bu bölümde "(toplumsal) gerçeklik nedir?" sorusunun peşine düşerek, araştırmacının bu soruya verdiği yanıtlar bağlamında *ontolojik* ve *epistemolojik* açıdan konumunu düşündürmeyi hedefliyoruz. Ayrıca bilimsel bilginin nasıl ilerlediğine ve paradigmaların araştırmacılara çizdiği çerçeveyi anlamaya dair tartışmaları ele alacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- "Gerçeklik nedir?" sorusunun yanıtının temellerini sorgulamak;
- Sosyal bilimlerdeki ontolojik ve epistemolojik farklılıkları incelemek ve bu farklılıkların metodolojiye etkisini fark etmek;
- Bilmenin ve bilimsel bilginin tarihsel süreci hakkında bilgi sahibi olmak;
- "Paradigma" kavramını ve paradigma örneklerini öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Sosyal bilimlerde "gerçek" ve "gerçekliği" nasıl tanımlarsınız?
- "Gerçeği" bilebilir miyiz?
- Bu sorulara verdiğiniz yanıtlarla araştırma metodolojisi arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Paradigmayı bir nesneye benzetseniz ne olurdu?

GERÇEKLİK NEDİR?

Bilimin amacının evrenin kurallarını keşfeden kuramlar geliştirerek yaşamdaki belirsizliği azaltmak olduğunu söylemiştik. Tabii ki, burada kullandığımız "*keşfetme*" fiili bile, bizim evren hakkındaki bir varsayımımızı ortaya koyuyor: Dışarıda keşfedilmeyi bekleyen bir gerçek olduğu. Oysa gerçekliğin bizim haricimizde var olduğu iddiası özellikle sosyal bilim açısından ele alındığında varolan görüşlerden yalnızca biri. Gerçekliğin var olup olmadığına dair tartışmaları *ontolojik* tartışmalar olarak nitelendiriyoruz ve daha önce bahsettiğimiz *epistemolojik* farklılıklar, bu *ontolojik* varsayımlardaki farklılıklara dayanarak şekilleniyor.

Yaşamdaki bilgi arayışımızda hangi ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlara dayanarak metodolojik tercihler yaptığımızın farkında olmak önemli. Ayrıca bu farkındalık tercih ettiğimiz yöntemlerden elde edeceğimiz sonuçları yorumlarken de bize yol gösterir.

? Gerçeklik hakkında siz ne düşünüyorsunuz? "Gerçek" var mı?

Tam bu noktada bizim şu soruya yanıt vermemiz gerekiyor, kendi araştırmalarımız çerçevesinde gerçeklik hakkında ne düşünüyoruz, gerçeklik var mı? Dışarıda, bizim havsalamızın alabileceği, elimizde iyi enstrümanlar olsa keşfedebileceğimiz bir gerçeklik duruyor mu? Evrenin fiziki ve kimyevi kurallarını keşfetmeye kendisini adamış doğa bilimcilerinin bu soruya verdikleri yanıt neredeyse kesin, "bir gerçeklik olup olmadığını elinizi kaynar suya soktuğunuzda anlarsınız". Pekiyi, biz sosyal bilimciler, dışarıda bizim haricimizde bir gerçeklik olduğundan emin miyiz? Sosyal bilimler ile doğa bilimleri arasındaki bu temel ayrışma, bu soruya kesin bir yanıt verememiz, bazılarını sosyal bilimin "gerçekten" bilim olup olmadığını tartışmaya itse de (Kartal, 2019); bizim ilgi alanımız olan "kırılgan/hassas gruplarla" çalışan herkes aslında kaçınılmaz olarak toplumsal gerçeklikle yüzleşecektir. Tıpkı kaynayan suyun el yakması gibi çadırdaki mevsimlik işçiler sağnak yağmurun altında sular içinde kalır, çadıra çekilmiş elektrik kablosundan yangın çıkar, tarlaya giderken bindikleri traktör devrilince sakat kalabilir ya da ölürler. Özetle her kırılgan grubun içinde olduğu koşulları çalışmaya başlar başlamaz sahanın gerçekleri kaynayan su örneğinde olduğu gibi can yakar.

Ancak sosyal bilim alanında *ontolojik* ve *epistemolojik* açıdan nerede durduğumuzun farkında olmamız, araştırma gündemimize ve araçlarımıza

daha eleştirel bir bakış açısıyla bakmamızı sağlayabilir. Donatella della Porta ve Michael Keating'in çalışmasından uyarladığımız bu tablo, sosyal bilimlerde karşılaşabileceğimiz farklı yaklaşımları bize kapsamlı bir şekilde gösterir (Porta ve Keating, 2008, s.23).

Tablo 2.1
Ontolojik ve epistemolojik sorularla sosyal bilimlerde farklı yaklaşımlar (Porta ve Keating, 2008)

	Pozitivist	Post-pozitivist	Yorumlayıcı / Yorumsamacı	Hümanistik/ İnsancıl
Ontolojik sorular				
Toplumsal gerçeklik var mıdır?	Nesnel, gerçekçilik	Nesnel, eleştirel gerçekçilik	Doğaları gereği birbiriyle bağlantılı olması bakımından hem nesnel hem de öznel	Öznel, ruh bilimi
Gerçeklik bilinebilir mi?	Evet ve öğrenmesi kolay	Evet, ancak öğrenmesi kolay değil	İnsan öznelliğinden ayrı tutulmadığı sürece, bir dereceye kadar evet	Hayır, odak noktası insan öznelliği
Epistemolojik sorular				
Araştırmacı ile araştırma nesnesi arasındaki ilişki	İkilik: araştırmacı ve nesne iki ayrı şey. Tümevarıma dayalı prosedürler	Araştırmacı bilginin etkisi altında. Tümdengelime dayalı prosedürler	Öznel bilgiyi anlamayı amaçlar	Nesnel bilgi mümkün değil
Bilgi biçimleri	Doğa yasaları (nedensel)	Olasılığa dayalı yasalar	Bağlama dayalı bilgi	Empatiye dayalı bilgi

Burada karşımıza çıkan ilk yaklaşım "pozitivizm". Adını sosyal bilimlerin de doğa bilimleri gibi yapılması gerektiğine inanan Descartes, Comte ve Durkheim gibi felsefecilerden alıyor. Nasıl doğal bilimler -ki buna eskiler çok doğru bir şekilde "müspet" bilim derlerdi- doğanın kanunlarını deney/gözlem ve akıl yürütme yoluyla keşfediyorlarsa; toplumun kanunlarının da benzer bir şekilde keşfedilme olasılığı bulunur. Bu yaklaşımda amaç Newton'ın Yer-

çekimi Kanunu benzeri, evrenin her yerinde geçerli bir evrensel kuralı keşfetmektir, gerekli araç gereç olunca toplumsal kanunlar da keşfedilir. Toplumbilim -toplum (socio) ve bilim (logos)- bu araç ve gereci geliştirmeyi hedefler. Ontolojik açıdan dışarıda toplumsal bir gerçek bulunur, bu gerçeklik düzenliliklerde gözlemlenebilir. Araştırmacı, objektif/nesnel olarak bu gerçekliği araştırabilir, kendisinin kim olduğunun önemi yoktur. Her konuya eşit derecede mesafeli durabilir. Nedensel ilişkileri keşfetmek, bilim insanının ana meşguliyet alanı olarak görülür.

> "Nedensellik ilkesi, doğanın öteki alanları tarafından doğrulandığından ve kabul edilirliğini fiziksel ve kimyasal dünyadan biyolojik dünyaya, biyolojik dünyadan da psikolojik dünyaya kadar genişlettiğinden, onun aynı şekilde toplumsal dünya için de geçerli olduğu söylenebilir." (Durkheim, 2004, s.270).

Pozitivizmin doğal bilimlere öykünmeciliğine bir eleştiri olarak gelişen post-pozitivizm ise ontolojik ve epistemolojik varsayımlar konusunda daha esnek bir pozisyon alır. İnsanın haricinde toplumsal bir gerçeklik bulunduğu varsayımı kabul edilir, ancak bu gerçekliği tamamen bilmek mümkün olmaz, insanların bu kadar mükemmel araçlar geliştirmesi olanaksızdır. Eğer pozitivizm Newton ve arkadaşlarının kullandığı geleneksel yöntemle özdeşleştirilirse, post-pozitivizm, doğa kanunlarında olasılığa ve belirsizliğe yer veren çağdaş fizik kuramlarına daha yakın durur diyebiliriz. Dışarıda toplumsal gerçek bulunsa da, bizim ona bakışımız toplumsal olarak koşullandığından, o gerçekle aramızda nesnel bir ilişki kuramayız. Araştırmacının kim olduğu ve hangi toplumsal şartlar altında soruna yaklaştığı, gerçeklikle arasındaki ilişkiyi belirler. "Eleştirel gerçekçilik" adı verilen bu epistemoloji, pozitivizmin bilim insanını laboratuvarına hapseden steril yaklaşımına bir eleştiri olarak kabul edilebilir. Doğanın kanunları gibi toplumun kanunları da keşfedilebilir, ancak bu kanunlar kesin olmaz, "olasılıksal" olarak nitelendirilebilir. Yapılan çıkarımlar belirli bir olasılıkla doğru, belirli bir olasılıkla da yanlış olabilir; her an yanlışlanmasını beklemek gerekir. Bu yaklaşımda Karl Popper'ın etkisi açıkça görülür.

Sosyal İnşacılık Teorisi (Sosyoloji / Toplum ve Kültür)
https://www.youtube.comwatch?v=v4YwgODV4QM&feature=emb_logo

Post-pozitivizm, pozitivizme getirdiği eleştiri ile önemli bir kırılma yaratır. İnşacılık ya da sosyal inşacılık adı verilen yaklaşım da post-pozitivizmin bu varsayımlarını benimser, gerçeklik orada dursa bile, nasıl tarif edildiği araştırmacının kim olduğuyla doğrudan ilişkili olur. Yorumsamacı (interpretevist) yaklaşım ise gerçekliğin varlığı konusunda farklı varsayımlara yaslanır. Gerçeklik konusunda öznellik ve nesnellik birbirlerinden ayrılmaz şekilde iç içe geçer. Bilimsel arayışın amacı toplumsal kanunların nedensel ifadesi olmaktan çıkar; içinde yaşadığı dünyaya anlam vermek isteyen araştırmacının kendini arayışına dönüşür. Araştırmacı, kendisini bu konuyu araştırmaya iten motivasyonları da araştırmasının bir parçası kılar, böylelikle kendisi de araştırmasının bir parçası olur. Bu perspektife göre araştırmacının öznelliği o kadar içkindir ki; tarihsel olaylar ya da gelişmeleri bile "gerçek" olarak değil, anlatanların yorumları çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Toplum kanunlarını keşfetmek mümkün olmadığından ve her türlü bilgi, gerçekliğin öznel bir yorumu olduğundan, araştırmacıya da yorumların yorumlanması işi düşer.

Son olarak "hümanistik" yani insancıl yaklaşımda sosyal gerçeklik tamamen insana bırakılır. Bu perspektifte sosyal bilimi doğa bilimlerinden ayıran en önemli özellik, toplumsal gerçekliklerin tamamen insan zihninde oluşmasıdır, dolayısıyla insan tarafından söylenen her söz "çift tırnak" içine alınıp değerlendirilir. Araştırma alanı gerçeklik değil, gerçekliğin temsili olunca; yöntemsel olarak da bireylerin gerçeklik temsillerini anlamaya yönelik bir empati geliştirme çabası elde kalır.

Şimdi başlangıçtaki sorumuza geri dönelim. Kendi araştırmalarımız bağlamında gerçeklik hakkında ne düşünüyoruz, gerçeklik var mı? Toplumsala dair sorularımız, anlamaya çalışmamız, kullandığımız yöntemler bu farklı *ontolojik* ve *epistemolojik* yaklaşımlardan hangisine daha yakın? Bu soruyu sormamızın bile bizi geleneksel pozitivizmin sınırları dışına çıkardığını ve özne olarak araştırmacıya bizi yönelterek araştırmacının kim olduğu sorusuna dikkati çektiği ortadadır.

BİLMENİN TARİHİ:

Yukarıda tartıştığımız sosyal bilimde gerçeğe dair farklı yaklaşımları, tarihsel koşullardan ve gelişmelerden soyutlayarak anlamak pek mümkün değil. "Gerçeklik nedir?" sorusuna verdiğimiz yanıt içinde bulunduğumuz dönemin kendisine özgü şartlarından, araştırmacıya sunduğu olanaklardan, toplumsal ya da siyasal önceliklerden doğrudan etkileniyor. Bu nedenle sayılan sosyal bilim yaklaşımlarının hep var olduklarını düşünmek yanıltıcı olur, hangi ta-

rihsel koşullar altında geliştikleri hakkında bilgi sahibi olmak, o yöntemlerin daha iyi anlaşılmasına yol açar.

Modernizm Öncesi:
"Gerçeklik var mı?" ve daha önemlisi "gerçekliğe erişebilir miyiz?" sorularını ilk yanıtlamaya çalışanlar Antik Yunan'da felsefe tarihinin başlangıcında anılan filozoflar. Kendilerinin doğrudan eserlerine erişemesek de, "sofistler" adını verdiğimiz, isimlerini rakiplerinden öğrendiğimiz Gorgias, Pratogoras ve Thyracimacus; dönemin önde gelen isimleri. Kendilerine sofist denmesinin sebebi de, işlerini bilgicilik olarak tanımlamaları. Sofistlere göre nesnel bir gerçeklik bulunmuyor, kişinin nerede durduğuna bağlı olarak değişen bir gerçeklik var. Dolayısıyla önemli olan gerçekliğe ulaşmak değil, farklı gerçekliklerin nasıl anlatıldığı. Her biri iyi birer retorik ustası olan bu felsefeciler, o dönemde şehir şehir dolaşarak, şehrin önde gelenlerine iyi konuşma ve akıl yürütme dersi verip geçimlerini sağlıyorlar. Bilgi arama işini, gelir kapısı yaptıklarından çok da hoş görüldüklerini söyleyemeyiz.

Sofistlerin bu derece göreceli yaklaşımı tabii ki bir rahatsızlık veriyor. Gerçekliğin olmadığı bir dünyanın var olma olasılığı, baktığı her yerde bir düzen aramaya alışkın insanoğlunu rahatsız ediyor. Bu nedenle, çağın siyasal gelişmeleri doğrultusunda sofistlerin "gerçeklik yoktur" varsayımını sorgulayan, gerçekliğe akıl yürütme ile başvurulabileceğini savunan Sokrates ve Sokrates'i bize anlatan öğrencisi Eflatun gibi felsefeciler ortaya çıkıyor. Felsefe kelimesi filozofi -bilgi sevgisi- kelimesinden geliyor ve kendilerini filozof olarak tanımlayanlar bilgi arayışı işini sofistler gibi para uğruna değil de, öğrenme aşkına yaptıklarını vurguluyorlar. Bu dönemde sofistlerle sık sık tartışmaya giren Sokrates, öğrencisi Eflatun'un da yazdığı üzere bütün tartışmaları Sokratik yöntem adını verdiğimiz yöntem ile kazanıyor ve bizi şuna ikna ediyor: Dışarıda bir gerçeklik bulunur ama ona erişmek herkesin harcı değildir. Eflatun'un yazdığı "Mağara Alegorisi" duvardaki gölgelerin, gerçeğin yansımalarının "gerçek" olarak kabülünü anlatır.

Yerli Filozof. (2015, Aralık 8)
Platon'un Mağara Alegorisi. [Video].
https://www.youtube.com/watch?v=RmBizVdmp68

Sonuçta, Eflatun sonrası felsefeciler, gerçekliğe ulaşmak için Eflatun gibi "filozof kral" olmayı şart koşmasalar da gerçekliğin var olduğu fikrinde uzlaştılar. Eflatun'un "filozof kral" hayali gerçekleşmese de İskender'in Eflatun'un öğrencisi Aristo'nun öğrencisi olduğunu, dolayısıyla bilinen dünyanın neredeyse tamamını işgal ederken, kulağında Eflatun'un öğretileri bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hristiyanlığın doğması ve Roma İmparatorluğunun resmî dini olarak dünyaya yayılması sonucunda, Roma-Katolik Kilisesi'nin bilgi, aslında da "gerçek" üzerindeki tekelini görüyoruz. Bu dönemde, gerçek ulaşılabilir olsa da, insan kavrayışının bu gerçeğe erişemeyeceği düşünülüyordu. Gerçeğe ulaşmak ancak vahiy ve tebliğ aracılığıyla mümkündü. Bu nedenle gerçeği arayanların onu kutsal kitaplarda ve onu yorumlayanların sözlerinde araması tavsiye edilirdi. Ortaçağın mottosunu Augustinus'un sözleriyle özetleyebiliriz: "Anlamak için inanıyorum". Kilisenin ve ruhban sınıfının "gerçeklik" üzerindeki tekelinin yıkılması için Rönesans ve Reform hareketinin gerçekleşmesi gerekecekti.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda aşağıdaki videoya göz atabilirsiniz.

Pandora-Felsefe. (2017, Şubat 23). *İlk Çağ Felsefesine Giriş: Sofistler ve Sokrates* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=QmmagOP7VOo

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Modernizm:

Kilisenin tekeli sadece bilgi ya da gerçeklik konusunda değildi. Ortaçağ diye bildiğimiz o dönemde, kilise siyasal bir güç olarak da kral ve prenslere meydan okumakta, üstüne üstlük kayda değer bir zenginliği de kontrol etmekteydi. Güç ile bu kadar iç içe geçen kilisenin yozlaşmasının yarattığı hoşnutsuzluktan da yararlanan siyasi güç sahipleri, Martin Luther'in kiliseyi yeniden düzenlemeyi hedefleyen Reformist Hareketi'ni destekleyerek, Katolik Kilisesi'nin gücüne meydan okudular. Bunun sonucunda Protestanlık mezhebi doğdu ve Avrupa 30 yıl sürecek mezhep savaşları sonucunda Katoliklik haricinde de mezheplerin varolabileceği konusunda bir uzlaşmaya vardı. 1648 yılında imzalanan Westphalia Barışı aynı zamanda ulus-devletin de doğmasını sağladı.

A Fun, Animated History of the Reformation and the Man Who Started It All | Short Film Showcase
https://www.youtube.com/watch?v=FhGGjRjvq7w&feature=emb_imp_woyt
Videonun dili İngilizcedir, otomatik çeviri özelliği ile Türkçe altyazı eklenebilmektedir.

Katolik Kilisesi'nin siyasi gücünün kırılması, gerçeklik üzerindeki tekelinin de sarsılmasına yol açtı. Skolastik düşüncenin gerçeğin insan kavrayışının üzerinde olduğu inancı yerine, akıl, deney ve gözlem ile insan aklının evrenin sırlarına erişilebileceği düşüncesi yaygınlaştı. Özellikle fizik ve kimya konusunda yaşanan bilimsel gelişmeler, Descartes'ın "Bildiğim her şeyi unutabilirim ve yeniden öğrenebilirim" sözlerinde somutlaşan bir özgüvenin kazanılmasına yol açtı.

Aydınlanma Çağı'nın aklın evrenin sırlarına erişebileceği iddiası, toplumsal olanın da akıl tarafından anlaşılacağına dair bir inancın doğmasına yol açtı. "Pozitif" yani "müspet bilimlerin" deney ve gözlem gibi yöntemlerine öykünen Saint Simon ve August Comte gibi filozoflar, toplumsal olanı da olgulara dayanarak anlayabilecek "pozitif" bir toplum bilimi olması gerektiğini savundular (Doğan, 2012). Gözlemlere dayanarak tümevarım yöntemiyle geliştirilecek kuramların, toplumsal kanunların keşfedilmesinde araç olabileceğini düşünen bu iki filozofun "socio" (toplum) ve "logos" (bilim) kelimelerinden yola çıkarak çağdaş sosyal bilimin doğmasını sağladıklarını söyleyebiliriz.

Pozitivizm, daha önce de tartıştığımız üzere araştırmacının dışında bir gerçekliğin varlığına ve bu gerçekliğin deney ve gözlem yöntemiyle keşfedilebileceğine inanır. Pozitivizmin mottosunu "düzen (order) ve ilerleme (progress)" olarak özetleyebiliriz. Tıpkı evren gibi toplumların da bir düzeni bulunduğu ve bu düzeni de tıpkı Newton'ın yerçekimi kanunu gibi evrensel kanunlarla anlayabileceğimiz düşüncesi hakimdi. Evrensel kanunlar, belirsizliğe yer vermezler ve kesin olurlar, elmaların her mekân ve her zamanda yere düşeceğini gösteren yerçekimi kanunu kadar da evrensellik taşırlar. Sosyal bilimcinin amacı da bu kanunları keşfetmektir; gerçek orada, dışarıda bir yerde, tamamen keşfedilmesini sağlayacak araçların geliştirilmesini bekler.

Gerçeğin zaman içerisinde keşfedileceğinin yanı sıra toplumların bir düzene sahip olduğuna olan inanç, Modernizm adını verdiğimiz dönemin doğmasıyla sonuçlandı.

> "Modernizmde aydınlanmanın ilkeleri temel alınmıştır. Bu çerçevede akıl ve bilim ilerlemenin aracı olarak görülür; nesnel ve evrensel bilgiye akıl ve deney yoluyla ulaşılabileceği temel savına dayanılır. Modernizmin siyasal ve kültürel özellikleri ise ilerlemeci tarih anlayışı, dindışı siyasal ve toplumsal hayattır" (Yüksel, 2013)

On yedinci yüzyıldan, yirminci yüzyılın sonlarına uzanan bir zaman diliminin egemen düşüncesi olan Modernizm, toplumların düzeni içerisinde akıl ve bilgi yoluyla ilerleyebilmesini savunur ve özellikle ulus devletin doğuşuyla beraber Modern çağın egemen ideolojilerine esin kaynağı olur. Türkiye'nin modernleşmesinde de pozitivizmin önemli bir yeri bulunur, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun reformistleri, gerekse de Jön Türkler Modernizm ve Pozitivizmden kayda değer oranda etkilenirler. Jön Türklerin önde gelenleri arasında yer alan Ahmed Rıza, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp, Comte'un bilim ve gerçeklik anlayışını oldukça benimserler (Kabakcı, 2014). Ziya Gökalp'in Türkiye'de sosyoloji biliminin kurucularından sayıldığını hatırlayalım (Balkız, 2015). Bu noktada ismi hatırlanması gerekenlerden biri de Beşir Fuad, ölümünü bilimsel olarak gözlemleyecek kadar pozitivist olan Beşir Fuad, bileklerini keser ve ölürken hissettiklerini kaleme alır. Son olarak İttihat ve Terakki'nin ismindeki "terakki" kelimesinin, ilerleme olduğunu da bir kenara kaydedersek, pozitivist ve modernist bakış açısının Türkiye'nin kuruluşundaki etkisini daha da iyi anlamış oluruz.

Meraklısına Ek Kaynak

"Modernizm" ile ilgili daha fazla bilgi edinmek isterseniz aşağıdaki videolara göz atabilirsiniz.

National Geographic (2017, Ekim 27). *History 101: The Protestant Reformation* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=lATyzSAjC1w

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Khan Academy Türkçe (2018 Aralık 5). *Bilimsel Devrim ve Aydınlanma Çağı* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Y2s_ryE6QCo

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Aşağıdaki yazıya da göz atabilirsiniz.

DC.MAN (2020, Ekim 25). *Modernizm Nedir? Modernizm Akımı ve Özellikleri.* DeCombo. https://decombo.com/modernizm-nedir-modernizm-akimi-ozellikleri/

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Ayrıca, Beşir Fuad hakkında daha fazla bilgi için de şu videoyu izlemenizi öneririz.

Kim O? (2016, Mart 20). *Ölümü Yazan Adam: Beşir Fuad.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ItVPQE9Q5Dw

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Modernizm Sonrası - Post Modernizm:
Modernizmin bilimsel bilgiye dayanarak ilerleme iddiası, uzun bir süre kabul görse de; bilime ve akla verdiği merkezi rol eleştirilmekten uzak kalmaz. Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, Soren Kierkegaard, Max Stirner, Jacques Lacan, Edmund Husserl, Ludwig Wittgenstein, Michel Foucault, Jacques Derrida, Thomas S. Kuhn, Slavoj Zizek, Paul Feyerabend, Jean-François Lyotard, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard gibi çok sayıda düşünürün çalışmaları, tek bir gerçeklik olduğu ve buna akıl ve bilim yoluyla ulaşılabileceği varsayımının sorgulanmasına yol açar.

Öncelikle, bilim, modernizmin tarif ettiği kadar siyasetin dışında durmaz; hatta Foucault'nun gösterdiği üzere bilim ve biliminsanları toplumsal güç ilişkilerinin içerisinde yer alır ve ürettikleri bilginin "mutlak" olduğunu iddia etmeleri, var olan sistemin meşrulaştırılmasına hizmet eder. Bu açıdan gerçeklik, siyasal olandan doğrudan etkilenmekle kalmaz; neyin gerçek olduğuna karar vermek de siyasal bir mesele haline gelir.

İkinci olarak, modernizmin sürekli gelişim iddiasının doğru olmadığı da postmodernist filozoflar tarafından dile getirilir, sürekli gelişim olabilmesi için bir herkes için iyi olan bir noktaya yönelik bir doğrusallık olması gerekir; oysa herkes için "iyi" iddiası da belirli bir kesimin diğerlerine "empoze" ettiği bir siyasal tercih olabilir.

Postmodernizmin gerçeklik konusundaki son itirazını da determinizm yerine olasılıkçı bir düşünme biçiminin önermesi olarak sayabiliriz. Özellikle çağdaş fizikteki gelişmelerden, Kuantum fiziğinin gelişmesinden ve Kaos teorilerinden yararlanan postmodernist düşünceler, kesinlik içeren nedenselliğin mümkün olmadığını vurgularlar, dolayısıyla evrenin nedensel kanunlarını keşfetmek de olanaksız hale gelir.

Özetle, postmodernizm tek bir gerçeğin olmadığı, farklı kişiler ve farklı toplumlar için farklı gerçekliklerin olabileceği iddiasıyla görelilik kavramını tartışmaya yeniden getirir. Biliminsanının ve araçlarının nesnel olmadığını, siyasal ve toplumsal olanla iç içe geçtiğini vurgular, bu nedenle de pozitivizmin toplumu ve evreni gözlemek için geliştirdiği araçlardaki mükemmellik arayışını boşa çıkarır. Son olarak da evrensel kanunların keşfedilemeyeceğini vurgulayarak, bilimsel bilgi arayışını açıklamaktan, anlamaya doğru yönlendirir.

Meraklısına Ek Kaynak

"Post-Modernizm" ile ilgili daha fazla bilgi edinmek aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz.

Özkaya, A. (2020, Şubat 1). *Postmodern Felsefe: Postmodernizm Nedir?*. Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/postmodern-felsefe-postmodernizm-nedir-8238 (Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Flaps Club. (2019, 17 Şubat). *Modernizm'den Postmodernizm'e Yalın Alpay*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=vXahAnR2gaw (Erişim Tarihi: 09.03.2021)

PANDORA-FELSEFE. (2017, Haziran 30). *Postmodernizm Nedir? (Hakikat Sonrası)* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=_4oKmsoYGwo (Erişim Tarihi: 09.03.2021)

BİLGİ NASIL İLERLER? PARADİGMALAR

Bilimde kuramın önemini açıklarken, bilim insanlarının birbirleriyle kuramlar aracılığıyla iletişim kurduklarını söylemiştik, kuramların farklı çıkarımlarının farklı coğrafya ve bağlamlarda test edilmesi, yanlış olanlarının ayıklanmasıyla bilimsel bilgi ilerleyebilir, böyle bir perspektiften her araştırma çalışması bazı soruları yanıtlayarak kuramların gelişmesine katkıda bulunabilir, bir açıdan evrimsel bir bakış açısıyla düzenli sorgulamalardan geçerken "sağ kalabilen" kuramlar bilimsel bilgimizin çerçevesini oluşturur.

Pekiyi, bu eleme süreci nasıl olur, bilimsel bilgi nasıl ilerler? Geleneksel yaklaşım bilimin kümülatif olarak ilerlediğini öne sürer. Bizden öncekilerin sordukları sorulara aldıkları yanıtlar sayesinde, biz yeni sorular sorar ve yanıtlarız. Her gün eski bilgilerin test edilmesi ve ayıklanmasıyla, bilimsel bilgide kümülatif olarak bir artış olur, o kadar ki, bir gün her şeyin mükemmel olarak bilinebileceği bir anın gelmesini bekleyebiliriz. Daha önce derinlemesine tartıştığımız pozitivist bilim anlayışının doğrusallığının bu tür bir ilerleme anlayışının temellerini oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

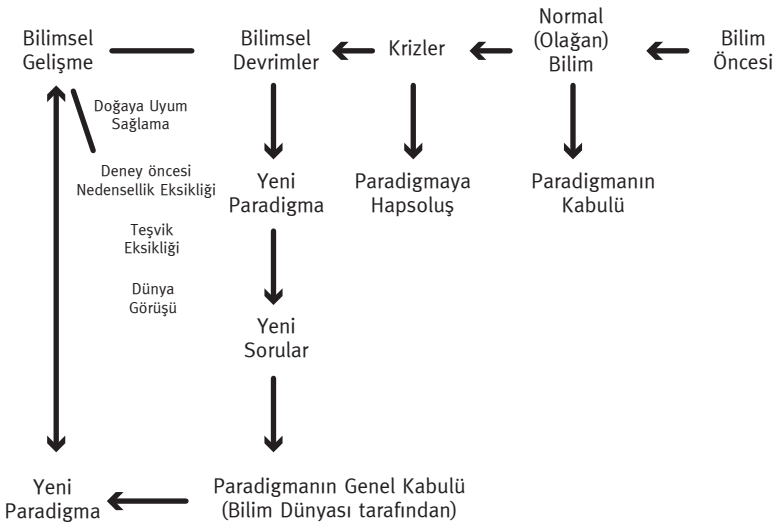
Bilim felsefecisi Thomas Kuhn ise bilimin doğrusal bir hatta ilerlediği görüşüne şüpheyle yaklaşır. Kendi ilgi alanı olan "doğal" bilimler alanında ilerlemenin birbirini bütünleyici şekilde olduğunu bilen Kuhn, sosyal bilimlere baktığında belirli bir anda aynı konuya açıklama getirmeye çalışan birden fazla bakış açısı olduğunu gözlemler ve kendisine sorar: "Neden 'doğal' bilimler alanında da böyle olmasın?" Bunun sonucu olarak yazdığı "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" başlıklı çalışmasında, bilimin doğrusal ilerlediği görüşüne karşı; sıçramalarla ilerlediğini öne sürer, bu sıçramalar "bilimsel devrimleri" oluşturur. Bu bilimsel devrimler aslında yeni soruların ve yeni araçların da gelişmesini sağlar.

Kuhn, çalışmasında "tarihi yeniden sahneye çıkarmayı" hedefler, ona göre *"tarih yalnızca bir zaman dizimi ve anlatı deposu olarak görülmediğinde, şu anda bize egemen olan bilim imgesinde esaslı bir dönüşüme yol açabilir"* (Uçar, 2018). Böylelikle, bir kuramın neler söylediğinin yanı sıra, hangi tarihsel koşullar altında geliştirildiğini anlamak daha iyi anlamamızı mümkün kılar.

Kuhn, bilim tarihinin birbirini takip eden iki farklı dönemden oluştuğunu düşünür: "Olağan" ve "olağandışı". Olağan bilim dönemlerinde egemen bir bilim yapma şekli bulunur, bu bilim yapma şekli hangi soruların araştırılmaya değer olduğunu, bu araştırmalarda hangi araçların kullanılacağını ve hangi sonuçlara varılması gerektiğini belirler. Bu egemen bilim yapma şekline Kuhn "paradigma" adını verir, bilimin ilerlemesi bu paradigma içinde olur. Olağandışı dönemler ise egemen paradigmanın sorulan soruları yanıtlayamadığı, bu çözümsüzlüğün içerisinde bu soruları yanıtlamaya aday yeni paradigmaların ortaya çıktığı dönemler olarak tanımlanır; bu bunalımın sonucunda yeni paradigmalardan biri sorulan soruları yanıtlama konusunda diğerlerinden daha başarılı olur ve egemen paradigma haline gelir. Diğer paradigmalar, başka bir olağandışı döneme kadar gözden kaybolurlar.

Olağan bilim sürecine geçişte, rekabet eden paradigmalardan bazıları bilim insanlarını kendilerine çekmekte daha başarılı olurlar, bu paradigmanın görüşleri önceleri teker teker ayrı dergilerde, toplantılarda duyulur. Daha sonra bu görüşleri savunanlar kendilerine benzeyenlerle bir araya gelecekleri toplantıları düzenler, aynı paradigma içerisinden çalışmaların yayınlanacağı süreli dergilerin yayınlanmasını sağlarlar. İlerleyen zamanlarda bu bilim insanları kendilerine ait dernekleri kuracak, yıllık konferanslarda buluşacak ve kendi müfredatlarını oluşturacak kadar güçlenirler. Bu aşamada paradigmanın kurucu metinleri dağınık olarak bulunurken, en son aşamada paradigmanın kurumsallaşmasıyla ders kitapları yazılır, bu ders kitaplarındaysa paradigmanın tarihi doğrusal bir gelişim süreciymiş gibi anlatılır. Kurumsallaşma sürecinde geciken diğer paradigmalarsa radikalleşir ve gözden kaybolurlar.

Şekil 2.1
Bilimin Gelişimi ve Yeni Paradigmalar (Azizi, 2014)

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda daha fazla bilgi edinmek isterseniz aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz.

Doğan, M. (2009, Şubat 1). *Thomas Kuhn'un görüşü: Bilim nasıl ilerler?* Bilim ve Gelecek. https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2009/02/01/thomas-kuhnun-gorusu-bilim-nasil-ilerler/

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel Düşünme Yöntemi,* Bilgi Yayınevi.

Pedagojik Bakış. (2018, Kasım 19). *Paradigma Nedir?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=30HJ8Eoy_VY

(Erişim Tarihi: 09.03.2021)

Bilgi Kutusu 2.1

"Lakatos, Popper ve Kuhn'un görüşlerini sentezlemiş ve bilim felsefesi literatürüne "Bilimsel Araştırma Programları" (BAP) metodolojisini kazandırmıştır. BAP, bir bilimsel araştırma kuralları disiplini olup aynı metafizik inançlarına sahip teorilerden oluşan tarihi süreç şeklinde tanımlanabilir. BAP, Kuhn'daki paradigma kavramına yaklaşmaktadır. Teoriler tek başlarına ele alınmamakta, birlikte incelenmektedir. BAP üç unsurdan oluşmaktadır: Sert çekirdek, koruyucu kuşak, pozitif negatif anlama aracı. Sert çekirdek; BAP'ı niteleyen ayırıcı özelliktir. Sert çekirdek aksiyomlar setidir, metafizik unsurdur, inançlardan oluşur. Bunu belirleyen bilim adamları topluluğunun bağlı olduğu geleneklerdir. Koruyucu kuşak; sert çekirdeği koruyan hipotezlerdir. Sert çekirdek kolay kolay değişmez, ancak koruyucu kuşak daha esnektir, değişebilir. Gözlem veya deneyle ortaya çıkan durumla program arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkınca bunun öncelikle sert çekirdekten değil başka nedenlerden kaynaklandığı düşünülür ve ad hoc hipotezlerle uyumsuzluk giderilmeye çalışılır. Sert çekirdeği korumak için yardımcı ya da ad hoc hipotezlerin geliştirildiği alan koruyucu kuşaktır. Anlama aracı; BAP'ın nasıl anlaşılması gerektiğini belirler, pozitif ve negatif olmak üzere ikiye ayrılır. Pozitif anlama aracı kısmen BAP'ın reddedilebilir kısımlarını geliştirir. Bilim adamlarına ne yapmaları gerektiğini söyleyerek bütün yardımcı hipotezlerle koruyucu kuşağa yöneltir. Negatif anlama aracı sert çekirdeğin araştırılmasına izin vermez, araştırmanın reddedilemez parçasıdır, bilim adamlarına ne yapmamaları gerektiğini söyleyerek sert çekirdeğin sorgulanmasına yönelmeyi yasaklar. Teori gerçek dünya olayları ile çeliştiğinde hemen terk edilmez. Ancak daha iyi ve başarılı program ortaya çıkarsa sert çekirdek değişebilir, çökebilir. Koruyucu kuşakta normal olmayan bu durumu açıklayan yardımcı bir hipotez oluşturulur ya da normal olmayan bu durum açıklanamıyorsa göz ardı edilir, dikkatler diğer sorulara yöneltilir. Bu nedenle koruyucu kuşak sürekli değiştirilir, geliştirilir. Koruyucu kuşakta meydana gelen değişikliklerin ileri götürücü bir problem kaymasına neden olması durumunda araştırma programı başarılı, tersine yozlaştırıcı bir problem kaymasına götürmesi durumunda program başarısızdır. Bu açıdan bakıldığında bu yaklaşımda teoriler sınanmakta, araştırma programları ise değerlendirilmektedir. Lakatos'a göre, BAP'lar, hiçbir zaman birdenbire yok olmazlar. Kısırlıklar kendini hissettirdikçe yavaş yavaş kaybolurlar. Bu yöntemde bilimsel devrimler yoktur. Lakatos'a göre eğer bir araştırma programı, öncekinin ampirik içeriğini büyütüyorsa "ilerleyici", bunu sağlamıyorsa "yozlaşan-terk edilen" olarak nitelendirilir. Zaman içinde ilerleyici bir araştırma programı yozlaştırıcı, yozlaştırıcı bir araştırma programı ilerleyici olabilir. Bu nedenle Lakatos'da ilerleyici-yozlaşan program ayrımı mutlak değil, görelidir. Ayrım zaman anı yerine, zaman döneminde yapılır. (Eren, 1992, Demir, 1995). Özetle, Lakatos, bilimde değer yargılarının varlığını kabul ederken, aynı zamanda Popper'deki ampirik içeriğin artırılması gerektiği görüşündedir."

Kaynak: Kök, R. ve Şimşek, N. (2012). *İktisat Biliminin Paradoksal Yapısı Üzerine*, Türkiye Ekonomi Kurumu. s.4.

PARADİGMA ÖRNEKLERİ

Paradigmaların nasıl geliştiğini, paradigmatik kaymanın nasıl gerçekleştiğini ve bilimsel devrimlerin nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için bazı sosyal bilim paradigmalarını örnek olarak yakından incelememiz yararlı olabilir.

Örnek Kutusu 2.1
SİYASAL PSİKOLOJİ

Dünya sahnesinde yaşanan olaylar, uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin terörizm, radikalleşmenin nedenlerini anlamaya yönelik ilgilerini artırmıştır. Bununla bağlantılı olarak "az sayıda büyük ve önemli şey" söyleyen büyük sistematik teorilerin yerini, bu makro düzeydeki teorilerin de mikro düzeydeki varsayımlara dayandığından yola çıkarak mikro düzeydeki yaklaşımlar almaya başlamıştır. İnsan ve grupların siyasi davranış, tutum ve duygularının kökenlerini, bu davranış, tutum ve duyguların temelinde yatan zihinsel işleyişleri inceleyen bir alan olan siyasal psikoloji toplumsal ve siyasal süreçlerle ilgili rasyonel ve rasyonel olmayan davranışları anlamaya çalışır. Günümüzde, insanların politik seçimlerinde duyguların etkisinin araştırılmasına olan ilgi artışı, kamuoyu üzerinden yapılan çalışmaların artması da siyasal psikoloji alanında yapılan çalışmaları artırmıştır. Gelecekte kitle ve seçkin politik davranış çalışmalarında ve uluslararası politik ekonomi çalışmalarının güçlendirmek için daha çok psikolojik çalışmaya da ihtiyaç duyulduğundan söz edilmektedir (Kertzer ve Tingley, 2018).

Örnek Kutusu 2.2
EKONOMİ

Ekonomi, Keynesçilerin veya Parasalcılarınkinden daha yeterli açıklamalar getirmek için kendi rakip paradigmalarını çoğalttı. Keynesçiler eş zamanlı gelişen yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik karşısında şaşkına dönerken, Parasalcılar ise para arzı ve faiz oranları arasında sabit bir ilişki göstermede başarısız oldu. Yakın tarihli "Rasyonel Beklentiler" okulu, hükümetin ekonomi politikasının ancak insanların öngörülerini şaşırttığı sürece üretimi etkileyebileceğini öğretmektedir. Neo-Keynesçiler gelir dağılımının nisbî fiyat tarafından veya yatırımın tasarruflar tarafından belirlendiğini reddedip, durumun tam tersini iddia etmektedirler. Büyük firmalar, piyasa kontrolü yoluyla fiyatları artırabilir ve yatırımları iç kaynaklardan finanse edebilirler. Enflasyon, insanların nisbî gelir paylarını artırmaya çalışmalarından kaynaklanır. Gelecekte, "ekonomi insanı" ve zamanın rolü ile ilgili yapılan yeniden değerlendirmeler, eski paradigmaları geçersiz kılabilir (Bell, 1982).

Örnek Kutusu 2.3
NEO-MARKSİZM

Neo-Marksizm, Üçüncü Dünya'nın emperyalizm karşıtlığı, 1960'ların karşı kültürü ve daha önce yayınlanmamış metinlerin yayınlanmasıyla birlikte son zamanlarda gelişti. Bu yeni Marksist, eski Marksist toplumsal teoriye ait üç ilkeyi yeniden gözden geçirdi. Aydınlanmanın kaçınılmaz doyum noktası olan sosyalizmden, zorunlu ilerlemeye olan inançsızlıkla beraber vazgeçilir. Ayrıca, daralan emek tabanının kapitalizmi krize sürükleyeceği fikri de terk edildi. Neo-Marksistler artık üretim biçiminin diğer tüm toplumsal ilişkileri belirlediğine de inanmamaktadır. Günümüzde ise "yabancılaşma" çok temel bir Marksist kavram olarak görülmektedir (Bell, 1982).

Örnek Kutusu 2.4
ÇOCUĞUN İYİ OLMA HALİ

Çocuklara yönelik sosyal politika alanında yapılan çalışmaların tarihsel sürecine bakıldığında araştırmacılar çocuk alanındaki teorik ve normatif gelişmeler üzerine gözlüklerini değiştirmişlerdir. Öncelikle çocuk haklarının da insan hakları olarak tanımlanması ve BM Çocuk Haklarına dair Sözleşme'nin kabul edilmesi araştırmacıların baktıkları çerçeveyi değiştirmelerine neden olmuştur. Çocukların asgari yaşam standartlarından çocuğun yaşamının kalitesini anlamaya doğru yaşanan bir evrilme olmuştur. Bir diğer değişim ise; çocukların sadece gelecekte "olacak" canlılar değil, bugün "olan" bireyler olmasına ilişkindir. Günümüzde ulusal ve uluslararası çalışmalarda çocukların iyi olma hali yaklaşımı ile oluşturulan sosyal göstergeler alanında çalışanlar tarafından yaygın bir şekilde kabul edilen bir çalışma alanı olmuştur. Çocuğun iyi olma hali; çocuğun yaşam kalitesini ve memnuniyetini hem nesnel hem öznel göstergeler eşliğinde bütünsel ve çok boyutlu olarak anlamayı ve çocukların yapabilirliklerini artırmayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Çocuk refahından çocuğun iyi olma hali araştırmalarına geçilmesi ile çocuğun yaşam kalitesi ve memnuniyetini anlamaya yönelik göstergeler çeşitlenmiştir. Eski çalışmalarda sadece eğitim, sağlık, sosyal bakım alanlarına odaklı göstergeler varken, günümüzde çocuk katılımı, çocuğun çevresindeki ile ilişkileri gibi yeni alanlar dâhil edilmiştir. Bu gelişmeler sadece göstergeleri değil göstergelere dair araştırma yöntemlerini de değiştirmiştir. Geçmiş yıllarda yetişkin merkezli, yetişkininin gözünden çocukların yaşamına dair bir resim ortaya koyma çabası varken, çocuğun iyi olma hali perspektifine dayalı çalışmalarda çocuğun kendi günlük yaşamına dair deneyimine, çocuğun kendi anlatısına yer verilmekte, daha katılımcı araştırma yöntemleri kullanılmaktadır. Çocuğun iyi olma hali çalışmalarının yaygın kullanılmasının önemli nedenlerinden biri de uluslararası karşılaştırmalı çalışmalara, ilgili alanların izlenmesine ve politika yapıcıların çocuk odaklı politikalar geliştirmesine olanaklar sunmasıdır (Uyan Semerci ve arkadaşları, 2012).

Kaynakça:

Azizi, H. (2014). Paradigm As a Method in the Political Science. *International Journal of Scientific & Engineering Research, 5*(7), 1574-1582.

Balkız, B. (2015). Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji. *Mediterranean Journal of Humanities,* (2), 123-149.

Bell, D. (1982). *The social sciences since the second world war*. Transaction Publishers.

Doğan, S. (2012, Ocak 30). *Bilgi Olgudadır: Pozitivizm*. Açık Bilim. http://www.acikbilim.com/2012/01/dosyalar/bilgi-olgudadir-pozitivizm.html (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları.* (Çev. Cenk Saraçoğlu). Bordo Siyah Klasik Yayınlar.

Kabakcı, E. (2014). Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın Pozitivizmi. *Sosyoloji Dergisi, 28*(3), 27-58.

Kartal, E.C. (2019, Ocak 12). *Sosyal Bilimler Gerçekten Bilim midir?* Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/sosyal-bilimler-gercekten-bilim-midir-7553 (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

Kertzer, J.D. ve Tingley, D. (2018). Political Psychology in International Relations: Beyond the Paradigms. (21), 319-339.

Porta, D. d. ve Keating, M. (Der.). (2008). *Approaches and Methodologies in the Social Sciences A Pluralist Perspective*. Cambridge University Press.

Uçar, M.Ç. (2018, Nisan 8). *Thomas Kuhn'un Paradigma Kavramı Üzerine Bir İnceleme*. Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/thomas-kuhnun-paradigma-kavrami-uzerine-bir-inceleme-490 (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

Uyan Semerci, P., Müderrisoğlu, S., Karatay, A., Akkan, B.E., Kılıç, Z., Oy, B., Uran, Ş. (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali"ni Anlamak*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yüksel, O. (2013, Haziran 24). *(Kısaca) Modernizm ve Post-Modernizm*. Politik Akademi. https://politikakademi.org/2013/06/modernizm-ve-post-modernizm/ (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

3

Araştırma Sorusu Nasıl Sorulur?

GİRİŞ

Bu bölümde; araştırma sorusunu nasıl oluşturacağımızı ele alacağız. Bu soruyu belirlerken bizi etkileyen nedenleri düşünerek, araştırmacının öznelliğinin farkında olmasının önemine değineceğiz. Araştırma sorusunun iki temel kriteri olarak gerçek hayatta önemini ve bilimsel katkısını vurgulayacağız. Bölümde araştırma sorusunun biçimsel özellikleri ve geliştirilmesindeki adımlar hakkında bilgiler sunacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Araştırma sorusu seçiminde araştırmacının öznelliğini fark etmek;
- Araştırma sorusunun temel kriterleri ve biçimsel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak;
- Araştırma sorusu ve önerisini geliştirme adımlarını keşfetmek;
- Araştırma sorusu tasarlarken yapılan hataların farkında olmaktır.

Hazırlık Soruları:

- Araştırma sorunuzun seçiminde sizi neler etkiliyor? Kendi ilginiz, beklentileriniz, dünya görüşünüz araştırma sürecine yansıyor mu?
- Araştırma sorunuza vereceğiniz cevabın gerçek hayattaki önemi nedir?
- Araştırma sorunuz nasıl bilimsel bir katkı sağlayacaktır?

ARAŞTIRMA SORUSU TASARLAMAK

İyi bir araştırma çalışmasının dört ana unsurdan oluştuğunu söyleyebiliriz: Araştırma sorusu, kuram, veri ve analiz. Her ne kadar bazı araştırmacılar doğrudan veri toplayarak araştırma süreçlerine başlasalar da, araştırma çalışmasının kuramı, yazından beslenerek oluşması ve buna istinaden uygun metodoloji ile veri toplanması ve analiz sürecinin tamamlanması beklenir.

Araştırma tasarımına geçmeden önce araştırma sorusu üzerinde derinlemesine düşünmek ve iyi bir araştırma sorusu geliştirmek için yeterli zaman harcamak, araştırma sürecinin geri kalan kısımlarının da başarılı ve verimli geçebilmesini sağlar. Akademik yaşamda araştırma projesi başvuruları yaparken de, yüksek lisans ya da doktora tezi yazarken de araştırma sorusunun niteliği ve tasarımına ayrılan zaman, ileride boşa harcanacak zamandan oldukça tasarruf ettirir. O yüzden, araştırma sorusunu geliştirmeye yeterince vakit ayırmayı ihmal etmeyelim.

Bir araştırma sorusunu "iyi" kılan nitelikleri tartışmadan önce, sormamız gereken ilk soru, araştırma sorusunun nereden kaynaklandığı olmalı. Eğer ders kitaplarına bakacak olursanız, araştırma sorunuzu aramaya kütüphaneden ya da Google Scholar'dan başlamanız gerekir, bu aramanız sonucunda kendinize uygun bir araştırma sorusunu kolaylıkla bulabilirsiniz, bu aşamada her araştırma sorusuna eşit uzaklıkta olduğunuz varsayılır.

? Araştırma sorunuza nasıl karar verdiniz?

Şimdi kendi araştırma sorunuz üzerine bir düşünün. Bu araştırma sorusu yazmayı düşündüğünüz makaledeki, yürütmeyi düşündüğünüz araştırmadaki, yazacağınız/yazdığınız yüksek lisans ya da doktora tezinizdeki araştırma sorusu olabilir. Nereden aklınıza gelmişti o araştırma sorusu? Nerede okumuştunuz, kimlerle konuşmuştunuz? O araştırma sorusunu seçerken, hangi diğer araştırma sorularını bertaraf etmiştiniz? Başka araştırma sorularını da çalışmayı düşünmüş müydünüz? Daha önemlisi, bütün araştırma sorularına eşit uzaklıkta mıydınız, herhangi bir araştırma sorusunu da çalışır mıydınız? Hiç çalışmayacağınız bir araştırma konusu yok mu?

Görüyorsunuz ki, araştırma sorunuzu, à la carte bir restoranın menüsünden seçer gibi seçmiyorsunuz. Bazı konular içinizi daha fazla ısıtıyor, bazı sorular daha fazla heyecanlandırıyor, bazılarıysa hiç ilginizi çekmiyor. Araştırma sorunuzu seçerken, bazı öznel faktörler devreye giriyor, bazı özellikle-

rimiz -cinsiyetimiz, dini inancımız, yaşımız, siyasi görüşümüz, travmalarımız, deneyimlerimiz- bazı soruları bizim için daha ilginç kılıyor. Araştırma sürecinin bu "0 noktası" tamamen kişisel ve idiyosenkratik (*idiosyncratic)*. Sizin kişisel hikâyenizle ilgili. Aslında seçtiğiniz ve de seçmediğiniz konular da sizin öznel sebeplerinizden kaynaklanabilir. Araştırma sorusu seçmenin tarif edilmiş bir yol haritası yok. Bazen sosyal bilimler alanında danışmanlar, hocalarınız da farklı önerilerde bulunarak aklınızı karıştırıyor olabilir. "Derdiniz" olan konuyu seçin önerisi ile tamamen "mesafe"li olacağınız konulara odaklanın önerisi sizlere yöneltilebilir. Bu arada önemli olan seçimin sebebinin farkında olarak, ilgili konu ile mesafenizin ne olduğunu bilmek ve "konu"dan geliştirilecek olan "soru" için de bu "mesafe"nin sunduklarının ve kısıtladıklarının bilinciyle hareket etmek.

Bizim kendi kişisel araştırma maceramıza baktığımızda, çalıştığımız konuları seçerken kişisel tercihlerin her zaman önemli bir rolü olduğunu fark ediyoruz. Bu nedenle de aşağıda örneklendireceğimiz bu sebepler "yokmuş" gibi davranmak yerine bu öznel sebeplerin farkında olduğumuzda iyi araştırma soruları geliştirebilmek için hangi adımları önerdiğimizi özetlemeye götürüyor:

- Gelir dağılımındaki eşitsizliğin çok fazla olduğu ve buna bağlı olarak da herkesin hakları aynı şekilde yapabilirliklere döndüremediği bir ülkede büyümek, sosyal dışlanma yaşayan tüm kırılgan grupların sorunlarını detaylı bir biçimde anlamaya yol açabiliyor.
- Eşitsizliğin bu denli fazla gözlemlenebildiği, örneğin çocuk işçilerle her gün karşılaşılabilen bir ortamda insanların nasıl bunu görmediği ya da görüp, dert etmediğini anlamak merak konusu olabiliyor.
- Yaşadığınız ülke, dünyada en çok mültecinin yaşadığı ülke haline gelince, göçmen karşıtlığı söylemlerinin yaygınlığı ve ortaklığı bu konuyu çalışmaya sizi yönlendirebiliyor.
- Ülkenin sürekli koalisyonlarla yönetildiği bir dönemde büyümek, koalisyonların nasıl oluştuğunu ve seçmenlerin nasıl bu kadar kolay parti değiştirdiklerini sorgulamaya yönlendirebiliyor.
- Siyasetle amatör olarak ilgilendiğimiz bir dönemde bizden başka kimsenin siyasete neden katılmadığını öğrenmek ilgi çekici olabiliyor.
- Seçmenlerin tuttukları siyasi partiye göre ekonomik "gerçeklikleri" farklı yargıladıklarını görmek, bu konuda araştırma yapmaya itebiliyor.

- Saha çalışmaları sürecinde insanların yanıt verirken tutarlı olmaya o kadar özen göstermediklerini fark etmek, akılcı insan varsayımını sorgulamayı cazip kılabiliyor.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün, mutlaka sizin de araştırma sorularınızın bu tür öznel nedenleri bulunur. Zaten sadece anekdotal bir tarama bile bazı konuların herkes tarafından eşit derecede çalışılmadığını gösteriyor. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerini çalışmaya daha fazla eğilimli olduğunu biliyoruz. Azınlıklarla ilgili konular daha çok azınlık kökenlilerin dikkatini çekerken; göçmenlik sorunları da göçmen kökenliler tarafından çalışılıyor. Tam bu noktada, araştırma sorusunun öznel kökenleri olmasının ne gibi avantajları ve sakıncaları olabilir, bir düşünelim.

Öncelikle insanların kendilerini kişisel olarak ilgilendiren konuları çalışmaları, o konuyu derinlemesine anlamalarını kolaylaştırabilir. Kişisel olarak merak ettikleri, dert ettikleri konulara olan ilgileri özellikle tez yazma gibi uzun süreli araştırma süreçlerinde motivasyonun yüksek olmasını sağlar. Kişisel olarak edindikleri bilgiler, kendi deneyimleri ya da gözlemleri, dışarıdan bakan bir gözlemcinin göremeyeceği bazı detayları fark etmelerini sağlayabilir. Eğer araştırmalarının bir aşamasında derinlemesine görüşmeler ya da odak gruplar gibi bireysel etkileşimler bulunuyorsa, konuştukları kişilere daha fazla empatiyle yaklaşabilirler, bu da öğrenmek açısından çok önemli bir fırsat sağlar.

Öte yandan, bütün bunlar büyük bir dezavantaj da yaratabilir. Eğer kendinizi doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren bir araştırma konusunu çalışıyorsanız, kendiniz bizzat taraf olduğunuzdan dolayı, bulgulara tarafsız kalmanız zor olabilir. Karl Popper, yaptığımız her gözlemin "seçici" olduğunu söyleyip, kendi görüş ve deneyimlerimizden kuram geliştirmenin sakıncalarından bahsetmişti. Biz de eğer bir konuda tarafsak, seçiciliğimiz artabilir ve görüşlerimizi/önyargılarımızı doğrulayan ve pekiştiren bulgular haricindekileri yok sayabiliriz. Konuyla kurduğumuz duygusal bağ, öğrendiklerimizden kuşku duymamızı engelleyebilir. Pozitivizmin araştırmacının nesnelliği konusundaki kaygısı da zaten bu olasılıklardan kaynaklanıyor, eğer taraf olursanız, "gerçeği" anlamanız imkânsız olabilir.

Eğer hiç taraf olmamak gibi bir olasılık olsaydı, geleneksel pozitivizmin beyaz gömlekli araştırmacısı kadar nesnel ve steril olmaya çalışabilirdik. Ancak bilim insanlarının bilimsel çalışmalarını nasıl yürüttüklerine dair çalışmalar, kişiselliğin bilimsel sürecin tam içinde olduğunu gösteriyor. Bruno La-

tour, bilim insanlarının laboratuvarlarda yürüttükleri çalışmaların bile geçmiş deneyimleri, ilişkileri ve içinde bulundukları kurumsal yapının teşvik ve engelleri içerisinde gerçekleştirdiklerini gösteriyor (Luckhurst, 2006). Bunun sonucunda, pozitivizmin tarif ettiği araştırmacının ve araştırma sürecinin sadece ideal tipler olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Araştırma sorusunu tasarlarken tam bir tarafsızlıktan ve nesnellikten söz edemiyorsak, ne yapacağız? Burada çözüm araştırmacının kendi pozisyonunun farkında olması ve karşısındakileri de bu pozisyon hakkında bilgilendirmesi, böylelikle de hem araştırmayı yürütme sürecinde taraflılıklarımızın farkında olup olabildiğince önlemler alabiliriz, hem de okuyucularımızı olası taraflılıklarımız hakkında önceden uyarabiliriz.

Araştırma sorusunu tasarlarken başlayacağımız bu farkındalığa, araştırma süreci boyunca da dikkat edebiliriz. Araştırmacının "refleksif" olması, kendisinin deneyimlere, önyargılara, beklentiler ve siyasi görüşe sahip olduğu bir insan olduğunu hem kendisine hem de okuyucularına hatırlatması, sahte bir nesnellik ve bilimsellik iddiasından çok daha yararlı olur (Burne, 2017).

Meraklısına Ek Kaynak

Refleksif olma ile ilgili aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz. Her iki öneri kaynağımızın dili de İngilizcedir.

Ecologicaltime. (2017, Temmuz 29). *Reflexivity: Reflective vs Reflexive; Reflection vs Reflexion.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=vbYH8yaIVQw
(Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Ryan, T.G. (2005). *When You Reflect Are You Being Reflexive?,* Research Gate. https://www.researchgate.net/publication/242230784_WHEN_YOU_REFLECT_ARE_YOU_ALSO_BEING_REFLEXIVE
(Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Dolayısıyla araştırma sorumuzu seçme aşamasında ve daha sonra yazarken, metnin bir bölümünü mutlaka bizi o araştırma sorusunu seçmeye yönelten öznel faktörleri listelemeye ayırmamız gerekiyor. Bu yazım süreci bizi hem kendimiz hem de araştırma sürecimiz hakkında daha bilgili olmaya iter.

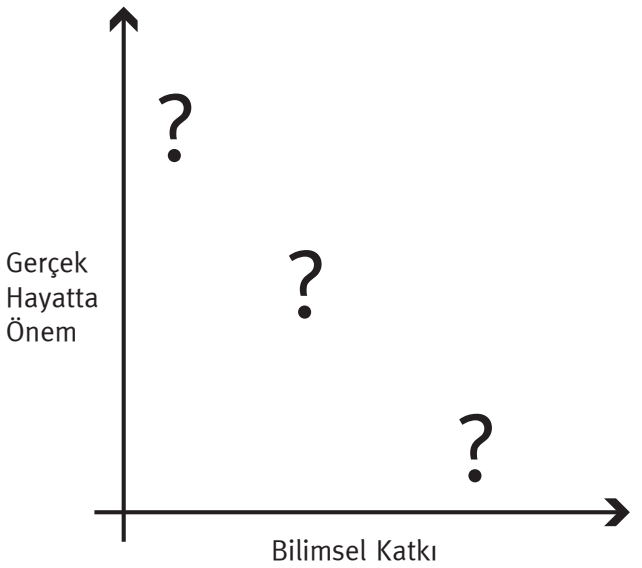
Örnek Kutusu 3.1

"Ötekileştirme/me'yi anlamaya dair bu 2,5 yıllık TÜBİTAK Araştırma Projesi, çocukların iyi olma hali üzerine yaklaşık 9 yıldır sürdürdüğümüz çalışmalar sırasında sorunsallaştırmaya başladığımız, yukarıdaki paragrafta işaret ettiğimiz bu temel soru çerçevesinde şekillendi. Özellikle çocuklar ve onların ihtiyaçları üzerine araştırma yürütürken, ilgili tüm paydaşlarla ve kamuoyu ile bulgularımızı paylaşırken, çocuklar arasında bile ayrım yapılabildiğine şahit olduk. Bazı çocuklar, "çocuk" olarak algılanmazken, onların haklarının sağlanmamasının sorun olarak görülmemesi bizi her defasında şaşırttı. Evet, herkes için kendi çocukları gözbebekleriydi. Ancak, "diğerleri'nin" çocukları? O noktada, o çocukların "öteki"nin çocuğu olduğu için en başta çocuk olarak algılanmadığını, empati duygusu uyandırmadığını, "ötekinin" çocuğunun acısının, yaşadığı yoksulluğun ve uğradığı haksızlığın "vicdanları" rahatsız etmediğini ve adalet duygusunu zedelemediğini gözlemledik."

Kaynak: Uyan Semerci, P. ve arkadaşları (2017). *"Biz" liğin aynasından yansıyanlar: Türkiye gençliğinde kimlikler ve ötekileştirme*, s. XV, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sosyal bilimlerde araştırma sorularının çeşitliliği bir zenginliktir. Peki-yi, öznel nedenleri dışarda bırakırsak, bir araştırma sorusunun hangi kriterleri yerine getirmesi gerekir? İki temel kriter olarak "gerçek hayatta önem" ve "bilimsel katkı" söylenebilir.

Şekil 3.1
Araştırma Sorusu Kriterleri: "Sizin Sorunuz Nerede Duruyor?"

Seçtiğimiz konunun gerçek hayattaki siyasal, toplumsal ya da iktisadi sorunlarla bir ilişkisi bulunması sadece çağımızın getirdiği bir gereklilik değil. Aslında her zaman sosyal bilimlerin, sosyal bilimler olarak tanımlanmadan önce dahi, topluma ait sorunlara dair yanıtlar vermesi beklenmiş ve "uygulanabilir" çıktıları olması istenmiştir. Akademik araştırmaların büyük ölçüde hâlâ kamu kaynaklarıyla fonlandığı bir dünyada da bu tür bir beklenti anlaşılabilir. İşin doğası gereği bir sosyal bilimci için gerçek hayatta önemi olan sorular sormak zaten çok zor değil. Bu sorular her zaman "uygulanabilir" yanıtlar üretmek zorunda da değil. Yaşadığımız çağı, dönemi anlamaya, sorgulamaya yönelik teorik katkılar da olabilir. Birkaç örnek verelim:

- Türkiye'de şu anda 3.6 milyondan fazla Suriyeli geçici koruma statüsü ile yaşamakta;
- Ülkemizde yaşayan Suriyeliler'in yarısından fazlası genç ve bu gençler arasında eğitim alabilenlerin/iş bulabilenlerin oranı çok az;
- Türkiye'de Koronavirüs sonrasında genç işsizliği oranı %25'e yükseldi, gençler iş aramaktan vazgeçmeye başladılar;
- Koronavirüs döneminde uzaktan eğitim özel ihtiyaç sahibi çocukların eğitime erişimi açısından çok fazla soruna yol açtı;
- Türkiye'de 2019 yılında 474 kadın cinayete kurban gitti.

Bu ortaya koyduğumuz konuların her birinin cazip birer araştırma sorusuna dönüşmesi mümkün, gerçek hayattaki önemlerini niceliksel veya niteliksel olarak gösterebiliyoruz. Şimdi kendi araştırma sorularımız üzerine düşünelim, bu soruların gerçek hayattaki önemi ne? İyi bir araştırma sorusunun ilk kriterini doldurmak, bu soruyu niceliksel ya da niteliksel olarak meşrulaştırmak, ikinci kriteri doldurmaktan çok daha kolay.

Araştırma sorusunun bilimsel olarak katkısı bulunduğunu nasıl göstereceğiz? Şu ana kadar bizim deneyimimiz de genç araştırmacıların çoğunlukla bu soruya yanıt vermekte zorlandıklarını gösteriyor.

Gary King ve arkadaşları (1994, s.16-17); bir araştırma sorusunun bilimsel bilgiye nasıl bir katkıda bulunabileceğini basit bir şekilde ifade ediyorlar, altı farklı açıdan katkı olabileceğini söyleyen bu listeyi daha zenginleştirmek tabii ki mümkün.

1) Bir Hipotezin Çalışılması: Literatürde önemli görülen, ancak kimsenin sistematik olarak çalışmadığı bir hipotezi seçer, test ederiz.

Çalışmamız bu hipotezi destekler ya da yanlışlar, böylelikle de bir katkıda bulunuruz. Örneğin göçmen karşıtlığına dair ilgili yazında eğitim seviyesinin artmasının ya da temasın artmasının göçmen karşıtlığını azalttığı hipotezini test etmek düşünülebilir.

2) Bir Hipotezin Yanlışlanması: Literatürde genel kabul gören ancak doğru olduğundan şüphelendiğimiz bir hipotezi seçer, onu görgül olarak test eder, yanlışlamaya çalışırız. Bir önceki örnekten gidersek eğitim seviyesinin veya temasın artmasının göçmen karşıtlığını azaltmadığını göstererek hipotezi yanlışlamak planlanabilir.
3) Tartışmaya Katkı: Literatürde yoğun bir şekilde tartışılan bir konuyu seçer, taraflardan birinde yer alır ve bulgularımızla tartışmaya katkıda bulunmaya çalışırız. İçinde olduğumuz dönemde sosyal medya kullanımının olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri örnek olarak verilebilir. Farklı bilgilere ve farklı kişilere, bize benzemeyenlere ulaştıran farklılıkları ve çeşitliliği arttıran bir unsur olarak değerlendirilirken, tersi bir bakış da sosyal medyada "yankı odaları" olarak ifade edilen bir biçimde kendi düşüncelerimize yakın düşüncelerin yansımalarını takip ederek, "haklılığımızı" güçlendiriyoruz. İşte araştırma sorumuzla bu taraflardan birini seçer ve bulgularımızla katkıda bulunmaya çalışırız.
4) Varsayımları Aydınlatmak: Literatürde yer alan bazı kuramların altında yatan varsayımları test eder, geçersiz olduğunu göstermeye çalışırız. Örneğin siyaset biliminde seçmen davranışlarına dair kuramda "akılcı" ya da "bilgili" seçmen varsayımını sorgulamaya çalışabiliriz.
5) Aşırı Önemsenmiş Bir Konu: Yine literatürde yer alan tartışmalarda bir konunun aşırı önemsendiğini göstermek için sistematik bir çalışma yürütebiliriz. Örneğin günümüzde "popülist siyaset"/ "popülizm" oldukça fazla sayıda çalışılan şemsiye bir kavram olarak birçok sorunun kaynağı olarak ele alınıyor. Bu kavramın aşırı önemsendiğini göstermek için bir çalışma planlanabilir.
6) Başka Bir Literatürden Transfer: Bir literatürde belirli bir konuda belirli bir amaç için geliştirilmiş kuramların ve modellerin başka bir alan için de geçerli olduğunu göstermeye çalışabiliriz. Yine seçmen davranışını anlamaya dair kuramlara Albert Hirschman'ın çok bilinen eseri *Exit, Voice and Loyalty*'deki özellikle "exit" (çıkış, terk) kavramını "voting by feet" (ayaklarla oy verme) şeklinde taşıyarak,

aslında sadece ses verme, sesini yükseltme değil aynı zamanda katılmadıkları durumda "terk etme", insanların görüşlerinin dinlenmediği durumlarda, yaşadıkları ülkeyi terk etme eğilimleri gibi bu alana taşımak örnek gösterilebilir (Hirschman, 1972).

Araştırma sorumuzu tasarlarken, bu iki kriteri yerine getirmezsek ne olur? Gerçek hayatta çok önemli bir konu seçebiliriz, ancak bilimsel bir katkımız bulunmayabilir. O zaman yaptığımızın bir tür "gazetecilik" faaliyetinden farkı kalmaz. Gazeteciler çok önemli konularda çalışma yürütürler ama bilimsel bilgi birikimine, kurama katkıda bulunduklarını söyleyemeyiz. Bir araştırma sorusu gerçek hayatta önemli değilse ve bilimsel olarak da bir katkı yapmıyorsa; bu tür araştırma sorularını "boş" olarak değerlendirebiliriz. ABD'de bu tür çalışmalara verilen IG Nobel -bayağı anlamına gelen "ignoble" kelimesinden geliyor- adlı bir ödül var, "tekrarlanamayan, hatta mümkünse tekrarlanmaması gereken absürd ve anlamsız çalışmalara" verilen bu ödülü bu boş araştırmalara veriyorlar.

Eğer bir araştırma sorusu hem gerçek hayatta önemliyse, hem de bilimsel katkı sağlıyorsa; bu araştırma sorusu üzerine çalışmakta yarar var. Şimdi aklımızdan geçirdiğimiz araştırma sorunlarını bu iki kriter üzerinden değerlendirelim, bakalım bu iki kriteri yerine getirebiliyor mu? Bu soruya yanıtımız olumsuzsa, o zaman araştırma sorularımızı bu iki kriteri yerine getirecek hale nasıl dönüştürebiliriz, düşünelim.

Meraklısına Ek Kaynak

IG Nobel ödüllerine dair daha fazla bilgi edinmek için aşağıdaki yazıya göz atabilirsiniz.
Bilimfili (2014, Aralık 24) *IG Nobel Ödülleri Nedir?* https://bilimfili.com/ig-nobel-odulleri-nedir
(Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Biçimsel Özellikler:

Araştırma sorumuzun sayılan kriterleri yerine getirdiğinden emin olduktan sonra, bazı biçimsel özellikleri de taşıyıp taşımadığını sorabiliriz.

Özel İsim Taşımaması

Araştırma sorumuzun kuramsal bir katkısı olabilmesi için özel isimlerden arındırılması ya da başka bir deyişle özel isimlerin değişkenlerle değiştirilmesi bir öneri olabilir. Bu nedenle sorumuzun içindeki şahıs, şehir ve ülke isimlerini değişkenlerle değiştirmemizde yarar var, tabii eğer bu isimler bir ni-

teliksel değişkene işaret etmiyorlarsa. "Kilis'te artan işsizliğin Suriyeli göçmenlere karşı önyargının üzerindeki etkisi nedir?" gibi bir soruda, özel isimleri düşüp yerine değişkenler koymaya çalışalım. Kilis, "çok göç alan bir il" olabilir. "Suriyeli" özel isminin yerine ne önerebiliriz? Doğrudan düşürebiliriz; böylelikle "Çok göç alan bir ilde artan işsizliğin göçmenlere karşı önyargının üzerindeki etkisi nedir?" şeklini alabilir. Şimdi siz kendi araştırma sorunuzu özel isimlerden arındırmayı deneyin. Bu egzersiz aslında bize hangi kavramlar, hangi kuramlarla ilgili olduğumuzu da gösterir.

Normatif Olmaması

Her ne kadar araştırma sorusunun "bireye özgü, duruma spesifik" kökenleri onu normatif bir soru olmaya dönüştürür gibi düşünülebilecekse de bu bir koşul değildir. Örneğin gençlerin siyasete katılmamasını araştırıyorum, çünkü gençlerin siyasete katılması gerektiğini düşünüyorum ifadesi doğru bir formülasyon olmayabilir. Normatif yargılarımızı kendimizi anlatacağımız aşamaya saklayıp, sorumuzun normatif olmamasını sağlayalım.

Biraz önceki örnekten devam edecek olursak, "Suriyeli göçmenlere karşı bir önyargı olmamalıdır!" bir araştırma sorusu olmaz, "Göçmenlere karşı önyargının belirleyicileri nelerdir?" bir araştırma sorusu olabilir.

Araştırılabilir Olması

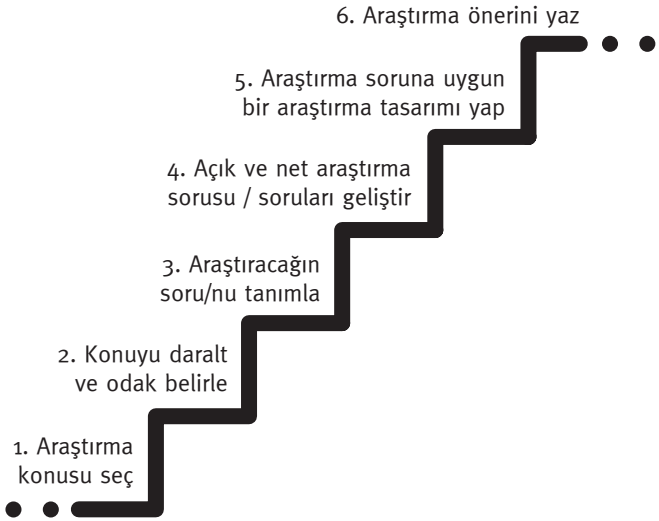
Araştırma sorumuzu tasarlarken, özellikle sahadaki araştırma yöntemlerini içeren sorularda sorunun "araştırılabilir" olması gerektiğini hatırlayalım. Araştırılamayacak, yani görgül verilerle yanlışlanamayacak araştırma sorularını bir kenara bırakmamız gerekir, bunları "spekülasyon" olarak nitelendirebiliriz.

Araştırma Sorusu Geliştirme Adımları:

Araştırma sorusunu geliştirirken aşağıdaki tabloda özetleyeceğimiz izlenmesi önerilen adımlar düşünülebilir. Öncelikle araştırma konunuza karar vermek gereklidir. Disiplininiz çerçevesinde hangi konuda araştırma yapmak istediğinize karar vermek ilk adımdır. Konu sizi okumanız gereken ilgili yazına da yönlendirir. İlgili yazındaki kuramlar, sıklıkla konunun nasıl çalışıldığı, nelerin eksik, nelerin soru/n olarak kaldığı ikinci adım olarak konuyu daraltma ve sizin kendi araştırmanız çerçevesinde neye odaklanacağınızı belirlemenizdir. Bu nokta aslında araştırma sorusuna giden en önemli adımdır. Bu noktada çok çalışılmış konular açısından dahi sizin çalışmanızın özgünlüğünü be-

lirler. Üçüncü adım araştırma sorusunun tanımlanmasıdır. Dördüncü adım araştırma sorusunun netleşmesini içerir. Bu sorular bize uygun araştırma metodunun bulunması konusunda yardımcı olur. Araştırma yöntemi ve araçları soru ile uyumlu bir biçimde tanımlanır. En son olarak da ilgili yazına referansları içeren bir biçimde araştırma önerisi yazılır.

Şekil 3.2
Araştırma Sorusu Geliştirme Adımları

Kaynakça:

Burne, J. (2017, Kasım 28). *Experiences of Self-Reflexivity in Qualitative Research*. Ipu Kereru Blog of the New Zeland Association fo Research in Education. https://nzareblog.wordpress.com/2017/11/28/self-reflexivity/ (Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Hirschman, A.O., (1972). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*, Harvard University Press.

King, G., Keohane, R.O., Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry*. Princeton University Press.

Luckhurst, R. (2006). *Bruno Latour's Scientification: Networks, Assemblages and Tangled Objects*. Science Fiction Studies. *33*(1), (4-17).

Uyan Semerci, P., Erdoğan, E., Sandal Önal, E. (2017). *"Biz" liğin aynasından yansıyanlar: Türkiye gençliğinde kimlikler ve ötekileştirme.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

4

Toplumsal Araştırmada Etik

GİRİŞ

Bu bölümde ise toplumsal bir araştırmanın başlangıcından yayın sonrasına kadar uzanan süreçteki etik kurallara değineceğiz. Özellikle kırılgan gruplarla yapılan araştırmalarda araştırmacının kendisi de dâhil olmak üzere hem araştırma ekibine hem de araştırdığı gruba dair etik açıdan sorumluluklarını vurgulayacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Toplumsal araştırmalarda etik ilkelere dair farkındalık sağlamak;
- Araştırma sürecinin tüm aşamalarında "etik" açıdan araştırmacının sorumluluklarını öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Araştırmada etik denince aklınıza neler geliyor?
- Etik bir araştırmacı nasıl olur? Nasıl olunur?
- Kırılgan gruplarla çalışmalar yaparken sizce etik açıdan dikkat edilmesi gereken konular nelerdir?

ARAŞTIRMADA ETİK

Araştırma konusundan araştırma sorusu oluşturmaya ve araştırma önerisi yazmaya dair tüm gerekli adımlara üçüncü bölümde yer verdik. Bu bölümde ise araştırma sürecini etik açıdan altı aşamada ele almaya çalışacağız.

Felsefede etik, "doğru ve "yanlış" davranışın ne olduğunu ele alan ahlak felsefesi olarak özetlenebilir. Davranışlara dair "iyi"/"doğru" ya da "kötü"/"yanlış" sonuçlardan bağımsız evrensel kurallar ve yasalar geliştirmesi denebilir. Ancak benzer bir biçimde davranışların sonuçlarına göre "iyi"/ "kötü" değerlendirmesi de etik çerçevede sorgulanabilir. Ahlak içinde yaşanılan toplumun doğrusu/yanlışını içerirken değerler etiği bireysel ya da toplumsal ya da evrensel olabilir. "Etik", erdemli, iyi insan olmaya dair ontolojik bir sorgulamadır. Ancak Kuçuradi'nin "Etik ve Etikler" makalesinde vurguladığı üzere günümüzde moda olan "meslek etikleri" tartışması her mesleğe özgün bir biçimde meslek normlarının peşindedir (Kuçuradi, 2003; Uyan Semerci, 2020). Biz de bu kitapta araştırmaya ve araştırmacıya dair bu etik konuları dile getirmeye çalışacağız. Bunu yaparken de bir yandan da sosyal alanda ve özellikle kırılgan gruplarla araştırma yapan kişiler olarak çok daha varoluşsal sorunlara ve etik kaygılara da işaret etmeye çalışacağız.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda Bilim Akademisi tarafından düzenlenen "Bilim Akademisi Konferansları"nda İoanna Kuçuradi'nin konuşmasının videosunu izleyebilirsiniz.

Bilim Akademisi (2019, Nisan 18). *Ahlaklar, Etik ve Etikler.* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=g-MPvywlhJc

(Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Araştırmalara dair etik tartışmalar özellikle biomedikal alanda ele alınmış, "zarar vermeme" temel prensibi çerçevesinde şekillenmiştir. Sosyal bilimlerde araştırma etiğini tartışan çok sayıda çalışma ise "zarar vermeme"yi bir minimum kriter olarak görüp; "sosyal adalet", "saygı" gibi kavramları da vurgulamaktadır.

? Sosyal bilimler alanında iyi bir araştırmacı nasıl olur? Dikkat edilmesi gereken etik noktalar nelerdir?

Bu soru çerçevesinde araştırmanın tüm basamaklarını sırasıyla ele alarak, her aşamada araştırmacının sorumluluğunu tartışmaya çalışırken birkaç temel noktanın altını çizmek istiyoruz. Birçok araştırma, fon veren kuruluşun talebi ya da tez çalışması ise üniversitenin lisansüstü yönetmeliği çerçevesinde Etik Komite'den izin alma sürecinden geçiyor. Ancak vurgulanması gereken nokta bu izin almanın bir prosedür, bürokratik bir "form doldurma" olarak

algılanmaması gerektiği. Özellikle bu işe yeni başlayan bir lisansüstü öğrenci için Etik Komite'den gelen geri bildirimler önemli bir öğretici süreç olabilir. Etik Kurul'a sunulacak çalışmalara gerekli özenin gösterilip, "mış gibi" yapılmaması şart. Ayrıca Etik Kurul'a araştırma sorularının yanı sıra onam formunu ve/ya sözlü kabul durumlarına dair de prosedürü belirtmek gerekiyor. Yazılı onamın olması kağıt üzerinde daha doğru ve daha yaygın olarak kabul görse de sahada kimlerle görüşeceğiniz yazılı onamın olup olmayacağını da belirleyebilir. Düzensiz göçmenlerle ya da okuma yazma bilmeyen kişilerle görüşürken yazılı onamın ol(a)mayabileceği kabul edilebilir. Bu noktada yazılı onam alınırken metnin anlaşılır olması, doğru ve yeterli bilgilendirmenin yapılması mutlaka akılda tutulmalı. Çocukla yapılan çalışmalarda da ebeveyn izninin yanı sıra çocuktan da onam almak gerekli. Ayrıca Türkiye'de ve Türkçe yazında henüz örnekleri olmasa da etik komitelerin ne derece "etik" olduğu tartışılan bir başlıktır (Coleman ve Bouësseau, 2008; De Wet, 2010; Garrard ve Dawson, 2005).

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise; sosyal bilimlerde daha çok derinlemesine görüşme gibi daha fazla kişisel bilgiye ulaşılırken etik çekinceler düşünülür. Oysa anket çalışması da dâhil olmak üzere sahada soracağımız tüm soruların uygunluğu etik açıdan düşünülmeli ve değerlendirilmelidir.

Araştırma etiğinin evrensel kuralları olup olmadığı tartışılan bir noktadır. Ele alacağımız birçok nokta evrensel bir bakışı içerir ama örneğin görüştüğümüz kişilere göstereceğimiz "saygı" evrensel bir kural olsa da her toplumda, her sahada bunu gösterme biçimi farklılaşabilir. Her bir sahada var olan kültürel değerlere dikkat etmek zorunluluktur.

Ancak bu dikkatin yanı sıra yine sahada var olan hiyerarşiye ve eşitsizliklere de dikkat etmek gerekir. Araştırmacı olarak kurduğumuz ilişki bu tür bir hiyerarşik yapılanmanın sonucunda araştırmaya katılanların kendilerini araştırmaya katılmak zorunda hissetmeleri ile neticelenebilir. Bu çerçevede "onam" mekanizmasının ortadan kalkma ihtimali önemli bir etik sorundur.

Özetle araştırma, araştırmaya katılanların ve tabii ki araştırmacıların güvenliğine ve iyi olma hallerine zarar vermemelidir. Bilgi üretim süreci içinde oluşan ilişki biçimi dikkatle düşünülmeli ve tasarlanmalıdır.

ARAŞTIRMA SÜRECİNDE ETİK AŞAMALAR

Altı başlık altında ele almaya çalışacağımız araştırmanın etik aşamaları daha varoluşsal ve eleştirel temel sorulardan daha sınırlı pratik uyarılara birçok noktayı içeriyor.

Kuramların Sorgulanması:
Alanda üretilmiş olan bilginin, var olan kuramların ve temel kavramlarının sorgulanması en temel etik sorulardan biridir. Postkolonyal yaklaşımda "bilgi"nin, "tarih" yazımının sorgulanması, feminist yazında "eril" bakışın sorgulanması, queer çalışmalarında kadın ve erkek ikiliğinin reddi bu perspektiften örnek olarak verilebilir. Chilisa (2012), Indigenous Research Methodologies başlıklı kitabında epistemolojik olarak bir güç dengesizliğinin, eşitsizliğin olduğunu belirterek, araştırma açısından bu dengesizliğin kırılmasına yönelik yollar önerir. Bu çerçevede çalıştığımız kuram, temel kavramlar ve izlenen metodolojileri eleştirel bir bakışla değerlendirmek kıymetlidir.

Araştırmanın ilk ayağı olan araştırma sorusunu nasıl oluşturabileceğimizi bir önceki bölümde ele aldık. Bu noktada ilgili yazını öğrenmek, soruyu oluştururken kaynaklardan yararlanırken sadece bizim düşüncemizi destekleyen, argümanı güçlendirenlere değil, farklı argümanlara, karşı görüşlere de yer vermek gereklidir. Bu tartışmalara derinlemesine girmesek bile, en azından yazında bu çalışmaların varlığını bildiğimizi belirtmek gerekir. Çalışmanızdaki yaklaşımdan farklı ya da o yaklaşımı eleştiren çalışmalara da hakkını vermek şeklinde özetleyeceğimiz bu durum, birçok etik noktada da olduğu gibi çalışmanın niteliğini arttıracaktır. Özellikle araştırma sorusunun ilgili yazında yerinin belirlenmesi çalışmanın kapsamını ve katkısını netleştirmek açısından da anlamlıdır.

Bu başlık altında son olarak çok daha yaygın olarak bilinen ama maalesef aynı oranda özen gösterilmeyen bir konuyu da vurgulamak gerek: Doğru bir biçimde kaynak kullanımı. İntihal (aşırma), doğru bir biçimde kaynak göstermeden başka çalışmalardan alıntı yapmak şeklinde tanımlanabilir ve bu durum ciddi bir akademik suçtur. Alıntının aynı kelimelerle birebir alıntı olmadığı ancak bilgi kaynağına atıfta bulunmadan görüşleri, bulguları kendi görüşünüz gibi sunmak da intihaldir. Günümüzde bilgisayardaki farklı programlar yardımı ile çok daha hızlı ve kolay bir biçimde denetlenebilmektedir.

Meraklısına Ek Kaynak

Aşırma (İntihal) konusu ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için aşağıdaki kaynağa göz atabilirsiniz.

ODTÜ Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi. http://ueam.metu.edu.tr/intihal (Erişim Tarihi: 10.03.2021)

Araştırmanın Kaynağı:
Araştırmanın kaynak ihtiyacı, mühendislik ya da tıp alanı ile kıyaslandığında çok daha az olsa da kapsamlı ve temsili çalışmalar için sosyal alandaki araştırmalarda da kaynak gereklidir. Avrupa Birliği; TÜBİTAK ya da üniversiteler gibi kurumların açık çağrılı desteklerinde süreçler daha şeffaf işler ve bağımsız uzman değerlendirmeleri ile seçimler gerçekleşir. Fon kaynağı ve fonun nasıl harcanacağına dair de kurallar daha net bir biçimde bellidir. Ancak bu tür fonlarda dahi baskın paradigmaların ya da daha görünen sorunların etkisi çağrı metninde ve bunu takiben de seçim sürecinde etkili olabilir. Özetle daha eleştirel çalışmalara bu tür fonlardan kaynak yaratmak her zaman mümkün olmayabilir.

Farklı vakıflar, şirketler veya sivil toplum kuruluşları da belli oranlarda sosyal araştırmalara kaynak ayırabilirler. Kaynak veren bu tür kurumların konu ile olan bağını düşünmek gereklidir. Örneğin çevre kirliliğinin etkilerini anlamaya çalışan bir araştırmanın çevre kirliliğine yol açan şirketler tarafından desteklenmesi gibi durumlar etik açıdan sorunludur. Ancak bazen bu kadar net olarak anlaşılmayan, dolaylı durumlar da olabilir. Bu noktada kaynak sağlayıcı kurumların araştırmaya müdahalesinin hiçbir şekilde olmamasını garantilemek kolaylaştırıcı ve önemli bir kriter olarak düşünülebilir. Araştırmanın dizaynı, sahada uygulanması ve belki de en önemli noktası bulgular ve bulguların kamuoyu ile paylaşımında kaynak sağlayan kurumun herhangi bir müdahalesi ya da engellemesi olmaması gerekir. Tamamlanmış ama sonucu paylaşılmayan çalışmalara ulaşabilsek, bu çalışmaların incelenmesi bize oldukça önemli bilgiler aktaracaktır.

Araştırma Araçları ve Onam Formu:
Üçüncü aşama olarak araştırma araçlarını etik açıdan düşünmek gereklidir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere üniversitelerdeki araştırmalarda etik komiteler hem bu araçları hem de ilgili onam formlarını değerlendirmekteler. Bu komitelerin oldukça önemli görevleri var. Bu komiteleri daha işlevsel ve daha öğretici bir hale getirebilmek özellikle araştırma alanına yeni girmiş araştırmacılara çok yararlı olabilir.

Araştırmanın dili? Araştırmanın hangi dilde yapıldığı, görüştüğünüz kişilerin bu dile hakimiyeti, araştırma anadilde yapılıyorsa dahi görüşülen kişinin kavramlara hakimiyeti, yaşına, eğitim durumuna göre kullanılan dilin düşünülmesi. Tüm bu noktalar araştırmanın iyi bir biçimde yapılmasını sağlar. Ayrıca görüşülen kişinin sizi, araştırma konusunu, araştırmanın soruları-

Şekil 4.1
Onam Formu - 1: Çocuk Onam Formu

Bizler senin ve yaşıtlarının okul, ev, yaşanan mahalledeki deneyimlere dair görüşlerini öğrenmek isteyen Boğaziçi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden araştırmacılarız.

Bu anketi bizim için doldurursan çok seviniriz. Dünyanın birçok ülkesinde de aynı anketi dolduran çocuklar var. Bu anket yetişkinlerin çocukların yaşamlarına dair görüşlerini daha iyi anlamasını sağlayacaktır.

Senin adını kaydetmeyeceğiz, verdiğin cevapları da kimseye söylemeyeceğiz. Bu anketteki soruların doğru ya da yanlış cevapları yok, biz sadece senin seçimlerini, duygu ve düşüncelerini öğrenmek istiyoruz.

İstemediğin soruyu cevaplamak zorunda değilsin. İstediğin zaman anketi cevaplandırmayı bırakabilirsin. Anketi doldurman yaklaşık yarım saat sürecek.

Lütfen her soru için senin durumunu en iyi anlatan kutucuğu ya da sayıyı işaretle.

Çok teşekkürler!

Anketi doldurarak araştırmaya katılmayı...

☐ Kabul ediyorum.

☐ Kabul etmiyorum.

İmza:_____

Tarih:_____

Şekil 4.2
Onam Formu - 2: Araştırmaya Gönüllü Katılım Formu

ARAŞTIRMAYA GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Bu çalışma İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Emre Erdoğan ve Prof. Dr. Pınar Uyan-Semerci tarafından TÜBİTAK tarafından desteklenerek yürütülmektedir. Bu form sizi araştırma koşulları hakkında bilgilendirmek için hazırlanmıştır.

Çalışmanın Amacı Nedir?

Çalışmamızın amacı insanların Koronavirüs döneminde hangi haber kaynaklarından bilgi aldıklarını ve bu bilgileri nasıl değerlendirdiklerini öğrenmekti.

Bize Nasıl Yardımcı Olmanızı İsteyeceğiz?

Araştırmamız yaklaşık 30 dakikalık bir sohbet ile gerçekleştirilecektir. Görevli arkadaşlarımız ellerindeki soru formunu kullanarak size bazı genel sorular soracak ve yanıtlamanızı isteyeceklerdir.

Katılımınızla ilgili bilmeniz gerekenler:

Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Herhangi bir yaptırıma veya cezaya maruz kalmadan çalışmaya katılmayı reddedebilir veya çalışmayı bırakabilirsiniz. Araştırma esnasında cevap vermek istemediğiniz sorular olursa yanıt vermeyebilirsiniz.

Araştırmaya katılanlardan toplanan veriler tamamen gizli tutulacak, veriler ve kimlik bilgileri herhangi bir şekilde eşleştirilmeyecektir. Katılımcıların isimleri bağımsız bir listede toplanacaktır. Ayrıca toplanan verilere sadece araştırmacılar ulaşabilecektir. Bu araştırmanın sonuçları bilimsel ve profesyonel yayınlarda veya eğitim amaçlı kullanılabilir, fakat katılımcıların kimliği gizli tutulacaktır.

Araştırmayla ilgili daha fazla bilgi almak isterseniz:

Çalışmayla ilgili soru ve yorumlarınızı araştırmacıya emre.erdogan@bilgi.edu.tr adresinden iletebilirsiniz.

Yukarıdaki bilgileri okudum ve bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum.
(Formu doldurup imzaladıktan sonra uygulayıcıya geri veriniz).

İsim Soyad Tarih İmza

---/----/-----

nı anlamasını ve buna istinaden araştırmaya katılma konusundaki rızası başta olmak üzere özgürce araştırmanın bir parçası olma ya da olmama kararını belirler. Özellikle kırılgan gruplar açısından araştırmaya katılıp katılmamanın kendi tercihi, kararı olduğu bilgisi net bir biçimde aktarılmalıdır. Hiyerarşik bir ilişkinin olduğu durumlarda daha fazla dikkat ve özen gösterilmelidir.

Araştırmanın soruları, görüşülen kişideki etkileri de mutlaka dikkate alınarak kurgulanmalıdır. Özellikle kırılgan gruplarla çalışırken, yaşadıkları travmaları hatırlamalarına yol açabilecek sorular konusunda titizlikle davranılmalıdır. Araştırmacının bu konuda uzmanlığı olması gerekir aksi takdirde soruların, görüşülen kişide yaratacağı risklerin farkında olunmayabilir. Benzer bir biçimde araştırmacıların kendilerinin de dinledikleri ya da şahit oldukları durumlarla başa çıkacakları bir donanımı olup olmadığı da düşünülmelidir. İkincil travma riskine karşı ekibin süpervizyonu önemlidir.

Bilgi Kutusu 4.1
Çocuklarla Araştırmalarda Etik

Çocuklarla araştırma süreçlerinde çocukların rolü farklılaşabilmektedir. Araştırma çocuklar hakkında ya da çocuklara yönelik/çocuklar ile olabilir. Bununla beraber bazı araştırmalarda çocuklar danışman ya da araştırmacı rolü ile araştırmacılarla işbirliği içinde olabilirler. Tüm bu araştırma süreçlerinde gözetilecek etik ilkeler; bu bölümde yer alan etik ilkeleri kapsamakla beraber çocukların özel durumundan kaynaklı olarak çocukların haklarına saygıyı ve iyi olma hallerini destekleyecek şekilde ele alınmalıdır. Bu konuda Uluslararası Çocuk Merkezi tarafından Türkçeye çevrilen Graham ve arkadaşlarının (2013) "Çocuklarla ilgili ve Çocuklarla birlikte Yapılan Araştırmalarda Gözetilecek Etik Kurallar" isimli yayınına göz atmanızı öneririz. (https://childethics.com/wp-content/uploads/2016/09/ERIC_Turkish.pdf)

Kaynak: Graham, A., Powell, M., Taylor, N., Anderson, D. & Fitzgerald, R. (2013). Ethical Research Involving Children. Florence: UNICEF Office of Research.

Çocukla yapılan araştırmalar için de araştırma araçları onların yaşına, gelişimsel ve bilişsel kapasitelerine uygun olarak tasarlanmalıdır. Hem velilerinden hem de çocukların kendilerinden onam alınmalıdır. Çocukların yetişkin birine hem de ebeveyn ya da veli onayı olduktan sonra "hayır" demesi kolay olmayabilir. Araştırmaya başladıktan sonra da istedikleri takdirde bırakabilecekleri bilgisi de verilmelidir.

Ayrıca tüm katılımcılar için ses ve/ya görüntü kaydı için izin şarttır. Genelde araştırmaya katılmayı kabul eden kişiler ses kaydına da izin verir. Yine de çekinceleri olanlar için "istediğinizde kapatırız" cümlesi rahatlatıcı bir çözüm olabilir.

Sahada Saygı:
Sahada araştırma sırasında dikkat edilmesi gereken noktalar "saygı" kavramı ile özetlenebilir. Öncelikle bizim onlara ihtiyacımız var. Onların deneyimlerini, görüşlerini, koşullarını, ihtiyaçlarını öğrenmek istiyoruz ve temelde araştırmamızın gerçekleşmesi ancak onlarla mümkün. Görüştüğümüz kişiler bize zamanlarını veriyorlar.

Araştırmacılar olarak eğitim seviyemiz, kuramsal ya da yasal bilgilerimiz daha fazla olabilir ama sahayı yapma sebebimiz başka bir bilgiye ihtiyacımız olmasıdır. Sahada bize aktarılan yoksulun, göçmenin, çocuğun anlattığı o "bilgi", bizim sahaya çıkma nedenimizdir. Bu nedenle de dinlerken anlatılanı duymamız gerekir. Araştırmacı tüm dikkatiyle kendini vererek dinlemeli ve sahada olmalıdır. Görüşleri bizden tamamen farklı olabilir. Değerlerimize, düşüncelerimize ters gelecek ifadeler söyleyebilir. Tüm bu durumlarda da saygı duyarak, bize zamanını verdiği, tanımadığı, muhtemelen o an yaşamına girmiş bir araştırmacıya düşüncelerini, deneyimlerini aktardığı için minnettar olarak araştırmayı yürütmek zorunluluktur. Bu nedenle de eğer araştırma sorumuzun sahasında bu "saygı"yı gösteremeyeceğinizi düşünüyorsak o sahaya çıkmamak gerekir. Çocuklar da dâhil olmak üzere bizim araştırmamıza katılan her bir kişinin zamanına, görüşüne, bize anlattığı fikirlerine saygı şarttır. Kendi deneyimlerimizden bir örnek verirsek; mevsimlik tarım sahasında, o ağır koşullarda hayatta kalmaya dair bizlerde olmayan ve duymaya çalıştığımız "bilgi"dir peşinde olduğumuz.

? Kendi araştırma sorunuzu düşündüğünüzde siz saha çalışmasında ne tür bir bilgiye ulaşmaya çalışıyorsunuz?

Araştırmaya katılan kişilerin bilgilerinin gizliliği esastır. Anonim olması, özel bilgilerin saklanması araştırma etiğinin gereğidir. Bu bilgilerin saklanması sırasında dosyalamanın mutlaka dikkatli bir biçimde planlanması gereklidir. Bazı durumlarda da görüştüğümüz kişiler isimlerinin yer almasını istiyorsa, bunu tercih ediyorsa o zaman bu tercihe saygı duymak gereklidir. Ancak bu durumda bile olası riskler konusunda doğru bir bilgilendirme yapılmalıdır.

Zor sahalarda bazen "araştırma" süreci acil "müdahale"yi gerektirebilir. Bu araştırma ekibini etik bir dilemma içine itebilir. "Araştırmacı" olarak dikkat etmemiz gerekenle "insan" olarak hissettiklerimiz ve yapmak isteyeceklerimiz çelişebilir. Sağlık konuları başta olmak üzere hak ihlallerini sahada gözlemlerken bu konuyu çözmeye dair destek mekanizmalarını devreye sokmaya çalışmak sahada gerçekleştireceğimiz araştırmayı etkileyebilir. Bu tür

zor durumlarda ekip olarak izlenmesi gereken en doğru yolu uzman desteği ile oluşturmak bir çözüm olabilir. Mümkün ise müdahalenin araştırma ekibi sayesinde/yüzünden olduğunu gizlemek tercih edilebilir. Bunun yanı sıra araştırmacı kendisini "aktivist araştırmacı" olarak da tanımlayabilir. Aktivist araştırma, araştırmayı insanların, mekânların içinde olduğu koşulları değiştirme amacıyla yapmak ve bulguları bu amaçla kullanmak şeklinde özetlenebilir. Ancak "aktivizm" ve "araştırma" arasındaki denge zor bir dengedir. Özellikle kırılgan sahalarda "aktivist" kimliği daha ağır basarak, araştırmanın tamamlanmaması ya da farklı şekillerde tamamlanması tercih edilebilir.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz.

Hale, C.R. (2001). What is Activist Research. *Social Science Research Council, 2*(1-2), 13-15.

Speed, S. (2006). At the Crossroads of Human Rights and Anthropology: Toward a Critically Engaged Activist Research. *American Anthropologist, 108*(1), 66-76.

Naples, N.A. (2003) *Feminism and Methos: Ethnography, Discourse Analysis, and Activist Research.* Routledge.

Araştırma Yazımı:

Verilerin hatasız kaydedilmesi ve doğru aktarımı da araştırmanın önemli aşamalarındandır. Hem çalışmanın niteliği hem de etik açıdan, sahadaki emek ve yukarıda ele aldığımız saygı perspektifi açısından da veriler eksiksiz ve hatasız bir biçimde kaydedilmelidir.

Odak grup veya derinlemesine mülakat transkripsiyonları zahmetli, emek yoğun bir süreçtir. Ancak sahada verilen emeğin olmazsa olmaz bir devamı olarak görmek gerekir. Yine anket çalışmalarında veri girişi özenle yapılıp, mutlaka kontrol süreçlerinden de geçirmek gereklidir.

Kendinizi, teorinizi, hipotezinizi "yanlışla(ma)mak" için verileri "cımbızlamamak" şarttır. Bir önceki cümle bir sonraki cümlenin ne olduğunu bilerek, "kendimizi" doğrulamak için alıntılama yapmak, anket bulgularındaki sadece belli soruların yanıtlarını kullanarak araştırma bulgularını yansıtmak bir önceki aşamada ele almaya çalıştığımız "saygı" açısından da çelişkili bir durumdur. Sahada bize aktarılanları hakkıyla yansıtmayacaksak neden saha çalışması yaparız? Sahayı duymayacaksak neden sahaya çıkarız?

Özellikle derinlemesine mülakat ya da odak grup çalışmalarında kaç kişinin öyküsünü aktardığımız pratik ve önemli bir sorudur. 40 kişi ile görüş-

me yaptık ama araştırma verilerini yazarken kaç kişiden alıntı yaptık, kaç kişiyi duyuyoruz sorusu kendimizi sorgulamak için anlamlıdır. Yalnızca kendi görüş açımızı destekleyecek alıntıları seçtiğimiz bir çalışma doğru bir veri analizi değildir. Aksine özellikle derinlemesine mülakatları içeren bir çalışmada farklı düşünenlere de yer vermek, tartışmaları yansıtmak gerekir. Kendi bakış açımızı haklı çıkarmak için böyle bir aktarımın yapılması, bulguların bu şekilde yazılması hem metodolojik hem de etik olarak yanlış. Daha önce de belirttiğimiz gibi etik noktaların bir çoğu araştırmanın ve sonrasındaki bulgu paylaşımının niteliğini arttırmaya da katkı sunar.

Dil ve çeviri de etik açıdan dikkat edilmesi gereken bir diğer noktadır. Eğer mülakat ya da odak gruplar başka dilde çeviri desteği ile yapılmışsa transkripsiyona çok dikkat edilmeli, çeviride "anlamın kaybolmaması" akılda tutulmalı. Eğer bulgular yazılırken tercüme yapılıyor ise yine bu çeviri anlam kaymasına yol açmamalıdır. Örneğin araştırma Türkçe yapılmış ama araştırma yazımı İngilizce ise transkripsiyondan dikkatli bir çeviri ile anlamın kaybolmaması ve eğer birebir karşılığı olmayan durumlar var ise kelimenin/deyişin açıklanmasını içerir açıklamaların konması düşünülebilir.

Araştırma Sonrası:

Araştırma tamamlandıktan sonra da araştırmacının sorumluluğu var mı? Bu soru giderek daha fazla oranda tartışılmaya başlandı. Aslında diğer aşamalarda da fark edileceği üzere etik konular bitebilecek, sonlanacak bir alan değil. Yıllar içinde çeşitlenen sorular ve sorunlar eşliğinde daha önce sorun olarak görülmeyen birçok nokta ele alınabiliyor. Bu sorunlar dillendikten bir süre sonra daha kurumsal denetleme mekanizmalarına dönüşebiliyor.

Yine kırılgan gruplar düşünüldüğünde araştırma sonrasında görüştüğümüz kişiler açısından "ihtimam" gerekebilir. Görüşmenin sonunda görüştüğümüz kişileri olduğu halden daha kötü bir durumda bırakmamaya özen göstermeliyiz. Çocuklar başta olmak üzere görüştüğümüz kişilere sorduğumuz soruların onlardaki etkisini planlayarak araştırma sorularımızı oluşturmamız gerektiğini vurgulamıştık ancak yine de bazı durumlarda planlanandan farklı bir akış gerçekleşebilir. Sorulan bir soru geçmiş bir travmayı tetikleyebilir, yaşadığı bir olayı aktarırken daha önce hiç anlatmadığı bir deneyimi ifade edebilir. Bu durumda mutlaka gerekli ilgi ve takibi yapmak gerekir.

Araştırma sonuçlarını, bulgularını paylaşmak araştırma sonrası bir tür "geri bildirim" de giderek daha fazla konuşulan ve üzerine düşünülen bir

nokta. Yanıtlar çeşitli ve tartışmalı. Araştırmayı niye yapıyoruz? Ne için? Kimin için? Kimin çıkarına? Özellikle sonuçların paylaşımında ve yaygınlaştırılmasında sadece örneğin akademide kariyer kaygıları ile yapılan yayınların olması etik bir sorun mudur? Katılımcıları da bulgulardan haberdar etmek gerekli midir? Gerekli ise bu durumda mutlaka bulguları katılımcıların da anlayabileceği, yararlanabileceği bir şekilde raporlamak gerekmez mi?

Çocuk alanında çocuklar için de araştırma sonuçlarının raporlanması bu açıdan iyi örnek olarak verilebilir.

Örnek Kutusu 4.1:
COVID- 19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşim Yerlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması

Başak Kültür ve Sanat Vakfı, Sulukule Gönüllüleri Derneği, Tarlabaşı Toplum Merkezi ve Small Projects Istanbul'un salgın sürecinde İstanbul'daki farklı yerleşim yerlerinde çocukların haklara erişimini araştıran çalışmasının sonuç raporu 2020 yılında yayınlandı. COVID-19 sürecinde risk altındaki ve kırılgan bölgelerdeki, çocukların haklarına erişimine dair durum tespiti yapmak, hangi alanlarda haklara erişilemediğini ve bunun çocuklara etkisini ve alınması gereken kısa ve uzun vadeli önlemleri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirildi. İzleme çalışmasının final raporu yetişkin ve çocuklara yönelik olarak iki başlık altında yayınlandı. Çocuklar için hazırlanan rapora ve websitesine göz atabilirsiniz. (http://koronadacocukhaklari.org)

Özetle; toplumsal alanda araştırma yaparken, sahanın koşulları çerçevesinde hem araştırmacının/araştırma ekibinin hem de araştırmada yer almayı kabul etmiş tüm katılımcıların "zarar görmeme" minimum prensibi başta olmak üzere ele aldığımız tüm etik soruları akılda tutarak yürütülmesi gerekiyor. Burada araştırmanın her aşamasında değindiğimiz konular farklı sahaların ihtiyaçları, özellikleri ve dönemin koşulları çerçevesinde yeniden ele alınarak geliştirilebilir.

Kaynakça:

Chilisa, B. (2012). *Indigenous Research Methodologies.* Sage Publications.

Coleman, C.H. ve Bouësseau, MC. (2008). How Do We Know that Research Ethics Committees Are Really Working? The Neglected Role of Outcomes Assessment in Research Ethics Review. *BMC Medical Ethics. 9*(6), 1-7. https://doi.org/10.1186/1472-6939-9-6

De Wet, K. (2010). The Importance of Ethical Appraisal in Social Science Research: Reviewing a Faculty Humanities' Research Ethics Committee. *8,* 301-314. https://doi.org/10.1007/s10805-010-9118-8

Garrard, E. ve Dawson, A. (2005). What is the Role of The Research Ethics Committee? Paternalism, Inducements, and Harm in Research Ethics. *Journal of Medical Ethics. 31,* 419-423. http://dx.doi.org/10.1136/jme.2004.010447

Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve Etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri, 423,* 7-9.

Uyan Semerci, P. (2020) "Gönüllülükte Etik". İçinde E. Erdoğan, P. Uyan Semerci, N. Yentürk ve L. Yurttagüler (Der.), *Türkiye'de Gönüllülük: Deneyimler, Sınırlılıklar ve Yeni Açılımlar* (165-178). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

5

Örneklem Nasıl Çekilir?

GİRİŞ

Bu bölümde, "genelleme" yapabilmek için nasıl bir örneklem tasarımı yapmak gerektiğini ele alacağız. Örneklem tasarımının tarihi, örneklem tasarımı için bilmemiz gereken kavramlar ve farklı örnekleme yöntemlerine dair bilgileri aktaracağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Genelleme için örneklem tasarımının önemini kavramak;
- Örneklem biliminin tarihsel süreçteki gelişimi hakkında bilgi edinmek;
- Örneklem konusu ile ilişkili kavramlarla tanışmak;
- Farklı örnekleme yöntemlerini nasıl tasarlayacağımızı ve nerelerde kullanabileceğimizi öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Araştırma bulgularınızı genellemek istiyorsanız nasıl bir örneklem seçmeyi düşünürsünüz?
- Türkiye'ye ilişkin bir genelleme yapabilmek için nasıl bir örneklem tasarımı düşünürsünüz?
  - Türkiye kaç bölgeden oluşur?
  - Örneklem tasarımı için kaç şehir seçilir?
- Okuduğunuz, takip ettiğiniz araştırma raporlarında; araştırmanın örneklemi detaylı paylaşılıyor mu? Siz araştırma bulgularına güvenmek için örneklem tasarımını bilmek ister misiniz?

ÖRNEKLEM TASARIM TARİHİ

Bilimsel araştırmanın en temel amaçlarından birinin "genelleme" yapabileceğimiz sonuçlara ulaşmak olduğunu daha önce söylemiştik. Bizim, kendi zamanımızda ve coğrafyamızda topladığımız verilerden yola çıkarak, kendimizin ya da başkalarının geliştirdiği kuramlara katkıda bulunmak en önemli amaçlarımızdan biri. Bunun için de bizim topladığımız verilerin genellenebilir olması gerekiyor, yoksa anekdot olarak sadece veriyi topladığımız kişilerle sınırlı kalması mümkün olabilir. Topladığımız çok az sayıdaki veriden yola çıkarak, çok daha büyük bir evren için genelleme yapabilmemizi sağlayan nokta örneklem tasarımımızdır. Araştırmalarda, eğer örneklem tasarımımız kusurluysa, genelleme yapamayız.

Nicel araştırmalarda, herhangi bir evrenden, söz konusu alandaki tüm nüfustan, temsil etmesi için çekilen örneklemle yürütülen anket çalışmalarında örneklem tasarımı yaşamsal bir önem taşır. Bu bölümde ele alacağımız üzere temsil açısından sorunlu olan bu anket çalışmalarında ya örneklem tasarımı bulunmaz ya da yanlış bir tasarım yapılmıştır. Bu sorun sadece öğrencilerin ödevlerinde ya da yüksek lisans tezlerinde değil, akademik çalışmalarda ya da profesyonel kurumların yaptığı çalışmalarda da görülebilir. Yanlış ya da kusurlu örneklemlerle yapılan çalışmaların bu kadar yaygın olmasına karşın, örneklem konusuna yöntem derslerinde çok az yer verilir, çoğunlukla da çalışmaların örneklemlerinin doğru olup olmadığı tartışması yapılmaz, "teknik" bir sorun olarak görülür. Oysa, özellikle de anket türü çalışmalarda örneklem yanlışsa, bulgular da yanlış olur. Nicel araştırmanın bulguları genellenemez hale gelir.

Üstelik örneklem sorunu sadece anket çalışmalarıyla da sınırlı kalmaz. İleride değineceğimiz derinlemesine görüşmeler, vaka çalışmaları ya da içerik analizi türü yöntemlerde de iyi bir örneklem tasarımı gerekir. Özellikle de derinlemesine görüşmeler gibi genelleme yapmayı amaçlamadığımız yöntemlerde dahi kiminle görüşüp kiminle görüşmeyeceğimize karar vermek, kimleri dâhil edip kimleri dışarıda bırakacağımızı bilmek araştırmamızın bulgularını doğrudan belirler. Genelde bu tür çalışmaların örneklem tasarımı kaygısından uzak olduğu düşünülür ve bu konuda araştırmacıya büyük bir özgürlük tanınır. Ancak, bu tür çalışmalarda da iyi bir örneklem tasarımı gerekir, burada "iyi" örnek tasarımı için dikkat etmemiz gereken noktalar farklılık gösterir.

Geçmişte, özellikle de anket yaparak veri toplamanın "örneklem bilimi ve soru sorma sanatının bir bileşkesi" olduğu söylenirdi. Oysa bizim deneyimimiz, örneklem tasarlamanın da neredeyse bir sanat olduğunu gösterdi.

Çünkü araştırma sorumuzla ilişkin veri toplama çabamızda, tek ve ideal bir örneklem tasarımı olmuyor. Özellikle de eldeki verilerin kısıtlı olduğu durumlarda, olabildiğince az hatalı ve kusursuza yaklaşmaya çalışan bir örneklem tasarımı yapmak hayli yaratıcı olmayı gerektiriyor. Bizim çalışma alanımızı oluşturan kırılgan gruplarla çalışırken, resmî istatistiklerin bulunmadığı ya da şüpheli olduğu durumlarda doğru bir örneklem tasarımı yapmak daha da zor. Bu nedenle de hem kısıtların farkına varmak hem de sorunları yaratıcı bir şekilde çözmek gerekiyor. Dolayısıyla, "örneklem nasıl çekilir?" sorusuna verilen kitabî yanıtları akılda tutmakla birlikte, sahada çok daha esnek düşünebilmek ve gerçekçi olabilmek iyi bir araştırma çalışmasının en önemli gereksinimlerinden biri haline geliyor.

"İyi bir örneklem nedir?", "bir örneklem nasıl tasarlanır?" ya da "hatalı örneklemi nasıl anlarız?" gibi soruları yanıtlamaya çalışmadan önce, örneklem tasarımının tarihi hakkında biraz bilgi sahibi olmak yararlı olabilir. Böylelikle "örneklem biliminin" nereden geldiğini ve nereye gittiğini de tartışabiliriz, çünkü zaman içerisinde araştırma yöntemleri çeşitlenir, veri toplamak için internet gibi farklı araçlara sahip olurken, örneklem tasarımlarımız da zamanın ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde evrilir.

Bir paradigmanın kurumlaştığı ve egemen paradigma haline geldiğinde, kendi tarihini yazdığını ve bu tarihi doğrusal ve kusursuz bir şekilde sergilediğini tartışmıştık. Aslında olasılıksal adını verdiğimiz örneklem tasarımı da bir paradigma olarak görülebilir, başka örneklem tasarımı alternatifleri de bulunurken, zaman içerisinde bu alternatifler gözden kayboldular ve "yanlış" olarak adlandırıldılar. Olasılıksal örneklem tasarımı da ders kitaplarında yerini aldı ve kendi tarihini yazdı.

Bazı kaynaklarda örneklem tasarımının İngiltere Fatihi William'a kadar uzandığının iddia edildiği görülse de; örneklem tartışmaları o kadar da eski değil (Bethlehem, 2009). Örneklem tasarımının mantığının dayandığı Merkezi Limit Teoremi 18. yy.'da geliştirilmiş olsa da, bu kuramın sosyal araştırmalara uygulanması için yüz yıldan daha fazla beklenmesi gerekti. Bu tartışmalar öncesinde, özellikle de sosyal konularda araştırma yapanların temel hedefi bütün "evren"i saymaktı. Buna nüfus sayımı (census) adını veriyoruz. Özellikle resmî istatistikleri oluşturmak isteyen devlet görevlileri, her zaman ellerinin altında bulunanların tamamını saymayı tercih etmişti. Ülkede kaç kişi yaşıyor, kaç köy var, kaç koyun var, kaç kişi öldü gibi sorular; devlet görevlilerinin aklını kurcalamış ve bu soruları yanıtlamak için ellerindeki bütün kaynakları kullanarak evrenin tamamını saymayı hedeflemişler. Aslın-

da istatistik biliminin gelişmesiyle devletin oluşumunun aynı zamana denk gelmesi çok da şaşırtıcı değil, ulus-devlet ve kurumsal yapısı oluşmasa; istatistik toplama ihtiyacı da doğmayacaktı. Bu iki kavramın el ele gelişmesinin, biraz da Foucault'nun "biyopolitika" kavramından esinlenen tarihçesini Ian Hacking tarafından yazılan "Şansın Terbiye Edilişi" adlı kitapta detaylı bir şekilde bulmak mümkün (Hacking, 2005).

On dokuzuncu yüzyılda devlet otoritelerinin genel eğilimi "tamsayım" iken, bu verilere çok daha zahmetsiz bir şekilde ulaşılabileceği iddiası da yavaş yavaş ortaya çıktı. Kendisi de bir devlet görevlisi olan Norveç İstatistik Dairesi Başkanı Anders Kaier 1895 yılındaki bir konferansta "Temsili Yöntem" adı verdiği bir yöntem ile topladığı verilerin tamsayım ile elde edilen veriler kadar sağlıklı olduğunu savunmuş, görüşlerini birden fazla makalede sunmuştu. Kendisine göre bu yöntem sadece insanları değil, ağaçları ve diğer şeyleri saymak için de çok yararlıydı. "Örneklem çekmek" gibi radikal bir görüş, zamanın otoriteleri tarafından reddedilmiş ve hatta "tartışmaya değmez" olarak değerlendirilmiş. Yine de birkaç on yıl geçtikten sonra Kaier'in yöntemi kabul görmüş ve Uluslararası İstatistik Enstitüsü "temsili örneklem" kavramı üzerine çalışma yürütmek için 1924'te bir komisyon oluşturmuştu (Bethlehem, 2009).

"Temsili Yöntem" kavramının istatistik camiasının konferans salonlarından çıkıp, sıradan insanların gündemine gelmesi ise çok daha farklı bir alandaki gelişmenin sonucu: anketlerin yaygınlaşması. İstatistikçilerin tamsayım ve benzeri yöntemleri tartıştıkları 19. yy.'da, bizim "proto-anket" adı verdiğimiz, aslında teknik olarak ankete benzeyen ama bilimsel yöntemlere dayanmayan anketler yapılıyordu. 20. yy.'la birlikte bu konuda daha nitelikli çalışmalar yapılmaya başlandı ama örneklem konusunun gündeme gelmesi için büyük bir skandal gerekecekti. Örneklem konusunu içeren her ders kitabı ya da sunumda başlangıç cümlesini ya da slaydını oluşturan bu skandal, ABD Başkanlık seçim sonuçlarının yanlış tahmin edilmesiyle ilgiliydi.

1920'lerde okur yazarlığın, kentleşmenin ve sanayileşmenin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak Amerikan toplumunun kültürel tüketimi de artmış, gazete ve dergiler kayda değer sayıda basılmaya başlanmıştı. Dönemin popüler dergilerinden Literary Digest -1927 yılında 1 milyon satışa ulaşmıştı- ABD Başkanlık seçimlerinden önce tahmin yapmasıyla tanınmıştı. Dergi, telefon rehberlerinden, dergi abone listelerinden, sosyal kulüp üye defterlerinden ve diğer kaynaklardan yaklaşık 10 milyon kişilik bir liste oluşturmuştu, bu kişilere seçim öncesinde bir oy pusulası gönderiliyor ve o pusulanın doldu-

rulup dergiye geri gönderilmesi isteniyordu. Bu yöntemi kullanan dergi, 1916 yılından 1932'ye kadar bütün seçimlerin sonucunu doğru tahmin etmeyi başararak büyük bir prestij sahibi olmuştu.

Franklin D. Roosevelt ve Alfred Landon'ın aday olduğu 1936 seçiminde aynı yöntemi kullanan dergi, 2.4 milyon kişiden aldığı veriye dayanarak Landon'ın oyların %57'sini alacağını öne sürmüştü. Seçim günü geldiğinde sonuç çok farklıydı, Roosevelt %62'sini alıp seçimi kazandı. Dergi ise seçimden 18 ay sonra kapandı.

Literary Digest dergisi.

Literary Digest'ın bu kadar büyük bir hata yapmasının nedenleri fazlasıyla tartışıldı. Kısaca özetlersek; derginin veri topladığı kitlenin Amerikan toplumunu temsil etmediği, özellikle 1929 ekonomik krizi sonrasında dergi alabilecek, telefon sahibi olabilecek ya da bir kulübe üye olabilecek kişilerin, toplumun geri kalanına kıyasla fazlasıyla müreffeh olduğu belirtildi. Buna bağlı olarak da yollanan pusulaları doldurup yollayanlar arasında Cumhuriyetçi Parti seçmenlerinin olduğundan fazla temsil ettikleri bir durum oluşmuştu. Bu açıdan "yanlı" bir örneklemden elde edilen verinin "yanlı" sonuçlar çıkarması da kimseyi "sonradan" şaşırtmadı. Ancak bu "yanlı" sonuca dair beklentinin seçim öncesinde çok itibar gördüğünü hatırlatalım. Yakın dönemde yapılan bazı çalışmalar, Literary Digest örneklemindeki sorunun sadece "yanlılıktan" kaynaklanmadığını, daha sonra tartışacağımız "yanıt vermeme oranlarındaki" sapmanın bu sonuca yol açtığını öne sürdü. Peverill Squire'e göre eğer Literary Digest'ın mektup gönderdiği herkes yanıt verseydi, dergi seçim sonuçlarını doğru tahmin edebilecekti (Squire, 1988). Bunu da spekülatif bir soru olarak görüp bir kenara bırakalım.

Aynı seçimlerde, başka bir "kamuoyu" araştırmacısı çok daha büyük bir zafer kazanacaktı. Akademisyenlikten reklamcılığa geçiş yapan George Gallup, kamuoyu araştırmaları yapan kendi ismini taşıyan Gallup Institute çatısı altında yaptığı 50 bin kişilik anket çalışmasıyla seçim sonuçlarını doğru tahmin etmeyi başarmıştı. Gallup, yöntem olarak seçmenleri eyaletler, kentsel/kırsal, cinsiyet, yaş ve gelir bazında dağıtmış; örnekleminde bu grupların her birinin nüfusta olduğu kadar bulunmasını sağlayan "kota örnekle-

1948 ABD başkanlık seçimlerinde anketlerin verdiği güvenle gazeteler "Dewey Truman'ı devirdi" manşetiyle çıkar, fakat günün sonunda başkanlığı Truman kazanır.

mi" yöntemi kullanmıştı. Dolayısıyla hiçbir demografik grup örneklemde fazla/az bulunmadığından/temsil edilmediğinden, seçim sonucunu doğru tahmin ettiği öne sürülür.

Öne sürülür dedik, çünkü bu seçimden 12 yıl sonra yapılan seçimde Gallup en az Literary Digest kadar büyük bir skandala imza attı. 1948 ABD Başkanlık seçimlerinde Roosevelt'in vefatıyla yerini dolduran Harry S. Truman ve New York valisi John Dewey yarışıyorlardı ve Gallup'ın büyük bir özgüvenle açıkladığı sonuçlar Dewey'nin kazanacağı yönündeydi. Ancak sonuç öngördüğü gibi olmadı ve Truman ABD Başkanı seçildi. 3500 kişilik bir örneklemle yürüttüğü çalışmasında Gallup yine eyaletler, kentsel/kırsal, cinsiyet, yaş ve gelir bazında bir kota uygulamıştı. Her anketöre bir kota verilmiş ve bu kota dolana kadar anketörün istediğiyle görüşebileceği söylenmişti. İddiaya göre anketörler daha iyi mahallelerde yaşayan, anket isteğini daha kolay kabul eden kişilerle anketlerini yapmışlar, bunun sonucunda da olması gerekenden fazla Cumhuriyetçi seçmen bulmuşlardı. Bu da seçim sonucunun yanlış tahmin edilmesine yol açmıştı. Burada Gallup'ın daha önceki seçim so-

nuçlarını nasıl doğru tahmin ettiğini merak edebilirsiniz, uzmanlar kısaca "şansı yaver gitmiş!" diye yanıt veriyorlar.

Bilgi Kutusu 5.1

Enten (2016), "Clinton - Trump muhtemelen bir sonraki 'Dewey Truman'ı devirdi' vakası olmayacak" başlıklı makalesinde, 1948 ABD seçim anketlerini, 2016 yılındakilerle karşılaştırmaktadır. 1948 başkanlık seçimlerinde anketlerin verdiği güvenle "Dewey Truman'ı devirdi" manşeti çıkar fakat günün sonunda Truman kazanmıştır. Makale, zaman içerisinde değişen anket yöntemlerinden dolayı, Trump-Clinton seçiminin bir Dewey-Truman vakası olamayacağını ileri sürer ve bu iki tarihte yapılan anketlere dair üç farktan bahseder. İlki, günümüzde seçim anketi yapan daha fazla kurumun olmasıdır. İkinci olarak, 1948'deki anketlerin birbirine benzer ve az farka sahip, aynı favoriyi gösteren sonuçlar göstermesidir. Makaleye göre az sayıda yapılan anket araştırmaları hata payını arttırabilir. Eğer daha fazla anket yapılmış olsaydı bazıları Truman'ı favori gösterebilirdi. Son olarak da anketörlerin çoğunun Dewey'in liderliğini daha güvenilir buldukları için anket yapmaya devam etmemesidir. Seçime yakın anket yapmış olsalardı durum değişebilirdi zira son bir ay kala yaptıkları ankette Dewey önde olsa da trend Truman yönündeydi. Makale, 2016'daki seçimin 1948'de olanların bir tekrarı olmayacağını ileri sürmesinin nedenini iki dönem arasında farklı anket yöntemlerinin kullanılmış olması olarak gösterir. Anketlerin uygulama biçimi ve katılımcıların seçilme şekli farklıydı. Clinton ile Trump arasında büyük fark ileri süren günümüz anketlerini daha güvenilir bulan bu makale, beklenmedik bir gelişme olmadığı sürece, "Clinton Trump'ı yendi" gibi bir hatanın olamayacağını iddia etmektedir.

Kaynak: Enten, H. (2016, Ekim 18). Clinton-Trump Probably Won't Be The Next 'Dewey Defeats Truman'. *FiveThirtyEight*. https://fivethirtyeight.com/features/clinton-trump-probably-wont-be-the-next-dewey-defeats-truman/ (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

1948 yılındaki bu ikinci skandaldan sonra Social Sciences Research Council adı verilen kuruluş bir dizi konferans ve çalıştay düzenleyerek, anket çalışmalarında bilimsel örneklem yöntemlerinin nasıl uygulanabileceğini tartıştı. Devlet görevlilerinin, akademisyenlerin ve gazetecilerin katıldığı bu çalışmalar sonrasında anket çalışmalarında yöntemin iyileştirilmesine yönelik çabalar harcanmaya başlandı (Zetterberg, 2004). Bugün kullandığımız birçok kavram ve yöntemsel tercih 1950'lerde istatistik bilimindeki gelişmelerden yararlanarak keşfedildi ve Leslie Kish'in "Survey Sampling" adlı kitabında da altın standartlar konulmuş oldu (Kish, 1995).

Her ne kadar 2016 ABD Başkanlık seçimleri ya da Brexit Oylaması gibi büyük yanılgılara imza atılmış olsa da, genel olarak olasılıksal örneklem yönteminin öğrenildiğini ve genel kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Eğer bu örnekleme yöntemini bir paradigma olarak görürsek, şu anda egemen paradigmayı oluşturduğu açık. Ve tabii, her egemen paradigma gibi zamanın meydan okumasıyla karşı karşıya. İnternet gibi yeni veri toplama yöntemleri, etnogra-

fik yöntemin yaygınlaşması ve niteliksel verilerin değer kazanması, olasılıksal örneklem yönteminin yanıtlamakta zorlandığı sorularla karşı karşıya bıraktı. Yine de, herhangi bir evrenden bir örneklem çekip, evren hakkında bir genelleme yapmayı planlıyorsanız; olasılıksal örneklem paradigmasından -şimdilik- başka bir yönteminiz yok. Yukarıda da değindiğimiz üzere bu nokta birçok nedenle evreni bilmekte zorlandığımız düzensiz göçmenler, çalışan çocuklar gibi gruplarla çalışırken de genelleme yapmayı imkânsız hale getiriyor. Evrenin tamamını bilmeyince olasılıksal örneklem yöntemini kullanmak mümkün olmuyor.

ÖRNEKLEME KAVRAMLARI:

Farklı örnekleme yöntemlerini tartışmadan önce bir dizi kavramı açıklamak, konunun geri kalanının daha iyi anlaşılması için iyi olabilir.

Evren

Herhangi bir çalışmanın evreni, hakkında bilgi toplamak istediğim kişi, nesne ya da vakaların tamamından oluşur. Herhangi bir seçim anketinde bu Türkiye seçmenleriyken, Türkiye'de yaşayan Suriyelilerle ilgili bir çalışma yürütüyorsanız, burada evren bu kişilerin tamamından oluşur. Bizim çalışmalarımızdan örneklere bakarsak: Türkiye'de yaşayan gençler, Türkiye'de çalışan Ermenistan vatandaşları, mevsimlik tarım işçileri, çalışan çocuklar araştırma evreni olarak tanımlanmıştı. Doğal olarak araştırma evrenini araştırma sorumuz çerçevesinde belli kriterlerle sınırlamak mümkün.

Örneğin belli bir coğrafyayla sınırlamak; Çukurova Bölgesi'nde çalışmakta olan mevsimlik tarım işçileri, İstanbul'da çalışan Ermenistan vatandaşları gibi. Bu coğrafi sınırlama anlamına gelir. Seçim çalışmalarında "seçmen" olarak; gençlerle ilgili çalışmalarda "gençlik" olarak yaptığımız tanımlar ise yaş sınırlamalarına işaret eder, seçmenler 18 yaş ve üstünde olmak zorundayken, genç tanımı 15-24, 19-24 ya da 19-29 yaş dilimlerine işaret edebilir. Benzer bir biçimde 18 yaş altı çocuk olarak tanımlanır. Ancak araştırma sorumuz çerçevesinde farklı çocuk grupları evreni oluşturabilir. Yine yaş, engellilik durumu, coğrafi sınırlar, eğitim kademeleri, refakatsiz çocuklar gibi farklı alt kırılımlarla da tarif edilmiş bir evren olabilir.

Her durumda hangi evren tanımlanmışsa, çalışmanın bulguları da bu evreni temsil eder, yani o evrene genellenebilir. Araştırmanın evreni dışında bulunan bir coğrafya ya da yaş grubuna araştırma sonuçlarına dayanarak, çıkarım yapmak yanlış olur.

? Araştırma çalışmanızın evreni kimlerden oluşuyor?

Evreni bir küme olarak düşünürsek her bileşenine eleman ya da birim adı veriyoruz. Her bir seçmen, genç, çocuk, geçici koruma statüsündeki Suriyeliler ya da mevsimlik tarım işçisi birer birim olarak tanımlanabilir.

Örnekleme Çerçevesi:
Örnekleme çerçevesi, araştırma evreninde yer alan ve ulaşmayı hedeflediğiniz bütün kişi ya da nesnelerin aslında var olmayan bir listesi olarak tanımlanabilir. İdeal bir dünyada bu listeler var olurdu ve erişebilirdik, ama değiliz. Bu açıdan en şanslı çalışmaların kamuoyu araştırmaları ya da seçim anketleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmada evrenin tamamı seçmen listelerinde kayıtlı olur. Ancak nüfusa kaydolmanın, seçmen olarak da kaydolmak anlamına gelmediği bazı durumlar olabilir, bu tür durumlarda bu çalışmalarda dahi örnekleme çerçevesi tam olmaz.

Düşünelim, Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriye vatandaşlarıyla bir araştırma çalışması yapmak istiyorsunuz. Örnekleminizin çerçevesi var mı? Bu kişilerin Göç İdaresi'nde kayıtlı olduğunu biliyoruz ama o kayıtlar bizim erişebileceğimiz kayıtlar değil. Coğrafi dağılıma dair kabaca istatistiksel verilere sahibiz, ancak her ilde kaç Suriye vatandaşı olduğunu bilsek bile tam olarak ilçelere ya da mahallelere dağılımı bilmiyoruz. Bu açıdan eksik bir örneklem çerçevesine sahip olduğumuzu söyleyebiliriz, bu önemli bir handikap oluşturur.

Diyelim zorunlu göç ile Denizli'ye gelmiş kişilerle bir anket çalışması yürütmek istiyorsunuz. Örneklem çerçevemiz, yani bu kişilerin bir listesi var mı? Doğal olarak yok. Tıpkı Adana'da çalışmakta olan mevsimlik tarım işçilerinin, çocuk işçilerin, düzensiz göçmen olarak Türkiye'de yaşayan Ermenistan vatandaşlarının listelerinin olmadığı gibi.

? Kendi araştırma sorunuzun örneklem çerçevesini düşünün. Bu kişilerin erişebileceğiniz bir listesi var mı? Evrenin tamamına ve dağılımına dair bilgiye erişebiliyor musunuz?

Oysa üniversitemizdeki, okulumuzdaki ya da sınıfımızdaki öğrencilerin bir listesi var. Kütüphanemizdeki kitapların bir listesine erişebiliriz. Türkiye'deki köylerle ilgili bir çalışmada örneklem çerçevemiz hazır olabilir, o liste bulunuyor. Ama çalıştığımız çoğu konuda örneklem çerçevesi ideal tariften çok uzakta bu nedenle de örneklem tasarımında yaratıcılık gerekiyor.

Örneklem çerçevenizi oluştururken bazı kişileri ya da nesneleri örnekleminiz dışında bırakabilirsiniz. Örneğin herhangi bir anket çalışmasında, bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde tartışacağımız üzere çok ileri yaşlardakilerle görüşme yapmak istemeyebilirsiniz, uzun bir anketin bilişsel yoruculuğunun sağlıklı bir yanıt almanızı engelleyecek olması nedeniyle. O zaman "80 yaş üstüyle görüşmeyeceğim" diyebilirsiniz. Ya da Suriyelilerle ilgili araştırmanızı yürütürken anketleri Türkçe yapmaya karar verdiğinizde, Türkçe bilmeyen ya da az anlayan Suriyelileri araştırma örneklemi dışında bırakmış olursunuz. Seçim anketlerinde hastanelerde anket yapamayacağınızdan dolayı, hastaları dışarıda bırakabilirsiniz; öte yandan lojman ve güvenlikli sitelerde de anket yapmak için içeriye girmeye dair zorluklar olmasından dolayı bu bölgeleri de örneklem çerçevesinin dışında tutabilirsiniz.

Örneklem çerçevenize kimi dâhil edip kimi dışarıda bıraktığınızı açık bir biçimde belirttiğiniz müddetçe çok büyük bir sorun olmaz. Ancak araştırma çalışması sonrasında bulgularınızı genellerken; araştırma çerçevesinde yer almayan kişiler hakkında genelleme yapmamanız çok önemli, çünkü örneklem çerçeveniz bu kişileri içermiyor.

Örneklem:

Örneklem, sizin örneklem çerçevenizden araştırma çalışmanız için seçtiğiniz küçük bir grup insan ya da nesne. Niceliksel araştırmaların amacı bu örneklem istatistiklerinden evrenin parametreleri hakkında bir çıkarım yapmak olarak tanımlanıyor. Örnekleminizden elde ettiğiniz ortalama, standart sapma ya da oranlar; evrenin bu parametrelerini tahmin etmek için kullanılıyor.

Örneğin siz elinizdeki bir öğrenci listesinden bir örneklem çektiniz. Bu örneklem olasılıksal çekilmiş olursa bu öğrencilerin yaş ortalamaları olan sayı, örneğin 15 yaş, büyük bir olasılıkla, öğrenci listenizin tamamının yaş or-

talamasına çok yakın olur. Arada oluşabilecek farka istatistiksel sapma ya da hata payı diyoruz, onu da hesaplamak mümkün. Ancak burada vurgulanması gereken örnekleme yönteminizin olasılıksal olması koşulu. Örneklem tanımlama sürecine "örnekleme" adı veriyoruz, örneklemenin nasıl tasarlandığı, geçerliliği olup olmayacağını belirliyor.

Merkezi Limit Teoremi:
Hangi evren olursa olsun, o evrenden bir küçük örneklem çekip, evren hakkında genelleme yapmamızı sağlayan matematiksel prensibe Merkezi Limit Teoremi (MLT) diyoruz. Eğer MLT olmasa, örneklemlerden yola çıkarak evren hakkında genelleme yapmamız mümkün olamaz. On sekizinci yüzyılda keşfedilen bu teoremi şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Herhangi bir evrenden -dağılımı ne olursa olsun- rassal olarak çekilen örneklemlerin ortalamalarının dağılımı, normaldir.
2) Herhangi bir evrenden rassal olarak çekilen örneklemlerin ortalaması, evrenin ortalamasına eşittir.
3) Herhangi bir evrenden rassal olarak çekilen örneklemlerin ortalamalarının standart sapması, evrenin standart sapmasının örneklem büyüklüğüne bölümüdür, buna da standart hata denir.

Özetle, MLT, dağılımı ne olursa olsun, herhangi bir evrenden çekilen bir örneklemin ortalamasının, evren ortalamasına belirli bir hata payı içinde yaklaşacağını söyler, böylelikle de elinizdeki rassal olarak çekilmiş örneklemden yola çıkarak, evrenin ortalaması hakkında tahminde bulunabilirsiniz.

İstatistik derslerinin ayrılmaz bir parçası olan MLT üzerine çok sayıda kaynak çevrimiçi olarak erişilebilir durumda, ayrıca kendi kendinize farklı dağılımlarda çalıştırıp sonuçlarını görebileceğiniz simülasyonlar da bulunuyor, bunlara erişebilirsiniz.

Meraklısına Ek Kaynak

Yukarıda bahsi geçen simülasyonlara dair aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz.

Rice Virtual Lab in Statistics. (t.y.). Sampling Distributions. https://onlinestatbook.com/stat_sim/sampling_dist/
(Erişim Tarihi: 11.03.2021)

University of Albany-State University of New York. Simulated Sampling Distributions. https://shiny.rit.albany.edu/stat/sampdist/
(Erişim tarihi: 11.03.2021)

Öte yandan asıl akılda tutulması gereken MLT'nin geçerli olabilmesi için örneklemin rassal olarak çekilmesi gerektiğidir. Eğer bir örneklem rassal olarak çekilmemişse; MLT geçerli olmayacağından örneklemden genelleme yapmak mümkün olmaz. Bu da bizi örnekleme biçimlerine getiriyor.

Merkezi Limit Teoremi (Matematik) (İstatistik ve Olasılık)
KhanAcademy Türkçe, (2019, Şubat 22). [Video].
https://www.youtube.com/watch?v=pXA9GFOLVpY

Hata Payı:
MLT'nin bize sağlamış olduğu, küçük örneklemlerle büyük evrenler hakkında tahmin edebilme gücünün olumsuz denebilecek bir yönü de bu tahminin hata içermesi. Başka bir deyişle, ortalaması 100 standart sapması olan bir evrenden 10 kişilik bir örneklem çektiğinizde bir olasılıkla 95, bir olasılıkla 105 ortalamalı örneklemler çekebilirsiniz ama örneklemin ortalamaya yaklaşma olasılığı daha yüksek olur.

Nüfusun ortalamasını bilmediğiniz bir durumda, çekeceğiniz örneklemin belirli bir olasılıkla nüfus ortalamasına yaklaştığını bilirsiniz, nüfus ortalaması belirli bir hata payı içinde sizin çektiğiniz örneklemin ortalamasına yakın olur. Bu hata payına şu şekilde erişebiliriz:

Tablo 5.1
Hata Payı Hesaplama

$$\text{hata payı} = z \times \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

n= örnek σ = popülasyon standart sapması z = z değeri

1. Popülasyon standart sapması değerini (σ) ve örnek boyutunu (n) alın.
2. Örnek boyutunun kare kökünü alın ve popülasyon standart sapmasını buna bölün.
3. Sonucu, aşağıdaki tabloya göre istenen güven aralığındaki z değeri katsayısıyla çarpın:

İstenen güven aralığı	z değeri
% 80	1,28
% 85	1,44
% 90	1,65
% 95	1,96
% 99	2,58

Hata payını hesaplamayı bazı websitelerinin uygulamaları üzerinden de yapabilirsiniz.

Yukarıdaki tabloda yer alan güven düzeyi, yapacağınız yüz tahminin kaçında yanlış yapmayı göze alırsınız sorusuna verdiğiniz yanıta bağlı olur. %80 güven düzeyinde yüz tahminin yirmisinin, %99 güven düzeyinde yüz tahminin birinin yanlış olmasını kabul edeceğinizi söylemiş olursunuz.

? **Düşünün, tahmin yaparken kendinize ne kadar güvenmek istersiniz? Güven düzeyiniz artınca hata payınız ne şekilde değişiyor?**

Çeşitli araştırmaların künyelerinde verilen hata payı işte yukarıdaki formüle bağlı olarak hesaplanıyor. Ancak bu hata payının aşağıda anlatacağımız basit rassal örneklem yöntemiyle hesaplandığını, olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinde hesaplanamayacağını bilmemiz gereklidir.

ÖRNEKLEME YÖNTEMLERİ

Olasılıklı Olan ve Olmayan Örneklemler

Eğer bir örneklemden yola çıkıp bir evren için genelleme yapmak istiyorsak, MLT'nin bizim için çalışmasını istiyorsak; örneklemin çekilme biçimi büyük önem taşıyor. Bizim kendi araştırmalarımızda kullandığımız örneklemler ya da her gün karşımıza çıkan araştırmaların örneklemleri eğer MLT'nin temel varsayımını yerine getirmiyorsa; o çalışmaların bulgularından çıkarım yapamayacağımız gibi, hata payı ve benzeri kavramlar da bizim için geçerli olmaz; çünkü o kavramlar MLT'nin geçerli olmasıyla yakından ilişkilidir.

Farklı örnekleme yöntemlerini olasılıklı ya da olasılıklı olmayan diye ikiye bölebiliriz. Olasılıklı yöntemler, evrendeki her birimin örnekleme dâhil olma olasılığının hesaplanabildiği ve eşit olduğu yöntemler olarak tanımlanır. Basit bir örnekle başlayalım. Bir sınıfta 20 öğrenci var, beş kişilik bir örneklem çekmek istiyorsunuz. O zaman her bir öğrencinin bu örnekleme seçilme olasılığı 5/20, yani ¼ olur. Bunu sağlamak için de rassal bir örneklem çekim yöntemi bulmanız gerekir.

Örneği genişletelim, diyelim 20 milyon seçmeni temsil edecek 1000 kişilik bir örnekleme ihtiyacınız var. O zaman her bir bireyin örnekleme seçilme olasılığı 1000/20.000.000 olması gerekir. Eğer bu olasılığı hesaplayamıyorsanız ya da hesapladığınız olasılıklar eşit değilse, örnekleme bir kayma olabilir, bu da yapacağımız çıkarımları şüpheli hale getirir.

Daha zor bir örnek düşünelim. Bizim yaptığımız gibi mevsimlik tarım işçileriyle bir anket yapmak istiyorsunuz. Evren büyüklüğünü bilmiyorsunuz, örneklem çerçeveniz tanımsız, yani elinizde mevsimlik tarım işçilerinin bir listesi yok. Öyle bir örneklem tasarlayacaksınız ki, her bir mevsimlik tarım işçisinin örneklemenize dâhil olma olasılığı hesaplanabilir ve eşit olacak. Yoksa ne çıkarım yapabilirsiniz, ne de hata payı hesaplayabilirsiniz.

? Kendi çalıştığınız konuyu düşünün, olasılıklı olabilir mi? Yani evrendeki her birimin örnekleminize girme olasılığı hesaplanabilir mi ve eşit mi?

İşte bu tür bilgi ya da veri eksiklikleri başta olmak üzere, maliyet ya da zaman kısıtlılıkları gibi faktörler bizi kusurlu örneklemler tasarlamaya itiyor, sonuçta da geçerliliği sınırlı bulgular üzerinden tartışmalar yürütüyoruz. Ders kitapları hangi yöntemin doğru olduğunu şüphe içermeyecek şekilde anlatıyor, ancak sahadaki sınırlamalar bu ideal tasarımı her zaman sahada uygulamamızı mümkün kılmıyor.

Olasılıklı Olmayan Örneklemler:
Saydığımız kısıtlar ya da diğer sebeplerden dolayı yaygın bir biçimde olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinin kullanıldığını görüyoruz. Aslında hangi tür örnekleme yöntemlerinin olasılıklı, hangilerinin olasılıklı olmayan yöntem olduğunu örneklerle tartışmadan ayırt etmek de zor olabilir.

Gelişigüzel/Kolayda Örneklem

Bu örneklem türü, adından anlaşılacağı üzere araştırmacının işini son derece kolaylaştırır. Basitçe elinin altında bulunan kişilerden oluşan örneklemle araştırma yapmaya bu ad verilir. Bizim sınıflarımızda olan öğrencilerle anket yaptığımızı düşünün. Bu anketten kimler için çıkarım yapabiliriz? Sınıfımdaki öğrenciler kimi temsil eder?

- *Türkiye gençliği?*
- *İstanbul'daki üniversite öğrencileri?*
- *İstanbul Bilgi Üniversitesi öğrencileri?*
- *Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencileri?*
- *Uluslararası İlişkiler Bölümü ikinci sınıf öğrencileri?*
- *Sosyal İstatistik Dersi öğrencileri?*

Açıkça, anketimize katılan öğrenciler sadece kendilerini temsil ederler. Türkiye gençliği diye tanımladığımız o evrendeki her birimin, anketi yaptığımız anda, bizim sınıfımızda olma olasılığı bulunmuyor tabii ki. Aynı yanıtı İstanbul'daki üniversite öğrencileri için de verebiliriz, neden bizim sınıfımızda olsunlar ki? Kendi çalıştığımız üniversitede diğer fakülte, bölüm ya da sınıf öğrencileri de bizim sınıfımızda olamazlar, dolayısıyla örnekleme dâhil olma

olasılıkları yok. Bu dersi almayanlar da ankete katılamazlar. Pekiyi, sosyal istatistik dersi öğrencilerinin katılma olasılıkları var mı ve eşit mi? Kağıt üzerinde evet, ancak her öğrencinin her derse katılmadığı göz önünde tutulursa, anket sonuçlarımızın o derse kayıtlı her öğrenciyi de temsil etmediği aşikâr. O zaman baştaki yanıtımıza geri dönelim, anket sonuçlarımız sadece o ankete katılanları temsil eder, diğerleri hakkında çıkarım yapamayız.

Televizyon haberlerinde yapılan röportajları düşünün. Bu röportajlara herkesin katılma olasılığı var mı? Herkes o röportajların yapıldığı sokaktan o anda geçer mi? Geçse de herkesin kabul etme olasılığı denk mi? O zaman bu röportajların kimseyi temsil etmediğini bilelim.

Bazı televizyon programları seyircilere soru sorup SMS ya da benzeri yöntemlerle yanıt vermelerini istiyorlar. Yanıt verenler kimi temsil ediyor? Herkesin o anda o programı seyretme, o ankete katılma isteği duyma ya da o anketi yanıtlama olasılığı var mı? Eşit mi? Tabii ki hayır. Sonuçta o anketler de sadece katılanları temsil ediyor.

Sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla internet üzerinden yapılan bir anket türü yaygınlaştı. Facebook ya da Twitter'da tek tuşla anket hazırlayıp takipçilerinizi katılmaya davet ediyorsunuz. Eğer takipçi sayınız yüksekse binlerce kişinin katıldığı bir anket yapabilirsiniz. Ünlü gurme Vedat Milor'un "menemen soğanlı mı olur, soğansız mı?" anketinde 437 bin kişi oy kullan-

Vedat Milor'un Menemen Tweet'i.

mıştı. Bu örneklem büyüklüğüne hiçbir araştırmada rastlayamazsınız. Pekiyi, bu anket sonuçlarını genelleyebilir miyiz, ya da kime genelleyebiliriz? Sadece Vedat Milor'un anketine katılanlar hakkında fikir verir, onların da kim olduğunu bilmiyoruz zaten.

"Bu kadar hatalı olduğu ya da genelleme yapılamayacağı açık olan bir yöntemi kim tercih eder ki" diyeceksiniz. Kâğıt üzerinde doğru. Ancak, her şehirde mutlaka bulunur, şehrin işlek caddesinde -İstanbul'da İstiklal Caddesi diyelim- bir grup anketör bulunur ve onlar gelen geçenlerle anket yaparlar. Sizce o anket kimi temsil eder? İstanbul seçmenleri mi? İstanbul'da yaşayan her seçmenin oradan geçme ve o ankete katılmayı kabul etme olasılığı var mı ve hesaplanabilir mi? Bazılarımız daha sık, bazılarımız daha seyrek geçeriz; bazılarımızın da ankete katılma olasılığı daha yüksek olur. Daha önce bahsettiğimiz Gallup'un anketörleri kadar akıllı anketörler, kimin anketi yapmayı kabul etme olasılığının daha yüksek olduğunu bilirler ve bu kişilere yaklaşırlar. Dolayısıyla bu yöntemde bu olasılığı hesaplamak imkânsız olur. İstanbul'un birçok yerinde bu anketörleri görebildiğiniz gibi, hemen her şehirde böyle bir anketör yoğunlaşmasının olduğu yerler bulunur, bu da bu yöntemin ne kadar yaygın olduğunu bize gösteriyor.

Gelişigüzel örnekleme yöntemini sadece gazeteciler, internet fenomenleri ve anket şirketleri kullanıyor, akademik araştırmalarda ne işi olabilir diyebilirsiniz. Oysa bu tür anket çalışmaları düşündüğünüzden çok yaygın olabilir. Psikoloji biliminde çalışmanın çoğunluğunun öğrenci örneklemlerinden geldiği biliniyor. Bir çalışmaya göre önde gelen psikoloji dergilerinde yayınlanan çalışmalara katılan deneklerin %68'i üniversite öğrencileri ve sıklıkla çalışmalara katılan psikoloji bölümlerindeki öğrencilerin toplumun geri kalanından çok farklı olduğu açık (Friedman, 2012). Ayrıca çalışmaların %96'sı Batı ülkelerinde gerçekleştirilmiş, bu da çıkarımların ne kadar geçerli olduğunu tartışmaya açıyor (Heinrich ve arkadaşları, 2010).

Ülkemizde Suriyeli mültecilerin sayısının artmasıyla bu konudaki akademik ilginin arttığını biliyoruz. YÖK Tez Veritabanı'na göre şu ana kadar 600'den fazla yüksek lisans ya da doktora tezi yazılmış ve bu tezlerin %40'ında bir şekilde anket yapılmış. Anketlerin bir kısmı Suriyeli mültecilerle yapılırken, bir kısmı da Suriyeli ya da Türkiyeli öğrencilerle sınıflarda yapılmış. Üniversite öğrencileri de bu konudaki tezler için iyi birer bilgi kaynağı. Pekiyi bu örneklemlerden elde edilen bilgiler kimi temsil ediyor? Kimin için çıkarım yapabiliriz? Genelleme yapabilir miyiz? İşte bu soruları sorduğumuz zaman, ürettiğimiz bilginin niteliği hakkında açık bir yanıt almış oluyoruz.

? Şimdi kendi araştırma sorunuz üzerine düşünelim, gelişigüzel örneklemle toplayacağımız veri ne kadar geçerli olur, kimleri dışarıda bırakmış oluruz?

Amaçlı Örneklem

Olasılıklı olmayan örneklem türlerinden biri de amaçlı örneklem. Gelişigüzel örneklemden farklı olarak bu örneklem türünde araştırmacı, belirli bir bölgeyi ya da mekânı kendi araştırma sorusuna uygun olarak "kasıtla" seçiyor, bu nedenle bu örneklem yöntemine "kasıtlı örneklem" ismi verildiği de olur. Bu araştırma türünde araştırmacı, kuramsal bilgisiyle ya da daha önceki deneyimiyle araştırma sorusuna en uygun vakaları ya da denekleri bulmaya ve araştırmasına dâhil etmeye çalışır.

Diyelim Romanlarla ilgili bir araştırma çalışması yürütüyorsunuz. Bütün şehri tarayıp Romanları bulmanız mümkün değil, zaten Romanların sayısını ya da dağılımını bilmiyoruz. O zaman Romanların yoğun olarak yaşadığı mahallelere gitmek ve anketi orada yapmaya çalışmak çok daha kolay olabilir.

Suriyelilerle ilgili her çalışmada bu sorunla karşı karşıyayız, coğrafi dağılımları bilinmediği ve elimizdeki sayısal veriler eksik olduğundan dolayı, yoğun olarak yaşadıklarını bildiğimiz mahallelere giderek görüşmeleri gerçekleştirmek daha kolay gözükebilir.

Keza, LGBTİ+ bireylerle ilgili bir anket çalışmasında da katılımcıları tarama yöntemiyle bulmak mümkün değil. O zaman LGBTİ+ bireylerin daha çok bulunduğunu düşündüğümüz mahallelere ya da mekânlara gitmenin işimizi kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olabilir, örneğin "tipik bir çalışkan öğrencinin kütüphanede bulunacağı" varsayımından yola çıkarak, çalışkan öğrencilerle görüşmek için kütüphaneye gidebiliriz. Ya da fanatik futbol taraftarlarıyla ilgili bir çalışmada, onların kalabalık olduğu kafelere ya da tribünlere gidebiliriz. Bütün bu araştırma çabalarında hedeflediğimiz örnekleme alternatif yöntemlere kıyasla çok daha hızlı ulaşmamız mümkün olabilir, bu da bize kayda değer oranda zaman ve maddi kaynak tasarrufu sağlar.

Bu açılardan amaçlı örneklem yönteminin çok avantajlı olduğu kanısına kapılabiliriz. Öte yandan temsiliyet açısından çok kusurlu olduğu da açık. Bizim gitmeyi tercih ettiğimiz mahallede gerçekleştirdiğimiz anketler ne kadar temsili? Evrenimizdeki diğer aynı özellikteki kişilerin -Romanlar, Suriyeliler, LGBTİ+ bireyler ya da fanatik taraftarlar - bizim örneklemimize dâhil olma olasılıkları var mı, bu olasılık hesaplanabiliyor mu ve eşit mi? Farkında-

yız örneklemimizi tasarlarken nerede daha sık rastlayacağımıza biz karar veriyoruz, bu aşamada önyargılarımızın seçimimizi etkilediği açık.

? Tam burada düşünelim, yaşadığınız şehirde Suriyeliler en fazla hangi mahallede yaşıyorlar? Pekiyi, nereden biliyorsunuz?

Bu tür örneklem tasarımlarının en önemli sakıncalarından biri, coğrafi yoğunlaşmaya yol açan diğer faktörlerin de etkili olabilmesi. Örneğin Suriyeli mültecilerle yürüttüğümüz bir çalışmayı düşünelim. En sık nerede rastlarız diye düşündüğümüzde aklımıza birden fazla mahalle gelebilir. Ancak, şunu da biliyoruz ki bütün Suriyeli mülteciler aynı mahallelerde oturmuyorlar, orada da neredeyse sınıfsal bir ayrım var. Daha fazla malvarlığına ya da ilişkilere sahip Suriyeliler daha müreffeh mahallelerde yaşamayı tercih ederken; daha kırılgan, daha yoksul olanlarsa "çöküntü" mahalleler adı verdiğimiz mahallelerde yaşıyorlar. İlk grubun sayısı daha az ve o mahallelerde "yerli nüfus" arasında kayboluyorlar ve göze çarpmıyorlar. İkinci grubun sayısı daha fazla ve yaşadıkları mahallelerde neredeyse nüfusun çoğunluğunu oluşturduğundan göze daha fazla çarpıyorlar. O zaman, bizim gitmeyi tercih ettiğimiz mahallelerde yaşayan Suriyeliler ile gitmediğimiz mahallelerde yaşayanlar arasında bizim araştırma sorumuzu doğrudan etkileyecek bir fark olamaz mı? Diyelim ki sosyal uyum konusunu çalışıyoruz. O zaman gittiğimiz en dezavantajlı mahallelerdeki kırılgan durumdaki Suriyelilerin mi sosyal uyum derecesi yüksek olur, gitmediğimiz mahallede yaşayanlar mı? Dolayısıyla istatistiksel anlamlılık taşımadığını biliyoruz zaten, ama bunu göze alsak da yaptığımız çıkarım eksik ya da kusurlu olmaz mı?

İşimizi ne kadar kolaylaştırırsa kolaylaştırsın "amaçlı örneklem" hem temsili olmadığından hem de yapacağımız çıkarımların geçerliliği sorgulanabilir olduğundan, kullanılması tavsiye edilmeyen bir örneklem türü olarak bilinir.

Kartopu Örneklemi

Araştırma çalışmamız çerçevesinde erişmekte zorlanabileceğimiz bir hedef kitleyle yapacağımız çalışmalarda kullanabileceğimiz bir yöntem de kartopu örneklemi diye bilinir. Bu yönteme kartopu ismi verilmesinin sebebi, örneklemin tıpkı bir kartopu gibi birikerek büyümesi. Ulaşmayı hedeflediğimiz kitle sayıca az olabilir, örneklem çerçevesi bulunmaz ya da dağılımı bilinmez. Bu nedenle olasılıklı yöntemlerle erişmek çok maliyetli olabilir. Böyle

durumlarda düzensiz göçmenler, mevsimlik tarım işçileri ya da yerinden zorla edilmiş kişiler gibi gruplarla çalışırken, bir temas noktasıyla başlayıp, onun tavsiyesiyle ikinci bir temas noktasına geçip bunu öngördüğümüz anket sayısına erişene kadar sürdürebilir ve anketi tamamlayabiliriz. Bu tür bir yürüyüş, sahada tarama yapmanın maliyetinden bizi kolayca kurtarır.

Öte yandan, eğer dışlanma, aile içi şiddet ve benzeri hassas konularda çalışıyorsak, olasılıklı bir örnekleme yöntemiyle çalıştığımızda hedef kitleye erişsek bile o kişilerin tanımadıkları kişilerle görüşmeleri ve hassas konuları paylaşmaları zor olabilir. Bu nedenle kartopu örneklemi yöntemiyle başlangıçta kurduğumuz güven ve tanışıklık ilişkisini diğer görüşmelere taşıyabilir ve çalışmamızı daha kolay, daha düşük ret oranları ve daha içten yanıtları alarak tamamlayabiliriz.

Bu tür bir yöntemin kolaylıkla erişemeyeceğimiz kişilere erişmemizi sağlaması, alternatif yöntemlere kıyasla daha düşük maliyetli olması ve daha kısa zamanda tamamlanması ve sabit bir planlama ihtiyacı duymadan, esnek bir biçimde yürütülebilmesi nedeniyle cazip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de hassas gruplarla ya da konularda çalışırken erişemeyeceğimiz kişi ve bilgileri erişebilir kılması da diğer avantajları.

Bununla birlikte bu yöntemin de birçok dezavantajı olduğunu hatırlayalım. Öncelikle olasılıklı olmaması, istatistiksel anlamlılık testlerinin yapılmasını ya da bulgulardan istatistiksel çıkarım yapılmasını engelliyor. Elde ettiğimiz bulgular sadece görüştüğümüz kişileri temsil ediyor. Bu yöntemle bir dizi sokakta çalışan çocukla görüştüğünüzü düşünün. Bir tanesiyle tanıştınız, onu görüşmeye dâhil ettiniz, görüşme sonunda bir ya da birden fazla arkadaşıyla iletişime geçirmesini istediniz. Diyelim ki yeterli bir sayıya ulaştınız ve araştırmayı durdurdunuz. Tam bu noktada aynı soruyu sormanız gerekiyor, o evrendeki her bir sokakta çalışan çocuğun sizin örnekleminize dâhil olma olasılığı eşit miydi? Bu olasılık hepsi için var mıydı?

İkinci olarak başlangıç noktasında görüştüğünüz kişiden başlayarak, her temas noktasının sizi kime yönlendirdiğini bilemediğinizi kabul etmemiz gerek. Siz kendinizi ilk temas noktası olarak düşünün. Sizinle görüşen kişi, araştırmasına devam edebilmek için birkaç arkadaşınızın ismini istiyor. Siz hangi arkadaşlarınızın ismini verirsiniz? Tam bir çeşitlilik sağlamakla uğraşmayacağınız kesin, muhtemelen kabul etme olasılığı en yüksek olan arkadaşınıza yönlendireceksiniz ya da sizin açınızdan uygun olana. O kime ya da kimlere yönlendirecek?

Bir de araştırmanın grup kimliğinin etkisinin yüksek olduğu bir konuda yapıldığını düşünün. Sendikal hareketler üzerine bir araştırma yapıyorsu-

nuz. Bir sendikada aktif olarak çalışan bir kişiyle ilk görüşmeyi yaptınız, sonra ondan iki arkadaşını önermesini istediniz. Sizce kime yönlendirir? Sendika üyesi olmak gibi bir kimlik söz konusu olduğunda sizi yönlendireceği kişi muhtemelen kimliği en iyi temsil eden üyeler olur. En azından görüştüğünüz kişi açısından böyle olduğunu düşündüğü kişilere sizi yönlendirir. Her aşamada bu şekilde bir yönlendirmeyle görüştüğünüz kişiler belirli özellikleri taşıyabilir. Örneğin, sendika içindeki en radikal üyeler olabilir, bu da sizin araştırma sonucunuzu hayli olumsuz etkiler.

? Bu noktada kendi araştırmanızda kartopu örneklem yöntemiyle nasıl ilerleyeceğinizi düşünün, kartopu yöntemi ile ilerlerseniz kimlerin sistematik olarak dışarıda kalma riski olabilir?

Birazdan bahsedeceğimiz olasılıklı örnekleme yöntemlerinin uygulanamayacağı durumlarda, özellikle hassas gruplarla yürütülecek saha araştırmalarında hem amaçlı, hem de kartopu örneklemelerine başvurulması artık bir gelenek haline geldi. Ancak bu yöntemle derlenen verilerin istatistiksel genellemelerde kullanılamayacak olması önemli bir kısıt olarak ortadadır, bu kısıtın farkında olarak bulgular aktarılmalıdır.

Kotalı Örneklem

1936 seçimlerinin kazananı ve 1948 seçimlerinin mağlubu Gallup'ı hatırlayalım. Kendisi Amerikan seçmenlerini yaşadıkları eyalet, kır/kent, cinsiyet ve yaş ayrımında tasnif etmiş, her anketöre de bu dağılımda bir "kota" belirlemişti. Anketörler de bu kotalara uyan kişilerle görüşmüşler ve çalışmayı tamamlamışlardı. Ülkemizde de yaygın olarak kullanılan bu yöntem, kota yöntemi olarak bilinir ve olasılıklı olmayan örnekleme yöntemleri arasında sayılır.

Kota örnekleme yönteminde evren, elde bulunan çeşitli verilere göre tasnif edilir, yukarıdaki örnekte olduğu gibi yaş, cinsiyet ve kır/kent genel olarak kamuoyu araştırmalarında kullanılır. Daha sonra örneklem büyüklüğü bu kırılımlara, nüfuslarına orantılı olarak dağıtılır, böylelikle kotalar hesaplanmış olur. Bu kotaların doldurulmasıyla eldeki örneklemde her kırılım kendi büyüklüğüne orantılı olarak temsil edilmiş olur.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021) resmî istatistiklerine göre Türkiye'de Geçici Koruma Statüsü altında yaşayan Suriyeli

sayısı 3 milyon 663 bin 336. Kota örneklemi anlatma amacı ile yetişkinleri hedef almadan araştırmamızın evreninin bu olduğunu düşünelim. Yine aynı istatistiklere göre Suriyelilerin %44'ü kadın, %56'sı erkek. %49'u 18 yaş altında, %24'ü 19-29 yaş diliminde, 30-64 yaş arasında %25'lik bir kesim bulunurken, 65 yaş üstü olanların oranı %2. Aynı istatistikler bize bu evrenin %15'inin İstanbul, %13'ünün Gaziantep, %12'sinin Hatay ve yine %12'sinin Şanlıurfa ilinde yaşadığını söylüyor.

O zaman 1000 kişilik bir örneklemle Türkiye'de Geçici Koruma Statüsü altında yaşayan Suriyelileri temsil eden bir anket çalışmasında, kota örnekleme yöntemini tercih ederseniz, 1000 kişinin dağılımı da bu yüzdelere uymalı, yani 440 kadın, 560 erkek, 485 18 yaş altı çocukla görüşmeniz gerekir. Anketlerin 145'i İstanbul, 127'si Gaziantep ve geri kalan da diğer illerde yapılmalı. Böylelikle kotaları belirlemiş oluyorsunuz.

	n	%
Kadın	1.569.773	44.3
Erkek	1.977.347	55.7
0-18	1.721.242	48.5
19-29	850.831	24.0
30-64	899.606	25.4
65+	75.441	2.1
İstanbul	512.578	14.5
Gaziantep	450.553	12.7
Hatay	434.301	12.2
Şanlıurfa	419.803	11.8

Ancak böyle bir dağılım yeterince bilgi verici olmadığından, yaş ve cinsiyet gibi ortak dağılımları da belirlemek gerekir. Elimizdeki veriler bu hesaplamayı yapmamızı da sağlıyor. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Suriyelilerin %26'sı 18 yaş erkek çocuk olduğundan, 1000 kişilik örneklemde 260 erkek çocuk bulunması gerekiyor. Örneklemde 228 kız çocuğu, 138 genç erkek, 102 genç kadın olması da aşağıdaki dağılımdan görülebiliyor. Eğer bu dağılımı tutturabilirseniz, bu çapraz dağılımdaki her hücreyi hakkıyla temsil etmiş olursunuz.

	Erkek	Kadın
0-18	25.7	22.8
19-29	13.8	10.2
30-64	15.2	10.1
65+	1.0	1.1

Tam burada resim karmaşıklaşıyor. İstanbul'da %14'lük bir kesimin yaşadığını biliyoruz. Pekiyi, 256 erkek çocuğun kaç tanesini İstanbul'da bulmamız gerekiyor. Resmî istatistiklerde bu dağılım yok. Eğer basit bir akıl yürütmeyle "eğer toplam evrenin %14'ü İstanbul'daysa, bu hücrenin de %14'ü İstanbul'da yaşıyor olmalı" derseniz, iki olayın (0-18 yaş dilimindeki erkek çocuk olmak ve İstanbul'da yaşamak) birbirinden bağımsız olduğunu varsaymaktasınız. Bu varsayım ne kadar doğru? Ne yazık ki değil.

Sosyal bilimlerde çoğu olay birbirine bağlı gerçekleşir. Bu durum bileşik olasılıkları hesaplamayı gerektirir ki bu neredeyse imkânsızdır. Bağımsızlık varsayımı ise gerçekçi olmaz. Basit olasılık çarpımlarıyla elde edilen dağılımlar yanıltıcı olur. Kota örnekleminin amaçladığının tam aksine sonuç doğurarak, bazı grupların aşırı temsil edilmesine yol açabilir.

Bileşik Olayın Olasılığı (İstatistik ve Olasılık)
KhanAcademy Türkçe, (2017, Şubat 14). [Video].
https://www.youtube.com/watch?v=WdmWgUKrJLU

Kota örneklemiyle çalışıldığında, son örneklem noktasına kadar kotaları doğru hesaplayabildiğinizi varsaysanız bile, son örneklem noktasında görüşülecek kişiyi belirlemek çoğunlukla anketöre ya da onu denetleyen kişiye bırakılır. Bu da tıpkı Gallup'ın yaptığı hatanın yapılmasına, anketörlerin "durumlarına/keyiflerine göre" kişi seçmelerine yol açar. O zaman da, aynı soruyu sorduğumuzda, yani "herkesin bu örnekleme dâhil olma olasılığı var mı?" diye sorduğumuzda, olumsuz yanıt alırız.

Kota örneklemi ülkemizde yaygın biçimde kullanılır, hatta bazı kamuoyu araştırmalarında siyasi parti tercihinin de kota olarak kullanıldığı görülür. Bu tür bir uygulamanın yaygın olmasının çeşitli kurumsal ve kültürel nedenleri bulunuyor, ancak hesaplanamayacak hata paylarının verilmesi nedeniyle bu kullanım şekli bilimsel değildir. Yine de aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere oldukça "bilimsel" bir görüntü yaratır ve yaygın olarak kullanılır.

Örnek Kutusu 5.1

Türkiye'de yaşayanların XXX konusunda kanaatlerine ilişkin araştırmanın yöntem ve örneklemine dair aşağıdaki bilgileri biliyoruz:

- +18 yaş grubunda, NUTS-2 düzeyinde 26 il kent merkezinde yaşayan, sorulan soruları anlayacak ve cevaplayabilecek yeterlilikteki kişiler.
- Ortalama hane büyüklüğü: 3,4 (TUİK 2018 verileri).
- Türkiye'de yaşayanların hane sayısı: 82.003.882 / 3,4 = 24.118.789
- Örnek büyüklüğü: n=2.300 (%95 güven düzeyi ve 2,06 güven aralığında).
- Örnekleme Yöntemi: Basit rastgele örnekleme.
- İl nüfuslarını dikkate alarak illerden anket uygulanacak kişi kotası belirlenmiştir.
- Hane seçiminde rasgele yürüyüş kuralı uygulanmış.
- Cinsiyet ve yaş grupları oranlarının temsiline azami özen gösterilmiştir.

Örnek Kutusu 5.2

YYY konusunda yapılan araştırmanın yöntem ve örneklemine dair aşağıdaki bilgileri biliyoruz:

- +18 yaş grubunda, kadın ve erkek ABC1C2 sosyo-ekonomik statü gruplarında yer alan, Türkiye'de kentte yaşayan internet kullanıcısı
- TUİK İBBS 1 sınıflandırması çerçevesinde 12 bölgeyi temsil etmek üzere her bölgeden en az 2 il
- Örnek Büyüklüğü: n=350
- Örnekleme Yöntemi: Kotalı örneklem
- TUİK internet kullanıcı nüfus dağılımı verileri üzerinden yaş, cinsiyet ve Türkiye Araştırmacılar Derneği dağılımı üzerinden SES grupları çerçevesinde kota kontrolü yapılmıştır.

Örnek Kutusu 5.3

ZZZ konusunda yapılacak araştırmanın yöntem ve örneklemine dair aşağıdaki bilgileri biliyoruz:

- + 18 yaş grubunda bir ilin A, B, C, D ilçelerinde yaşayan seçmenler
- Hesaplanan örnek büyüklüğü: n=400 (pilot uygulamalarla beraber 550 anket yapılmıştır)
- Örnekleme yöntemi: Kotalı
- İlçelerde uygulanacak anket sayısı, ilçelerdeki seçmen sayısının toplam seçmen sayısı içindeki paylarına göre dağıtılmıştır. İlk kota olarak bu belirlenmiştir.
- Araştırma konusunda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin de farklılık göstereceği düşünülerek anketler A, B, C ve D ilçelerinde düşük, orta ve yüksek sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine sahip mahallelerinde uygulanmıştır.
- Diğer kota unsurları ise cinsiyet ve yaştır. Cinsiyet kotası %50 kadın ve %50 erkek olarak belirlenmiştir. Yaş kotası ise 3 farklı yaş kategorisi üzerinden yapılmıştır. Yaş grubuna dair oranlar için araştırma yapılan il için toplanan ve yayınlanan istatistiki bilgiler kullanılmıştır.

* Örnek Kutusu 5.1, 5.2 ve 5.3'de yer alan bilgiler yapılmış araştırmaların raporlarından bilgilerin anonimleştirilmesi ile kullanılmıştır.

? Tüm bu bilgiler ışığında, internet üzerinden paylaşılan anketler hangi örnekleme yöntemine girer? Ne gibi sakıncaları bulunur?

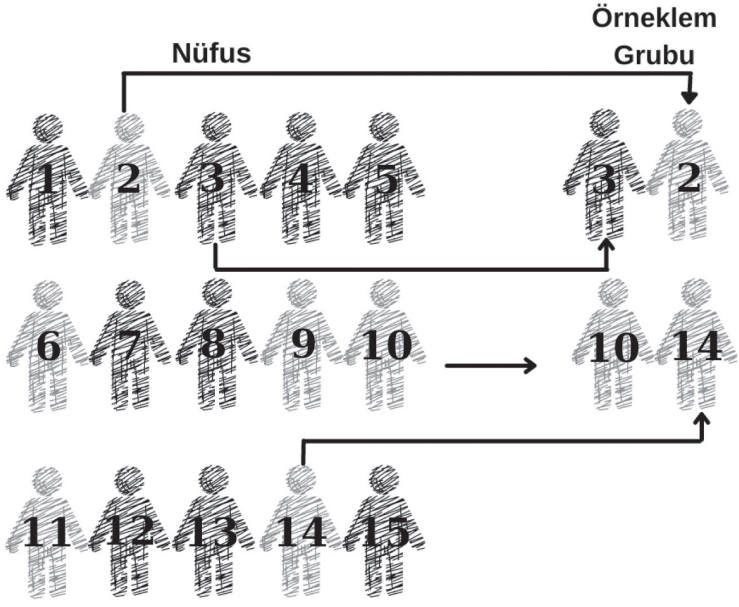
Olasılıklı Örnekleme Yöntemleri

Daha önce de tartıştığımız üzere çoğunlukla başvurulan olasılıksız örnekleme yöntemleri istatistiksel çıkarıma izin vermemesi ve anlamlılık testleri yapılamayacağı için pek tercih edilen yöntemler değiller. Dolayısıyla MLT'nin bize sağladığı gücü kullanabilmemiz için, sahada uygulamakta zorlansak da, olasılıklı örnekleme yöntemlerini tercih etmemiz daha doğru olur.

Basit Rassal Örnekleme

Olasılıklı örnekleme yöntemini uygulayabileceğimiz "ideal" dünyada, tercih etmemiz gereken yöntem, basit rassal örnekleme yöntemidir. Bu yöntemde evrenimizdeki bütün birimleri içeren tam bir örneklem çerçevemiz olduğunu varsayıyoruz. Diyelim ki, üniversitemizde bir anket yapacağız, evre-

Şekil 5.1
Basit Rassal Örnekleme

nimiz bütün öğrenciler. Üniversitede olduğumuz için öğrencilerin tam bir listesine sahibiz. Basit rassal örnekleme yönteminde, bütün öğrencilerin isimlerini bir torbaya atıyoruz ve aralarından örneklem büyüklüğü kadar ismi çekiyoruz. Bu ideal durum.

Elinizde tam bir örneklem çerçevesi olduğu durumların hepsinde bunu yapabilirsiniz, yapmanız gereken tek şey aralarından kurayla seçmek. Eskiden istatistik kitaplarının eklerinde Rassal Sayılar Tablosu bulunurdu, ama şu anda çok daha hızlı biçimde bir bilgisayar programı kullanabilirsiniz ya da Excel'de bulunan "rand()" fonksiyonu çok işe yarar. Yine de akıldan uyduracağınız rakamların rassal olmayacağını her zaman hatırlamak gerekir.

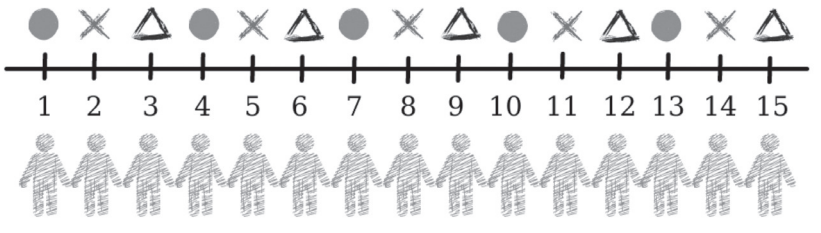
Sistematik Rassal Örnekleme

Basit rassal örnekleme en doğrusu olmakla birlikte, biraz zaman aldığı kesin. Bu nedenle geliştirilen sistematik rassal örnekleme denen bir yöntem basit rassal örneklemeyle aynı sonuçları üretebiliyor.

Bu örnekleme yönteminde adımlar şu şekilde ilerliyor, yine elinizde tam bir örnekleme çerçevesi olduğunu varsayalım.

1. Evrenin toplam büyüklüğünü hesaplayın.
2. Örneklem büyüklüğünü hesaplayın.
3. Örneklemdeki her birimin temsil edeceği kişi sayısını hesaplayın: F=N/n =Nüfus Büyüklüğü/Örneklem Büyüklüğü
4. 1 ile F arasında bir rakamı rassal olarak belirleyin, bu sizin ilk örneklem biriminiz olur.
5. İlk seçtiğiniz rakama F'i ekleyerek ilerleyin, denk gelen her birimi alın.
6. Böylelikle örnekleminiz çok hızlı bir şekilde çekilmiş olur.

Şekil 5.2
Sistematik Rassal Örnekleme

Görüldüğü üzere sistematik rassal örnekleme yöntemiyle çok hızlı bir şekilde rassal ve olasılıksal bir örneklem çekmiş oluyorsunuz. Öte yandan, tıpkı basit rassal örneklemde olduğu gibi, elinizde örnekleme çerçevenizin tam bir listesi olmadığı zaman, bu tür bir örneklem çekmek imkânsız olur.

Katmanlama

Gerçek hayatta örneklem tasarlarken tam bir örnekleme çerçevesini kullanmak yerine, hem temsiliyeti arttırmak hem de maliyeti azaltmak için farklı araçlar kullanıyoruz. Bunlardan ilk ele alacağımız "katmanlama" (stratification).

Eğer evreninizi, sizi ilgilendiren herhangi bir kriter/değişken bazında gruplayıp *kendi içinde homojen* alt gruplar oluşturabiliyorsanız, bu tür bir katmanlama işlemini gerçekleştirdikten sonra örneklem çekmek, farklı grupların temsil edilmesini kolaylaştırır.

Örneğin üniversitemizdeki öğrencilerle anket çalışması yapacağız. Elimizde tam bir liste olmasına karşın, rassal bir örneklem hata payı içerisinde, örneklem büyüklüğüne bağlı olarak bazı fakültelerdeki öğrencilerin daha az, bazılarınınsa daha fazla temsil edilmesine yol açabilir. Bunu engellemek için, öğrencilerimizi fakültelere göre katmanlayabiliriz. Her bir katmanda kaç anket yapacağımızı hesapladıktan sonra, bu katmanlar içerisinde rassal yöntem ile örneklem çekebiliriz, böylelikle de her fakülte kendi nüfusu kadar temsil edilmiş olur. Buradaki önemli varsayım fakültelerin *kendi içlerinde homojen* katmanlar olması, eğer bu tür bir homojenlik yoksa, çok da büyük bir faydası olmaz.

Araştırma sorumuzla ilişkili olarak evrenimizi farklı şekilde katmanlamak mümkün olabilir. Kadına yönelik şiddet konusundaki algıları araştırıyorsak, kadın ve erkeklerin bu konuda kendi içlerinde homojen birer grup oluşturduğunu düşünebiliriz, o zaman cinsiyete göre katmanlamak mümkün olabilir. Siyasal katılımda, yaşanılan yerin kır ya da kent olmasının fark ettiğini düşünüyorsak, kentsel/kırsal ayrımı bir katman olabilir.

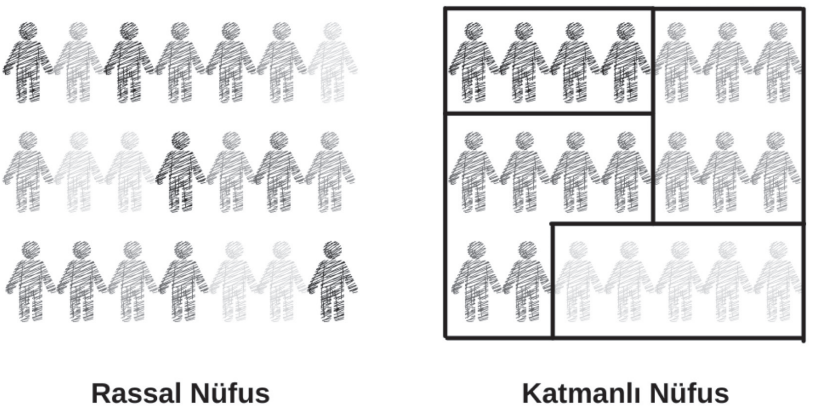
? Konunuzu düşünün, sizin araştırdığınız konuda nasıl bir katmanlama olabilir?

Katmanlama yaptığınız bir evrenden örneklem çekerken karar vermeniz gereken şey, her katmanda ne kadar anket yapacağınız olur. Her katmanda eşit sayıda örneklem çekebilirsiniz, o zaman küçük katmanların fazla temsilini

azaltmak için matematiksel bir işlem yapmanız gerekir. Eğer katmanlardaki örneklemleri nüfusa orantılı sayıda belirlerseniz, bu kez de küçük katmanlardaki anket sayınız az olacağından, katman bazında tahmin yapmanız zorlaşır. Bu konudaki kararınızı araştırma sorunuz ve katmanlarınızın yapısını göz önünde tutarak vermeniz gerekir.

Evreninizi katmanlayarak örneklem çekmek, eğer gerçekten katmanlar kendi içinde homojense hata payınızı azalttığı için çok avantajlı olabilir. Burada katmanlamanın kotalı örneklem ile karıştırıldığını görüyoruz. Kotalı örneklemde anketlerinizin ne kadarını kadınlar ya da erkeklerle yapacağınızı belirliyorsunuz, ama birimlerin nasıl seçileceğine müdahale etmiyorsunuz. Katmanlamada ise, her katmanda örneklemlerin büyüklüğü nüfusa orantılı ya da orantısız belirledikten sonra, her katmanda örnekleminizi rassal olarak seçtiğinizden emin oluyorsunuz, böylelikle MLT'nin sağladığı avantajdan yararlanabiliyorsunuz.

Şekil 5.3
Örneklem Belirleme için Katmanlama

Kümeleme

Örneklem tasarlarken kullanılabilecek araçlardan biri de **kümeleme** işlemi. Elimizdeki evreni, kendi içinde heterojen gruplara bölebiliyorsak, örneklemi kümelere ayırabiliyoruz. Böylelikle bütün örneklem içerisinden örneklem çekmek yerine, öncelikle kümeleri seçip, daha sonra kümeler içerisinden örneklem çekiyoruz, tabii ki rassal olarak. Kümeleme işlemi çok dağınık

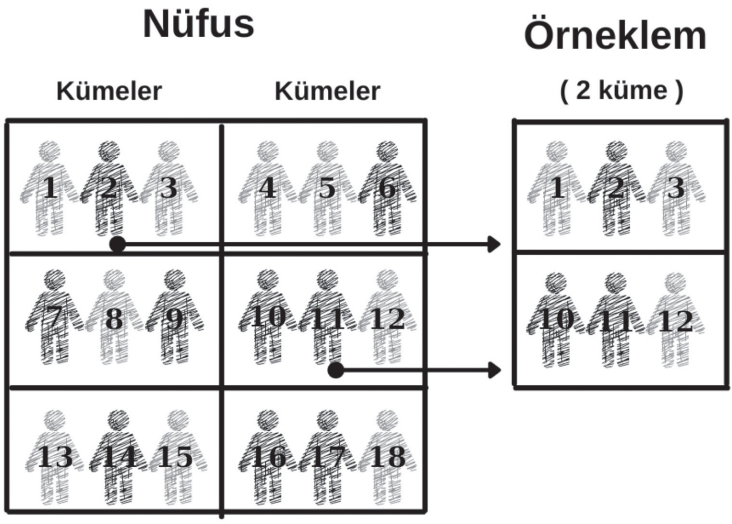
bir evren içerisinden görece yakın noktalara erişerek maliyet avantajı elde etmemize yarıyor, buna karşılık hata payını da arttırdığını biliyoruz. Burada maliyet ve hata payı büyüklüğü arasında tercih yapmamız gerekiyor.

Kümelemenin en tipik örneği anketlerde mahalleleri kullanmak. Diyelim şehrinizde bir anket çalışması yapacaksınız, çok şanslı olsanız bile 1000 kişilik bir örneklem şehrin her noktasına dağılır. Onun yerine mahalleleri küme olarak tanımlasanız, önce belirli bir sayıda mahalle seçip, daha sonra o mahalleler içerisinden görüşülecek kişileri belirleseniz, gideceğiniz mesafe hayli kısalır, zamandan ve maliyetten tasarruf edersiniz.

? Sizin araştırma çalışmanızda olası kümeler neler? Küme tanımlarken kendi içinde heterojen olması gerektiğini hatırlayın.

Evren içerisinde kümeleri belirlerken hepsi aynı büyüklükte olmayabilir. O zaman evrendeki her birime erişme olasılığını eşitlemek için *büyüklüğe orantılı olasılıkla örnekleme* adını verdiğimiz bir yönteme başvururuz. Bu yöntemde, daha büyük kümenin seçilme olasılığı, büyüklüğüne orantılı olarak daha yüksek olur. Örneğin X ilinin Y mahallesinin nüfusu 30 bin, Z mahallesinin-

Şekil 5.4
Kümeleme ile Örneklem Belirleme

ki bin. Eğer arada büyüklüğü gözetmez, ikisine de eşit şans verirsek, Z mahallesinde yaşayan birisinin seçilme olasılığı Y mahallesinin seçilme olasılığının 30 katı olduğundan, Z mahallesindekilerin "aşırı temsil" edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Böyle örneklem kaymasını engellemek için, büyüklüğe orantılı olasılıkla örnekleme yöntemiyle, Y mahallesinin seçilme olasılığını Z mahallesinin seçilme olasılığının 30 katı yapıyoruz ki, nihai örneklem biriminin seçilme olasılıkları eşit olsun.

Rastgele Örneklem Alma ve Yanlılıktan Kaçınma Teknikleri (Matematik) (İstatistik ve Olasılık)
KhanAcademy Türkçe, (2019, Eylül 26).
https://www.youtube.com/watch?v=1YVA3SX1ok8

Çok Aşamalı Örnekleme

Gerçek hayatta örneklemin içinde hem kritik grupların olmaları gerektiği kadar seçilme olasılığı vermek, hem de maliyetleri azaltmak amacıyla katmanlama ve kümelemeyi bir arada kullanarak daha etkin bir örnekleme yöntemi uygularız.

Üniversitemizde bulunan öğrencilerle yapmak istediğimiz anket çalışması üzerinden bu örneği genişletelim. Bizim üniversitemiz, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde 23000 öğrenci var. İdeal bir dünyada hepsini bir torbaya atar aralarından basit rassal örnekleme ile örneklem seçerdik. Ama zaman kısıtımız var, bu nedenle daha hızlı bir şekilde anketi tamamlamak istediğimizden çok aşamalı bir örnekleme tasarlamamız gerekiyor. Birlikte yürüyelim, diyelim ki araştırma konumuz gençlerin gelecekten umutları:

1) Üniversitemiz yedi fakülteden oluşuyor: Hukuk, İletişim, İşletme, Mimarlık, Mühendislik, Sağlık ve Sosyal ve Beşerî Bilimler. Araştırma sorumuz açısından bu fakülteler katman mı, küme mi? Eğer küme dersek, İletişim Fakültesi öğrencilerinin Mühendislik Fakültesi öğrencileriyle benzer bir şekilde dağıldığını söylemiş olacağız, oysa biliyoruz ki öyle değil. O yüzden fakülteler katman. Her fakültede nüfusuna uygun biçimde yapılacak anketleri dağıtacağız.
2) Fakülteler, bölümlerden oluşuyor. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nin bölümleri arasında İngiliz Dili ve Edebiyatı, Karşılaştırmalı Edebiyat, Müzik, Psikoloji, Sosyoloji, Tarih ve Uluslararası İlişkiler var. Bu bölümler küme mi, katman mı? Araştırma sorumuz açısın-

dan düşündüğümüzde bu bölümler de katman, o yüzden her birine kendi nüfusuna uygun biçimde yapılacak anketleri dağıtıyoruz.

3) Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne odaklanalım. Bu bölüm sınıflardan oluşuyor, bu sınıflar küme mi katman mı? Başka bir deyişle gençlerin gelecekten umutları birinci sınıfta ve dördüncü sınıfta aynı şekilde mi dağılıyor? Bu soruya vereceğimiz yanıt da olumsuz olacağından, sınıfları katman olarak görebiliriz.
4) Sınıflar, derslerden oluşuyor. Her bir sınıf bir yılda yaklaşık 10 ders alıyor. Bu dersler küme mi, katman mı? Küme, çünkü dersler kendi içinde heterojen, kendi aralarında homojen. O zaman yapılması gereken sınıfların aldıkları dersler arasından mümkünse büyüklüğe orantılı olasılıksal biçimde ders seçmek, her dersi alanlar arasından 10 öğrenciyle anket yapmak.

Bu hesaplamayla, her dersten 10 öğrenci, her sınıftan iki ders, her bölümden dört sınıf, her fakülteden yedi bölüm hesaplamasıyla, toplam yedi fakültede 3920 öğrenciyle çok hızlı bir şekilde anket yapmamız mümkün. Tabii bu şekildeki örnek hesaplamada yukarıda 1, 2 ve 3'te belirttiğimiz sınıflar, bölümler ve fakülteler arasındaki öğrenci farkını işleme katmadan ilerledik.

Aşağıda araştırmalarda kullanılmış olan çok aşamalı örnekleme örnekleri yer almakta:

Örnek Kutusu 5.4
İşe Yönelim'de Türkiye'ye Karşılaştırmalı Bir Bakış

"Bu çalışmanın örneklemi 26 NUTS - 2 bölgesindeki kent, belde ve kır (köy, mezra vb.) yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun büyüklüğüne orantılı olarak rastsal olarak hane adreslerine dayalı verilerden Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından çekilmiştir. Bu araştırmanın yazarları olan araştırmacılar tarafından saptanan NUTS-2 bölgelerine isabet etmesi gereken kent, belde ve kır nüfusları hesaplanarak TÜİK'ten elde edilen hane adreslerine dayalı veriler kullanılarak, en az 1400 anket yapılmasını 7 sağlayacak biçimde kent, belde ve kır nüfuslarının her bölgeye düşen sayılarının iki katına karşılık gelecek hane adreslerinin rastsal olarak çekilmesi sağlanmıştır. Böylece çekilen 57 ilden 3400 adrese giden anketörler 1535 hanede mukim deneklerle anketleri başarı ile tamamlayabilmişlerdir. Araştırmamızda %95 olasılıkla +/- %2,6 civarında bir örneklem standart hatası olduğunu hesaplamaktayız."

Kaynak: Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2018). *İşe Yönelim'de Türkiye'ye Karşılaştırmalı Bir Bakış*. Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi (IPC/İPM). s.6-7. https://research.sabanciuniv.edu/35019/1/İşe_Yönelim_Araştırması_SUBAT_2018.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Örnek Kutusu 5.5
Türkiye'de Gençler ve Siyasi Katılım: Sosyo-Ekonomik Statü Fark Yaratıyor mu?

"Araştırma kapsamında Türkiye genelinde 18-24 yaş aralığındaki gençleri temsil etme gücü bulunan bir örnekleme çoğunluğu kapalı uçlu sorulardan oluşan bir anket, anköterler aracılığıyla yüz yüze uygulandı. Bu uygulama çereçvesinde 18-24 yaş aralğında olan 2.508 gençle 36 ilin merkez dâhil 114 ilçesine bağlı 203 mahalle ve köyünde görüşüldü. Görüşmeler Türkiye'nin 12 istatistiki bölgesinde metropol ve kent alanlarında yapıldı.

Araştırmanın saha çalışması 2013 yılının Mayıs ayında gerçekleştirildi. Bu rapor, Türkiye'deki 18-24 yaş arasındaki metropol ve kentlerde yaşayan genç nüfusun, saha çalışmasının yapıldığı günlerdeki demografik profillerini, tercihlerini ve siyasal, ekonomik ve toplumsal katılımlarını yansıtıyor. Araştırma, Türkiye'nin 18-24 yaş arasındaki genç nüfusunu temsil edecek deneklerin durum ve görüşlerini belirlemek ve izlemek için tasarlandı ve uygulandı. Araştırmanın bulgularının hata payı, yüzde 95 güven aralığında +/- 2, yüzde 99 güven aralığında yüzde +/- 2,6'dır.

Bu araştırmada örneklem, ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine dayalı mahalle ve köylerin nüfus büyüklükleri ve eğitim seviyeleri verileri ile 12 Haziran 2011 genel seçimlerinin mahalle ve köy sonuçları katmanlandırılarak hazırlandı. Yerleşim yerleri önce kır/kent/metropol olarak ayrıştırıldı ve 12 bölge esas alınarak örneklem tespit edildi. Her bir mahallede gerçekleştirilen 12 anket için yaş kısıtlaması ve cinsiyet kotası uygulandı."

Kaynak: Yılmaz, V. ve Oy, B. (2014). *Türkiye'de Gençler ve Siyasi Katılım: Sosyo-Ekonomik Statü Fark Yaratıyor mu?* Şebeke Gençlerin Katılımı Projesi Kitapları-No:5. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 19. http://genclik.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2019/03/sosyo_ekonomik_statu_gencler.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Örnek Kutusu 5.6
Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Saha Araştırması Bulguları

"Araştırma çalışması, Infakto RW tarafından 10-28 Aralık 2016 tarihlerinde, Türkiye kentsel gençlik nüfusunu temsil eden 16 ilde, 1209 gencin katılımıyla yüzyüze görüşmelerle gerçekleştirildi. Araştırma örneklemi çok aşamalı katmanlı rassal örneklem olarak tanımlanabilir.

Önerdiğimiz birinci örneklem planında birincil örneklem birimi olarak iller kullanılmıştır. İBBS, Devlet İstatistik kurumu tarafından 7 coğrafi bölgelik tasnifin yerine kullanılmak üzere geliştirilen ve illeri görece homojen katmanlarda gruplamayı hedefleyen bir sınıflandırma sistemidir. Türkiye'yi gerçekçi bir şekilde temsil edecek örneklem yapılarında söz konusu İBBS yapısı kullanılmaktadır.

Uyguladığımız örneklem yapısında İstanbul (TR1), Ankara (TR51) ve İzmir (TR31) kendi kendilerini temsil eden birimler (SRU) olarak belirlenmiştir. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise daha iyi temsiliyet sağlamak amacıyla ikiye bölünmüştür.

Tablo 2.2

Anket Sayıları

İl	Anket Sayısı
Adana	111
Ankara	87
Atalya	47
Bursa	119
Diyarbakır	88
Erzurum	23
Gaziantep	38
İstanbul	248
İzmir	72
Kayseri	56

Ana örneklem büyüklüğü 1200 kişi olarak hesaplanmıştır.

Örneklem çekiminde büyükşehir niteliği taşıyan illerde mahalleler, diğer illerdeyse merkez ve dış ilçeler örneklem birimi olarak kullanılmıştır. Yüzyüze görüşmeler örneklemin iller bazında dağılımına göre seçilen merkez ve dış ilçelerin mahallelerinde gerçekleştirilmiştir.

Konya	39
Malatya	48
Manisa	88
Samsun	52
Tekirdağ	54
Trabzon	39

Anketlerin tanımlanan yaş kotasına uygun olarak hanelerde yüzyüze görüşme yöntemiyle yapılmış; sokakta veya kalabalık yerlerde (kahvehaneler, iş yerleri, duraklar, vb.) anket yapılmamıştır.

Saha çalışması 10 Aralık-28 Aralık 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir."

Kaynak: Erdoğan, E. (2017). *Türkiye'de Gençlerin İyi Olma Hali Saha Araştırması Bulguları*. Habitat Derneği. s.23. https://habitatdernegi.org/wp-content/uploads/turkiye-de-genclerin-iyiolma-hali-raporu.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Niteliksel Çalışmalarda Örneklem

Örneklem konusunda şu ana kadar yaptığımız tartışmalarda farklı örnekleme yöntemlerini tartışırken ana kriterimizin temsiliyet olduğunu hatırlayalım. Şu soruyu yanıtlamaya çalışıyoruz: "Çektiğimiz örneklem, hakkında çıkarım/genelleme yapacağımız evreni ne kadar temsil ediyor?" Eğer bu soruya olumlu bir yanıt veremiyorsak, örnekleme yöntemimizin sorunlu olduğunu söyleyebiliyoruz. Daha önce de aktarmaya çalıştığımız üzere bazı yöntemler daha temsili, bazıları daha az temsili, bazılarındaysa herhangi bir temsiliyetten bahsetmek bile mümkün değil.

Ancak asıl önemli noktalardan biri araştırma sorumuzla ilgili. Araştırma sorumuz çıkarım/genelleme yapmayı içeriyor mu? İçermiyor ise nasıl ilerlemek gerekir? Bilimsel araştırma çabasının temel amaçlarından birinin çıkarımlar yapmak ve böylelikle içinde yaşadığımız dünyadaki belirsizliği azaltmak olduğunu söyledik. Ancak, her araştırmanın amacı bu olmayabilir ve bu araştırmaların amaçlarının da en az diğerleri kadar bilimsel olduğunu söyleyebiliriz.

"Genelleme ya da genellememe" konusundaki tartışmayı daha çok niceliksel/niteliksel yöntem tartışmalarında görüyoruz. Niceliksel yöntemle çalıştığını söyleyen araştırmacılar için genelleme yapmak ya da nedensellikler keşfetmek çalışmaların ana hedefi, bunu hedeflemeyen ya da başaramayan çalışmaları yeteri kadar "bilimsel" görmeyebiliyorlar. Oysa, farklı yöntemler kullanan araştırmacılara ne tür bir amaçları olduğunu sorduğumuzda çok farklı yanıtlar alabiliyoruz.

? Tam da bu noktada kendi araştırma sorunuzu düşünün, araştırma sorunuzun amacı ne? Genellemeyi hedefliyor mu?

Niceliksel ve niteliksel yöntem ayrımı üzerine olan tartışmayı ilerleyen konulara bırakıp, konumuz olan örnekleme yöntemleri bağlamında düşünelim. Eğer evrenin parametrelerini örneklem istatistiklerinden yola çıkıp belli bir hata payıyla tahmin etmek ya da eldeki hipotezleri test etmek gibi bir kaygımız yoksa, nasıl bir örnekleme yöntemi uygulamalıyız?

Özellikle detaylı olarak ele alacağımız derinlemesine görüşme ve odak grup bölümlerinde belirteceğimiz noktalar çerçevesinde örneklemi nasıl oluşturacağımızı tekrar ele alacağız. Her ne kadar birçok kaynakta yukarıda saymış olduğumuz olasılıklı örnekleme yöntemlerinin kullanılması tavsiye edilse de, niteliksel araştırmalarda bu tür örneklemeler uygulamak hem pek kolay olmaz, hem de gerek duyulmaz. Örnekleme yönteminin rassal olması gerekliliği MLT'nin çalışabilmesi için gerekir, MLT'ye ihtiyacınız yoksa, rassal olmayan örnekleme yöntemlerini de meşru olarak kullanabilirsiniz.

MLT'nin varsayımlarına uymak zorunda olmamak, araştırmacıya büyük bir özgürlük hissi verebilir, yukarıda tarif edilen çok karmaşık süreçleri takip etmek gerekmez. Ancak bu da niteliksel araştırmaların "örneklemsiz" olması anlamına gelmemelidir. Nitel araştırmaların başarılı olmasını sağlayan en önemli noktalardan biri örneklemin ne kadar iyi oluşturulduğudur. Bu çerçevede araştırma sorusuna istinaden yapılan evren tanımı, örnekleme çerçevesi ve örnekleme yöntemi kapsamlı bir biçimde ele alınarak belirlenmelidir.

Niteliksel araştırma yapanlarda yaygın olarak kullanılan yöntem "gelişigüzel/kolayda" olsa da, bu tür bir örnekleme yönteminin sağlıklı olmadığı ve araştırmacıyı yanlış yönlendirdiğini hatırlayalım. Gelişigüzel örnekleme yöntemiyle erişebileceğimiz kişiler -öğrenciler, arkadaşlar, akrabalar vs.- bize gerçekliğin yanlı bir temsilini verirler, sonuçta da yukarıdaki sorulardan hangisini yanıtlamak istersek isteyelim, yanıltıcı sonuçlara varırız. O yüzden araştırmacının kendisine bir örnekleme çerçevesi oluşturması ve orada yer alan her bir vakanın/kişinin neden dâhil edildiğini açıklayabilmesi gerekir.

Şuradan başlayalım, niteliksel araştırmalarda örneklem yöntemi ne olursa olsun "amaçlı" olarak tanımlanır, buna "seçici" de diyebiliriz. Araştırmacı örneklemine dâhil edeceği kişileri kuramsal kaygılarla ya da zaman, mekân ya da güç ilişkileri gibi bazı boyutlar üzerinden belirleyebilir. Araştırma sürecindeki deneyimi bazı yeni vakaları dâhil edip, bazılarını da dışarıda

bırakmasına yol açabilir, bütün bunları da bilinçli bir tercih sonucunda yapması beklenir.

Patton (2002) niteliksel araştırmalarda kullanılabilecek 9 farklı örnekleme yöntemi listeler, bunların hepsini de amaçlı örnekleme yöntemi olarak tanımlamak mümkün. Patton'a göre öncelikle bir karar vermek gerekir, örneklemde benzerlik mi arıyoruz, yoksa farklılık mı? Elimizdeki vakalar birbirine benzerlik mi taşımalı yoksa olabildiğince çok farklı seslere yer mi vermeliyiz?

? Kendi araştırma sorunuzu düşünün, sizin araştırma sorunuz örnekleminizde benzerlik mi gerektiriyor, farklılık mı?

Örnekleminizde benzerliklerin önem taşıması gerektiğini düşünüyorsanız, başvurabileceğiniz amaçlı örnekleme yöntemlerini şöyle listeleyebiliriz:

- **Önemliler:** Belirleyeceğiniz bir kritere göre, araştırma sorunuz için en önemli vakaları incelemek isteyebilirsiniz. Bu önem kriteri dışsal da belirlenmiş olabilir -en başarılı öğrenciler/ayakkabı sektöründe üç yıldır çalışan çocuk işçiler - ya da siz kendiniz bu kriteri belirleyebilirsiniz, bir coğrafyadaki en önemli siyasi aktörler;
- **İstisnalar:** Yine önceden belirlenmiş bir kritere göre, bu kriterin dışında kalan istisnalara odaklanabilirsiniz -en başarısız öğrenciler/ayakkabı sektöründe çocuk işçi olarak bu ay işe başlayanlar- ya da kendiniz bir kriter belirleyebilirsiniz, bir coğrafyadaki siyasal örgütlenmenin en önemsiz üyeleri.
- **Tipik Örnekler:** Araştırmayı hedeflediğiniz evrenin en tipik örneğini araştırabilirsiniz: Tipik ev kadını, tipik mevsimlik tarım işçi. Burada amaç genellikle alanın dışından gelenlere tipik/ortalama bir vakanın nasıl olduğunu anlatmak amacıyla örneklem oluşturulur.
- **Homojen Gruplar:** Araştırma evreninizi homojen alt gruplara -katmanlara- bölerek bu gruplardan birine ya da birkaçına odaklanabilirsiniz. Örneğin göçmenlere odaklanırken, Suriyeli göçmenler, Afgan göçmenler ya da Afrikalı göçmenler gibi farklı alt gruplardan birine hatta onun da alt kümesi örneğin Suriyeli kadın göçmenlere odaklanmak olabilir.
- **İstisnai Örnekler:** Araştırma konunuzda öngördüğünüz durumun dışında kalan istisnalara yönelebilirsiniz. Eğitim ile siyasal katılım

arasında doğrusal bir ilişki beklerken, çok yüksek eğitimli ancak siyasetle ilgisiz bir kişi bu tür bir örnek sayılabilir. Mevsimlik tarım sürecinde ailesi ile farklı illere giden ama yine de okula devamı aksatmayan, başarı ile okula devam eden çocuklarla görüşmek de başka bir örnektir.

- **Kartopu Örneklemi:** Daha önceden tanıdığımız bu yöntemde ilgilendiğimiz grubun "tipik" bir örneğiyle çalışmaya başlar, buradan ona benzer diğer örneklere yönelebiliriz. Kartopu örnekleminin bilindik sakıncası olan gittikçe homojenleşme, burada bir avantaj halini alır.

Eğer örnekleminizi oluştururken, farklılıklara odaklanacağınız bir örnekleme yöntemi takip etmek isterseniz, alternatifler şunlar olabilir:

- **Yoğunluk Örneklemi:** İstisnai örneklerle çalışmaya benzer, ancak bu kez iki aşırı uçtan olabildiğince görüşme yapar, farklılıkları keşfetmeye çalışırsınız: Çok başarılı ve çok başarısız öğrencilerle görüşmeler yapmak böyle bir strateji sayılır.
- **Maksimum Farklılık:** Burada örnekleminizin ilgilendiğiniz konudaki bazı boyutlarda maksimum farklılık taşıyan şekilde oluşmasını sağlarsanız, örneğin cinsiyet, yaş, yerleşim, siyasi tercih gibi. Bu kadar farklı özelliklere rağmen aynı sonuç gözlemleniyorsa, bulgularınız ilginç olabilir.
- **Kritik Vaka:** İlgilendiğiniz konudaki bütün önemli özellikleri taşıyan bir vakaya odaklanırsınız, bu özellikleri daha az taşıyan diğer vakaların bu kritik vakaya benzeyeceğini umarsınız.

? Tüm bu yöntemler bağlamında, kendi araştırma sorunuzu düşünün, sizin araştırmanızda yukarıdaki stratejilerden hangisi daha geçerli olur?

Saydığımız örnekleme yöntemlerine "kuram bazlı" örnekleme adı verilen bir başka yöntemi de ekleyebiliriz. Özellikle "temellendirilmiş kuram" (grounded theory) çalışan sosyal bilimcilerin tercih ettiği bu yöntemde hangi vakaların önemli olduğunu araştırmanızın kuramsal çerçevesi size kendiliğinden söyler, bu vakalara odaklanmak gerekir (ChrisFlipp, 2014). Örneğin mültecilerin sahip olduğu sosyal sermayenin onların sosyal uyum derecesini belirlediğini söy-

leyen bir kuramsal çerçeveden yola çıkmışsak, hedeflememiz gereken sosyal sermayesi ve sosyal uyum derecesi yüksek mültecilerle görüşmektir.

Bu örneklem ile çalışırken, karşımıza çıkacak istisnai vaka, sosyal sermayesi yüksek olduğu halde sosyal uyum derecesi düşük olan bir mülteci örneği bizim kuramımızı zenginleştirmemizi sağlar. İlk başta tümevarımsal gibi gözüken bu yöntem, vakalardan kuram üretmeyi amaçlayan "temellendirilmiş kuram" perspektifinden sorunlu sayılmaz. Bu yöntemin amacı "genellemek değil, yeniden inşa etmek" olarak tanımlandığından, kuramı zenginleştirecek istisnai vakalar ilgi çekici olur.

Başka bir yöntem de "mütekaip/ardıl örneklem" (sequential sampling). Görüştüğünüz birinci vaka ya da erken vakalar, araştırmacıya yanıtlaması gereken yeni sorular verebilir. Dolayısıyla bir sonraki vaka seçimi bu sorular çerçevesinde yapılabilir. Diyelim ki sosyal sermayesi yüksek mültecilerle yaptığımız görüşmeler, etnik ya da mezhepsel ayrımların da önemli olduğuna dair ipuçları verdi. O zaman bir sonraki görüşmemizi, ilk görüştüğümüz vakadan farklı bir etnisiteye/mezhepe sahip bir kişiyle gerçekleştirebiliriz ve bu görüşmelere devam edebiliriz. Tabii ki burada seçim sürecinin belgelenmesi gerekir, yoksa araştırma çalışmasının raporlanmasında örneklemin nasıl oluştuğuna dair bir belgeleme yapamayız.

? Kuram bazlı örnekleme araştırma sorunuzla doğrudan ilişkilidir. Olası kuramsal farklılıklar ne tür farklı örnekleme stratejileri gerektirir?

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda daha detaylı okuma yapmak isterseniz aşağıdaki makaleleri okuyabilirsiniz. İki makalenin dili İngilizcedir.

Small, M. L. (2009). How many cases do I need?' On science and the logic of case selection in field-based research. *Ethnography*, *10(1)*, 5-38. https://doi.org/10.1177/1466138108099586

Patton, M. Q. (2002). Two Decades of Developments in Qualitative Inquiry: A Personal, Experiential Perspective. *Qualitative Social Work*, *1*(3), 261–283. https://doi.org/10.1177/1473325002001003636

Kaynakça:

Bethlehem, J. (2009). *The Rise of Survey Sampling*. Statistics Netherlands. https://www.cbs.nl/-/media/imported/documents/2009/07/2009-15-x10-pub.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

ChrisFlipp, (2014, Şubat 17). *Grounded Theory* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=M2DyB-hGX-Q (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Friedman, J. (2012, Şubat 29). *Weird Samples and External Validity*. World Bank Blogs. https://blogs.worldbank.org/impactevaluations/weird-samples-and-external-validity (Erişim tarihi: 11.03.2021)

Hacking, I. (2005). *Şansın Terbiye Edilişi*. (Çev.Mehmet Moralı). Metis Kitap.

Heinrich, J., Heine, S.J. ve Norenzayan, A. (2010). The Weirdest People in the World. *RatSWD Working Paper, 139*. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/43616/1/626014360.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Kish, L. (1995). *Survey Sampling*. Wiley.

Milor, V. [@vedatmilor]. (2018, Ağustos 24) *Belki Twitter'da dünyayı kurtarmak mümkün değil ama en azından en büyük gastronomik problemimize(!) hemen burada noktayı koyabiliriz. Menemen soğanlı mı* [Anket ekli] [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/vedatmilor/status/1032976829055942656

Patton, M.Q. (2002). Two Decades of Developments in Qualitative Unquiry: A Personal, Experiential Perspective. *Qualitative Social Work*, *1*(3), 261–283. https://doi.org/10.1177%2F1473325002001003636

Squire, P. (1988). Why the 1936 Literary Digest Pool Failed. *Public Opinion Quarterly, 52*(1), 125-133. https://doi.org/10.1086/269085

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2021, Mart 17). *İstatistikler*. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (Erişim Tarihi: 23.03.2021)

Zetterberg, H.L. (2004). US Election 1948: The First Great Controversy about Polls, Media, and Social Science. *WAPOR Regional Conference on "Elections, News Media and Public Opinion.* http://zetterberg.org/Papers/Lectures/l041115.html (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

6

İnsanlar Nasıl Yanıt Verir?

GİRİŞ

Bu bölümde tüm araştırma yöntemlerinde sorulan sorulara katılımcıların nasıl yanıt verdiklerini anlatmaya çalışacağız. Tutum, davranış ve kanaatler arasındaki farkları ele alacak, yanıtların "sahiciliğini" tartışacak, yanıt verme sürecindeki adımları ve farklılıkları inceleyeceğiz.

Öğrenme Hedefleri:

- Araştırmalarda verilen yanıtların "sahiciliği"ni sorgulamak;
- Tutum, davranış ve kanaatler arasındaki farkları öğrenmek;
- Yanıt verme sürecindeki adımlar ve farklılıklar hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Hazırlık Soruları:

- Araştırmalarda verilen yanıtlardan kuşku duymalı mıyız? Her yanıtı "doğru" kabul etmeli miyiz?
- Size bir soru yöneltildiğinde cevabınızı nasıl oluşturursunuz? Her soruya "doğru" cevap verir misiniz?
- Hangi koşullar ve durumlar sağlandığında sorulara daha "sahici" yanıtlar verilir?

YANIT VERME SÜRECİ

Beşinci bölümde tartıştığımız örneklem yöntemleri, anket çalışmalarındaki hataların sadece bir kısmını oluşturur. Sahadan, insanlarla görüşerek toplanan veriler çoğunlukla çok da fazla tartışılmayan bir başka hatayı, sorulara yanıt verirken yapılan hataları (response error) da içerir. Yanıt verme hatası, görüşülen kişinin aslında vermesi gereken "sahici" yanıtı değil, başka bir yanıtı vermesi anlamına gelir; bu durum görüşmede kullanılan araçtan ya da görüşülen kişinin kendisinden kaynaklanabilir. Dolayısıyla insanlara soru sorarak derlenen veriler üzerine kurulan çalışmalar bir olasılıkla "sahici" olmayan yanıtlara yaslanırlar ve ölçülmesi güç bir hata payı içerirler.

Üstelik bu hata sadece anket çalışmalarına değil, bireylerin görüşlerini aktardıkları derinlemesine görüşme ya da odak grup çalışması gibi bütün veri toplama yöntemlerinde gözlemlenir. Bu nedenle, insanların nasıl yanıt verdiğine odaklanacağımız bu bölümde öğrendiklerimizin bütün diğer yöntemler için geçerli olduğunu aklımızda tutmamız gerekir, bütün yöntemlerin bu süreçleri kusur ve hatalarla karşı karşıyadır.

Bireylerden toplanan verilerin "sorunlu" olabileceğine ilk olarak dikkati çeken kişilerin başında ABD'li siyaset bilimci Philip Converse yer alır. ABD'nin kamuoyunun nabzını tutma konusunda en önde gelen ülkelerden biri olduğu söylenebilir. Aslında kamuoyu araştırmalarının ABD'de doğup diğer ülkelere yayılan bir pratik olduğunu söylemek de hatalı olmaz. Gerek ABD hükümeti, gerekse de akademik ve ticari kuruluşlar kamuoyunun nabzını tutmak için çok uzun zamandan beri anket çalışmaları yürütürler. Gallup'ın 1936 Zaferi ve 1948 Yenilgisi'ni ve yol açtığı tartışmaları Örneklem Bölümü'nde detaylı tartışmıştık, ki 1930'lar kamuoyu araştırmaları ve anketler için ergenlik dönemi sayılacak bir döneme işaret eder, daha önceki bilimsel olmayan araştırma yöntemleri yerlerini daha gelişmiş yöntemlere bırakmaktadır (Groves, 2011). Bu konudaki akademik yayınlara yer veren *Public Opinion Quarterly* adlı derginin ilk sayısı 1937 yılını işaret eder -paradigmaların nasıl büyüyüp kurumlaştığını hatırlayalım-, meslek kuruluşu sayılabilecek American Association for Public Opinion Research (AAPOR) 1948 yılında hayata geçer. Amerikan seçmeninin nabzını tutmayı amaçlayan American National Election Studies (ANES) 1948 yılından itibaren düzenli olarak seçim çalışmaları yürütür ve verilerini kamuoyuyla yürütür. Anket çalışmalarının niteliğini yükseltmeyi hedefleyen başlıca kurumlardan Survey Research Center 1946, Roper Center ise 1947 yılından beri bu alanda çalışır. Görüldüğü üzere anket çalışmaları söz konusu olduğunda ABD merkez ülke konumu-

nu yaklaşık 80 yıldır korur. Bu nedenle bu konudaki yöntemsel ilerlemelerin ve "sıçramaların" da ABD'de olması şaşırtıcı olmaz.

Betimlediğimiz hem veri, hem de kuramsal tartışmaların zengin bir biçimde bulunduğu bu ortamda Converse, Survey Reserch Center'daki 1956, 1958 ve 1960 seçim araştırma verilerini yakından inceleyerek işe başlar. Bu üç yıllık veri setini analiz eden Converse ankete katılanların güvenilmeyecek kadar tutarsız olduğunu ortaya koyar. Eldeki veriler, görüşülenlerin üçte ikisinin ikişer yıllık arayla yapılan anketlerde görüş değiştirdiğini, örneklemin ideoloji gibi kavramlar hakkında hiçbir bilgisinin olmadığını göstermektedir. Görüşülen kişilerin büyük bir kısmı, siyasal tartışmaların odağını oluşturan konular hakkında bilgi sahibi olmadığı gibi; bu konulardan yola çıkarak tek boyutlu bir endeks -sağ-sol, ilerici-muhafazakâr- inşa etmek mümkün bile değildir, çünkü ankete katılanlar aynı anket içinde bile tutarsız davranmaktadır. Converse'ün "tutumsuzluk" (non-attitudes) adı verdiği bu durumun, kamuoyunu anket yöntemiyle ölçme amacı taşıyanlarda ne kadar hayal kırıklığı yarattığını kolayca tahmin edebilirsiniz. Eğer insanlar bu kadar tutarsızsa, bu insanlardan toplanan verilere ne kadar güvenilebilir?

Converse'ün büyük fırtına koparan çalışmasına gelen yanıtların, görüşülen kişilere inancı tazelediğini söyleyemeyiz. Bazı yazarlar, aynı veri setine daha iyi analizler uygulayarak, görüşülen kişilerin Converse'ün tarif ettiğinden biraz daha tutarlı olduğunu gösterdiler. Ayrıca, ilgili yazında sorunun yanıt verenlerde değil, soruların biçimlerinde olduğuna da dikkat çekildi; daha "iyi" sorular sorulduğunda insanlar daha tutarlı yanıt veriyorlardı. İdeolojik tartışmaların yoğunlaştığı 1970'lerde yapılan anketlerde bulgular daha yüksek ideolojik tutarlılık gösterince yanıt verme sürecinde "zamanın ruhunun" önemi de vurgulandı (Nie ve arkadaşları, 1979). Tartışmaya daha önemli bir katkıyı Rokeach (1973) yaptı, insanlar teker teker konular hakkında kanaat sahibi olmasalar da, bu kanaatlere yön veren temel değerler vardı, dolayısıyla insanlar teker teker yanıtlarında tutarsız olsalar bile, değerlerinde tutarlılık sergilediklerini söyledi. Buna da itiraz gelmekte gecikmedi, Zaller'a (1992) göre söz konusu olan değerler değil, inanç sistemleriydi. Görüşülen kişiler düşüncelerini "paketlenmiş" olarak yanlarında taşımazlar, onun yerine anketör soruyu sorduğunda kendi inanç sistemlerine bir göz atar, bir tür örneklem çeker ve bu örneklemin sonucuna göre yanıt verirlerdi. Sonuçta, konunun önemi ve inanç sisteminin gücüne bağlı olarak, görüşülen kişiler bazı konularda çok tutarlı davranırken, bazı konularda da çelişen yanıtlar verebilirlerdi.

Burada bir parantez açıp davranış-tutum-kanaat kavramlarından ve bu kavramlar arasında kurulan hiyerarşiden bahsetmek yararlı olur. Kolaylıkla gözlenebileceği üzere anket yönteminin gelişimi pozitivizm olarak adlandırdığımız paradigmanın egemenlik günlerine denk gelir, dolayısıyla bu paradigmanın ontolojik varsayımlarından etkilenir. Pozitivist paradigmada dışarıda bir gerçeklik bulunur, bu gerçekliği gözlemlemek bir yöntem meselesinden öte değildir. Bu yaklaşım içerisinden düşündüğümüzde esas olanın davranışı gözlemlemek olduğunu biliriz. Eğer bir davranışı gözlemleyemiyorsak, onun yerine "harekete geçmemiş davranış" olarak tanımlanan tutumlar bir fikir verebilir. İlgilendiğimiz konuyla ilgili tutumu öğrenemiyorsak, o zaman kanaate başvurabiliriz. Bu üç konu -davranış, tutum ve kanaat- arasında bir tür hiyerarşi bulunur, davranış en gerçek, kanaat en esnek olarak görülür.

? Diyelim bir kişinin ne kadar dindar olduğunu merak ediyoruz. Hangi davranışını gözlemlemeye çalışırız? Onu gözlemleyemiyorsak, hangi tutumu bize dindar olduğunu gösterir? Son olarak, hangi kanaatlerinden yola çıkarak onun dindar olup olmadığına karar veririz?

? Bunlardan hangisi daha "sahici" geliyor size?

Belirtilen tutumların insanların davranışları hakkında öngörüde bulunmamıza yaradığı öne sürülse de, çoğumuzun kişisel olarak gözlemlediği üzere tutumlar ile davranışlar arasında bir çelişki her zaman bulunur:

Bilgi Kutusu 6.1

"Tutum-davranış ilişkisi sorusuna cevap arayan klasik çalışma LaPiere'in 1934'deki araştırmasıdır. 1930'ların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde Çinlilere karşı tıpkı Afrika kökenlilere olduğu gibi yaygın ve güçlü bir ırk ayırımı vardı. LaPiere, genç Çin'li bir karı koca ile bütün A.B.D.'yi gezerek 66 motel ve otele ve 184 lokantaya girdi. Çinlilere karşı düşmanca tavırların yaşandığı bir dönemde bu yerlere girip çıkmaları ilginç bir yaşantıydı. İşletmelerden sadece biri onları içeri almamıştı. LaPiere (1934) bu beklenmedik güzel yaşantılarını, Çinli dostlarının yüzlerinde hep görünen kocaman gülümsemeye bağlar. Gezilerini tamamladıktan altı ay sonra LaPierre gittikleri bütün otel ve lokantalara Çin'li bir çift için otellerinde veya lokantalarında rezervasyon yaptırmak istediğini yazan bir mektup yolladı. Bu işletmeler LaPiere ve Çinli dostlarıyla yüzyüze kaldıklarında göstermiş oldukları

davranışın aksine rezervasyon yapmayı reddettiler. Sadece %1 kabul edeceğini bildirdi. %92'si ret cevabı verdi. %8'i ise kesin bir cevap vermedi. Bu sefer var olan önyargılarına uygun bir biçimde davranmışlardı."

Kaynak: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi (t.y.). Tutumlar 1: Tutum Nedir? [Ders Notu] Sosyal Psikoloji 8.Ünite. https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzef-content/18_19/sosyal_psikoloji/index.html (Erişim Tarihi: 23.03.2021).

Tutumun Davranışa Etkisi (Psikoloji/Davranış).
KhanAcademy Türkçe, (2014, Temmuz 2).
https://www.youtube.com/watch?v=5xmU45C0P2A

Yöntembilim alanında son dönemde öğrendiklerimiz sayesinde pozitivizmin bu hiyerarşik yaklaşımının dışına çıkmak mümkün oldu. Artık gerek anketlerde, gerekse de diğer yöntemlerde görüştüğümüz kişilerin bize verdikleri yanıtları hazır bulundurmadıklarını, onun yerine bizim sormamızla beraber çok hızlı bir şekilde formüle ettiklerini biliyoruz. Bu sürecin her adımında da çok sayıda hatanın devreye girebileceğinin ve yanıt hatasına yol açabileceğinin de farkındayız. Bireylerin tutumlarını (eğilimlerini) daha önceden hazırladıkları ve soruyla karşılaştıklarında hafızalarında kolaylıkla çıkarıp yanıtladıkları "dosya çekmecesi" yaklaşımı, yanıtların hataya açık bir biçimde süreç içerisinde hazırlandığı dinamik bir anlayışa yerini bıraktı (Betsch, 2011). Dolayısıyla sorduğumuz sorulara yanıtları alırken, o yanıtların çok kısa sürede hazırlandığını ve birçok hatayı içerebileceğini akılda tutmamız gerekiyor.

Anket sorularına -ve diğer sorulara- yanıt verme sürecini bilişsel bir süreç olarak gören yaklaşıma göre, bir kişinin bir soruya yanıt vermesi dört aşamalı bir süreçten oluşuyor. Bu aşamalar sırasıyla aşağıdaki gibi gerçekleşiyor (Tourangeau ve arkadaşları, 2000):

1) Anlama: Soruları duyma ve yorumlama
2) Çağırma/Getirme: Hafızada gerekli bilgileri bulma ve getirme
3) Yargılama: Hafızaya getirilen bilgileri bir yargıya dönüştürme
4) Raporlama/Yanıtlama: Yargıyı gerekli yanıt ölçeğine uygun bir biçimde düzenleme ve yanıt verme.

Bu dört adımın öncesinde yanıt vermek için gerekli bilginin hafızada kodlanmasının da bir adım olarak kabul edilmesi gerekir. Bu adım araştırmacının müdahalesi dışında gerçekleştiğinden, yanıt verme sürecini tartışan metinlerde tartışıldığı pek görülmez. Ancak kırılgan gruplarla çalışan bizler için, bilginin hafızada kodlanma biçimi de yanıtı etkileyen önemli bir adım olarak görüldüğünden üzerinde düşünülmeyi gerektirir. O yüzden yanıt verme sürecini tartışmamıza kodlamadan başlamamızda yarar bulunuyor.

Kodlama:

Araştırmacının müdahil olmadığı kodlama süreci görüşülen kişinin yaşam boyu deneyimiyle gerçekleşir. Yaşanılan ve duyu organlarıyla algılanan her şey, bellekte bir biçimde daha sonra yeniden erişilmek üzere saklanır. Kodlama işlemini bilgisayarımızdaki "kaydet" tuşu olarak düşünebiliriz, ancak işlem algılananın bir kopyasının alınması değil, daha çok izlerinin kaydedilmesi olarak gerçekleşir. Bu açıdan beyin bilgiyi yeniden yapılandırır, birebir bir kopyalama olmaz.

Kodlama işlemi algıyla başlar, algı herhangi bir duyusal girdinin tanımlanması, düzenlenmesi ve yorumlanması anlamına gelir. Algı beyindeki talamus ve hipokampus gibi alanlardan geçerek saklanır. Kodlama işlemi büyük ölçüde nöronlar arasında yeni hatların döşenmesi olarak görülür, başka bir deyişle her yeni deneyim ya da algıda beyin bunları bellekte saklamak için kendini yeniden "döşer".

Kodlama, iki tür bellekte gerçekleşir. Kısa Süreli Bellek (KSB), bilgileri geçici bir süreliğine saklar ve bir bölümünün uzun süreli belleğe geçişini sağlar. Sınırlı bir kapasiteye sahip olduğu bilinir -telefon numaranıza yetecek kadar- ve üç dakikadan az bir süre bilgileri zihinde tutar. Bilgi, kısa süreliğine lazımsa kısa süreli belleğe yerleşir. Bilgiler, KSB'den Uzun Süreli Belleğe (USB) geçiş yapar ve burada uzun zaman kalabilir. USB geniş bir kapasiteye sahiptir ve bilgiler dakikalarca ve yıllarca saklanabilir. Saklama işlemi kelimeler, kavramlar ve semboller arasında bazı ilişkilerin kurulması anlamına gelir.

Uzun süreli bellek iki alt birimden oluşur: Açık (explicit) ve örtük/kapalı (implicit) bellek. Açık bellekte saklanan bilgiler kelimelerle ifade edilebilirken, örtük bellekteki bilgiler kelimelerle ifade edilemez. Açık bellek de iki alt birimden oluşur. Birincisi, öyküsel bellek (epizodik/otobiyografik bellek), yaşadıklarımızın saklanması ve hatırlanmasıyken, ikincisiyse dünya hakkında genel bilgilerimizin saklandığı ve hatırlandığı anlamsal bellek (semantik bellek).

Öyküsel bellek geçmiş kişisel yaşantıyı içerir, hatırlanması bilinçli olur. Anının kaydedildiği zaman ve mekân belli olduğundan, saklanması da kolaydır: "Geçen Ekim ayında bir gün İstanbul'da..." diye başlayabilir. Anlamsal bellek ise zaman ve mekân içermez, derslerde öğrendiğimiz çoğu bilgi -Fransa'nın başkenti Paris gibi- bu bellekte saklanır. Öyküsel bellekte sakladıklarımızı "hatırlarız", Anlamsal bellekte sakladıklarımızı "biliriz" (Öktem, 2014).

Örtük bellek, farkında olmadan öğrendiklerimiz olarak tanımlanabilir. Zihin, bizim bilincimizin dışında bazı şeyleri kodlar. Örtük bellek, "önceki yaşantının, sonraki davranışımızı, bilinçli bir farkındalık olmadan etkilemesidir" diye tanımlanır. Örtük bellekte hatırlama değil, "hazır hale getirme" (priming) söz konusu olur. Çevremizdeki uyarıcılar, örneğin kokular, renkler, sesler örtük belleği harekete geçirir.

Bizim çalıştığımız konularda bireylerin yaşadıkları travmaların bellekte saklama süreçlerini etkilediğini akılda tutmamız gerekir. Yaşadığı ülkeyi terk edip mülteci olmak, yakınlarını kaybetmek, şiddetle karşı karşıya kalmak; bütün bunlar bellekte saklanırken, büyük ölçüde de örtük bellekte yerleşirler. Bazı yazarlar bu tür bilgilerin duygusal bellek adı verdikleri alanda yerleştiğini öne sürüyorlar, dolayısıyla travmatik anıların çağrılması duygular ile söz konusu olabiliyor.

Bizim yaptığımız herhangi bir görüşme, verdiği ipuçlarıyla geçmişte yaşanmış travmaların çağrılmasına yol açabilir. Bu tür bir durum sadece aldığımız yanıtları etkilemekle kalmaz, aynı zamanda görüştüğümüz kişinin yeniden travmatize olmasına yol açabilir. Bu nedenle araştırmacıya bu konuda önemli bir sorumluluk düşer, görüştüğü kişilere duygusal zarar vermeden çalışmasını tamamlamak araştırma etiği bağlamında da ele aldığımız temel bir noktadır.

Ne yazık ki bu konuda yeterince hassasiyet taşındığını söyleyemeyiz, özellikle başta mülteciler ve çocuklar olmak üzere Türkiye'de yapılan bazı araştırmalarda yeniden travmatize edecek sorulara kolaylıkla yer verilebiliyor.

Kodlama Stratejileri (Psikoloji/Çevreyi Algılama).
KhanAcademy Türkçe, (2014, Temmuz 3).
https://www.youtube.com/watch?v=ezO_CyJFoIU

Anlama:
Görüşülen kişinin geçmişteki yaşamını bırakıp araştırma süreçlerine geri dönecek olursak, sorulan sorunun anlama aşamasının yanıt sürecinin çok

önemli bir belirleyicisi olduğunu söyleyebiliriz. Sorduğumuz soru gerektiği gibi anlaşılıyor mu, bunu düşünmemiz gerekir.

Anlama sürecinin en önemli belirleyicisi kullandığımız dildir. Hangi veri toplama yöntemini kullanırsak kullanalım, sorduğumuz sorunun nasıl hazırlandığı, alacağımız yanıtları da belirler. Tourengau ve arkadaşları (2000) bu aşamada yapılabilecek 7 hatayı tanımlamış durumdalar. İlk üç hata dilbilgisiyle ilgiliyken, diğer dört hatanın "semantik" olduğunu söyleyebiliriz.

1) **Dilbilgisi ve kavramsal "belirsizlik":** Gündelik yaşamda kullandığımız dil esnek olsa da, görüşme sırasında kullanılan dilin esnekliği yanlış anlaşmalara kolaylıkla yol açabilir.
   "Ailenizde kaç kişi yaşıyor?" – Aileden ne anlaşılıyor? Hangi aile? Bu soru tek başına yaşayanlar için ne ifade eder?
2) **Aşırı karmaşıklık:** Karmaşık sorular sormak, çoğu zaman daha nitelikli bilgi elde etmek anlamına gelmeyebilir. Her soru görüşülen kişiye bir bilişsel yük getirir ve daha karmaşık soruların bu açıdan maliyeti daha yüksek olabilir.
3) **Yanlış varsayımlar:** Soruları sorarken görüştüğümüz kişinin bazı şeyleri bildiğini varsayarız. Eğer bu varsayımımız yanlışsa, görüştüğümüz kişinin de yanlış bir yanıt vermesi mümkün olabilir:
   "Hükümetin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi söz konusu. Siz hükümetin bu davranışını destekliyor musunuz?"
   "Hükümetin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi durumunda kadına yönelik şiddetin artacağını düşünüyor musunuz?"
   Bu sorularda ne gibi varsayımlar olduğunu düşünür müsünüz?
   Açıkça görüldüğü üzere soruyu sorduğumuz kişinin a) İstanbul Sözleşmesi'nin ne olduğunu bildiğini, b) İstanbul Sözleşmesi ile kadına yönelik şiddet arasındaki ilişkinin farkında olduğunu varsayıyoruz.
4) **Belirsiz kavramlar**: Sorularda kullandığımız kavramların açık ve net biçimde tanımlanması gerekir. "Belirsiz" bir biçimde sorulan soruların, görüşülen kişi tarafından nasıl anlaşılabileceğini bilemeyiz. Örneğin:
   "Evinizde kaç çocuk yaşıyor?"
   Burada çocuk tanımı tamamen belirsiz. Görüşülen kişinin kaç yaşından küçük aile bireylerini çocuk olarak tanımladığını bilmiyoruz. 18 yaş altındakileri çocuk olarak tanımladığımızı belirterek, soruyu formüle etmek sorunu çözebilir.

5) **Belirsiz niceleyiciler:** Çoğunlukla görüştüğümüz kişilerden yanıtlarını "çok sık, seyrek, pek değil, hiç" gibi sıralı bir şekilde vermelerini isteriz. Oysa bu tanımlamalar kişiden kişiye değişir. Örneğin:
"Ne sıklıkta sinemaya gidersiniz? Çok sık mı, sık mı, seyrek mi, yoksa hiç mi?"
Söz konusu sinemaya gitmek ise, bir öğrenci için "çok sık" ne anlama gelir? Pekiyi, bir ev kadını için? Dolayısıyla bu tür nicelikler kullandığımızda, yanıtı görüştüğümüz kişinin algısına bırakıyoruz. Doğrusu bu olabilir:
"Ortalama bir ayda, kaç defa sinemaya film izlemeye gittiğinizi söyler misiniz?"
6) **Tanıdık olmayan terimler:** Sorularda görüşülen kişinin bilmediği kavramları kullanmak da hem sorunun anlaşılmasını zorlaştırır, hem de yanıt verirken harcayacağı bilişsel yükü arttırır. Kamuoyu araştırmacılarının siyasette gündemi işgal eden ancak çok küçük bir azınlığı ilgilendiren konuları görüşülen kişilere sorduğunu sıklıkla görürüz:
"ABD'nin Türkiye'ye uygulamayı düşündüğü XXX yaptırımları hakkında ne düşünüyorsunuz?"
7) **Yanlış çıkarımlar**: Bazı durumlarda sorunun sorulma biçimi görüşülenlerin yanlış çıkarımlar yapmalarına yol açabilir. Örneğin:
"Polisin yetişkin bir erkeğe vurmasını onayladığınız herhangi bir durumu hayal edebiliyor musunuz?"
Bu soruyu gerçek yaşamla ilişkilendirmeden, televizyonda benzer sahneleri seyretmiş kişilerin "evet" yanıtı vermesi çok mümkün.

Gördüğünüz üzere her türlü görüşmede soruyu sorma biçimimiz karşımızdakinin anlama sürecini doğrudan etkiliyor. Yanlış sorular yanlış anlaşılmalara yol açtığı gibi, görüşülen kişinin anlamak için daha fazla düşünmesi yani daha fazla bilişsel yükle karşı karşıya kalması ve yorulmasına yol açabiliyor. Yorgunluk da görüşmelerde verilen yanıtların yanlış olmasına yol açıyor.

Dilin bu kadar belirleyici olması bizim önümüze "dil yapabilirliği" sorununu getiriyor. Kolayca tahmin edeceğiniz üzere herkes konuştuğu dillere eşit derece hâkim değil. Bazıları çok daha fazla kelime bilgisine sahip ve geliştirdiği pratik nedeniyle daha hızlı anlayabiliyor. Bazılarının kelime haznesi daha zayıf ya da dil anadili olmadığı için nüansları, esneklikleri ya da kelime

oyunlarını anlamakta zorlanıyor. Bu da çalıştığımız alana göre kullandığımız dili değiştirmemiz gerektiğini söylüyor.

Örneğin çocukların dil yapabilirliklerinin sınırlı olduğunu biliyoruz, 2600-5000 kelime arasında değişen bir dil hazneleri olduğu söyleniyor. Sorular uzadıkça çocukların dikkatinin dağıldığı da bir gerçek, uzun soruları yanıtlamakta zorlanıyorlar. Bu nedenle soruları kısa tutmakta yarar var. Çocukların dil konusunda zorlandıkları bir konu da soruları "lafzi" anlama eğilimlerinin fazla olması. Yani esnek kavramların kullanılması, onların kelimenin "lafzi" anlamına odaklanmalarına yol açabiliyor, soruları yazarken esnek kavramları kullanmamayı hatırlayalım.

Öte yandan kendi anadilinden başka bir dili konuşanların anket sorularını anlamaları çok zor olabilir. Ülkemizdeki mültecilerle yapılan çalışmalarda bazı araştırmacıların Türkçe soru formları kullandıklarını duyuyoruz. Sonradan öğrendiği bir dildeki anket sorularını anlayıp yanıtlamanın birisi için ne kadar zor olduğunu hepimiz görebiliyoruz. Dolayısıyla Türkçe soru formlarıyla anket yapıldığı zaman, örneğin Suriyeli mültecilerle yapılan çalışmalarda sorduğumuz her sorunun anlaşıldığından emin olamayız. Türkçeyi daha iyi anlayan ve konuşanların yanıtlarıyla, diğerlerinin aynı soruyu aynı şekilde anladığını varsaymak yanlış olur, muhtemelen aynı sorular, farklı şekilde yorumlanır. Bu sorunu aşmanın yolu soru formunu yine Türkçe hazırlayıp iki dili de konuşabilen anketörlerin doğaçlama tercümesine bırakmak olmamalı. Böyle bir durumda da her anketörün soru formunu aynı şekilde tercüme ettiğinden emin olamayız, hatta bir anketör iki görüşmesinde bile farklı şekilde tercüme edebilir. Bu da her görüşmede farklı soru formu kullanmak anlamına gelir ki, araştırmanın sağlığı açısından doğru değildir. Kabul edilebilir tek çözüm, soru formlarının örneğin Türkçede hazırlanması, daha sonra Arapça tercüme edilmesi; daha sonra da Arapça soru formunun başka birisi tarafından Türkçeye geri tercüme edilerek kontrol edilmesi olur. Böylelikle hem soru formlarında bir standardizasyon sağlanmış olur, hem de iki dil arasındaki tercümede anlam kaybı oluşup oluşmadığından emin olabiliriz. Bu tür bir tercüme-geri tercüme çok kültürlü çalışmalarda yaygın olarak uygulanan bir çalışma yöntemi olarak kabul görür.

Öte yandan herkesin kendi anadiline eşit derece hâkim olduğunu da varsayamayız. Çocukların dil kapasitelerinin yetişkinlerden farklı olduğunu söylemiştik. Örneğin daha düşük eğitimli olanlar, Türkçeyi daha sonra öğrenmiş olanlar ya da farklı etnik gruplarda olanlar da Türkçeyi daha farklı yorumlayabilirler. Bu nedenle anlama aşamasında sorulan sorunun herkes ta-

rafından aynı şekilde anlaşıldığından emin olabilmek için soruların farklı bağlamlarda test edilmesi gerekir. Yanlış anlaşılan bir soru, yanlış yanıtların verilmesine yol açar.

Çağırma/Getirme:
Görüşülen kişi, sorulan soruyu anladıktan sonra yanıt verebilmek için belleğine başvurur. Bu sürece çağırma/getirme (retrieval/recall) adını veriyoruz. Daha önce bahsetmiştik, kısa süreli bellek en fazla telefon numaralarını aklınızda tutmanıza izin verdiğinden, genelde bütün gerekli bilgiler uzun süreli bellekte, beynin farklı bölümlerinde depolanmış olarak bulunur, çağırma işleminde de bu bilgiler yeniden inşa edilir. Çağırma süreci şu şekilde ilerler:

Görüşülen kişi, sorulan sorunun içerisinde bellek taramasını kolaylaştıracak bazı ipuçları arar, bu ipuçları belleğin hangi kısmına bakması gerektiği konusunda ona yol gösterir. Bunu aradığınız eşyanın nerede olduğuna dair bazı ipuçları arama çabanıza benzetebiliriz:

"En son ne zaman ağrı kesici aldığımı soruyorlar, ağrı kesici, başım ağrıdığı zaman aldığım şey, o zaman en son ne zaman başım ağrımıştı?"

İyimser bir tahminle dahi bu ipuçlarının çok azı görüşülen kişiyi sorunun doğrudan yanıtına yönlendirir, daha çok bu ipuçları yukarıda görüldüğü üzere başka ipuçlarına yönlendirir -"ağrı kesiciyi başım ağrıdığı zaman alırım"- o da çağırma sürecinin daha özel bir alana yönelmesini sağlayabilir. Bu ipuçları arama ve çağırma döngüsü, görüşülen kişi doğru olduğuna düşündüğü yanıtı verene kadar devam eder. Bu döngü sırasında hem hatıraları yeniden oluştururuz, hem de bir eksik varsa, o boşluğu da elimizdeki diğer bilgilerle doldururuz.

Çağırma sürecinin hatasız olduğunu söyleyemeyiz. Öncelikle bazı şeyleri hatırlamak daha kolay olabilir, bazı şeylerse daha zor hatırlanır. Düzenli ya da sık sık yaptığımız bazı şeyleri eksik hatırlama olasılığımız daha yüksek olur, her gün okula aynı otobüsle gidiyorsanız, en son yolculuğunuzun ne kadar sürdüğü sorulduğunda muhtemelen ortalama bir yanıt verirsiniz. Oysa daha seyrek deneyimlediğiniz şeyleri daha detaylı ve daha doğru hatırlarsınız: "Marmaris'e tatile giderken durduğumuz benzincide aldığımız sandviçin içinde ne vardı hatırlıyor musun?" Benzersiz ve ender deneyimlenen olaylar daha detaylı bir şekilde depolanır. Ancak bu durumda dahi hatırlarken boşlukları

doldurabilirsiniz, sandviçin içindekileri hatırlayıp da hangi benzinci olduğunu hatırlamamanız şaşırtıcı olmaz: "biz her zaman X benzincisinden alırız, o zaman da X'te durmuşuzdur" gibi.

Hatırlanmasını istediğimiz şeyin ne zaman gerçekleştiği de nasıl hatırladığımızı belirler. Zaman geçtikçe, çağrılmayan/hatırlanmayan bilgiler silikleşmeye ve kaybolmaya yüz tutar. Örneğin ilkokulda aldığınız notları 10 yıl, çocukluğunuzda yaşadığınız mahalledeki sokak isimlerini 25 yılda unutsanız dahi, sınıf arkadaşlarınızın isimleri 50 yıl kadar belleğinizdeki yerlerini korurlar. Dolayısıyla görüşmede sorduğunuz sorunun hangi referans dönemine denk geldiği de çağırma sürecinde önemli bir rol oynar: son bir yıl mı, bir ay mı, bir hafta mı yoksa son iki üç gün mü? Araştırma konusunun ne kadar spesifik olduğuna göre, bu referans dönem de önemli bir etkide bulunur, daha sıradan ve önemsiz konuları daha geniş bir referans döneminde sorarsanız, yanlış yanıt alma olasılığınız çok fazla olur:

"Son bir ayda kaç defa süpermarkete gittiğinizi söyler misiniz?"

Çağırma sürecini etkileyen başka bir etken de, duygulardır. Söz konusu olay, görüşülen kişide daha yüksek bir duygusal etki bırakmışsa, o olayın hatırlanması daha kolay olur. Başka bir deyişle, bir olayın duygusal etkisi, onun hatırlanmasını etkiler. Duyguların bir tür kısayol oluşturduğunu biliyoruz, dolayısıyla duyguların hatırlanma üzerindeki etkisi şaşırtıcı değil. Çok üzüldüğünüz bir olay, herhangi bir duygusal etki bırakmayan başka bir olaydan çok daha canlı olabilir. O zaman da çağırma sürecince duygusal yükü yüksek olayların daha avantajlı olduğunu söyleyebiliriz.

"Riley's Memories" Clip- Inside Out.
Pixar, (2015, Mayıs 29)
https://www.youtube.com/watch?v=AXGhfYVAOKE

Çağırma sürecini kolaylaştıran şeylerden biri de, bilgilerin ne kadar güçlü "döşenmiş" olmasıdır. Daha sık tekrarlanan bilgilerin daha kolay hatırlandığını ilkokuldaki ezber dönemimizden biliriz. Aynı şekilde, gündelik yaşamda sürekli tekrarlanan bilgiler de, daha kuvvetli bağlarla birbirine bağlandığından daha kolay hatırlanırlar. Eğitim sürecinde sürekli tekrarlanarak ezberletilen bilgiler de, kolayca hatırlanmaları nedeniyle avantajlı olurlar,

"endoktrinasyon" dediğimiz süreçte de bu yapılır, bazı bilgiler sürekli tekrarlanarak ezberletilir. Bu nedenle, bazı sorduğumuz sorulara çok hızlı yanıt verilmesinin sebebi ezberletilmiş, yani güçlü "döşenmiş" olmasıdır.

Çağırma sürecinin kırılgan gruplarla çalışanlar için en önemli sonuçlarından birini travmaların yeniden canlanmasıyla görürüz. Çalıştığımız çoğu kırılgan grup, örneğin mülteciler, yaşamlarında ağır travmalar geçirmiş olabilirler. O travmatik hatıralar da bizim daha önce tartıştığımız üzere bellekte saklanmıştır. Biz görüştüğümüz kişilere travmalarıyla ilgili sorular sorduğumuzda bu travmaların yeniden canlanması ve kişiyi yeniden travmatize etme olasılığı bulunur. Bu nedenle, kırılgan gruplarla çalışırken sorularımızın kişilere zarar vermeyecek nitelikte olmasına dikkat etmemiz gerekir.

Duygusal yükü fazla olan anıların daha hızlı hatırlandığını söylemiştik, kişisel travmalar ve onların ilişkili olduğu olumsuz duygular da çağırma sürecini doğrudan etkiler. Basit bir sorunun –"Türkiye'ye göçmeden önce okula gidiyor muydun?"- görüşülen kişinin yaşadığı travmayı ve o travmanın olumsuz duygularını hatırlatması mümkün olduğundan, soruların duygusal etkisinin her zaman göz önünde tutulması gerekir. Üstelik, duygularla ilişkili olan örtük bellekte saklanmış, kişinin farkında olmadığı bilgilerin de çağırma sürecine dâhil olması kuvvetli bir olasılık olduğundan, soruların testinde bu tür bir süreç yaşanıp yaşanmayacağına dikkat edilmesi gerekir.

Çocuklarla yürütülen çalışmalar, çağırma sürecinin oldukça farklı olduğunu gösterir. Çocuklarda bellek kapasitesi henüz gelişmekte olduğundan, çağırma süreci idealize edilenden çok farklı gerçekleşebilir. Referans dönemlerin çok net tanımlanması gerekir, buradaki muğlaklık çocukta akıl karışıklığına yol açabilir. Keza, geçmişe dönük değerlendirmeler de –"Karantina döneminde mutlu muydun?"- benzer bir akıl karışıklığına yol açar, çocuğun "karantina dönemi" kavramından hangi zaman dilimini anladığını bilemeyiz. Eğer konu çocuk açısından ilginç ve önemliyse, bu hatalar daha az olur; ancak çok önemli olmayan bir konudaki çağırma süreci hayli hataya açık olur. Üstelik çocukların geçmişe dönük hatırlama çabalarında "hayal" ile "gerçek" arasında çok da fazla ayrım gütmediklerini ve boşlukları doldurmaya daha eğilimli olduğunu biliyoruz. Çocukların yetişkinlere kıyasla daha yavaş -1.5 kat daha uzun sürede- bir çağırma süreci yaşadıklarını da bildiğimizden, çocuklarla çalışırken, çağırma sürecini ve bilişsel yükü arttırmayacak şekilde sorular tasarlanması şarttır, aksi halde araştırmacı sorularına yanıt alsa bile, bu yanıtlar doğru olmayabilir.

Çağırma sürecinin bilişsel bir çaba gerektirdiğini hatırlayalım. Dolayısıyla görüşülenlerin bilişsel kapasiteleriyle çağırma süreçlerinin niteliği ara-

sında bir ilişki bulunur, bilişsel kapasitesi daha yüksek olan bireyler çağırma süreçlerini daha hızlı ve hatasız tamamlayabilirler. Bilişsel kapasiteyse eğitim, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü gibi faktörlerden bağımsız olmadığından, sorulan soruların bu tür eşitsizliklerin farkında olacağı bir biçimde tasarlanmasında yarar bulunur.

Yargılama:
Yargılama (bazen tahmin olarak adlandırılır), görüşülen kişinin çağırdığı bilgiyi birleştirme ya da destekleme sürecidir. Yargılama sürecinde çağırma sürecinde eksik kalan yerlerin doldurulduğu da görülür. Çağırma sürecinin zor ya da kolay olmasına bağlı olarak, yargılama süreci de daha az ya da daha çok hatalı olabilir.

Yargılama, çağrılan bilgilerin tam olup olmadığı ve sorunun beklentilerini karşılayıp karşılamadığı bakımından değerlendirmeyle başlar. Görüşülen kişi elindeki verilere dayanarak bazı çıkarımlar yapar –"George W. Bush'u seviyor muyum?"- ve pozitif ve negatif eğilimlerin basitçe ya da ağırlıklı bir ortalamasını yaparak yanıtını hazırlar. Eğer elindeki veriler yanıt vermesine yeterli değilse ya da kısmi bir çağrışım yapmışsa, başka ipuçlarından yola çıkarak yanıt vermeye hazırlanır.

Bu süreçte yine karşımıza geleneksel "Dosya Çekmecesi" yaklaşımı çıkar (Wilson ve Hodges, 1992). Modası geçmiş bu yaklaşıma göre soruların yanıtları hazırdır ve dosyalanmış bir şekilde sorulmasını beklemektedir. Türkiye'nin dış politikası, ekonominin gidişatı, bu yıl hangi takımın şampiyon olacağı ya da Ayasofya Müzesi'nin ibadete açılıp açılmadığı gibi soruların hepsinin yanıtı hazırdır, sorulacağı güne kadar dosya dolabında durmaktadır. Soru sorulduğunda görüşülen kişinin yapması gereken tek şey sorunun yanıtının hangi çekmecenin hangi dosyasında yer aldığını bulmak ve sonra da yanıt vermektir. Oysa yürütülen çalışmalar bu modelin gerçekçi olmadığını ortaya açıkça koymuştur.

Dosya Çekmecesi yaklaşımına alternatif modeller de bulunur. Öncelikle, görüşülen kişilerin izlenimlerinin yargılama süreçlerini etkilediği öne sürülür. Görüşülen kişi spesifik olarak sorulan soruya değil, o konunun ait olduğu daha geniş bir kategori üzerinden yanıt verir. İkinci olarak görüşülen kişi daha önce tartıştığımız gibi ideolojik duruşuna ya da değerlerine göre bir yanıt oluşturur.

Bu görüşe bir alternatif de "İnanç Örneklemi" modeli ismini taşır. Görüşülen kişi, sorulan soru hakkında neredeyse rassal olarak inançlarını, duy-

gularını, izlenimlerini, değerlerini ve önceki yargılarını çağırır. Bu işlem tek bir konu hakkında bile olsa birden fazla defa tekrarlanır ve en sonunda görüşülen kişi bir eğilim sahibi olur ve sorgulamayı bırakır.

Yargılama aşamasında devreye girebilecek birçok farklı etken bulunur. Bunlardan birincisi "Bağlam Etkisi" adını taşır, görüşme sırasında önce sorulan soru sonra sorulan sorulara verilen yanıtları etkiler. Anket sorularının sıralamasının değişmesinin de yanıtları değiştirdiği bilinir.

Soru A: "Genel olarak düşündüğünüzde yaşamınızdan ne kadar memnunsunuz?"
Soru B: "Genel olarak düşündüğünüzde evliliğinizden ne kadar memnunsunuz?"

Bu soru ikilisinde, önce genel olan A, sonra özel olan B sorusu sorulmasıyla; önce B, sonra A sorusunun sorulması arasında fark bulunur. İkinci versiyonda B sorusuna verilen yanıtlar değişmezken, A sorusuna verilen yanıtların değiştiği gözlemlenir. Görüşülen kişi önce özel soruya yanıt verdiğinde, genel soruyu da özel sorunun işaret ettiği alan üzerinden düşünür ve yanıtı değişir.

Raporlama:
Yanıt verme sürecinin en son aşaması olan raporlama aşamasında görüşülen kişi daha önceki aşamalarda hazırladığı yanıtı, sorunun formatına uygun bir şekilde vermeye hazırlanır. Sorunun biçimi bu aşamada önemli bir rol oynar:

Anketör: "Bugünlerde kendinizi nasıl hissediyorsunuz?"
Görüşülen Kişi: "İyi!"
Anketör: "Bunu 1'in hiç iyi değilim, 5'inse çok iyiyim olduğu bir cetvelde belirtir misiniz?"

Tam bu örnekte de görüldüğü üzere görüşülen kişi yanıt verme sürecinin bütün aşamalarını tamamlamış ve kendisinin "iyi" olduğunu söylemeye karar vermiştir. Ancak anketör bunu 1-5 arasında değişen bir ölçekte söylemesini ister. İyi, bu cetvelde kaça karşılık gelir?

? Siz düşünün, iyi yanıtının cetveldeki karşılığı kaçtır?

Bu soruyu sadece açık uçlu olarak sorsaydık, "iyi" yanıtını yazar geçerdik. Ancak kapalı uçlu sorduğumuzda daha iyi bir yanıt alacağımızı düşünmüş olabiliriz. O yüzden seçeneklerimiz olabilir, ancak bu seçeneklerde de çok farklı olasılıklar mümkündür: Sadece "iyi" ya da "kötü"; 1-4 ölçeği, 1-7 ölçeği ya da 0-100 ölçeği olabilecek alternatiflerden sadece bazıları. Bu farklı alternatiflerde bile "iyi" yanıtının nereye denk düşeceğini kestirmek çok kolay değil. Bu nedenle de görüşülen kişinin yanıt verme sürecini başlatmadan önce verebileceği olası yanıtları bilmesi çok daha iyi olur:

Bugünlerde kendinizi nasıl hissediyorsunuz? 1'in "hiç iyi değilim", 5'inse "çok iyi" olduğu bir cetvelde söyler misiniz?

Tabii ki şu anda gittikçe daha fazla kullanılmakta olan internet anketlerinde ya da dağıt-topla anketlerinde katılımcılar bu seçenekleri gördüklerinden bu sorunun daha az karşılaşılacağını söyleyebiliriz, gördüğü seçenekleri bir daha belirtmeye gerek olmaz.

Sorunun biçimi de görüşülen kişinin yanıtını biçimlediğinden, burada da dışsal faktörlerin etkisi söz konusu olur. Örneğin küçük çocukların çok sayıda seçenek arasında tercih yapmakta zorlandıkları bilinir. Keza, anadilinde olmayan bir soruyu yanıtlamaya çalışan kişi de farklı kategoriler arasındaki nüansları çok ayırt etmeyebilir. Bu nedenle, görüşülen kişinin bu aşamada hata yapmaması için sorunun biçiminin iyi tasarlanması ve en önemlisi yanıt biçiminin görüşülen kişi tarafından iyi anlaşıldığının farkına varılması gerekir. Soru biçimine birazdan daha detaylı değineceğiz.

YANIT VERME SÜRECİNDE FARKLI ÖRNEKLER

Hızlı ve Yavaş Yanıt Vermek

Görüşülen kişilerin nasıl yanıt verdikleri sadece anket çalışmalarında değil bütün veri toplama türlerinde önemli bir rol oynar, o yüzden daha önce tartıştığımız süreçleri her türlü araç tasarımında aklımızda tutmamız gerekir.

Bir ankete yanıt vermenin bilişsel olarak ne kadar yorucu olabileceğini biliyoruz. Birçok soruya 15-20 dakika içerisinde arka arkaya yanıt verme ça-

basında olan görüşülen kişiler çok da fazla yorulmamak için tam doğru olmasa da "tatmin edici" bir yanıt vermeyi tercih ederler (Krosnick, 1991). Herbert Simon'ın (1957) "satisficing" kavramından üretilen bu yaklaşım, görüşülen kişinin anket çalışmasından olabildiğince az yorularak çıkmak için yanıt verirken en doğru olan yanıtı aramak yerine, "idare eder" ya da anketörü tatmin edici bir yanıt verme eğilimi taşımalarına işaret eder.

Kavramı anket yöntemi tartışmalarına getiren Krosnick (1991), iki tür "tatmin edici" yanıt verme stratejisi olduğunu söyler. Birincisi "zayıf tatmin edici" (weak satisficing) stratejidir, görüşülen kişi biraz önce bahsettiğimiz çağırma ve yargı aşamasını hızla tamamlar ve bir sonraki aşama olan raporlama aşamasına geçer.

"Kuvvetli tatmin edici" stratejideyse, görüşülen kişi çağırma aşamasını tamamen atlar ve soruyu anladıktan sonra bazı ipuçlarına dayanarak hızla yanıt verir. Bu ipuçları sorunun biçiminden, önceki sorulardan ya da anketörün hal ve tavrından elde edilebilir, o zaman elde edilen yanıtın "gerçek" yanıttan çok farklı olduğunu söylemek doğru olur.

Bu davranışın soruların yapısından kaynaklanan bazı nedenleri olabilir. Çok sayıda kelime kullanılması, yabancı terimlere yer verilmesi, kavramların çok iyi tanımlanmaması, geçmiş zaman ile şimdiki zamanın karışması, birden fazla önermenin onaya sunulması ya da yanıtların verilme biçimi, görüşmeci üzerinde bilişsel yük yaratabilir ve yanıtları verirken geçiştirmesine yol açabilir.

Görüşülen kişilerin bazı özellikleri de "geçiştirmeye" karar vermelerini açıklayabilir. Bunların başında görüşülen kişinin bilişsel kapasitesi gelir ki daha önce cinsiyet, eğitim, yaş, etnisite ve sosyoekonomik statü gibi faktörlerin bilişsel kapasiteyle doğrudan ilişkili olduğunu söylemiştik. Çocukların ya da anadilleri dışında bir görüşmeye dâhil olanların daha kolay "geçiştirme" davranışı sergileyecekleri görülür. Sorulan konu hakkında daha önce düşünmüş olan, o konulardaki tartışmalara dâhil olmuş olan katılımcılar daha fazla "geçiştirme" eğilimine sahip olurlar. Konu hakkında önyargıları ya da kesinleşmiş kanaatleri olanların da soruları geçiştirebileceğini söyleyebiliriz.

Anket çalışmasına katılanların motivasyonları da sorulara yavaş ya da hızlı yanıt vermelerini belirler. Eğer görüşülen kişi ankete katılarak kendi görüşlerini ifade edebileceği inancına sahipse daha az geçiştirecektir. Keza, ankete katılmanın bir sorumluluk olduğu kanısındaysa, katılarak bir kamusal tartışmanın parçası olduğuna inanacaksa, anketi tamamlamak için daha yüksek motivasyon sahibi olacaktır. Anketin konusu kendisi için önemliyse ya da anketin önemli olduğuna inanıyorsa, görüşülen kişinin daha az geçiştireceği-

ni söyleyebiliriz. Tabii ki daha önce sorulan soruların sayısı ve yoruculuğu da görüşülen kişinin davranışı üzerinde etkili olur.

Görüşülen kişilerin "geçiştirme" davranışının toplanan verilerin sağlığı açısından çok etkili olabilecek bazı sonuçları bulunur. Örneğin, görüşülenler akla yatkın ilk yanıtı verebilirler, diğer yanıtları değerlendirmek için vakit harcamazlar. Özellikle polemik konusu olan konularda soru biçimine bağlı olarak "onaylama" eğilimleri daha fazla olabilir. Puanlama sorularında fark gözetmeden aynı puanları verebilirler. "Bilmiyorum" yanıtı vermeye daha fazla eğilimli olurlar ya da "uydurma" bir yanıtı tercih edebilirler.

Geçiştirme eğilimiyle nasıl mücadele edilebilir? Öncelikle soruları ve soru formunu olabildiğince kolay tasarlamak atılacak ilk adım olabilir. Anket süresini kısa tutmak da görüşülen kişilerin yorulmasının önüne geçebilir, bu önlemler ankete yanıt vermeyi kolaylaştırır. Öte yandan görüşülen kişinin motivasyonunu yüksek tutmak için de başvurulabilecek bazı yöntemler bulunur. Çalışmanın amacını ve olası toplumsal sonuçlarını katılımcıya anlatmak bir başlangıç oluşturabilir. Katılımcılara bazı hediyeler vererek katılımlarını teşvik etmek de bir yöntemdir. Ama en önemlisi araştırma etiği başlığında da ele aldığımız üzere her türlü araştırmada görüşülen kişiye karşı saygının korunması ve bu saygının hissettirilmesi motivasyonunu arttırır.

Sosyal Arzu Edilebilirlik ve Diğer Yanlılıklar

Çalışmaya katılanların anket sorularını hızla yanıtlayıp bir an önce bitirmeye çalışmaları anket yönteminin en fazla bilinen kusurlarından biri olabilir. Derinlemesine görüşmeler gibi diğer yöntemlerde görüşmeciyle görüşülen kişi arasında bir bağ kurulmuş olması motivasyonun daha yüksek olmasına yol açabilir. Anket çalışmalarında anketör ile görüşülen kişi arasındaki etkileşimin olumsuz sonuçlarına da sık sık rastlarız.

Bu tür olumsuz sonuçların en önemlisi "sosyal arzu edilebilirlik" (social desirability) hatasıdır. Görüşülen kişiler, belirttikleri görüşlerin toplum tarafından kabul edilebilir olmasını tercih ederler ve verecekleri yanıtları buna göre düzeltirler. Düzeltme sürecinde görüşülen kişinin hem kendisi hakkındaki algıları hem de "diğerinin" onu nasıl algıladığı konusundaki görüşleri önemli rol oynar. "Vereceğim yanıt benim öz algımı nasıl etkiler, kendime saygı duymaya devam eder miyim?" ya da "Vereceğim yanıt anketör gözündeki algımı nasıl etkiler, bana saygı duymaya devam eder mi?" soruları yanıt verme sürecinin özellikle de yargılama ve raporlama aşamalarında mutlaka devrede olur. Dolayısıyla, özellikle hassas sorularda, "olumsuz" bir tutuma

ya da görüşe sahip olanlar, yanıtlarını "kabul edilebilir" bir yanıta değiştirebilirler. Tabii ki burada neyin "arzu edilebilir" olduğu konusunda herkesin ortaklaştığı bir görüş olmadığından, söz konusu olan görüşülen kişinin neyin toplum tarafından makbul olarak kabul edildiği konusundaki öznel algısı olur, bu algı da doğal olarak çok sayıda dış faktör -eğitim, değerler, etnisite vb.- tarafından belirlenir. Hatta sosyal psikoloji literatüründe bu eğilim bazı kişilik özellikleriyle ilişkilendirilir. Öte yandan görüşmenin gerçekleştiği ortamın, soru sorma biçiminin ya da anketörün davranışlarının da bu eğilimi arttırdığı veya azalttığı da öne sürüldüğünden, bu alanda araştırmacının müdahale edebileceği bir alan olduğu da söylenebilir.

Görüşülen kişilerin özellikle hassas konularda daha fazla sosyal arzu edilebilirlik yanılgısına düştüğü biliniyor. Kültürden kültüre fark gösterse de, gelir, cinsel yönelim, dini konular ve bazen siyasi tercihler de hassas konular arasında yer alabiliyor. Siyasi tercihlerin de hassas konular arasında yer alması şaşırtıcı gelebilir, ancak ABD seçimlerinde hem 2016'da hem de 2020'de Trump'a oy vereceğini söyleyenlerin "utangaçlıktan" yanlış yanıt verdiklerine dair bazı çalışmalar bulunuyor (Dropp, 2016). Bu konulara suç olabilecek bazı konuların -uyuşturucu kullanımı, kumar, çocuğa ya da kadına yönelik şiddet vb.- ve yanlış/ayıp olduğu konusunda bir uzlaşmanın oluştuğu konuların -sigara ve alkol kullanımı- sorulması da eklendiğinde, hassas kapsamına girecek çok fazla konu olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal arzu edilebilirlik sadece olumsuz konularda devreye girmez, olumlu konularda da gözlemleyebiliriz. Böyle durumlarda görüşülenlerin ibadet etmek, sağlıklı beslenmek ya da oy vermek gibi konularda olduğundan daha olumlu yanıt verme olasılığı vardır.

? **Şimdi siz düşünün. Sorulduğunda doğru yanıt vermeyeceğiniz bazı sorular var mı? Pekiyi, sizin sorduğunuz hangi sorulara görüştükleriniz doğru yanıt vermeyebilir?**

Görüşülen kişilerin hassas sorulara verdikleri reaksiyon sadece "doğru" olduğunu düşündüğü yanıtlarla sınırlı kalmaz, bazen soruya yanıt vermeyerek girdikleri bu ahlaki ikilemden kurtulmayı umabilirler. O yüzden de araştırma sonuçlarını yorumlarken, herhangi bir soruda çok fazla sayıda kişinin yanıt vermemesi, sorunun çalışmadığını gösterebilir. Bu soruna soru formunun testi sırasında rastlanılması beklense de, test yapmanın yaygın olmadığı göz önünde tutulursa, sorun veri toplama sürecinden sonra teşhis edilmiş olabilir.

Sosyal arzu edilebilirlik sorununu çözmek için önerilen bazı yöntemleri akılda tutmak gerekir, araştırma sorusunun hassas olduğu durumlarda -şiddet, taciz, ayrımcılık vs.- önceden bu tedbirleri almak hatayı engellemese de azaltabilir.

1) **Görüşülenlerin sosyal arzu edilebilirlik eğilimini ölçün:** Başta Marlowe-Crown testi olmak üzere bu eğilimi ölçen bir dizi test geliştirilmiştir, bu testleri uygulayarak verilerin ne kadar sosyal arzu edilebilirlik filtresinden geçtiğini görmek mümkün olabilir ("Marlowe-Crowne Social Desirability Scale", 2020).
2) **Kendi kendine doldur yöntemini tercih edin**: Eğer araştırma konusu çok hassassa, görüşülen kişilerin kendi başlarına, bir başka kişinin gözetimi olmadan yanıt verebilecekleri kendi kendine doldurma yönteminden yararlanmak faydalı olabilir.
3) **Kişilerin bilgilerinin anonim kalmasını sağlayın:** Araştırma çalışmasına katılanların kimlik bilgilerinin gizli kalacağını vurgulamak daha içten yanıtlar alınmasını sağlayabilir. Bazıları kimlik bilgilerinin toplanmamasının daha iyi bir çözüm olduğunu düşünse de, bu tür bilgilerin toplanmamasının kalite kontrollerini zorlaştıracağını akılda tutmak gerekebilir. Anket çalışmalarında bu kontroller çok gereklidir.
4) **Araştırmanın amacını çok detaylı bir biçimde açıklamayın:** Araştırmanın amacının görüşülen kişi tarafından bilinmesi kişiyi sonuçları yönlendirmeye itebilir. Örneğin "sigara içmenin psikolojik zararları üzerine olan bu anket" şeklinde yapacağınız bilgilendirme, kişileri önceden hazırlık yapmaya yönlendirir.
5) **Soruların iyi tasarlanması:** Başvurulabilecek yöntemlerden biri soruların tasarımlarına dikkat etmek ve soruları olabildiğince normatif olmayan bir şekilde sormak, ya da çatışmalı konularda her iki yanıta da yer vermek iyi bir çözüm olur.
6) **Dolaylı olarak sormak:** Bu sorunu çözmek için Liste Deneyi, "vinyet(vignette)" ve benzeri araçlar kullanarak hassas soruları dolaylı olarak sormak da iyi bir yöntem olabilir (Finch, 1987; Özler, 2017).

Görüşmeler sırasında karşılaşılabilecek yanlılıklar sadece sosyal arzu edilebilirlik ile sınırlı kalmaz, başka sorunlarla da karşılaşabiliriz. Kısaca sayacak olursak:

1) **Onaylama eğilimi**: Görüşülen kişi sorulara olumlu yanıtlar verme eğilimi taşır.
2) **Prestij:** Eğer yanıt veren kişiye prestij sağlayacak bir soru yöneltilmişse olumlu yanıt eğilimi oluşur. Örneğin; "etrafınızdaki insanlar sizin görüşlerinize ne sıklıkta başvururlar?" sorusu gibi.
3) **Düşmanca tavır:** Görüşülen kişi sorulan soruların onun özgüvenini ya da özsaygısını sarstığını düşünürse, düşmanca bir tavır sergileyebilir. Bu "düşmanca tavır" görüşmenin daha tarafsız sorularında bile kendisini gösterebilir.
4) **Kaynak etkisi:** Görüşülen kişi araştırmayı yapan kuruluş ya da kişinin kim olduğuna göre tavrını değiştirebilir. Akademik bir araştırmada vereceği yanıtlar ile ticari bir çalışmada vereceği yanıtlar değişebilir.
5) **Ruh hali:** Her görüşme görüşülen kişinin ruh halini etkiler. Sorulan sorular görüşülen kişinin daha olumsuz bir ruh haline bürünmesine ve daha olumsuz yanıtlar vermesine yol açabilir. Burada görüşülen kişinin ruh halinin de göz önünde bulundurulması gerekir.
6) **Anketörün etkisi:** Görüşmeyi yapan anketörün hal ve tavrı, kılık-kıyafeti de alınan yanıtları etkileyebilir. Bazı anketörler daha yumuşak, bazılarıysa daha otoriter davranabilirler; bütün bunlar görüşülen kişi üzerinde bir etki yapabilir.

Çalıştığımız kırılgan grupları düşündüğümüzde, başta sosyal arzu edilebilirlik olmak üzere bütün bu yanlılıkların alacağımız yanıtlar üzerinde daha kuvvetli bir etkisi olacağını söyleyebiliriz. Öncelikle kırılgan gruplarla görüşülürken, görüşmecinin kendiliğinden bir otorite sahibi olduğu ve görüşülen kişiyle arasında bir hiyerarşi kurduğunu belirtelim. Görüşmeci bir akademisyen ya da profesyonel olabilir, her durumda görüştüğü kişiden daha fazla güç sahibiymiş gibi gözükür. Dezavantajlı gruplarla, okuma yazması olmayan bir kadınla, kayıt dışı bir göçmenle yapılan yüz yüze görüşmelerde ya da öğretmenlerin sınıflarındaki öğrencilerle yaptıkları çalışmalarda çalışmaya katılanlar görüşmecinin beklentilerini karşılamak için ek bir çaba sarf ederler, o beklentilerin ne olduğu da görüşülen kişinin algısına bağlı olarak değ-

şir, dolayısıyla yanıtlardaki kaymanın ne tür bir kayma olduğunu bilmemiz çok zor olur.

Özellikle göçmenler, dezavantajlı gruplar, özel ihtiyaç sahibi ya da benzeri gruplarla çalışırken karşılaşacağımız bir başka sorun da görüşmeci-görüşülen arasında bir yardım ilişkisinin bulunması olasılığıdır. Böyle bir durumda, görüşülen kişi daha fazla yardım almak ya da aldığı yardımın kesilmesi korkusuyla en içten yanıtlarını vermekten kaçınabilir, bu da araştırma sonuçlarının geçerliliğini sorgulatır. Doğrudan bir bağış ilişkisi içinde olunmasa dahi, birçok mülteci için kendilerini "misafir" eden ülke hakkında sorulan sorulara doğru yanıtları vermek kolay olmaz. Bu nedenle görüşmelerde kağıt üzerinde hiç hassas olmayan sorular sorulsa bile, görüşülen kişi bu kaygıyla hareket edebilir. Benzer bir biçimde sahadaki STK'ların yürüttüğü çeşitli araştırma çalışmalarında da yararlanılan bazı hizmetler, alınan bazı destekler verilen cevapları etkileyebilir.

Çocuklarla yapılan çalışmalarda sosyal arzu edilebilirlik baskısı çok daha fazla görülebilir. Tanım gereği çocuklarda yetişkinlerin her şeyi bildiği ön kabulü bulunur, dolayısıyla anket soruları doğru yanıtı bulunması gereken sınav soruları gibi algılanabilir. Bu nedenle çocuklar ya sorulan sorulara sürekli olumlu yanıt verme eğilimi taşıyabilirler ya da görüşmeyi yapan yetişkinin "doğru" yanıtını tahmin etmeye çalışabilirler. Böyle bir durumda alınan yanıtların hayli yanlı olduğunu söyleyebiliriz. Hangi enstrüman olursa olsun, çocuklara istenen bir doğru yanıt olmadığını özellikle belirtmek gerekir.

Çocuklar söz konusu olduğunda akran baskısının da çok yaygın bir pratik olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 10 yaşından büyük çocuklar sorulara yanıt verirken "arkadaşlarım ne düşünür?" sorusunu her zaman bir filtre olarak akıllarında tutabilirler. Bunun doğal bir sonucu da etraflarındaki kültürel değer ve normları yetişkinlere kıyasla daha verili tutmaları ve sosyal arzu edilebilirlik yanlılığından daha fazla etkilenmeleridir.

Hassas konuların çocuklara sorulmasının etik boyutunun yanı sıra, bu tür sorulara çocukların daha fazla "doğru yanıtı" verme çabası sarf edeceğini belirtmek gerek. Hassas sorular sorulduğunda daha çok genel geçer yanıtlar verilecektir. Burada en doğru tercih, hassas konuları çocuklara sormamak, sorulması gerekli olduğu durumlarda da sıradan anket sorusu yerine daha fazla güven sağlayacak yaratıcı yöntemler kullanmaktır.

Kaynakça:

American Association for Public Opinion Online Research. https://www.aapor.org (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

American National Election Studies (t.y.). *Anes History*. https://electionstudies.org/about-us/history/ (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Betsch, T. (2011). The Stability of Preferences – A Social-Cognition View. *Front Psychol. 290*(2). https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00290 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Converse, P.E. (2006). The Nature of Belief Systems in Mass Publics (1964). *Critical Review, 18*(1-3), 1-74. https://doi.org/10.1080/08913810608443650 (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Dropp, K. (2016, Kasım 3). *How We Conducted Our 'Shy Trumper' Study*. Morning Consult. https://morningconsult.com/2016/11/03/shy-trump-social-desirability-undercover-voter-study/ (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

Finch, J. (1987). The Vignette Technique in Survey Research. *Sociology, 21*(1), 105-114. https://doi.org/10.1177%2F0038038587021001008

Groves, R.M. (2011). Three Eras of Survey Research. *The* Public Opinion *Quarterly, 75*(5), 861-871. http://www.jstor.org/stable/41345914 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Krosnick, J.A. (1991). Response Strategies for Coping with the Cognitive Demands of Attitude Measures in Surveys. *Applied Cognitive Psychology, 5*(3), 213-236. https://doi.org/10.1002/acp.2350050305

Marlowe-Crowne Social Desirability Scale. (2020, Mart 6). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Marlowe–Crowne_Social_Desirability_Scale (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

Nie, N.H., Verba, S. ve Petrocik, J.R. (1979). *The Changing American Voter*. Harvard University Press.

Oxford Academic (t.y.). *The Public Opinion Quarterly: About the Journal*. https://academic.oup.com/poq/pages/About (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Öktem, Ö. (2014, Aralık 27). *Sinirbilim Bakış Açısıyla Bellek*. Nöropsikoloji Derneği. https://noropsikoloji.org/sinirbilim-bakis-acisiyla-bellek/ (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Özler, B. (2017, Mayıs 8). *List Experiments for Sensitive Questions – a Methods Bleg*. World Bank Blogs. https://blogs.worldbank.org/impactevaluations/list-experiments-sensitive-questions-methods-bleg (Erişim Tarihi: 12.03.2021).

Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. Free Press.

Roper Center. https://ropercenter.cornell.edu (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Simon, H.A. (1957). *Models of Man: Social and Rational*. John Wiley & Sons Inc.

Survey Research Center University of Michigan (t.y.). *About*. https://www.src.isr.umich.edu/about/ (Erişim Tarihi: 11.03.2021).

Tourangeau, R., Rips, L., ve Rasinski, K. (2000). *The Psychology of Survey Response*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511819322

Wilson, T.D., ve Hodges, S.D. (1992). Attitudes as Temporary Constructions. İçinde L. L. Martin ve A. Tesser (Der.), *The Construction of Social Judgments*, 37–65. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Zaller, J. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511818691

7

Soru Nasıl Sorulur?

GİRİŞ

Bu bölümde soru sorma biçimlerini ve soru akışını ele alacağız. Anketler başta olmak üzere, derinlemesine görüşmeler ve odak gruplar için de kullanılacak farklı soru tiplerini örnek sorular üzerinden inceleyeceğiz. Soru formunun tasarımı ve soruların uygunluğunun değerlendirilmesine dair bilgiler sunacağız. Aksi belirtilmedikçe bu bölümde verdiğimiz örnekler kendi çalışmalarımızdan alınmıştır.

Öğrenme Hedefleri:

- Soru hazırlarken araştırmacının kendisine sorması ve hatırlaması gereken konuları öğrenmek;
- Farklı soru tipleri hakkında bilgi sahibi olmak ve örneklerle değerlendirmek;
- Soru formu tasarımı hakkında bilgi sahibi olmak;
- Hazırlanan soruların test edilme yöntemlerini öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Soruları hazırlarken en çok neye dikkat edersiniz/edilmesi gerektiğini düşünürsünüz?
- Almak istediğimiz bir bilgiye dair kaç farklı soru sorulabilir? Hangi soruyu seçeceğinize nasıl karar verebilirsiniz?
- Cevapladığınız anketlerde ya da katıldığınız bir odak görüşmesinde soruları cevaplarken işinizi neler kolaylaştırıyor? Neler zorlaştırıyor?
- Bir soru formundan beklentileriniz nelerdir?

Yanıtların nasıl verildiğini ele aldığımız bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere sadece anketlerde değil, derinlemesine görüşmeler ve odak gruplarda da başarımızı belirleyen en önemli faktörlerden biri nasıl soru sorduğumuzdur. Yanıt verme sürecine odaklandığımız bölümde görüştüğümüz kişilerin yanıtlarını bizim sorduğumuz sorulara uygun olarak biçimlediğini gördük. Başka bir deyişle, nasıl soruyorsak, öyle yanıt alıyoruz. Dolayısıyla soruları sorarken yaptığımız hatalar, yanıtlarımızı da hatalı kılıyor. Bu nedenle sorularımızı en az hatalı şekilde sormamız gerekiyor. Hatasız demiyoruz, çünkü her soru bir hata içerir, yapmaya çalıştığımız hataları en aza indirmek ve hataların farkında olmak. Bu bölümde özellikle girişte ele aldığımız soru sormaya dair noktalar sadece anket çalışması ile sınırlı değildir. Derinlemesine görüşmeler ve odak gruplarda sorduğumuz sorular ve soru akışına dair detaylar o bölümlerin altında ele alınacaktır.

? **Bir soru düşünün: Kendinize üç dakika verin ve sadece içinizden geldiği biçimde insanların Koronavirüs kısıtlamalarına uyup uymadığını anlamak için bir soru düşünün.**

Soru nedir? Buna felsefeden dilbilgisine kadar değişen farklı alanlardan yola çıkarak farklı yanıtlar verebiliriz. Bizim bağlamımızda soru, araştırmacılar olarak bizim görüştüğümüz kişilerden almayı umduğumuz bilgiye dair bir talep olarak tanımlanabilir. O zaman, bizim de yanıtlamamız gereken bazı sorular bulunur.

- Neden bu soruyu soruyoruz? -> İnsanların Koronavirüs tedbirlerine uyup uymadıklarını anlamak istiyoruz.
- Tam olarak neyi ölçmeyi istiyoruz? -> İnsanların her birinin Koronavirüs tedbirlerine ne derece, ne oranda uyduklarını ölçmeyi istiyoruz.
- Bu konuyu ölçmenin en iyi yolu bu mu? -> Hayır, gözlemleyebilsek daha iyi olurdu, ama herkesi her zaman gözlemleyemediğimiz için soruyoruz.
- Veriyi nasıl analiz edeceksiniz? -> Basit bir frekans tablosu da olabilir ya da bir dizi sorudan bir endeks de inşa edebiliriz.

Görüldüğü üzere son soruya verdiğimiz yanıt pek net değil. Bu kararsızlık soru yazımı sürecinde sorun oluşturabilir. Ancak soru formu -ve diğer araştırma enstrümanlarını- hazırlarken, soru formuna koyacağınız her bir soru için bu tür bir çalışma yapmanız hem soruları yazarken, hem de yanıtları toplarken sizin işinizi çok kolaylaştırır. Tabii bu soruları başkalarının anket sorularını tartışırken de kullanmak üzere bir yere yazabilirsiniz.

? Yanıtları düşünün: Sorduğunuz soruya gelebilecek yanıtları bir yere yazın.

Yanıt nedir? Aşağıdakilerden hangisi yanıtı daha iyi tanımlar?

1) Bir bilgi isteğine verilen yanıt.
2) Doğru ya da yanlış yorumlanan bir bilgi isteğine karşı düşünülmüş, düzeltilmiş ve bir dizi yanıt seçeneğine göre formatlanmış bir yanıt.

Yanıt verme süreçlerine dair öğrendiklerimiz doğru yanıtın ikincisi olduğunu gösteriyor. Herhangi bir soruyu çok kısa bir zaman içerisinde yorumluyor, gerekli bilgileri derliyor, yargılıyor ve bizden istenen biçimde yanıtını veriyoruz, bu süreçte de birçok hata yapıyoruz. Bu nedenle sorularımızı tasarlarken, yanıt verenin hatalı yanıt vereceği durumları mümkün olduğunca azaltacak şekilde yapmamız gerektiğini de bilelim.

Bir soruyu tasarlamadan önce elimizde hangi soru biçimleri olduğuna bir bakmamızda yarar var, istediğimiz bilgiyi elde etmek için hangisinin en uygunu olduğunu düşünebiliriz.

Açık Uçlu Sorular:
Doğal konuşma sürecine en yakın olan soru biçimi, açık uçlu soru sormak. Gündelik yaşamımızda insanlara seçenek vererek sorular sormuyoruz, ama zaten anket yapmak da gündelik yaşamda yapılan bir şey değil. Daha önce öğrendiğimiz tüm süreçler anketlerin doğal bir diyalog olmadığını çoktan gösterdi.

Açık uçlu sorular, görüşülen kişiye herhangi bir seçenek sunmadan soruyu sormak:

Soru: Koronavirüsle mücadele etmek için alınan tedbirlere uyuyor musun?

Bu tür sorular serbest çağrışım olarak sorulduğundan gelebilecek yanıtları öngöremediğimiz durumlarda sorulabilecek en iyi soru biçimi olarak görülebilir, böylelikle gelebilecek tüm yanıtların ifade edilmesine olanak sağlamış olursunuz. Hiçbir yanıt dışarıda bırakılmamış olur. Tabii, bazı durumlarda hangi fikrin en hızlı geleceğini de görmek için yararlı olabilir. Örneğin, herhangi bir konuda kimin daha fazla tanınır olduğunu merak ettiğinizde sorabileceğiniz soru bu olabilir. Akla ilk gelenin kim olduğunu merak ediyorsak, ancak açık uçlu bir soru bu bilgiyi bize verir.

Soru: Bugünlerde Koronavirüs ile mücadelede en başarılı politikacı kim?

Yukarıdaki sorunun bizim yanıt verme süreçlerinden nasıl geçtiğini bir düşünelim. Sorduğumuz soruda bazı teknik terimler var, "Koronavirüs", "Koronavirüs ile mücadele" ve "politikacı" gibi, ayrıca "başarılı" da görüşülen kişinin değerlendirmesini ve ne açıdan başarılı gibi muallak değerlendirmeleri içerdiği için ayrıca bir zorluk getirir. Ama biz buradakilerin hepsinin doğru anlaşıldığını varsayalım, görüştüğümüz kişi soruyu anlıyor, hızla hafızasına başvuruyor. O sırada farklı politikacı isimleri kısa dönemli hafızaya gelmek için yarışıyorlar ve bazıları hızlı, bazıları yavaş geliyor. Politikacı dediğimiz zaman bir tamlayan kullandığımız için "politikacı" sıfatı taşıyan kişi isimlerinin daha hızlı gelmesini bekleriz. Gelen isimler arasından bir tanesi ön plana çıkıyor ve görüştüğümüz kişi de bu ismi söylüyor. Bütün bunlar da çok hızlı, nanosaniyeler içerisinde gerçekleşiyor. Olabilecek yanıt verme hatalarını bir kenara bırakalım, serbest çağrışımla önceden düşünmediğimiz bazı isimleri de yanıt olarak alabileceğimiz açık. Bu nedenle de bazı araştırmacılar bu tür soruları daha çok severler, görüşülen kişileri kısıtlamak istemezler.

Ancak açık uçlu soruların bazı dezavantajları da bulunur. Öncelikle yanıt verme süreci daha uzun ve yorucu olur, çağırma aşamasından sonra gelen yanıtların organize edilmesi daha zor olur, "aklıma gelen isimlerin hangisi politikacı, hangisi başarılı?" türü bir ayıklama vakit ve enerji kaybettirir.

İkinci olarak, eğer yüz yüze ya da telefon anketi kullanıyorsanız, yanıt verenin verdiği yanıtın soru formuna doğru geçirilmesi gerekir. Görüşülen kişi çok detaylı bir yanıt verse bile anketör onu kısaltarak yazma eğiliminde olur, bu da yanlış kodlamalara yol açabilir. Bu nedenle açık uçlu soruları anketlerde mümkün olduğunca önceden kodlanmış açık uçlu dediğimiz bir yöntem ile çözmeye çalışıyoruz:

B.08. Son günleri düşündüğünüzde, ülkemizdeki politikacılardan hangisi Koronavirüs ile mücadelede en başarılıdır?

[YAZIN] ..... c01. [.....]

Yerine aşağıdaki soruyu sorabiliriz:

B.08. Son günleri düşündüğünüzde, ülkemizdeki politikacılardan hangisi Koronavirüs ile mücadelede en başarılıdır? *[-!- SEÇENEKLERİ OKUMAYIN. AŞAĞIDAKİLERE UYGUN BİR YANIT VERİLİRSE KODLAYIN. FARKLI BİR YANIT VERİLİRSE "90" KODLAYIP İLGİLİ ALANA AÇIK OLARAK YAZIN]*

[YAZIN] ..... c01. [.....]

1. Recep Tayyip Erdoğan
2. Fahrettin Koca
3. Kemal Kılıçdaroğlu
4. Devlet Bahçeli
5. Meral Akşener
6. Ekrem İmamoğlu
7. Mansur Yavaş
8. Süleyman Soylu

90. Diğer ***[-!-İLGİLİ ALANA YAZIN]***
99. ***[-!- OKUMAYIN]*** Bilmiyor / Cevap yok

Görüldüğü üzere anketör herhangi bir seçenek okumuyor, ancak gelen yanıtları nereye kodlayacağını biliyor. Böylelikle de verilen yanıtı kodlama aşamasında hata ihtimali çok azalıyor.

Öte yandan görüşülenlerin bazılarının -hatta çoğunun- görüşmeyi kısa tutmak için bazı kısa yollara başvurduğunu biliyoruz, bunlardan biri de "arama aşaması"nın kısa tutulması ve detaylı arama yapılmaması. Açık uçlu sorular görüşülen kişinin genel geçer yanıt vermesine izin verdiğinden bu açıdan oldukça dezavantajlı sayılabilir; akla ilk gelen en fazla duyulan olabilir. Gerçek bir yanıtı arama süreci yaşanmadan, akla ilk gelen politikacının belirtilmesi gibi.

Açık uçlu soruların dezavantajlarından biri de gelen verinin nasıl analiz edileceği konusudur. Topladığınız veriyi bir şekilde kodlasanız bile yapabileceğiniz istatistiksel veri analizi çok sınırlı kalır, bu nedenle de çok cazip sayılmaz.

Kırılgan gruplarla çalışırken açık uçlu sorular hem bazı avantajlar sunarken, bazı dezavantajları da yanında getirir. Açık uçlu olması yanıt verenin soruyu istediği gibi yanıtlamasına izin verdiği için bir rahatlık sağlar, görüşülen kişi "fikrim hangi seçeneğe uyuyor" diye düşündüğü raporlama aşamasını kolaylıkla tamamlar. Öte yandan bilişsel karmaşıklığı daha yüksek, daha eğitimli, konuyu daha fazla düşünmüş/tartışmış kişilerin arama aşamasını çok daha hızlı tamamlayacağı ve doğru yanıt vereceğini de düşünebiliriz. Eğer düşük eğitimli ya da anadilinden başka bir dildeki bir soruya yanıt veren bir kişiyle karşı karşıyaysak, açık uçlu soruya verilen yanıt "ezber" bir yanıt olabilir, o da yanlış veri topladığımız anlamına gelir.

Sonuç olarak açık uçlu soru sormak çoğu araştırmacıya çok cazip gelse de, çok hızlı bir şekilde gerçekleşen anketlerde açık uçlu soruları olabildiğince az tutmak çok daha sağlıklı veri toplanmasını ve daha iyi analizler yapılmasını sağlar.

Kapalı Uçlu Sorular:

Kapalı uçlu sorular, görüşülen kişiye spesifik ve sınırlanmış alternatif seçenekler sunduğumuz ve aralarından birini tercih etmesini istediğimiz soru tipidir. Bu tür sorularda görüşülen kişi nasıl bir yanıt vereceğini bildiğinden -ya da raporlama aşamasında düşündüğünden- daha kolay ve daha hızlı yanıt alınır. Açık uçlu sorulardan farklı olarak anketörün işi daha kolay olur, verilen yanıtı doğru seçeneğe kodlaması yeterli olduğundan anketör hatasını azaltabilir. En önemli avantajlardan biri alınan yanıtların istatistiksel analizler açısından zengin seçenekler sunmasıdır, istediğiniz bütün karmaşık teknikleri uygulayabilirsiniz.

Bu tür soruların en önemli dezavantajı yanıt seçeneklerini sınırlamak zorunda olmasından dolayı, bazı öngörülmeyen önemli seçenekleri dışarıda bırakması olabilir. Görüşülen kişi "menü" içerisinden seçim yaparken kendi görüşünü görmeyince, var olanlardan birini tercih etme eğilimine girebilir, bu da bir hata sayılır. Öte yandan, kapalı uçlu sorular "kaytarma" eğiliminde olanlar için çok cazip fırsatlar sunar, hızla sayılan seçeneklerden birini belirtip diğer soruya geçebilirler. Bu tür soruların daha önce tartıştığımız sosyal arzu edilebilirlik benzeri hatalara da daha fazla açık olduğunu hatırlayalım, seçeneklerden biri ister istemez daha öne çıkabilir. Yine de kapalı uçlu soruların anket yöntemine en uygun sorular olduğunu hep aklımızda tutalım.

Basit İkili Sorular:

Sorabileceğimiz kapalı uçlu soru biçimlerinden ilki basit, iki seçenekli sorulardır. Görüşülen kişi iki seçenekten birini seçer:

Soru: Koronavirüsle mücadele etmek için alınan tedbirlere uyuyor musunuz?

1. Evet
2. Hayır

Görüldüğü üzere böyle bir soru hem sorulması hem de yanıtlanması açısından çok kolay gibi gözükür. Öncelikle gündelik dile daha uygun bir şekilde tasarlanabilir, görüşülen kişi ne yanıt verebileceğini bilir. Öte yandan bu tür bir sorunun raporlama aşaması daha karmaşık olabilir. Özellikle verilebilecek yanıtların basit bir evet/hayır ikilisinden farklı olacağı, yanıtın derecelerinin olabileceği durumlarda görüşülen kişi yanıt verirken yanıt eğilimini "net" bir şekilde belirlemek zorundadır. Bu süreçte de çok zengin bazı verilerin kaybolması mümkün olabilir.

? Yukarıdaki soru sizce ikili olarak sorulabilecek bir soru mu? Siz yanıt verirken aradaki griliklerin kaybolduğunu hissettiniz mi?

B.54. Tüm adalet sistemleri hata yapar, fakat sizce bunlar içinde şimdi okuyacaklarımdan hangisi daha kötüdür?

C106. [.....]

1. Masum bir insanı mahkûm etmek
2. Suçlu bir insanı salıvermek

98. ***[-!- OKUMAYIN]*** Seçemiyor
99 ***[-!- OKUMAYIN]*** Bilmiyor / Cevap yok

Başka bir araştırmadan bir soru alalım. Bu soru kişilerin adalet sistemi hakkındaki görüşlerini öğrenmeyi amaçlıyor ve iki seçenek sunuyor. "Masum bir insanı mahkûm etmek" ve "suçlu bir insanı salıvermek". Görüşülen kişi bu iki seçenekten birini seçecek. Siz hangisini seçerdiniz? Fark ettiğiniz gibi düşüncelerinizi bu iki seçeneğe indirmek çok kolay değil, ara noktalar da var. Seçenekler arasında "seçemiyor" olsa da, bu görüşülen kişinin farkında

olduğu bir seçenek değil. Bunu söyleyebilmek için sorunun "emrine" karşı gelmek zorunda, çünkü soru "hangisi daha kötüdür?" diyerek seçim yapılması gerektiğini söylemiş.

Bu soruya mutlaka bir yanıt alırsınız, ama bu yanıt ne kadar doğru olabilir? Bunu detaylı bir biçimde düşünmek çok yararlı olur.

V24. Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla bir ilişki kurarken veya iş yaparken çok dikkatli olmak mı gerekiyor?

1 İnsanların çoğuna güvenilebilir
2 Çok dikkatli olmak gerekir

-1 FY -2 CY

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (t.y.).

Başka bir soru örneği de yukarıda çok uzun zamandır Dünya Değerler Araştırması çerçevesinde sorulan, genelde de Türkiye'de yapılan araştırmalarda insanların diğerlerine pek güvenmediği sonucuna varılan bir soru. 1990'dan bu yana bu soruya verilen olumlu yanıtların oranı yüzde 10 ile yüzde 16 arasında dalgalanmış. Sizce ne kadar doğru bir soru? İnsanların diğer insanlara olan güveni ikili bir seçeneğe indirilebilir mi?

Tabii ki indirilemez ama eğer anket yapacaksanız, insanların bu şekilde yanıt vermesinden kaybedilen "nüansları" çoğunlukla göze almak zorunda kalırsınız.

Çoktan Seçmeli Sorular:

Sorularınızı yazarken kullanabileceğiniz soru biçimlerinden biri de çoktan seçmeli sorular. Burada görüşülen kişiye bir dizi seçenek verilir ve bu seçeneklerden birini seçmesi istenir. İkili sorulara kıyasla çok sayıda seçenek sunması açısından cazip bir soru biçimi olduğunu söyleyebiliriz, ancak dikkat edilmesi gereken iki konu bulunur:

a) Seçeneklerin kesişmemesi: Sorudaki yanıt seçeneklerinin birbiriyle kesişmeyecek olması gerekir. Seçeneklerin kesişme durumunda görüşülen kişi kararsızlığa düşer.

b) Dışarıda seçenek kalmamalı: Seçenekleriniz o soruya verilebilecek bütün yanıtları içermeli ve dışarıda bıraktığınız bir yanıt olmamalıdır. Verilebilecek bütün yanıtları kapsamaya çalışmak çok uzun bir liste oluşmasına yol açabilir. Bundan kaçınmanın yolu önceden yapılmış çalışmalara bakmak ya da bir "pilot" çalışma yürütmektir. Böylelikle gelebilecek bütün yanıtları da öngörmüş olursunuz, öngöremedikleriniz için de "diğer" yanıtını ayırırsınız.

16. Evinizde kaç tane tuvalet var?

Hiç yok	❑
Bir	❑
İki	❑
İkiden fazla	❑

17. Bir odada tek başına mı uyuyorsun yoksa odayı başkalarıyla paylaşıyor musun?

Tek başıma bir odada uyuyorum	❑
Başkalarıyla paylaştığım bir odada uyuyorum	❑

18. Kendi yatağın var mı?

Evet, kendi yatağım var	❑
Hayır, yatağı paylaşıyorum	❑
Hayır, yatağım yok	❑

Çoktan seçmeli sorularda yukarıdaki gibi basit gerçeklikleri sorabiliriz, evdeki tuvalet sayısı, odada tek başına uyuyup uyumadığı ve benzeri. Özellikle çocuklarla çalışırken bu tür soruları basit bir şekilde sorabildiğimiz için bu soru biçiminin çok avantajlı olduğunu söyleyebiliriz, özellikle soruyu sorarken hangi yanıtları verebileceklerini de iletebilirsek, yanıt verme süreci çok daha hızlı ve daha az yorucu olur. Ancak kesişen seçenekler çok akıl karıştırıcı olabilir ve yanıt vermeyi daha zorlaştırabilir.

Frekans/Sıklık Soruları:

Bir tür çoktan seçmeli soru olan sıklık soruları herhangi bir davranışın ne sıklıkta gerçekleştirildiğini ölçmeyi amaçlar.

B.04 Haftanın kaç günü çalışıyorsun?

h04. [.....]

1. Haftanın her günü
2. Cumartesi Pazar hariç haftanın her günü
3. Haftada iki üç gün
4. Haftada bir gün
5. Yalnızca hafta sonu
6. Belli olmuyor

99. ***[-!- OKUMAYIN]*** Bilmiyor/Cevap Yok

90. Diğer: ***[-I- YAZIN]*** .....

Örneğin çalışan çocuklara haftanın hangi günleri çalıştıklarını sormak bir sıklık sorusu örneği olur. Bu soruyu açık uçlu sorma şansımız olsa da, daha önce bahsettiğimiz gibi alınan yanıtların soru formuna işlenmesi ve analiz edilmesi hatalara açık olur.

Çok Seçenekli Sorular:

Bazı soruları çok seçenekli olarak sorabiliriz, eğer yüzyüze görüşme yapıyorsak görüşülen kişi uygun olanları belirtir, kendi kendine toplanan internet anketleri gibi yöntemlerde uygun olanları işaretler.

D.01. Koronavirüs döneminde okuyacaklarımdan her birinin sizin başınıza gelip gelmediğini söyler misiniz?

1. Evet
2. Hayır

99. ***[-!- OKUMAYIN]*** Bilmiyor / Cevap yok

A	Koronavirüs döneminde işimi kaybettim.	**d0101.**[.....]
B	Bu dönemde eğitimime ara vermek zorunda kaldım.	**d0102.**[.....]
C	Koronavirüs döneminde evden çalışmaya başladım.	**d0103.**[.....]
D	Koronavirüs sebebiyle ailemden birisi hastalandı.	**d0104.**[.....]
E	Koronavirüs nedeniyle ailemden birisini kaybettim.	**d0105.**[.....]

F	Koronavirüs sebebiyle hastalandım.	**d0106.**[.....]
G	Bu dönemde bankadan ya da tanıdıklardan borç aldım.	**d0107.**[.....]
H	Bu dönemde ödeyemediğimiz kira, elektrik, su gibi masraflarımız oldu.	**d0108.**[.....]
I	Bu dönemde yaşadığımız evden taşınmak zorunda kaldık.	**d0109.**[.....]
J	Bu dönemde aile bireylerinden uzakta yaşamak zorunda kaldım.	**d0110.**[.....]
K	Bu dönemde evde ya da başka bir yerde karantinada kaldım.	**d0111.**[.....]

Bu soruda görüşülen kişi Koronavirüs döneminde başına gelebilecek bazı olayların başına gelip gelmediğini söylüyor. Her satırda anlama ve çağırma süreçleri farklı çalışsa da, yargılama ve raporlama süreçlerinin çok hızlı gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz.

Diyelim evinizin yanına bir komşu taşınacak. Şimdi size göstereceğim insanlardan hangilerinin komşunuz olmasını İSTEMEZDİNİZ? İstemediklerinizi seçip belirtiniz.

(**ANKETÖRE:** Denek hangi grupları **istemediğini** belirttiyse, onları '1', diğerini ise '2' olarak kodlayınız.)

	Komşu olarak istemem	**Komşu olabilir**	**FY**	**CY**
Q18. Uyuşturucu madde kullananlar	1	2	-1	-2
Q19. Başka bir ırk veya renkten insanlar	1	2	-1	-2
Q20. AIDS hastalığı olanlar	1	2	-1	-2
Q21. Göçmenler, başka ülkelerden gelen işçiler	1	2	-1	-2
Q22. Eşcinseller (homoseksüeller)	1	2	-1	-2
Q23. Başka bir dinden olanlar	1	2	-1	-2
Q24. Çok içki içenler	1	2	-1	-2
Q25. Nikâhsız bir arada yaşayan çiftler	1	2	-1	-2
Q26 Sizinkinden farklı bir anadil konuşanlar	1	2	-1	-2

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (t.y.).

Dünya Değerler Araştırması'ndan alınan bu soru görüşülen kişilerin sayılanları komşu olarak isteyip istemediklerini sormamızı sağlıyor. Aslında bu sorunun çok satırlı ikili yanıt gerektiren bir soru olduğu açık, dolayısıyla ikili sorudan kaynaklanan sorunlar burada da gözlemlenebilir, dereceli bir tercihin, "evet/hayır" gibi bir ikiliye indirilmesi raporlama aşamasında bir sorun oluşturabilir.

Derecelendirme (Rating) Soruları-Likert Soruları:

Anket sorularında kullanabileceğimiz bir başka biçim de derecelendirme sorularıdır, çoğunlukla bu soruların Likert tipi sorular olduğu düşünülse de bütün derecelendirme sorularının Likert olması gerekmez. Likert tarafından 1932 yılında geliştirilen bu yöntem okunan bir görüşe katılıp katılmama, destekleyip desteklememe gibi görüşlerin çoğunlukla 1-5, bazen de 1-7 ölçeğinde yanıt verilmesini sağlar.

E.04. Aşağıdaki cümlelere ne kadar katılıyorsun? ***[-!- LÜTFEN HERBİRİNE SADECE TEK BİR YANIT VER]***

	Hiç katılmıyorum	Çok az katılıyorum	Biraz katılıyorum	Çok katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	Bilmiyorum
Öğretmenlerim benimle ilgilenirler	❑(1)	❑(2)	❑(3)	❑(4)	❑(5)	❑(6)
Okulda bir sorunum olursa diğer çocuklar bana yardım ederler	❑(1)	❑(2)	❑(3)	❑(4)	❑(5)	❑(6)
Okulda seni rahatsız eden arkadaşlar var	❑(1)	❑(2)	❑(3)	❑(4)	❑(5)	❑(6)
Okulda güvende hissediyorum	❑(1)	❑(2)	❑(3)	❑(4)	❑(5)	❑(6)

Çok kolay sorulabilmesi ve yanıt alınabilmesi açısından bu tür sorular hem araştırmacılar hem de görüşülenler tarafından tercih edilir. Yapılan çalışmalar görüşülenlerin bu soruları 2/3 oranında daha hızlı yanıtladıklarını gösteriyor. Özellikle ilk sorudan sonra yanıt ölçeği görüşülen tarafından öğ-

renildiği için, yanıt vermek çok daha kolay gelebiliyor. Buna ek olarak, elde edilen veriler istatistiksel analiz açısından da çok sayıda olanak sunduğundan, araştırmacılar da bu tür soruları sormayı tercih ediyorlar.

D.05. Şimdi size bazı görüşler okuyacağım. Okuyacağım her bir görüşe katılıp katılmadığınızı 1'in hiç katılmıyorum, 5'in tamamen katılıyorum olduğu bu cetvelde belirtir misiniz? *[-!- KART B.04'Ü GÖSTERİN]*

		Hiç katılmıyorum	Pek katılmıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	*[-!- OKUMAYIN]* Bilmiyor/CY	(D.05)
A	Koronavirüs Çin'deki bir laboratuvarda üretilmiş ve kaza sonucu dünyaya yayılmıştır.	1	2	3	4	5	99	d0501.[.....]
B	İnsanların çok fazla aşı yaptırması Koronavirüs'ün yaygınlaşmasına yol açmıştır.	1	2	3	4	5	99	d0502.[.....]
C	Koronavirüs ABD ya da Çin gibi büyük güçlerin geliştirdiği bir biyolojik silahtır.	1	2	3	4	5	99	d0503.[.....]
D	Koronavirüs'ün tedavisi bulunmuştur ama sadece zenginler kullanabilmektedir.	1	2	3	4	5	99	d0504.[.....]
E	Koronavirüs'ün ucuz bir tedavisi bulunmasına karşın, kâr etmek isteyen şirketler bunun kullanılmasını engellemektedir.	1	2	3	4	5	99	d0505.[.....]
F	Hükümetler Koronavirüs'ün öldürücülüğünü abartmaktadır.	1	2	3	4	5	99	d0506.[.....]
G	Hükümetlerin verdiği Koronavirüs istatistikleri güvenilmez çünkü kendilerini başarısız göstermek istemezler.	1	2	3	4	5	99	d0507.[.....]
H	Bazı hükümetler yaşlı nüfustan kurtulabilmek için Koronavirüs'ün yayılmasına izin vermişlerdir.	1	2	3	4	5	99	d0508.[.....]

D.09. Şimdi size hükümetin Koronavirüs döneminde aldığı bazı tedbirleri okuyacağım. Okuduğum her tedbiri onaylayıp onaylamadığınızı 1'in "kesinlikle onaylamıyorum", 4'ünse "kesinlikle onaylıyorum" olduğu bu cetvelde belirtir misiniz? *[-!- KART D.09'U GÖSTERİN]*

		Kesinlikle onaylamıyorum	Pek onaylamıyorum	Biraz onaylıyorum	Kesinlikle onaylıyorum	*[-!- OKUMAYIN]* Bilmiyor/CY	(D.09)
A	İlk ve Orta Okulların kapatılması	1	2	3	4	99	d0901. [.....]
B	Eğitime uzaktan devam edilmesi	1	2	3	4	99	d0902. [.....]
C	Kalabalık etkinliklerin yasaklanması	1	2	3	4	99	d0903. [.....]
D	Kafe ve restoranların kapatılması	1	2	3	4	99	d0904. [.....]
E	20 yaş altına sokağa çıkma yasağı	1	2	3	4	99	d0905. [.....]

Bu tür derecelendirme sorularının birçok alt konuda kullanıldığını görüyoruz. En yaygın olanları aşağıdaki gibi sayabiliriz.

- Katılma: Katılıyorum-Katılmıyorum
- Memnuniyet: Memnun değilim-Memnunum
- Onay: Onaylamıyorum-Onaylıyorum
- Önem: Önemsiz-Önemli
- Sıklık: Hiç-Sürekli
- Nicelik: Hiç-Çok
- Olasılık: Hiç olası değil–Kesinlikle
- Öncelik: Hiç öncelikli değil-Çok öncelikli

Hatta çok yaygın olarak kullanılan 0'ın en sağ, 10'unsa en sol olduğu siyasal konumlanma cetveli de bir tür derecelendirme sorusu olarak nitelendirilebilir. Bu tür soruları tasarlarken, yanıt verilmesi gereken birkaç önemli soru bulunur:

1) **Ölçek kaç puandan oluşacak?** Bahsettiğimiz üzere bu tür sorularda birçok farklı ölçeği kullanmak mümkündür, 1-5, 0-5, 1-7, 1-10 ya da 0-10 ölçekleri bu tür ölçek alternatiflerini oluşturur. Genel bir eğilim olarak ölçekteki nokta sayısını arttırma eğilimi bulunsa da, yanıt verme süreci göz önünde tutulduğunda 6 ile 7 arasındaki farkın görüşülen kişi açısından ne anlam ifade ettiğini düşünmek gerekir.

2) **Orta nokta olacak mı?** Bazı araştırmacılar ölçeklerde orta nokta kullanımının gerekli olduğunu düşünüyorlar. Örneğin 1-5 ölçeğindeki 3 numaralı nokta her iki tarafa da eğilim olmadığını gösteriyor. Böyle bir orta nokta sağlamak görüşülen kişi açısından rahatlatıcı olsa da -çünkü hem o, hem bu olabilir-, "kaytarmak" isteyenler için de çok işe yarayan bir yanıtı oluşturduğundan her zaman kullanılmak istenmeyebilir, o zaman orta noktası olmayan 1-4 ya da 1-10 ölçekleri kullanılabilir.
3) **Ara noktalara ne isim verilecek?** Eğer elimizdeki ölçek kısaysa (1-4, 1-5 gibi) her noktaya bir isim vermek çok kolay olabilir. Ama daha uzun ölçeklerde ne gibi isimler kullanılabilir, her noktaya isim vermek gerekir mi, bu konularda da karar vermek gerekebilir. Kısaca eğer görüşülen kişi ölçekleri görüyorsa -yüz yüze ya da internet anketleri- ölçek noktalarının her birine isim vermek gerekmez, ama telefon anketleri gibi görmediği durumlarda her ölçek noktasının bir isme sahip olması raporlama aşamasını kolaylaştırdığından tercih edilir.

Derece sorularının sorulması, yanıtlanması ve işlenmesi çok kolay olduğundan tercih edildiğini söylemiştik. Bu avantajlar araştırmacıları soru formlarında çok fazla derece sorusu kullanmaya teşvik ediyor, hatta "tutum" sorularının hepsi "katılıyorum-katılmıyorum" şeklinde sorulabiliyor.

Soru: Bu görüşe katılıyor musunuz? Kürtaj yasal olmalıdır. Yanıtları lütfen kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, ne katılıyorum ne katılmıyorum, katılmıyorum ya da kesinlikle katılmıyorum diyerek yanıt verebilir misiniz?

Bu soruyu aşağıdaki şekilde sormak çok daha iyi yanıt alınmasını sağlar:

Soru: Bazıları kürtajın yasal olmasını savunurken, bazıları da yasal olmaması görüşünde. Sizin görüşünüz bunlardan hangisine yakındır?

1. Yasal olmalı
2. Yasal olmamalı

Aslında olabildiğince az derecelendirme sorusu sormak ve bu tür tutum sorularını sormak için yukarıdaki örneği kullanmak daha tavsiye edilir. Ancak soru formu üzerindeki süre baskısı ve her araştırmada olabildiğince çok yanıt alabilmek arzusu göz önünde tutulursa, derecelendirme soruları sormak yine de sıklıkla kullanılır.

Sıralama Soruları:

Derecelendirme sorularına alternatif olarak kullanılan bir yöntem de sıralama sorularıdır. Bu tür sorularda bir dizi seçenek verilir ve görüşülen kişiden bu seçenekleri sıralaması istenir.

D.13. Koronavirüs salgını ile ilgili okuyacağım bilgi kaynaklarına ne kadar güvendiğinizi en güvendiğinizden başlayarak söyler misiniz

	(D.13)
Sağlık Bakanlığı'nın açıklamaları	d1301. [.....]
Televizyondaki tartışma programları	d1302. [.....]
Televizyondaki haber bültenleri	d1303. [.....]
Gazeteler ve gazetelerin internet siteleri	d1304. [.....]
Türkçe internet siteleri	d1305. [.....]
Yabancı internet siteleri	d1306. [.....]
Facebook	d1307. [.....]
Twitter	d1308. [.....]
Youtube yayınları	d1309. [.....]
Whatsapp grupları	d1310. [.....]
Ailem	d1311. [.....]
Arkadaşlarım	d1312. [.....]
Kişisel olarak tanıdığım/güvendiğim uzmanlar	d1313. [.....]

Görüldüğü gibi bu soruda görüşülen kişi yanıt vermeden önce bütün seçenekleri aklında tutmak, daha sonra sıralama yapmak zorunda kalır. İlk başta kolay gibi gözükse de bu sıralama işlemi oldukça yorucu olur ve bilişsel karmaşıklığı yüksek olan kişiler bile sıralamakta zorlanırlar. Bu nedenle sıralama sorularına başvurmamak, başvurulsa bile en az sayıda kullanmak yararlı olabilir.

Sıralama sorularının en büyük avantajı derecelendirme sorularından farklı olarak bize görüşülen kişinin tercih sıralamasını getirmesidir. Derecelendirme sorularından da bir sıralama elde etmek mümkün olsa da, seçenekler arasındaki istatistiksel farklar birbirine çok yakın olabilir, bu da yorumlama konusunda sorun yaratabilir. Sıralama soruları yorucu olsa da kişinin görüşlerini yansıtan gerçek bir sıralama sağladığı için tercih edilirler.

Bu sorunu çözmek için farklı sıralama soru biçimleri bulunur. Bunlardan ilki tam sıralamadır, örneğin bir çocukta bulunabilecek 18 özellik listelenir ve bu özelliklerin sıralanması istenir. 18 özelliği teker teker sıralama oldukça yorucu olur ve görüşülen kişi üzerinde olumsuz bir etki yaratır.

Alternatif olarak başvurulabilecek yöntem az sayıda seçeneğin sıralanmasını istemektir, örneğin 18 özellikten en önemli üç tanesini sıralamayı istemek gibi. Görüşülen kişi en önemli üç taneyi bulmaya çalışır.

Bir diğer alternatif de belli bir sayıda seçeneği sıralatmaktır, örneğin aşağıdaki Dünya Değerler Araştırması sorusunda önce birinci hedef, daha sonra da geri kalanlar arasında en önemli hedef soruluyor, böylelikle görüşülen kişinin çok yorulmaması sağlanıyor.

Q152. Önümüzdeki 10 yıl içinde, ülkemizin hedeflerinin neler olması gerektiği tartışma konusu olmaktadır. Aşağıda, değişik insanların öncelik verdiği bazı hedefler sıralanmaktadır. Bunlar içinde size göre en başta gelen hedef hangisi olmalıdır?

(**ANKETÖRE:** Birinci ve ikinci en önemli hedefi sorarak, cevapları daire içine alınız. Örneğin denek birinci derecede önemli hedef olarak 'şehirlerin ve köylerin güzelleştirilmesi'ni belirttiyse, Q152 sorusunda '4' cevabı kodlanacak)

1 Yüksek bir ekonomik kalkınma hızı
2 Ülkenin güçlü bir savunma kuvvetine sahip olması
3 Kişinin yaşadığı çevrede ve işinde daha çok söz hakkına sahip olması
4 Şehirlerin ve köylerin güzelleştirilmesi

-1 FY // -2 CY

Q153. Peki .....'den sonra ikinci en önemli hedef hangisi olmalıdır?

1 Yüksek bir ekonomik kalkınma hızı
2 Ülkenin güçlü bir savunma kuvvetine sahip olması
3 Kişinin yaşadığı çevrede ve işinde daha çok söz hakkına sahip olması
4 Şehirlerin ve köylerin güzelleştirilmesi

-1 FY // -2 CY

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (t.y.).

Bölüm B:

B.01. Çalışmanın bu aşamasında size kendinizi ait hissedebileceğiniz gruplarla ilişkili sorular soracağım. Grubunuz kendinize benzer insanların olduğu topluluğu ifade eder. Şimdi okuyacağım gruplarda yer alan insanlardan bahsederken "biz" kelimesini hangi sıklıkta kullanırsınız? Hiçbir zaman mı, seyrek olarak mı, bazen mi, sıklıkla mı yoksa sürekli mi? *[-!- KART B.01'i GÖSTERİN. HER SEFERİNDE BİR BAŞKASINDAN BAŞLAYARAK KARTTAKİ TANIMLARI TEKER TEKER OKUYUN VE AŞAĞIDAKİ TABLODA KODLAYIN.]*

[-I- YALNIZCA ÖNCEKİ SORUDA "3, 4 VEYA 5" YANITI VERİLEN SEÇENEKLERİ OKUYUN. İLK İKİ SEÇENEĞİ ("AİLEM" VE BENİMLE AYNI ŞEHİRDE YAŞAYAN İNSANLAR") HİÇBİR DURUMDA OKUMAYIN.]

B.02. Şimdi size kendinizi yakın hissettiğiniz grupları sayacağım. Bunlardan hangisi sizin dâhil olduğunuz grubu daha iyi tanımlamaktadır? *[-- HERHANGİ BİR GRUP İÇİN ÖNCEKİ SORUDA "3, 4 VEYA 5" YANITI VERİLMİŞSE "96" KODLAYIN VE DEVAM EDİN. YANITI TABLONUN EN SAĞ SÜTUNUNDA İŞARETLEYİN VE ALTTAKİ ALANA KODLAYIN.]*

96. ***[-!- OKUMAYIN]*** Hiçbiri
99. ***[-!- OKUMAYIN]*** Bilmiyor / Cevap yok

		Hiçbir zaman	Seyrek oarak	Bazen	Sıklıkla	Sürekli	[-!- Okumayın] Bilmiyor / Cevap Yok	(B.01)	(B.02) [-!- Tek Yanıt Alın]
A	Ailem	1	2	3	4	5	99	b0101. [.....]	
B	Benimle aynı şehirde yaşayanlar	1	2	3	4	5	99	b0102. [.....]	
C	Dindar insanlar	1	2	3	4	5	99	b0103. [.....]	3
D	Aleviler	1	2	3	4	5	99	b0104. [.....]	4
E	Modern insanlar	1	2	3	4	5	99	b0105. [.....]	5
F	Kürtler	1	2	3	4	5	99	b0106. [.....]	6
G	Türkler	1	2	3	4	5	99	b0107. [.....]	7
H	Muhafazakârlar	1	2	3	4	5	99	b0108. [.....]	8
I	Atatürkçüler	1	2	3	4	5	99	b0109. [.....]	9
J	Eğitimli insanlar	1	2	3	4	5	99	b0110. [.....]	10
K	Laikler	1	2	3	4	5	99	b0111. [.....]	11
L	Ülkücüler	1	2	3	4	5	99	b0112. [.....]	12
M	Azınlıklar	1	2	3	4	5	99	b0113. [.....]	13
N	Milliyetçiler	1	2	3	4	5	99	b0114. [.....]	14
O	Geziciler	1	2	3	4	5	99	b0115. [.....]	15
									b02. [.....]

Bizim kendi araştırma çalışmalarımızda görüştüklerimizin bireysel olarak kendilerini hangi gruba ait hissettiklerini öğrenmek için geliştirdiğimiz bir soru var (BİLGİ Göç Merkezi, 2015). Öncelikle kimlikleri listeleyip her birini 1-5 arasında yanıtlamalarını istiyoruz. Daha sonra 4-5 yanıtı verdiklerini seçip, bunların arasından hangisi en önemlisi diye soruyoruz. Bu soru biçiminin bize sağladığı çok sayıda avantaj bulunuyor. Birincisi, yanıtlayanların her bir kimlik grubuna uzaklığını 1-5 derecelendirme üzerinden alabiliyoruz. En yüksek not verdikleri bizim "anlamlı kimlik" havuzumuzu oluşturuyor, bunların arasından en önemlisi hangisi diye sorduğumuzda da bir tür sıralama yapmış oluyoruz. Bu tür bir soru bütün kimlikleri sıralamalarını istemekten ya da "en önemlisi hangisi" diye sormamızdan çok da az yorucu oluyor.

Her soruyu derecelendirme ya da sıralama olarak düşünmek mümkün ama her yöntemin de kendisine özgü avantaj ve dezavantajları bulunuyor. Sıralama soruları bütün seçenekleri göz önünde bulundururken, derecelendir-

me soruları her seçeneğin tek başına değerlendirildiğini varsayar. Sıralama soruları daha yavaş yanıtlanır, görüşülen kişiyi daha fazla yorarken; derecelendirme soruları çok daha hızlı işlem görüyor. Sıralama sorularına kıyasla derecelendirme sorularının daha fazla istatistiksel analiz olanakları var. Bütün bunlar göz önünde tutularak sorunun nasıl sorulacağı üzerinde düşünmek doğru olur.

Hem derecelendirme hem de sıralama sorularının ortak bazı sorunları olur, bu da seçeneklerin görüşülen kişiye nasıl sorulduğuyla ilgilidir.

1) Önceliklendirme: Önce sorulan seçenek, arkadan gelen seçeneklere verilen yanıtları etkiler, bir tür "çıpa" görevi görür. Görüşülen kişi ilk sorulan soruya verdiği yanıta göre diğer yanıtlarını belirler.
2) Sonradan Gelme: Görüşmeciye sorulan sorular onun görüşünü biçimlendirdiğinden, en son sorulan soruya verdiği yanıt sahici yanıtını oluşturur.

Sıralama etkisi soruların anket konusunun ilginçliğine, soruların görüşülen kişinin yaşamındaki önemine ve en önemlisi görüşülen kişinin bilişsel karmaşıklığına, eğitim düzeyine, yaşına ya da soruların sorulduğu dile hakimiyet derecesine göre değişir.

SORU FORMU TASARIMI VE KULLANIMI

Soru Formu Tasarımının Dört İlkesi:

Soruları tasarlarken dikkat edilecek konuları dört ilkede özetleyebiliriz:

1) **Kısa:** Soruların kısa olması hem anlama, hem de raporlama aşamalarındaki hataları azaltır, bir kural olarak 20 kelimeden uzun soru olmamasını ilke olarak benimseyebiliriz.
2) **Nesnel:** Öznel sorular kendi içerisinde bir yanıt içerdiğinden yanıt hatalarını kolaylaştırır. Bu nedenle yönlendiren sorulardan kaçınmak yararlı olur.
3) **Basit:** Görüşülen kişilerin kolaylıkla yanıtlayabileceği basit sorular sormak, teknik jargon ve terim içeren sorulardan kaçınmak gerekir.
4) **Amaca Özel:** Soruların ne sormayı amaçladığını önceden belirlemek gerekir, belirli bir amacı olmayan sorular görüşülen kişinin aklını karıştırır.

Farklı Veri Toplama Yöntemleri:
Anket yöntemiyle yapılan araştırmalarda yüz yüze görüşmeler haricinde yöntemlerin uygulanması çok eskiye dayanır, örneğin örneklem bölümünde detaylı bir biçimde tartıştığımız Reader's Digest dergisinin Başkanlık seçimi anketinde kendi kendine doldur yöntemi kullanılmaktaydı. ABD örneğinde posta anketleri ve yüz yüze görüşmeler 1950'lere kadar ana veri toplama yöntemiyken, 1950'lerden sonra telefon anketleri yaygınlaştı. 2000'lerle birlikte internetin yaygınlaşmasıyla birlikte internet anketleri de popüler oldu. Türkiye'de ise telefon anketlerinin yaygınlaşması 1990'lar sonrasındayken, 2000'lerin başında çok az olan internet aracılığı ile yapılan anketler bugün en yaygın veri toplama biçimleri arasında. Farklı veri toplama yöntemlerinin gelişmesi de, her bir yöntemin avantaj ve dezavantajlarının da tartışılmasını sağladı.

Farklı anket yöntemlerini değerlendirirken aklımızda tutabileceğimiz bazı kriterler bulunabilir. Her bir yöntemin bu kriterler açısından avantaj ve dezavantajları da yöntem tercihimizi belirleyebilir. Ancak özellikle örneklem başlığında detaylı olarak ele aldığımız üzere genelleme yapabilmek için dikkat etmemiz gereken kurallar açısından internet anketleri sorunludur:

1) **Anketör Müdahalesi:** Yüz yüze anketler ya da telefon anketleri gibi yöntemlerde anketörler veri toplama aşamasında aktif bir rol oynarken, internet anketlerinde ya da kendi kendine doldur anketlerinde anketöre rol düşmez. Okullarda uygulanan anketlerde de anketör dâhil olmaz. Anketörün anket sırasında bulunmasının sosyal arzu edilebilirlik ve benzeri yanlılıkları arttırdığını ve hassas sorulara yanıt verilmesini zorlaştırdığını biliyoruz. Öte yandan anketörler görüşülenlerin daha fazla soruya yanıt verme konusunda motivasyonlarını yükseltiyorlar. Boş bırakılan soru sayısı daha az olabiliyor.
2) **Görüşülenle Temas:** İnternet anketleri ya da şu anda yaygınlaşmakta olan robot aramalarında araştırmacıyla görüşülen arasında herhangi bir temas yokken; yüz yüze görüşmelerde doğrudan bir temas bulunur. Temasın bulunması görüşmenin doğal bir diyalog olarak akmasını sağlarken; temas yokluğunda daha dürüst yanıtlar verileceği düşünülse de, bu pek gerçekleşmez.
3) **Görüşülenin Kontrolü:** İnternet ya da e-posta anketlerinde görüşülenin soru formu üzerinde tam bir kontrolü bulunur, kendi kendine doldur anketlerinde de kontrol görüşülendedir. Buna karşılık

yüz yüze anketlerde ve insanların yaptığı telefon anketlerinde akış kontrolü anketördedir, görüşülen kişi sonraki soruları göremez dolayısıyla her zaman akışın belirsizliğinden yararlanan soru formları tasarlamak olası olur.

4) **Görüşmenin İçeriği:** Özellikle çoklu ortamın yaygınlaştığı günümüzde araştırmacılar daha fazla görsel malzeme -resimler, videolar vs.- kullanmak istiyorlar. Yüz yüze görüşmelerde bu tür araçları kullanmak çok kolay olmuyor, tabletlerin yaygınlaşması bile birçok yan sorunu -güvenlik, şarj vs.- doğuruyor. Oysa internet anketinde bu tür araçlar çok daha fazla sayıda ve daha kolayca kullanılabiliyor. Son dönemde yaygınlaşan saha deneylerinde de hem görsel girdiler hem de rassal atamalar yaygınlaşmaya başladığından, internet anketleri bu açıdan çok daha fazla avantaja sahip.
5) **Görüşülenin Mahremiyeti:** Daha önce sayılan kriterlerle ilişkili olarak internet gibi bazı yöntemlerin görüşülen kişilere daha fazla mahremiyet sağladığı, öte yandan yüz yüze görüşmelerin bu açıdan dezavantajlı olduğunu söyleyebiliriz. Hassas konularda anket çalışması yapılacaksa, anketörün varlığı görüşülenin mahremiyeti üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir.
6) **Temsiliyet:** Her veri toplama yöntemi farklı bir evrenden veri toplar. Yüz yüze görüşmelerde genelde hedef kitle nüfusken, telefon anketlerinde telefon sahipleri, internet anketlerinde internete erişimi olanlar evreni oluşturur. Araştırma sorusunun hangi evrenin temsil edilmesini gerektirdiği ve yöntemin bu evreni ne kadar kapsadığı özellikle düşünülmesi gereken bir konu olur. Aksi taktirde elde edilen verilerden çıkarım yapılması mümkün olmaz. Türkiye'de hem telefon anketlerinde hem de internet anketlerinde bir temsiliyet sorunu olduğunu bilmemiz gerekir.
7) **Maliyet:** Araştırmacının düşünmesi gereken bir konu da veri toplama maliyetidir. İnsan emeğine dayanan yüz yüze görüşmeler en pahalı veri toplama yöntemiyken, internet anketleri neredeyse bedavadır. Bu nedenle sınırlı bütçesi olan araştırmacıların temsiliyet taşımasa da internet anketlerini tercih ettiği görülür.

Soru Formlarının Test Edilmesi:
Anket çalışmalarında kullanılacak soru formlarının hazırlanmasından sonra, oluşturulacak soru formunun istenilen verileri toplayıp toplamadığının, soruların iyi bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığının test edilmesi gerekir. Bu konuda da başvurulabilecek farklı yöntemler bulunur. Ancak hangi yöntem tercih edilirse edilsin, soru formlarının mutlaka testten geçirilmesi gerekir, aksi taktirde toplanılan verilere güvenmek mümkün olmaz.

Odak Grup Toplantıları:
Oluşturulan soru formlarının çalışıp çalışmadığını anlamak için başvurabileceğimiz yöntemlerden biri odak grup toplantıları. Odak grup toplantılarında soru formlarımızla ilgili şu soruları yanıtlayabiliriz:

1) Soru formunun ölçmek istediği "gerçeği" ölçüp ölçmediği;
2) Sorularda kullanılan kavramların görüşülenler tarafından anlaşılıp anlaşılmadığı.

Bu tür toplantılarda moderatörler soru formundaki soruları teker teker okurlar ve katılımcıların bu soruları yanıtlayıp yanıtlayamadıklarını sorarlar. Yanıtlayamayacağını söyleyen katılımcılara bu durumun sebebi sorulur, sebepler arasında anlaşılmayan kavramlar ya da benzeri sorunlar bulunabilir.

Daha sonra soruların olası yanıtları okunur, katılımcılardan hangi yanıtı seçtikleri sorulmadan bu yanıtı nasıl seçtikleri sorgulanır. Böylelikle daha önce bahsetmiş olduğumuz yanıt verme sürecinin nasıl tamamlandığı anlaşılmış olur.

Son olarak da verilen yanıtın yanıt verenin gerçek görüşünü yansıtıp yansıtmadığı sorulur, bu sorgulama da sorunun yanıt verme hatasına yol açıp açmadığının anlaşılmasını sağlar.

Derinlemesine Görüşmeler:
Soru formlarının test edilmesinde başvurulabilecek bir başka yöntem de derinlemesine görüşmelerdir. Bu derinlemesine görüşmelerde görüşülen kişinin bilişsel süreçlerine odaklanılır ve bu süreçlerde karşılaşılabilecek hataların ayıklanması hedeflenir. Üç tür derinlemesine görüşme yapmak mümkündür:

1) **Yüksek Sesle Düşünme:** Bu tür görüşmelerde, katılımcıya soruyu duyduktan sonra yanıt verme sürecini yüksek sesle dile getirmesi is-

tenir. Bunu yapabilmesi için öncelikle bir alıştırmayla –"sabah kalktığınız andan itibaren, şu ana kadar neler yaptığınızı gözünüzde canlandırır mısınız?" ya da "yatak odanızdan salona kadar karşılaştıklarınızı anlatır mısınız?"- görüşülen kişi yüksek sesle düşünme pratiği kazanır. Daha sonra sorulan her soruda soruya yanıt verme sürecinin nasıl çalıştığı sorgulanır:

Görüşmeci: - Koronavirüs tedbirlerine ne kadar uyabiliyorsunuz? Hiç mi, pek değil mi, biraz mı, tamamen mi? Yanıt vermeden durmanızı istiyorum. Bu soruyu duyduğunuzda ilk ne düşündünüz? Pekiyi sonra?

Görüşülen kişinin bu sorulara verdiği yanıtlar bilişsel sürecin akışı hakkında bize fikir verir, olası hataları ayıklamamızı sağlar. Burada görüşmeci, görüşülen kişiyi yönlendirir ama müdahale etmez.

2) **Uyarı-Takip Soruları:** Bu aşamada kullanılabilecek başka bir yöntem de uyarı ya da takip sorularıdır. Görüşmeci ilk soruyu sorduktan sonra başka sorularla görüşülen kişinin nasıl yanıt verdiğini anlamak ister.

Görüşmeci: - Koronavirüs tedbirlerine ne kadar uyabiliyorsunuz? Hiç mi, pek değil mi, biraz mı, tamamen mi? Yanıt vermeden durmanızı istiyorum. Bu soruyu duyduğunuzda ilk ne düşündünüz? Koronavirüs tedbirleri dediğimizde aklınıza ne geldi? Hangi tedbirleri düşündünüz? Hangi zaman aralığını düşündünüz, hangi ayları?

Bu görüşme sonucunda hangi soruların nasıl algılandığı ve nasıl değerlendirildiğine dair değerli bir bilgiye erişmiş oluruz.

3) **Soruyu Tekrarlama:** Bu yöntemde soru sorulur ve görüşülen kişinin yanıt vermesi istenir. Daha sonra verilen yanıttan yola çıkılarak, yanıt aşamasına nasıl gelindiği görüşülen kişiyle daha detaylı olarak tartışılır. Bu yöntemde görüşülen kişinin soruyu hatırladığı kadarıyla tekrarlaması da istenebilir böylelikle yapılan anlama hataları çok daha net anlaşılabilir. Keza, görüşülen kişinin verdiği yanıttan memnun olup olmadığı, vermek istediği yanıtın seçenekler

arasında bulunup bulunmadığı da kullanılabilecek teknikler arasındadır.

Saha Testi:

Soru formlarını test ederken başvurulabilecek bir yöntem de saha testidir, ülkemizde pilot çalışma dendiğinde daha çok bu yöntem akla gelir. Hazırlanan soru formunun taslak versiyonu temsili olmayan ama 30-40 kişilik bir örneklemle sahada uygulanır. Bu yöntemde derlenen veriler istatistiksel olarak analiz edilebilir, bunun yanı sıra anketörlerden sahadaki gözlemlerini de belirtmeleri istenir. Bu yöntem, soru formunda anlaşılmayan ya da çelişkili yanıt verilen soruların belirlenmesini kolaylaştırır.

Ayrıca soru formunun süresi, soru formunun içerisinde yer alan atlamalar ya da rotasyonların da çalışıp çalışmadığı bu test süresince anlaşılır.

Hangi yöntem tercih edilirse edilsin, hazırlanan soru formlarının test edilmesi büyük önem taşır, özellikle de internet ya da benzeri yöntemlerde görüşülen kişinin soruları tek başına dolduracağı göz önünde tutulursa, bu tür sorunların önceden tespit edilmesi çok önemli olur.

Kaynakça:

Dünya Değerler Araştırması. https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp. (Erişim Tarihi: 14.03.2021).

İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (2015). *Diğeri ile Karşılaşmada Ötekileştirme/meyi Anlamak: Türkiye'de Gençlerle Empati ve Eşitliği Tartışmak*. https://goc.bilgi.edu.tr/tr/arastirmalarimiz/14/2015-digeri-ile-karsilasmada-otekilestirme-meyi-anlamak-turkiyede-genclerle-empati-ve-esitligi-tartismak/ (Erişim Tarihi: 14.03.2021).

8

Derinlemesine Görüşmeler

GİRİŞ

Bu bölümde derinlemesine görüşmeler yöntemini ele alacağız. Bu veri toplama yönteminin diğer yöntemlerle olan farkları, bu yöntemdeki farklı perspektifler (pozitivist, fenomenolojik ve eleştirel), örneklem belirleme, kullanılan araçlar, görüşme yapılırken dikkat edilecek hususlar ve verileri analiz etme süreçleri üzerinde duracağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Derinlemesine görüşmenin temel kavramları hakkında bilgi edinmek;
- Yararlanılan farklı yöntemsel yaklaşımlar üzerine düşünmek;
- Bu yöntemdeki örneklem seçimi ve derinlemesine görüşme rehberi gibi kullanılan araçları hazırlama konusunda bilgi sahibi olmak;
- Derinlemesine görüşmeler yönteminde dikkat edilecek noktalara ilişkin farkındalık sağlamak ve araştırmacının kendine eleştirel bakma becerisini artırmak;
- Verilerin analiz edilme süreçlerine dair farklı yöntemleri öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Neden derinlemesine görüşme yapma ihtiyacı duyarsınız?
- Derinlemesine görüşme ile topladığınız veri genellenebilir mi?
- Kendi araştırma sorunuza cevap ararken derinlemesine görüşme yöntemini kullanmayı düşünür müsünüz? Neden?

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELERİN İŞLEVİ VE KULLANIM ALANLARI

Araştırmalarımızda kullanabileceğimiz bir başka veri toplama yöntemi de derinlemesine görüşmeler. İlk bakışta ucu açık anket sorularından oluşan bir formla yürütülen bir görüşme biçimi olarak gözükse de, derinlemesine görüşmelerin kendisini diğer yöntemlerden farklı kılan ve üzerinde durulmasını gerektiren birçok niteliği var. Derinlemesine görüşmelerde anlamak nihai amaçtır. Bulgular genelleme hedeflemez. Amaç, görüşme yapılan kişinin kelimelerini, öyküsünü, bakış açısını ve algılarını kendi sesinden dinleyebilmektir. Söylenen ilk cümleyi derinlemesine açabilmek, görünenin ötesine geçebilmek, anlatıların detaylarına erişebilmek amaçlanmaktadır.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda aşağıdaki makaleye göz atabilirsiniz.

Uyan Semerci, P. (2013). Nitel Yöntem Nedir? Ne Değildir? Sosyal Bilimlerde Derinlemesine Analizin Gerekliliği. İçinde P. Uyan Semerci ve E. Erdoğan (Der.), *Farklı Pencereler, Farklı Manzaralar: Sosyal Bilimlerde Yöntem Tartışmaları,* 87-106. Hiperlink Yayınları.

? Derinlemesine görüşmeyle röportaj arasında ne gibi fark/lar olabilir? Düşünelim.

Derinlemesine görüşmeler sadece araştırma amacıyla kullanılmazlar, danışma ya da psikoterapi gibi alanlarda da yaygın şekilde başvurulurlar. Her ne kadar biz veri toplamak amacıyla yürütülen derinlemesine görüşme yöntemine odaklanacak olsak da, bahsettiklerimizin bazılarının diğer alanlarda da geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Öncelikle derinlemesine görüşmelerden bahsettiğimizde kullandığımız terminolojinin, anket yönteminde kullandığımızdan farklı olduğunu söylememiz gerekir.

1. Derinlemesine görüşmelerde anket katılımcıları ya da denekler değil, ilgilendiğimiz konu hakkında detaylı "bilgi veren" (informant) kişiler söz konusu olur. Bu kişilerin kendi konuları hakkında bir uzmanlığı olabilir ya da sadece kendi yaşamlarının uzmanıdırlar, her hâlükârda kurduğumuz ilişki ilgilendiğimiz konuda bütüncül ve derinlemesine bir görüşmeye istinaden bilgi derlemeyi hedefler.
2. İkinci olarak, derinlemesine görüşmeleri anketörler değil, görüşme-

ciler -çoğu zaman yürütücü/araştırmacının kendisi ya da araştırma ekibinden biri- yapar. Anketörden beklentimiz elindeki soru formunu hatasız bir şekilde uygulaması ve uyarılara riayet etmesiyken, görüşmecilerin sorguladıkları konuda daha fazla bilgi sahibi olmalarını, ellerindeki soruların dışına çıkabilmelerini, gerekli durumlarda aktif dinleyici olarak görüşmeyi "en iyi" şekilde tamamlamasını bekleriz. En önemlisi sordukları sorulara aldıkları yanıtlarla genel olarak çalıştıkları konu arasında bir bağ kurabilmelerini isteriz.

3. Son olarak her ne kadar görüşmecilerin elinde soracakları soruları içeren bir belge olsa da, bu belge anket değil; çoğu zaman bu soru akışı "yarı yapılandırılmış" olarak da adlandırılır. Çoğunlukla açık uçlu sorulardan oluşsa da, bazen görüşülen kişiyle etkileşimi sağlayan kartlar, fotoğraflar ya da benzeri araçlar da derinlemesine görüşmelerde kullanılır.

Derinlemesine görüşmeleri ele alırken farklı bir terminoloji kullanmamızın en önemli sebebi bu veri toplama yönteminin çoğunlukla anketler ve deneylere indirgenmiş "niceliksel" yöntemlerden çok farklı bir alandan, etnografiden beslenmiş olmasıdır. İlgilendikleri alanda saha çalışmaları yapan etnograflar yaptıkları gözlemlerin ve tuttukları saha notlarının yanı sıra, alandaki "kilit kişiler" (key informant) ile iletişime geçmiş ve bu yöntemle de bilgi toplamışlardır. Daha çok gündelik yaşamdaki bir sohbete benzeyen bu tür iletişimler, araştırmacının ilgilendiği kişinin gözünden de soruna vakıf olmasını sağlar. Etnograflar bu tür bir iletişime girmeden önce ilgilendikleri sahada olabildiğince uzun zaman harcarlar ve "bağlamsal" bilgileri de derlerler, bu saha çalışmalarının aylar hatta yıllar aldığı olur. Etnografik çalışmalarda sadece bilgi derlemek değil, ilgilendikleri alandaki bireylerle empati kurabilmek ve kendilerindeki değişimi yansıtabilmek de araştırma çabasının bir parçası olur. Bu açıdan etnografik çalışmalarda derinlemesine görüşmeler, bağlamsal bilginin, sahadakinin bilgisinin ve araştırmacının bilgisinin bir tür etkileşimi sonucunda gerçekleşen veri toplama çalışmasının küçük, ama yok sayılamayacak bir parçasını oluşturur.

Yüzeysel bir bakış açısıyla her tür derinlemesine görüşmenin bir tür etnografik çalışma olduğu söylense de, biraz önce bahsettiğimiz bağlamsallık, empati ve refleksivite unsurları mevcut değilse bu tür bir tanımlama çok gerçekçi olmaz.

Derinlemesine Görüşmelerde Farklı Yöntemsel Yaklaşımlar:
Derinlemesine görüşmelerde en yaygın olarak kullanılan üç farklı yöntemsel yaklaşım aşağıda özetlenerek aktarılmıştır (Harvey, 2020).

Pozitivist Yaklaşımlar:

Gerçekliğin var olup olmadığını detaylı bir biçimde tartıştığımız bölümde, pozitivizmin gerçekliğin varlığına inandığını ve bu gerçekliğe ulaşmayı bir yöntemsel sorun olarak gördüğünü söylemiştik. Bu açıdan pozitivist yaklaşımların perspektifinden baktığımızda da derinlemesine görüşmelerin araçsal bir önemi olduğunu vurgulayabiliriz.

Pozitivist perspektiften derinlemesine görüşmeler, anket çalışmaları ve diğer veri toplama yöntemlerinin sağlamadığı bir eksikliği giderir ve araştırmacıya bir esneklik sağlar. Genelleme amacı güdülmeden derlenen veriler zaman zaman nicelikselleştirilse de, araştırmacının amacı; niceliksel aşamada derleyeceği verilere bir öncül –"gerçek" araştırmaya çıkmadan yapılacak bir pilot çalışma- ya da niceliksel araştırmada kullanılacak hipotezlerin geliştirilmesi için yürütülen bir "keşfedici" çalışma yapmak olur.

Bu açıdan çoğunlukla betimsel olarak kullanılan derinlemesine görüşme bulguları; bazen de niceliksel yöntemlerle keşfedilen nedenselliğin "öykuleştirilmesinde" ya da "triangulasyon/üçgenleme" (triangulation) yapılarak sağlamasının yapılmasında kullanılır; küçük örneklemlerle yürütülmesi ve görüşülenlerin rassal olarak örnekleme dâhil edilmemesi nedeniyle de genellemelerden kaçınılır.

Fenomenolojik Yaklaşımlar:

Derinlemesine görüşmeleri bir tür destekleyici araştırma olarak gören pozitivistlerden farklı olarak fenomenoloji yaklaşımı bu yöntemle derlenen verileri araştırma çabasının odağına koyar. Bu tür çalışmalarda insanların yaşamları, deneyimleri algıları ve dünyayı yorumlamaları konusunda çok detaylı bilgi toplanılabilir. Burada amaç kişilerin bu deneyimlere istinaden kazandıkları tecrübeleri nasıl algıladıkları, nasıl tarif ettikleri, nasıl yargıladıkları, nasıl hissettikleri ve başkalarına nasıl aktardıklarıdır.

Fenomenolojik yaklaşımdan derinlemesine görüşmelerin sağlayabileceği verileri şu şekilde değerlendirebiliriz:

a) Öznelerin anlamları, algıları ve davranışlarını anlamak. Örneğin görüşülen kişilerin "ebeveynliğe" verdikleri anlamı anlamaya çalı-

şan bir dizi derinlemesine görüşme yürütülebilir ve bunun sonucunda farklı "ebeveynlik" pratiklerini anlamak mümkün olabilir.

b) Elde edilen verilerin empatik bir yorumuna temel oluşturmak. Örneğin sosyal hizmet alanında çalışanların ya da mültecilerle çalışan sivil toplum kuruluşu çalışanlarının kendi rollerini nasıl tanımladıklarını anlamak için bir dizi derinlemesine görüşme yürütülebilir.
c) Gündelik yaşamın bir "yapısökümünü" yapmak. Örneğin ortaokul çocuklarının sınıftaki arkadaşlık ilişkilerini anlatmaları istenerek, bu ilişkilerin bir yapısökümü yapılabilir.
d) İnsanların bazı konularda düşüncelerini nasıl geliştirdiklerini ve bunları eyleme nasıl döktüklerini anlamak. Örneğin Türkiye'ye Balkanlar'dan göçmüş kişilerin yaşam öykülerini anlatmaları istenebilir ve bunun üzerinden "Türkiyeli" kimliğini nasıl inşa ettikleri sorgulanabilir. Sözlü tarih çalışmalarını da bu başlığın altına koymak mümkün olabilir.

Eleştirel Yaklaşımlar:

Derinlemesine görüşmelerden yararlanan bir başka yöntemsel perspektif de eleştirel yöntemdir. Eleştirel perspektiften yaklaşan bir araştırmacı, toplumdaki güç ilişkilerinin bireylerdeki yansımalarına odaklanır. Bu perspektifin yanıtlayabileceği soruları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Görüşülen kişilerin konular hakkındaki algılamalarını keşfetmek ve bu kavramsallaştırmaları güç ve kontrol gibi makro yapılar içinde değerlendirmek. Özelleştirme sürecinde işini kaybetmiş işçilerle yapılacak bir dizi derinlemesine görüşme işçilerin toplumsal güç ilişkilerini nasıl algıladıklarını ve bazı durumlarda nasıl yeniden ürettiklerini gösterebilir.
b) Sosyal süreçler ve geçişleri analiz etmek ve yapısökümünü yapmak. Gençlerin kendi yaşamlarındaki geçişler ve süreçlere-okula başlamak, okuldan mezun olmak, iş aramak ve bulmak- odaklanan bir dizi derinlemesine görüşme, gençlerin karşılaştıkları engelleri ve bu engelleri aşma süreçlerini nasıl yorumladıklarını anlatabilir.
c) Maduna söz vermek. Özellikle kırılgan, toplumsal dışlanma yaşayan gruplarla yapılacak bu tür çalışmalar, kamusal alanda sözü duyulmayanların sesini duyurması açısından çok önemli olabilir. Örneğin Romanların kentsel alanlardan yararlanma/ma deneyimleri-

ne odaklanan bir çalışma, sesi duyulmayanların sesinin duyulmasına aracı olabilir.

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELER TASARLAMAK

Derinlemesine Görüşmelerde Örneklem:

Derinlemesine görüşmelere dayanan bir çalışmanın evrenin geneli için istatistiksel bir çıkarım yapmak gibi bir amacı olmadığından görüşülen kişilerin sayısının sınırlı kalacağını bilmemiz gerekir. Niteliksel yöntemlerde örneklem konusunu örneklem üzerinde durduğumuz beşinci bölümde ele almıştık, burada da örneklerle vurgulamaya çalıştığımız noktaları açalım.

Derinlemesine görüşmelerde kimlerle görüşeceğimiz sorusunu araştırma sorumuz belirler. Yerelde ya da taşrada siyasal yaşam deneyimlerini anlamaya odaklanan bir araştırma sorusunda görüşülen kişilerin o yörenin önemli siyasi aktörleri olması açık olduğundan, bu kişilere odaklanan bir örneklem stratejisi belirlenebilir. Benzer bir biçimde araştırma sorusunu yanıtlamak için evrenin tipik örnekleriyle görüşmek isteyebilirsiniz, tipik bir ev kadını, tipik bir öğrenci, tipik bir aktivist gibi. Burada neyin "tipik" olduğunu bir şekilde gösterebilmek gerekir. Araştırma sorusuna bağlı olarak, hedef kitleyi türdeş alt kitlelere bölebiliriz, örneğin "çevre aktivisti" ya da Karadeniz Bölgesi'nde HES karşıtı çevre aktivistleri gibi... Bir başka örnek, Çukurova Bölgesi'ndeki mevsimlik tarım işçilerini Türkiye vatandaşları olanlar ve olmayanlar şeklinde bölmek mümkün olabilir. Bu alt grupların "tipik" örneklerine odaklanılabilir.

Yine araştırma sorunuza bağlı olarak, görüşeceğiniz kişilerin sizin belirleyeceğiniz bazı değişkenler açısından farklı özelliklere sahip olmasını isteyebiliriz: Yaş, cinsiyet, çalışma durumu ya da siyasal tercih bu değişkenler olabilir. Yukarıda verdiğimiz çevre aktivistlerini düşünürsek, farklı yaş kırılımlarına odaklanabiliriz. Araştırma sorumuz, hem dünyada hem Türkiye'de çocukların oldukça aktif olarak yer aldığı çevre hareketini onların gözünden anlamak, onların nasıl deneyimlediğini ele almak olabilir. Bu durumda yalnızca çocuk/genç iklim aktivistleri ile derinlemesine mülakat yapmayı tercih edebiliriz. Bu örnekten devam edersek, aile yapıları açısından, öğrencilik deneyimi (özel/devlet okul öğrencisi), sosyal medya kullanımı ve cinsiyet gibi birçok farklı nokta ile görüşmek isteyebileceğimiz grubu belirleyebiliriz.

Öte yandan görüşeceğiniz kişileri belirlerken kartopu ya da hedefli örneklem yöntemlerinden de yararlanabilirsiniz. Daha önce de ele aldığımız üzere özellikle düzensiz göçmenler ya da çocuk işçiler gibi erişimin birçok ne-

denle kolay olmadığı gruplar için kartopu örneklem çok yardımcı olabilir. Ancak bu noktada da mutlaka kimlere ve nasıl eriştiğimiz ve bu eriştiğimiz grubun özellikleri akılda tutularak araştırma sorusu ile uygunluğundan emin olunmalıdır.

Derinlemesine Görüşmelerde Araçlar:

Derinlemesine görüşmelerin gündelik hayattaki doğal bir sohbetmiş gibi yürütülmesi görüşmenin başarısı açısından hayatidir. Ancak bu sohbetin elden geldiğince doğal olmasını vurgulamak doğaçlama olması anlamına kesinlikle gelmez. Görüşmecinin iyi bir biçimde çalışılmış, üzerinde detaylı bir biçimde düşünülmüş bir görüşme aracıyla gitmesi yapabileceği hataların bir kısmını engeller. Bu nedenle derinlemesine görüşmeler öncesinde görüşülen kişilerle yapılan görüşmeye bir rehber oluşturacak bir metin hazırlamak doğru olur. Bu metine Derinlemesine Görüşme Rehberi (DGR) adı veriyoruz.

Bazı açılardan bakıldığında DGR açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formuna benzeyebilir, bu nedenle de Yarı Yapılandırılmış Anket Formu adı verildiği de olur. Yine de eldeki aracın sadece bir form olmadığı, görüşmeye yön vermesi gereken bir rehber olması nedeniyle DGR ismini kullanmak daha doğru bir tercih olabilir.

Derinlemesine görüşmelerde kullanılacak rehberi hazırlarken, daha önce tartışmış olduğumuz yanıt verme sürecini akılda tutmakta yarar bulunabilir.

Derinlemesine görüşmelerde de soruyu yönelttiğimiz zaman, her soru bir Anlama-Çağırma-Yargılama-Raporlama sürecinden geçer. Tipik bir anketten farklı olarak raporlama aşamasında görüşülen kişinin yanıtını anketörün verdiği seçeneklere uygun hale getirmesine gerek olmaz, yargılama aşamasındaki yanıtını dile getirmesi yeterli olur.

Öte yandan yanıt verme süreci aynı olduğundan, derinlemesine görüşme sürecinde alınan yanıtlar da anket başlığında tartıştığımız birçok hataya açık olur, özellikle görüşmeyi hızla bitirme eğilimi bu yöntemde de araştırmacı ve görüşmeci üzerinde bir baskı yaratır. Bu nedenle rehberi hazırlarken soruların tasarlanmasında dikkatli olmamız gerekir. Derinlemesine görüşmede görüşmecinin soruları kelimesi kelimesine sormasını beklemeyiz, durumun gerektirdiği şekilde, biçimde ya da akışta bir değişiklik her zaman yapılabilir, bu yüzden de aracın ismini rehber olarak tutuyoruz.

DGR'yi hazırlarken sadece ilgilendiğimiz konuların bir listesini yapabilir ve noktalı bir liste halinde belirtebiliriz. O zaman görüşmecinin sadece bu noktalı listeyi takip etmesi yeterli olur.

? Kendi araştırma konunuzla ilgili derinlemesine görüşme yaparken kullanabileceğiniz bir liste hazırlasanız nasıl olurdu?

Örnek olarak Koronavirüs salgınında medya kullanımını anlamak üzerine olan bir araştırmada aşağıdaki gibi bir liste hazırlanabilir.

Örnek Kutusu 8.1
COVID-19 SALGINI MEDYA KULLANIMI

* **Giriş: Tanışma**
* Koronavirüs dönemini nasıl geçirdiği?
* **Medya Kullanımı:**
  Genel olarak gündem ile ilgili konularda nereden bilgi aldığı
  Sosyal Medya kullanımı
* COVID-19 salgınında medya kullanımı
  Haber kaynakları/ sosyal medya/
* Salgın sürecinde yalan haber/ en güvenilir/ en güvenilmez olanı hangisidir? Neden öyle düşünüyorsunuz?
* **Haber paylaşımı**
* Doğrulama/teyit kaynakları
* **Kapanış: Eklemek istediği noktalar**

Eğer derinlemesine görüşmeyi bizzat siz yapıyorsanız, böyle bir araç yeterli olabilir. Görüşmenin derinleşmesi gereken yerlerde siz müdahale edebilir, görüştüğünüz kişiyle takip soruları sorabilirsiniz. Ancak görüşmeyi siz değil, araştırma ekibi olarak yapıyorsanız, o zaman bir standardizasyon sağlamak amacıyla aşağıdaki gibi bir form hazırlamanız daha doğru olur.

Aşağıdaki derinlemesine görüşme rehberi İnfodemi ile Etkin Mücadele Araştırması (2020) isimli proje kapsamında yapılan derinlemesine mülakat için hazırlanmıştır.

Örnek Kutusu 8.2 **COVID-19 SALGINI MEDYA KULLANIMI**	
A.05	Son aylarda yaşadığımız KORONAVİRÜS salgını döneminde neredeydiniz? Kimlerleydiniz? Neler yaptınız?
A.06	KORONAVİRÜS salgını sizi ne derece kaygılandırdı? Şimdiki durum hakkında ne düşünüyorsunuz, daha mı az yoksa daha mı çok kaygılısınız?
A.07.	KORONAVİRÜS salgınını düşünecek olsanız, bu salgın sürecinde en çok hangi medya araçlarından bilgi aldınız? *En çok hangi televizyon kanallarından, hangi programlardan?* *Sosyal medyayı kullandınız mı? Hangi sosyal medya ortamlarını daha sık kullandınız?* İnternet sitelerinden haber aldığınız oldu mu? Hangilerinden? Devletin ya da uluslararası kuruluşların internet sitelerinden ya da sosyal medya hesaplarından bilgi aldığınız oldu mu? En çok kimden ya da hangi kurumdan?
A.08.	KORONAVİRÜS salgını sürecinde medyanın salgınla ilgili doğru haber verdiğini düşünüyor musunuz? En çok hangi konularda yanıltıcı haber verdiler?
A.09.	Bu salgında sık haber aldığınız kanalları düşündüğünüzde en güvenilir olanı hangisidir? Neden öyle düşünüyorsunuz? *Özellikle çok güvenilir ve doğru bilgi verdiğini düşündüğünüz bir program ya da kişi var mı? Ya da bir Facebook kullanıcısı ya da Twitter hesabı?*
A.10.	Pekiyi, bu salgında sık haber aldığınız kanalları düşündüğünüzde en GÜVENİLMEZ olanı hangisidir? Neden öyle düşünüyorsunuz? *Özellikle GÜVENİLMEZ ve YANLIŞ BİLGİ VEREN bir program ya da kişi var mı? Ya da bir Facebook kullanıcısı ya da Twitter hesabı?*

Böyle bir görüşme rehberinde, sorulması gereken sorular düz formatta yazılmış. Altında italik olarak formatlanmış kısımlarsa görüşme sırasında elde etmeyi amaçladığımız bilgileri gösteriyor, bunları da takip soruları olarak sormak gerekiyor. Bu rehber ile farklı kişilerin benzer bilgileri toplaması mümkün olabilir.

DGR'leri hazırlarken, görüştüklerimizin "kaçınma" eğilimleri olacağını akılda tutmamız gerekiyor. Kaçınma kavramını "kişiler nasıl yanıt verir?" başlığı altında detaylı olarak tartışmıştık. Bu nedenle, derinlemesine görüşmelerin "Evet/Hayır", "bilmem ki" gibi kısa soru-cevap akışına dönüşme olasılığı olduğundan mutlaka takip sorularını kullanmak ve görüşülen kişiyi "açmak" ve anlamak için çaba harcamak gerekir.

Derinlemesine Görüşmelerde Dikkat Edilecekler:
Derinlemesine görüşmeleri yaparken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar bulunur. Görüşme sırasında bu noktalara dikkat ederseniz, görüşme sonucunda gerçekten elde etmek istediğiniz bilgileri alma şansınız artar.

- **Saygı:** Etik başlığı altında detaylı ele aldığımız üzere görüşmeyi kabul eden kişiler size zamanlarını vermekte ve kendi yaşamlarını, deneyimlerini aktarmaktalar. Derinlemesine görüşmelerde araştırmacının mutlak bir saygı ile diyaloğu sürdürmesi birinci kuraldır.
- **Görüşmeye sıcak bir selamlamayla başlayın:** Kültürden kültüre değişebilir ama ülkemizde diyalog karşılıklı güvene dayanarak ilerler. O yüzden görüşmeye başlarken mutlaka genel bazı sorularla başlayın.
- **Karşıdan gelen her bilgiyi dinleyin:** En ufak bilgi kırıntısı bile sizin için önemli olabilir. O nedenle görüşülen her şeyi not alın, mümkünse ses kaydını yapın. Çekinme ihtimaline karşı, istedikleri zaman kaydı kapayabileceğinizi mutlaka belirtin.
- **Görüşme sırasında söylenen kilit kelime, benzetme ve deyimlere dikkat edin:** Görüşülen kişinin söylediği her tür kelime, benzetme ya da deyim sizin araştırmanız için çok önem taşıyabilir. Bunları özellikle not alın.
- **Görüşülen kişinin söylemeye çekindiği, yanlış anladığı ya da yorumladığı konulara dikkat edin:** Görüşülen kişiler bazı konuları söylemekten çekinirler ve bu konuları baskılarlar. Soracağınız takip sorularıyla bu konuları açmaya çalışın, çok değerli bilgiler sağlayabilir.
- **Doğal bir sohbet akışını koruyun:** Derinlemesine görüşmelerin doğal bir sohbet gibi gerçekleşmesine dikkat edin, soruları arkası arkasına sıralamayın. Görüşülen kişi başka bir konuya geçerse, bırakın, geçsin. Sonra ana konunuza geri dönersiniz. Aktif bir dinlemeyi diyalog boyunca sürdürün.
- **Sessiz olun:** Derinlemesine görüşmede, görüşülen kişinin konuşmasına izin verin, sözün çoğu onun olsun. Onu açmak için ondan daha fazla konuşmaya gerek yoktur.
- **Beklenmedik bilgiye hazır olun:** Görüşmeci sizin hiç duymadığınız, beklemediğiniz bir bilgiyi size söyleyebilir. Böyle bir durumda aşırı bir tepki vermeyin, şaşırdığınızı göstermeyin. Söylediğinin yanlış olduğunu ima edecek bir davranışta bulunmayın.

- **Kendi görüşlerinizi aktarıp görüşülen kişiyi etkilemeyin:** Derinlemesine görüşme yaparken görüşülen kişiyi konuşmaya teşvik etmek için görüşlerinizi söylemek iyi bir fikir gibi gözükebilir. Ama sizin görüşlerinizin yönlendirici olduğunun farkında olun.
- **Konudan konuya sıçramayın:** Konular arasında sıçramalar yapmayın, görüşülen kişinin doğal düşünce akışını bozmayın.
- **Görüşülen kişinin sözünü kesmeyin:** Konuyu ne kadar dağıtmış olursa olsun, bırakın görüştüğünüz kişi konuşsun. Sözünü kesmeniz aranızdaki ilişkiyi bozar.
- **Yalan söylemeyin:** İstediğiniz bilgiyi almak için araştırma konusu ya da kendiniz hakkında yalan söylemeyin.

Derinlemesine görüşmelerin başarılı geçebilmesi için, görüşülenle görüşen arasında bir samimiyet kurulması gerektiği konusunda hemen herkes hemfikir. Eğer bu samimiyet kurulmazsa, elde edilmek istenen bilgilere erişmek çok kolay olmaz. Ama bu tür bir ilişkinin araştırmacının çok da fazla olmayan nesnelliğine zarar verebileceğini akılda tutmakta yarar var. Görüşme sırasında araştırmacının kendisi hakkındaki farkındalığının yüksek olması, yanlış sorular sormasına ve daha önemlisi sorabileceği önemli soruları soramamasına yol açabilir.

En önemlisi, derinlemesine görüşmelerin kendiliğinden gerçekleşen sohbetler olmadığının farkına varmanız gerektiği. "Bir soru sorarım, gerisi kendiliğinden gelir" diyerek başlanan çoğu görüşme hayal kırıklığıyla sonuçlanır. Bu nedenle görüşmecinin görüşmeye son derece hazır gitmesi gerekir. Rehberin iyi hazırlanmasının yanı sıra, olabilecek yanıtlara göre farklı soruların sorulabilmesi ve görüşülen kişinin söylemediklerinin farkına varılabilmesi için görüşmecinin görüşmeler öncesinde rol yapma (role-playing) gibi tekniklere başvurarak kendisini geliştirmesi gerekir.

Derinlemesine görüşmelerin her birinin farklı olduğunu, bir görüşmede öğrendiklerimizi diğer görüşmeye aktardığımızı unutmayalım. Bu nedenle kendi bilgimizdeki gelişmenin, görüştüğümüz kişilerden alabileceğimiz bilgileri gölgelemesini engelleyelim. Zaman zaman derinlemesine görüşmelere ara verip soluklanmak, daha önce yapılan görüşmelere geri dönmek bu soruna bir çözüm olabilir.

Madencilik mi, Seyahat mi?:

Derinlemesine görüşmeler yaparken kendimize şu soruyu sorabiliriz: Görüşmede yaptığımız şey görüşülenin var olan fikirlerini bulmak için çaba harcayacağımız bir madencilik çabası mı? Başka bir deyişle, soracağımız doğru sorularla görüştüğümüz kişilerin fikirlerini mi keşfetmeye çalışıyoruz? Eğer bir madencilik çabası içerisindeysek, elimizdeki araçları en iyi şekilde kullanmak ve hedefe doğru hareket etmemiz gerekir. İyi araçların iyi kullanımı bizi eninde sonunda o gerçeğe ulaştırır.

Ya da, biz derinlemesine görüşmede, görüştüğümüz kişiyle birlikte bilmediğimiz sokaklarda mı dolaşıyoruz? Bazen yolumuz trafiğin rahat aktığı tanıdık ana caddelere düşüyor, bazen de ara sokaklarda kayboluyoruz, ama böyle kayboluşlar bizi kimsenin bilmediği ve turist rehberlerinde yer almayan zenginliklerle karşılaştırıyor.

Araştırma sorumuz çerçevesinde her iki durum da olabilir. Ancak çoğu zaman derinlemesine görüşmeler çok fazla tanımadığımız bir yabancının elini tutarak onun şehrinin sokaklarında dolaşmak gibi. Dolayısıyla madencilikte olduğu gibi orada var olduğunu bildiğimiz cevhere ulaşmak için var gücümüzle kazmak yerine; dolaştığımız şehrin sokaklarının tadını çıkararak ve beraber seyahat ettiğimiz kişiye empati duyarak görüşmelerimizi yaptığımız zaman çok daha zengin sonuçlarla karşılaşırız.

Başka Bir Dilde Görüşmek:

Özellikle ülkemizde başka ülkelerin vatandaşlarının sayısının artması ve araştırma konularının bu kişilere odaklanması nedeniyle yabancı dilde yapılan görüşmelerin sayısı artıyor. Eğer görüşmeci ve görüşülen kişi aynı dili konuşabiliyorlarsa, bu tür derinlemesine görüşmelerde pek fazla sorun yaşanmayabilir, tabii ki görüşmecinin de görüşülen kişi kadar dile vakıf olması, nüansları, kelime oyunlarını anlayabilmesi gerekir.

Eğer araştırmacı ve görüşülen kişi farklı bir dil kullanıyorlarsa, bu bir handikap oluşturur. Bu soruna çözüm olarak görüşmelerde tercüman kullanıldığını görüyoruz. Tercüman kullanıldığında hem görüşmenin doğal akışı bozuluyor, hem de araya bir başka kişi girdiğinden dolayı kurulması gereken samimiyet kurulamıyor. Alınabilecek "sahici" yanıtlar kaybolabiliyor, hassas konular konuşulamıyor. Üstelik neyin tercümede kaybolduğu da bilinmiyor. Bu nedenle tercüman kullanmak yerine, o dili iyi konuşan görüşmecilerle çalışmak ve onları iyi hazırlamak çok daha doğru olur.

Uzaktan Görüşmek:

Özellikle Koronavirüs salgını sonrasında birçok çalışmayı uzaktan, telefon, SKYPE ya da ZOOM gibi uygulamalar kullanarak gerçekleştirmek zorunda kaldık. Yüz yüze görüşmelerin olanaksız olduğu bu tür durumlarda uzaktan görüşmelere başvurmamız kabul edilebilir bir şey.

Bu tür görüşmelerin en büyük zorluğu aynı mekânda bulunmanın yarattığı temas hissinin kaybolması, insanların birbirlerinin vücut dillerine dikkat edemez hale gelmesi. Her ne kadar telekonferans uygulamaları birbirimizin yüzünü görmemizi sağladıysa da, gerçek bir temasın yerini tutmadığı açık. Bu temas yokluğu "sahici" yanıtların kaybolmasına, kurulması gereken samimiyetin kurulamamasına yol açabilir. Bu yüzden hassas konularla ilgili çalışmaların uzaktan görüşmeler yoluyla yapılamayacağını kabul edelim. Ama diğer konular için başvurulabilecek bir yöntem olarak görebiliriz.

Yine bu süreçteki tecrübelerimiz, pandemi döneminde bu araçları çok sık kullananlar açısından bu araçlar üzerinden görüşme yapmayı tercih ettiğini de gösterdi. Hep vurguladığımız gibi araştırma sorumuz, bu soru bağlamında ulaşmak istediğimiz kişilerin kim olduğu bu araçların kullanılmasının mümkün olup olmadığını belirler. İnternet erişimi kısıtlı olan kişilere erişmek istiyorsak bu araçların tercih edilemeyeceği ortadadır.

Verileri Analiz Etmek:

Derinlemesine görüşmelere dayanan araştırma çalışmalarının en önemli zorluklarından biri derlenen verilerin analiz edilmesi. İstatistiksel çalışmalardan farklı olarak verilerin nasıl analiz edileceğine dair kesinleşmiş rehberler ya da yol haritaları yok. Ama bazı ana hatları çizmek mümkün.

Tamamen Niteliksel:

Derinlemesine görüşmeleri analiz ederken tamamen niteliksel bir yol izlenebilir. Görüşme notları ya da dökümler sistematik bir şekilde okunarak ana temalar, ortak noktalar belirlenebilir, bu da analizin iskeletini belirler. Etnografik çalışmalarda derinlemesine görüşmelerin nasıl analiz edileceğine dair protokoller zaten baştan belirlenir, o alanda sahadan derlenen bilginin, bağlamsal ve araştırmacının bilgisiyle iç içe yorumlanması istenir.

Örnek Kutusu 8.3
Sahadan Derlenen Bilgi ile Araştırmacı İlişkisine Dair

Nuhrat (2020) "Sosyal ve Kültürel Antropolojide Özdüşünümsellik: Sahadan Örnekler" isimli makalesinde kendi cinsiyet ve sınıf öznelliğinin futbol ve trafik üzerine yaptığı iki saha çalışmasının sorunsallaştırma, araştırma sorusu oluşturma, veri toplama ve bulguları analiz etmede etkisini değerlendirmektedir. İlk bölümde bir kadın etnograf olarak hâlâ erkeklikle tanımlanan bir alan olan futbol üzerine çalışma deneyimi sunmuştur. Bu çalışmasında araştırmacı olarak "nasıl bir "ben" sorusunu hesaba katmasının taraftarlığın "süren bir yeniden üretme öznelliği" olduğunu sorunsallaştırmasına ve buradaki cinsiyet boyutunu değerlendirmesine önemli bir katkı olduğunu detaylarıyla anlatmaktadır. İkinci bölümde ise İstanbul trafiği üzerine yaptığı çalışmada ve yüksek lisans tezinde ele aldığı göçmen algısı çalışmalarının ortak yanının İstanbul'u konu etmesi ve kendisinin İstanbullu kimliğininin bir sınıf göstergesi olarak ortaya çıkmasından söz etmektedir. Görüşmelerinde kendisinin sınıf göstergelerinden kaynaklı "kentlinin nasıl ve kim olduğu" hakkında kendisi ile ortaklaşıldığının var sayılmasının araştırmasının tüm sürecini nasıl biçimlendirdiğini detayları ile aktarmaktadır.

Temellendirilmiş Kuram:

Derinlemesine görüşmeleri analiz etmekte kullanabileceğimiz bir başka yöntem de Temellendirilmiş Kuram (Grounded Theory, TK). Bir tümevarımsal yöntem olan TK verilerden yola çıkarak kuramlar oluşturmayı amaçlar. Derinlemesine görüşmelerde konuşulanlar, kodlama-yeniden kodlama sürecinden geçerek bir kuramsal yapının oluşmasında kullanılabilir. Bu yaklaşımda NVIVO ya da MAXQDA gibi özel yazılımlar kullanılabilir.

Örnek Kutusu 8.4
Temellendirilmiş Kuram Örneği

Uyan Semerci ve Silahdaroğlu Bekmen (2005) "Görünmeyeni Görünür Kılma: Biyografik Araştırmanın Sosyal Bilimlere Katkısını Düşünmek" başlıklı yazılarında derinlemesine mülakat yöntemi yaptıkları evlerde bakım ve ev işlerinde yatılı olarak çalışan iki kadının yaşam öykülerini analiz etmek için temellendirilmiş kuram analizini kullanırlar. Bu çalışma özelinde amaç; kuram oluşturmak değil, biyografik araştırmanın sosyal bilimlere sağlayabileceği öğrenme olanaklarını keşfetmektir. Bu nedenle; temellendirilmiş kuram yöntemindeki kuramsal doygunluk noktasına erişinceye kadar veri toplama gerçekleşmez fakat bu yöntemdeki literatür tarama yapmama ve kuramsal arka plan kullanmama yaklaşımı kullanılır. Yaşam öykülerini satır satır açık kodlama yöntemi ile kodlayarak ve daha sonra bu açık kodları sadeleştirerek daha kapsayıcı seçilmiş kodlar olarak gruplandırarak analiz ederler.

Niceliksel Analizler:

Çok yaygın olmamakla birlikte derinlemesine görüşmelerden elde edilen verileri nicelikselleştirme, sayılara dönüştürme ve bazı istatistiksel analizler yapmak da mümkün. Derinlemesine görüşmelerde örneklem sayısı küçük olduğundan yapılacak istatistiksel analizlerin sayısı da çok fazla olmaz. Keza, derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin metin analizinde girdi olarak kullanıldığını da görebiliriz.

Naturalizm mi, Etnometodoloji mi?

Derinlemesine görüşmeleri analiz ederken bir soruya verdiğimiz yanıt, analizi nasıl yapacağımızı da büyük ölçekte belirler. Görüştüğümüz kişi bize doğru bir bilgi mi veriyor, yoksa ürettiği bilgi çok sayıda faktörden mi etkileniyor? Yanıt verme sürecine odaklandığımız bölümde her yanıtın bir tür inşa olduğunu söylemiştik, dolayısıyla yanıtların gerçekliğin bire bir yansıması olmadığını kabul etmemiz gerekir.

Pozitivist gelenekten beslenen Naturalizm, dışarıda bir gerçek olduğunu ve gerçeğe yöntem aracılığıyla ulaşılabileceğini söyler. Dolayısıyla derinlemesine görüşmelerde elde ettiğimiz veri, dışarıdaki gerçekliğin görüşülen kişi tarafından bize aktarılması olarak kabul edilir, doğruluğu tartışılmaz. Örneğin, çocuğun notlarının düşük olmasını görüşmeciye açıklayan bir anne şöyle diyebilir:

"Sokakta çok fazla oyuna daldığından ödevlerini yapmıyor, o yüzden notları düşük!".

Naturalist bir yaklaşım bu açıklamayı doğru olarak kabul eder ve not alır, "sokakta oyun oynamak ödevlerini yapmasına engel". Oysa bir açıdan da annenin görüşmeciye kabul edilebilecek en makul açıklamayı verdiğini de sorgulamak gerekir. Anne görüşmecinin de kabul edeceği bir açıklamayı söylemiş olabilir.

Oysa sahadan alınan bilgiyi bağlamsal bir bilgiyle birleştiren etnometodoloji çok daha zengin bir yorum sunabilir. Aile yoksul bir mahallede yaşar, evde çocuk sayısı fazladır, bahsedilen çocuk ödevlerini yapabileceği bir ortama sahip değildir. Üstelik evde kaldığı sürece kardeşlerini "eğlemek" zorundadır. Bu nedenle sokak onun için bir kaçış alanı oluşturur, ödevlerini yapamaması ya da notlarını düşürmesine rağmen. Muhtemelen anne bütün bunların farkındadır, ancak bir "yabancı" olarak görüşmeciye söylemek istememektedir. Sonuçta, aktardığı gerçek değil, sadece gerçeğin inşa edilmiş bir versiyonudur.

Kaynakça:

Harvey, L. (2020, Nisan 29). *Researching the Real World.* Quality Research International. https://www.qualityresearchinternational.com/methodology/RRW4pt3Methodologicalapproaches.php#pt43 (Erişim Tarihi: 15.03.2021).

İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). https://www.infodemiylemucadele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Nuhrat, Y. (2020). Sosyal ve Kültürel Antropolojide Özdüşünümsellik: Sahadan Örnekler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 23*(1), 130-156.

Uyan Semerci, P. ve Silahdaroğlu Bekmen A. (2005). Görünmeyeni Görünür Kılma: Biyografik Araştırmanın Sosyal Bilimlere Katkısını Düşünmek. İçinde P. Uyan Semerci, B. Erozan ve N. İncioğlu (Der.), *Siyasetin Bilimi-İlter Turan'a Armağan,* 265-291. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

9

Odak Gruplar

GİRİŞ

Bu bölümde veri toplama yöntemlerinden odak grupları incelemeye çalışacağız. Odak grup yönteminin hangi durumlarda tercih edildiğine, odak grupları oluşturma ve moderasyon süreçlerine değineceğiz. Son olarak da sonuçları nasıl analiz edilebileceğimizi ele alacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Odak grup yöntemi tercih nedenleri hakkında bilgi edinmek;
- Odak grubu oluşturma süreçleri üzerine düşünmek;
- Odak grup dinamiği ve moderasyonu konusunda araştırmacının rolünü ve ihtiyaç duyduğu becerileri fark etmek;
- Odak grup bulgularının analizine ilişkin hassas noktaları öğrenmektir.

Hazırlık Soruları:

- Sadece daha çok kişiden veri toplamak için derinlemesine görüşme yerine odak grup kullanılabilir mi?
- Odak gruplarda araştırmacının rolünü nasıl tanımlarsınız?
- Odak grup yönteminin zorlukları neler olabilir?

ODAK GRUPLARIN İŞLEVİ VE KULLANIM ALANLARI

Araştırma çalışmalarımızda kullanabileceğimiz veri toplama yöntemlerinden biri de odak grup tartışmaları ya da kısaca odak gruplar. Odak gruplar, II. Dünya Savaşı sonrası dönemden başlayarak sosyal bilimlerde yoğun olarak kullanılan veri toplama araçları olarak ön plana çıkıyor. Ünlü sosyal bilimci Merton, 1940'larda Columbia Üniversitesi'nin Uygulamalı Sosyal Bilimler Bürosu'nda Lazarsfeld ile radyo dinleyici araştırmalarında beraber çalışarak edindiği deneyimlerini 1946 yılında ortak yazarı Kendall ile birlikte *The Focussed Interview* (Fokus Görüşmeler) başlığıyla makale olarak yayınlıyor ve bu pratiğin yaygınlaşmasına katkıda bulunuyor (Merton ve Kendall, 1946). Merton, yaşamının geri kalanında araştırmacı ve "yetenekli" bir görüşmeci/moderatör olarak çalışmaya devam ediyor ve odak grup yöntemine önemli katkılarda bulunuyor (Lee, 2010). Daha 1940'larda bile reklam ve pazarlama araştırmalarında yoğun olarak kullanılan odak grup yöntemi şu anda sosyal bilimin birçok alanında vazgeçilmez bir yer alıyor.

Neden Odak Grup Yapalım?

Odak grupların yöntemsel inceliklerine geçmeden öncelikle yanıtlamamız gereken soru, "neden odak grup yöntemini tercih ediyoruz?" olmalı. Bir araştırmacı için odak grup yöntemine başvurmanın çok sayıda iyi nedeni olabilir. Kısaca özetlemeye çalışırsak:

Odak Gruplar Topluluk Dinamiğini Yansıtır:

Öncelikle odak grupların "toplu" anketler olmadığının altını çizelim, anketler katılımcıların tek başlarına gerçekleştirdikleri bir eylemken, odak gruplarda başkaları da bulunur, yani bir topluluk içerisinde gerçekleşir. Odak gruplarına hazırlanırken de, yönetirken de, araştırma sonuçlarını yorumlarken de bu topluluk halini mutlaka aklımızda bulundurmamız gerekir. Odak grup katılımcıları görüşlerini "diğerlerinin" varlığında belirtirler. Anketlerin ya da -özellikle de laboratuvarda yapılan- deneylerin yapaylığına karşın, odak gruplara katılanlar gerçek hayatta karşılaştıkları toplumsal baskıların bir benzerini odak gruplarda da hissederler. Katılımcılar görüşlerini diğer katılımcıların varlığında ve onların söylediklerini göz önünde tutarak ya da o görüşlere yanıt olarak belirtirler, bu da gerçek yaşamdaki düşünce geliştirme sürecine daha yakındır. Odak grupların kendi küçük grup dinamikleri, yaşamdaki toplumsal dinamikleri bir ölçüde taklit edebilir. Araştırmacının odak grupları oluştururken ya da odak grup rehberini oluştururken bu taklide katkıda bulunma şansı olur.

Odak grupların bu toplumsallık özelliği; görüşlerin, tutumların ya da tercihlerin oluşma dinamiklerini merak eden araştırmacılar için çok cazip bir olanak sağlar. Görüşlerin başkalarının varlığında ve onlara yanıt olarak geliştirilmesi, toplumsal tartışmaların bir tür simülasyonunu gerçekleştirmek isteyen araştırmacılar için de bir fırsattır. En önemlisi, toplumsal baskıların odak gruplarda da gerçekleşmesini gözlemlemek araştırmalar için önemli bir olanak sağlar.

Odak Gruplar Katılımcının Perspektifinden Bakmamızı Sağlar:

Odak grupların grup dinamiği bu araştırma yöntemini cazip kılan birinci nedenken, odak grupların katılımcıların gözünden veri toplamaya olanak vermesi de ikinci önemli neden olabilir. Bazı araştırma yöntemleri -anketler ve deneyler gibi- araştırmacının gözünden veri toplamaya odaklanırken, bazıları da görüşülen kişinin gözünden bilgi sağlar. Odak gruplar ve derinlemesine görüşmeler bu tür araştırmalar arasında sayılabilir. Odak gruplarda araştırmacılar çok az sayıda soru sorarlar ve konuşmalar daha çok katılımcılar arasında geçer. Katılımcılar kendileri istedikleri kadar kendi kelimeleriyle konuşurlar ve açık uçlu sorulara yanıt verirler. Böylelikle konuşma araştırmacı tarafından yönlendirilmiş olsa da, katılımcılar tarafından biçimlendirilir.

Odak grupların spontanlığı ve katılımcı perspektifini taşıması birçok araştırma sorusu açısından bu yöntemi cazip kılar. Örneğin daha önce çalışılmamış bir konuyu araştırmak istersek, odak gruplar başlangıç hipotezlerimizi oluşturmak için cazip bir alan oluştururlar. Az çalışılmış ya da az veri bulunan konularda odak gruplara başvurmak doğru bir tercih olur.

İkincisi, odak gruplar karar verme süreçlerinin nasıl gerçekleştiğini görmemizi sağladığından, herhangi bir tartışmalı konuda bireylerin nasıl görüşlerini oluşturduklarını ve nasıl kararlarını verdiklerini anlamayı isteyen araştırmacılar bu yönteme başvurabilirler. Örneğin yardım alanlar ile yürütülen bir odak grup çalışması, katılımcıların bu konudaki algılarını ve değerlendirmelerini bize detaylı olarak sunar.

Üçüncüsü odak grupların katılımcıların perspektifini sunan yaklaşımı, toplumsal konularda tartışmaların nasıl yürütüldüğünü bize gösterir. Kamusal alanda görüşlerin ve karşı görüşlerin nasıl sergilendiği ve katılımcıların nasıl uzlaşmalara ya da uzlaşmamalara vardığını gözlemlemek için odak gruplar çok iyi olanaklar sunar. Keza, daha önce de değindiğimiz gibi odak gruplar anket sorularının nasıl anlaşıldığını anlamak için de iyi bir imkân sunar.

Odak Gruplar Farklı Düzeylerde Analiz Yapmamızı Sağlar:

Odak gruplarda farklı düzeylerde veri topladığımızdan, farklı düzeylerde de analiz yapmamız mümkün olur: Bireysel düzey, grup düzeyi ve etkileşimleri. Bazı araştırmacılar odak grupları bireysel yanıtları kolaylıkla toplamak için kullanırlar, örneğin mültecilerin yardım arama süreçlerinde hangi kurumlara başvurduklarını anlamak için yapılacak 24 derinlemesine görüşmenin hem yapılması hem de analiz edilmesi oldukça zahmetli olabilir. Bunun yerine 8'er kişilik üç odak grup tartışması bu soruya daha kolay yanıt alınmasını sağlar. Odak gruplarda pek yaygın olmamakla birlikte farklı odak gruplara katılanlardan alınan yanıtların sayılara dönüştürüldüğü ve niceliksel analizde kullanıldığı da görülür.

Odak grup örneklemlerinin genellemelere ne kadar olanak sağladığını tartıştığımızda bu yöntemsel tercihin pek de doğru olmadığını göreceğiz. Üstelik bu tür bir yaklaşım, odak grupların toplumsal bir ortam olduğunu yok saydığından elde edilen bilgilerin yeterli bir kullanımına izin vermez.

Oysa odak grupların dinamiği, grup bazında analiz yapmamızı sağlar, grupların ayrıştığı ya da birleştiği konular; bu konuların karşılaştırılması araştırmacı için çok zengin bilgiler sağlayabilir. Örneğin siyasal kutuplaşmayı çalıştığımız bir araştırmada, farklı siyasi görüşlere sahip kişilerden oluşan grupların birbirleri hakkındaki görüşlerini öğrenmeye çalışırken; bütün grupların "ötekisi" olarak Suriyelilerin ortaya çıkması çarpıcı bir bulgu olarak dikkatimizi çekmişti.

Öte yandan sadece grup düzeyindeki sonuçlara odaklanmak da, odak grupların dinamik niteliğini gözden kaçırmamıza yol açabilir. Odak gruplarda bir uzlaşmaya varılsa bile bu uzlaşma tartışmalar sonucunda gerçekleşir. Yapabileceğimiz bir başka analiz de bu tartışmaların dinamiklerini sergilemek, bu dinamiklerin gruptan gruba ve bağlamdan bağlama nasıl değiştiğini anlamak olabilir. Herhangi bir seçimde, seçmenlerin adayları nasıl değerlendirdiğini farklı odak gruplarda tartışıp, tartışmaların nasıl geliştiğini gözlemleyebiliriz. Bu açıdan çok zengin bir veriye erişebiliriz.

Özetle odak grupları toplumsal olarak inşa edilmiş olgu/kavramları; grup süreçlerini; sosyal ortamlarda bireylerin nasıl davrandığını, düşüncelerini nasıl aktardıklarını; özellikle hassas ya da tabu konularda ve genel olarak yeterli bilginin olmadığı konuları anlamak için kullanabiliriz (Cyr, 2019).

? Araştırma konunuzu düşündüğünüzde sizce odak grup yöntemini kullanmak uygun mudur? Neden?

Odak Grup Sonuçlarını Nasıl Kullanabiliriz?

Odak gruplardan elde ettiğimiz sonuçları iki türlü kullanmamız mümkün. Öncelikle odak grupları başka araştırma yöntemlerine destek olarak kullanabiliriz, bu yöntemin kurucularından Merton odak grupları yönteminin anket ve benzeri yöntemlerin öncesinde, soru formlarını geliştirmek, test etmek ya da sayısal verilerle test edilecek hipotezleri geliştirmek amacıyla kullanılması gerektiğini öne sürüyor, birçok akademik çalışmada da odak grupların bu amaçla kullanıldığını görüyoruz (Cyr, 2019).

Öte yandan odak grupların başlı başına bir veri toplama yöntemi olarak kullanıldığına da daha sık rastlanıyor. Grup dinamiklerine odaklanan ya da toplumsal bağlamı anlamaya çalışan birçok araştırmacı çalışmalarını odak gruplardan elde edilen verilerle destekliyor, başka veri toplama yöntemlerine başvurmuyorlar. Yine de odak gruplardan elde edilen bulguların "betimsel" olarak nitelendirildiği ve diğer yöntemlerle desteklenmesi gerektiğini de savunanların sayısı az değil.

Daha da yaygınlaşan bir yöntemsel tercih, odak grupları diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte kullanmak. Örneğin son dönemde sayısı artan üçgenleme (triangulasyon) çalışmaları farklı yöntemlerle toplanan verilerin birbirilerini desteklemesine odaklanır. Anketlerden elde edilen verileri daha derinlemesine tartışmak için odak gruplar çok iyi işlev görebilirler, bu verileri "büyük veri" analizleriyle de desteklemek mümkün olur.

Öte yandan farklı bağlamlarda toplanan verilerden elde edilen sonuçların karşılaştırılamayacağını da iddia edenler bulunuyor. Anketler gibi yalıtılmış bir ortamda verilen yanıtlar ile odak grupların toplumsal etkileşime dayanan verilerinin karşılaştırılması yanıltıcı olabilir. Bu nedenle de benzer sonuçların farklı ortamlarda elde edilmesine odaklanan triangulasyon yerine farklı yöntemlerin bütünleşik olarak kullanılmasını önerenler var. Örneğin mültecilerle yürütülen bir çalışmada önce bir geniş ölçekli anket çalışması yapılabilir, daha sonra aralarından seçilecek bazı mültecilerle odak grup çalışmalarına yönelerek tek başına verilen yanıtların toplumsallık içerisinde nasıl değerlendirildiği görülebilir, bu bütünleşik yaklaşım bir araştırma sorusuna farklı perspektiflerden yanıt verilmesini sağlar.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz.

İletişim Ansiklopedisi, (2019, Mayıs 3). *Odak Grup*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=tb-WnPNsxWM

(Erişim tarihi: 15.03.2021)

Smithson, J. (2010). Using and Analysing Focus Groups: Limitations and Possibilities. *International Journal of Social Research Methodology, 3*(2), 103-119. https://doi.org/10.1080/136455700405172

(Erişim Tarihi: 15.03.2021)

ODAK GRUP TASARLAMAK

Odak Gruplarda Örneklem:

Odak grup yönteminin en önemli sorularından biri, odak gruplara kimlerin katılması gerektiği. Başka bir deyişle, insanların diğerlerinin varlığında görüşlerini dile getirecekleri odak gruplarda kimler olmalı, kimler olmamalı.

Bu konudaki ilk ayrım, odak gruplarının homojen ya da heterojen olup olmaması. Homojen gruplarda katılımcılar ilgilendiğimiz konulardaki belli başlı değişkenler açısından benzerlik arz ederler. Örneğin toplumsal cinsiyet konularında yürüteceğimiz araştırmalarda sadece kadın ya da erkeklerden oluşan gruplarla çalışabileceğimiz gibi, kadın-erkek karışık gruplarla da çalışabiliriz. Bu tür bir grup oluşumu grup içi tartışmaları tetikleyebileceği gibi, birazdan bahsedeceğimiz grup dinamiklerinin de etkisiyle sahici yanıtların derlenmesinin önünde bir engel oluşturabilir.

Ayrıca odak grupların oluşturulmasında da grup içi çatışmayı kolaylaştırmak ya da zorlaştırmak mümkün olabilir. Bazıları evrensel, bazıları kültürel de olsa bazı demografik ya da sosyoekonomik grupları aynı odak grup toplantısına almak çatışmayı arttıran ya da grup dinamiklerini etkileyen bir etken olur. Geçmişteki deneyimlerimizden yola çıkarak aşağıdaki grupları bir araya getirmenin grup içi dinamikleri doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz:

- Kadınlar-Erkekler
- Yüksek Sosyoekonomik Statü-Düşük Sosyoekonomik Statü
- Gençler-Yaşlılar
- Etnik Kökeni Farklı Olanlar
- Çalışan Kadınlar-Ev Kadınları

Odak Grubu Oluşturmak:

Odak grupların başarısı belirli bir oranda kimlerin odak gruplara katıldığına bağlı olur. Genellikle odak gruplara katılacak kişilerin belirlenmesi ve organizasyonu oldukça zor olabilir. Çalışılan sahaya bağlı olarak araştırmacıların kendisi ya da devşirmeci adı verilen kişiler çalışırlar. Devşirmeciye kimleri odak gruplara davet etmesi gerektiğini belirtmeden önce seçim yöntemine karar vermek gerekir.

Odak grupların oluşumunda daha önce bahsettiğimiz örneklem yöntemlerinin hepsini uygulayabiliriz. Bu gruplara katılacak kişiler hedef kitleden rassal yöntemle seçilebilirler. Hatta odak grup çalışması bir saha çalışmasını takip ediyorsa görüşülen kişiler arasından rassal yöntemle seçim yapılabilir.

Bu tür listelerin olmadığı durumlarda kotalı örneklem yöntemine başvurulabilir. Daha önce belirttiğimiz gibi kotalı örneklem yönteminde sonuçların taraflı olması mümkündür, ancak odak gruplardan elde edilecek sonuçlardan genelleme yapmak doğru olmayacağından temsiliyet sorunu ikincil bir sorun olarak algılanabilir ve daha düşük maliyetli kota yöntemi uygulanabilir. Elde liste olduğu durumlarda da kota yöntemi kullanılabilir.

Ayrıca bazı odak grup çalışmalarında temsiliyetten çok farklılığa önem verilebilir. Odak gruplar hedef kitlenin genelini temsil edecek yerde bazı kritik paydaşların bir araya getirilmesiyle oluşturulabilir. Örneğin uygulanan bir politikanın toplumsal etkileri tartışılıyor ise bu politikadan olumlu ve olumsuz etkilenenler olmak üzere iki gruptan insanları bir araya getirmek ve aralarındaki tartışmanın dinamiklerini anlamaya çalışmak, üretilecek politikanın niteliği açısından bilgi verici olur.

Hangi devşirme yöntemi tercih edilirse edilsin, odak grup çalışmasına davet edilen kişilerin istenilen kişiler olduğundan emin olmak gerekir. Odak grup çalışmalarında bazı durumlarda katılımcılara maddi bir bedel ödendiğinden bazı kişiler odak gruplara katılımı meslek haline getirir. "Profesyonel denek" adı verilen bu kişilere karşı dikkatli olmakta yarar bulunur.

Kırılgan gruplarla çalıştığımızda katılımcıların devşirilmesi çok daha zor bir sorun haline gelir. Öncelikle örneğin kadınlar, azınlıklar ve benzeri gruplar odak grupların yapıldığı ortama gelmekten çekindiklerinden, odak gruplar kahveler, sivil toplum kuruluşlarının ofisleri ya da okullar gibi ideal olmaktan uzak ortamlarda gerçekleşebilir. Bulunulan ortamın akustiğinin bozuk olması bir ağızdan konuşmalarda tartışmaları duyulmaz hale getirebilir. Bazı durumlarda katılımcılar çocuklarını bırakacak kimseleri olmadığından yanlarında getirebilirler ve bu da tartışma ortamında çok fazla gürültü

olmasına yol açabilir. Ya da odak grup bir resmî kuruluşta ya da dernek merkezinde yapılıyorsa, katılımcılar görüşlerini dile getirmekte çekingen davranabilirler. Bu nedenle odak grupların yürütüleceği ortamların ideal olmasa bile, ideale yakın ortamlar olmasına dikkat etmek gerekir.

İkinci bir soru da katılımcıların nasıl bulunacağı olur. Elde bazı listeler bulunabilir, o zaman bu listelerden kişilere ulaşıp toplantıya davet edilebilir. Listelerden yola çıkılmasının en önemli sakıncası birbirini tanıyan katılımcıların aynı toplantıda bulunmaları olur. Eğer katılımcılar arasında birbirini tanıyanlar, hatta akrabalık ilişkileri bulunanlar olursa, küçük grup dinamikleri çok daha zorlayıcı bir biçimde devreye girer ve sağlıklı sonuç alınmasını engeller.

Odak Grup Dinamikleri ve Moderasyon:
Odak grupların spontan ve toplumsal yapısı bu grupları yönlendirecek kişinin, yani moderatörün rolünü çok kritik hale getirir. Moderatör, odak grupları yöneten, soruları yönelten ve tartışmalara müdahil olan kişi olarak çıktıları doğrudan etkiler. İyi bir moderatör odak gruptan çok zengin bilgiler elde edebilirken; kötü bir moderasyon ne yazık ki çok zengin bilgileri bile ziyan edebilir. Bazıları moderatörlerin empatik, spontan, esnek, ilgili ve esprili olması gerektiğini; bu özelliklere sahip kişilerin daha iyi moderatörler olacaklarını söyleseler de; bunun bir kural olmadığını, insanlarla gerçekten ilgilenmenin, aktif dinlemenin en temel nokta olduğunu söyleyelim.

? Sizce iyi bir moderatörün hangi özelliklere sahip olması gerekir? Kendinizi bu açıdan nasıl değerlendirirsiniz?

İyi bir moderasyon yeteneği çoğunlukla deneyim ile kazanılsa da, moderatörlerin dikkat etmeleri gereken bazı kurallar, odak grupların daha başarılı geçmesini sağlar. Özellikle araştırmacının kendisinin odak grup moderasyonunu üstlendiği durumlarda, yeterli deneyimi yok ise bu noktalara daha fazla dikkat etmesi gerekir. Mutlaka farklı şekillerde odak grup tecrübesi kazanmaya gayret etmesi anlamlı olur. Başka konudaki odak gruplara gözlemci olarak katılabilir. Kendi çalışması için pilot çalışmalar yapabilir.

Bir moderatörün odak grup yönetirken dikkat etmesi gereken konuları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Baştan sıcak bir ilişki kurmaya çalışın;
- Açık konuşun;
- Göz teması kurun, ilgi gösterin;
- Aktif dinleyin;
- Vücut dilinize dikkat edin, onaylayan ya da onaylamayan ifadelerden kaçının;
- Öğretmen olmadığınızı hatırlayın;
- Takip soruları sorun, ne söylediklerinden hemen emin olmayın;
- Katılımcıları konuya bağlı tutmaya çalışın;
- Aşağıda detaylı olarak belirtilen katılımcılar arasındaki gerginlik, baskınlık ya da olası başka durumların farkında olmaya çalışın.

Grup tartışmasının mekanikleri olarak nitelendirebileceğimiz bu konuların yanı sıra, moderatörün grup içi dinamiklere de son derece dikkat etmesi gerekir. Küçük grup psikolojisi üzerine yapılan çalışmaların bize öğrettiği başlıca dinamikler şunlardır:

Bağımlılık	Katılımcılardan birinin moderatöre bağımlılık duyması ve onun görüş ve tavırlarından doğrudan etkilenmesi
Eşleme	Katılımcılardan birinin kendisini moderatörle ya da başka bir katılımcıyla eşlemesi, onun tavır ve düşüncelerine göre kendi tavır ve düşüncelerini biçimlemesi
Savaş/Kaç	Grubun çoğunluğuyla ya da bir kişiyle aynı görüşü paylaşmayan katılımcının takınabileceği iki tavır. Söz konusu katılımcı kendi görüşünü savunmak için "savaşabilir" ya da susarak bir kenara çekilebilir.
Tek Başınalık	Grubun görüşlerinden farklı görüşlere sahip bir katılımcının kendisini tek başına hissetmesi ve kenara çekilmesi
Biz-lik	Katılımcılardan birinin bir ya da daha fazla katılımcıyla kendisini bir takım olarak görmesi ve hemen her konuda aynı görüşleri savunmaya başlaması

İyi bir moderatör grup dinamiklerinin farkında olmalı ve yukarıdaki gibi durumlarla karşılaştığında müdahale edebilmeli. Bazen odak grupta tek bir kişi domine etmeye çalışabilir. Diğer katılımcılar farklı sebeplerden o kişinin onaylayacağı şekilde konuşmaya çalışabilir. Bu durumların farkında

olup, elden geldikçe müdahaleler ile bu durumun önüne geçmeye çalışmak gerekir. Ne yazık ki bu durumlarda nasıl müdahale edileceği konusunda bir rehber bulunmamakla birlikte, deneyimle bu konulara daha rahat çözümler geliştirmeyi öğreniriz. Dolayısıyla odak grup moderasyonunda deneyimli kişilerle çalışmaya dikkat edilmeli. Eğer böyle bir olanak yoksa, moderasyonu araştırmacının kendisi üstleniyorsa birden fazla provayla bu konuda deneyim kazanmaya çalışmalıdır.

Bir Başka Dilde Moderasyon:

Araştırma sürecinde önümüze çıkacak en önemli sorunlardan biri de başka bir dilde moderasyon yapılması. Özellikle ülkemizdeki mültecilerin sayısının artmasıyla onların katılımıyla yürütülen odak grup çalışmalarının sayısı da arttı. Bu artışa rağmen araştırmacıların çok azı başka bir dilde odak grup çalışması yürütecek kadar o dile vakıf. Bu nedenle söz konusu dile hâkim/anadili bu dil olan kişi eğer yeterince deneyimli ve bu konuda eğitimliyse onun moderatör olması iyi bir çözüm olabilir.

Bir alternatif de tercüman kullanmak. Böyle bir durumda moderasyon Türkçe yapılıyor, tercüman soruları Arapçaya çeviriyor, tartışmalar Arapça oluyor ve tercüman bu tartışmaları -muhtemelen özetleyerek- Türkçeye çeviriyor. Daha sonra moderatör Türkçe soru soruyor ve bu süreç böyle devam ediyor. Bu tür bir çalışma biçiminin odak grupların zenginliğini tamamen ortadan kaldırdığını ve toplu anketlere dönüştürdüğünü bilmek gerek. Tercümanın varlığında yapılacak tartışmaların sahiciliğini geçelim, o tartışmaların Türkçeye çevrilirken ne kadar anlam kaybına uğrayacağı da açık. Tartışmaların kaydedilmesi ve daha sonra analizinin yapılması bir çözüm gibi gözükse de bu çözüm odak grupların spontanlığına zarar verdiğinden odak grubun yapılış amacı ile çelişir.

Burada tartışmamıza gerek bile olmayan bir başka yöntemse moderasyonun çift dilli olarak yapılması ki, böyle bir çalışmada herhangi bir nitelikli sonuç alınamayacağı aşikâr. Bazı katılımcılar moderatörle daha yakın bir iletişim kurma şansına sahipken, bazılarıysa başka dilde konuştuklarından hem moderatörün hem de diğer katılımcıların söylediklerini anlayamazlar ve bu da gerçek bir iletişimin kurulmasını engeller.

Dolayısıyla başka bir dilde moderasyon yapılması gerektiğinde işinin ehli, anadili o dil olan moderatörlerle çalışmak en doğrusu olur. Böyle bir tercih de araştırmacının akış üzerindeki kontrolünü kaybetmesine yol açacağından, hem moderatör çok iyi hazırlanıp araştırma sorusuna hâkim hale gelmeli, hem de nitelikli bir moderasyon akışı hazırlanmalı.

Moderasyon Akışı:

Odak gruplarda tartışmalar serbest bir ortamda spontan olarak gerçekleşse de, tartışmaların bir akışı izlemesi gerekir. Moderatörün tartışmanın akışını belirleyeceği ve sorularıyla yönlendireceği araca moderasyon akışı diyoruz.

Moderasyon akışları basit, birbirini izleyen sorulardan oluşabileceği gibi, daha detaylı, içerisinde takip ve uyarı sorularını; sorulara alınmasını beklediğimiz yanıtları içeren bir form da olabilir. İkinci türdeki gibi bir form, moderasyonun standardizasyonu için önemli bir rol oynar.

Aşağıdaki görüşme akışı *Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum-Adana'da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının Çocuğun İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları* kapsamında yapılan odak görüşme için hazırlanmıştır (Uyan Semerci ve Erdoğan, 2017).

Örnek Kutusu 9.1 **16-18 Yaş Çocuklarla Odak Grup Görüşme Akışı**	
Tanışma (katılımcıların hepsine sor)	Yaş/isim/Nereli/Okula devam *Tanışalım mı? Kaç yaşındasın, İsmin ne? nerelisin?* *Okula gidiyor musunuz? Burada mı devam ediyorsunuz? Nerede?*
Okul	Okula devam ediyorlarsa, okuldan memnun musunuz? Okulda neleri seviyorsunuz, neleri sevmiyorsunuz? Öğretmeninizle aranız nasıl? Arkadaşlarınızla? Dersleriniz hakkında ne düşünüyorsunuz?
Tarihçe	Ne kadar zamandır/kaç yaşından beri kimlerle? Nerelerde? İlk kez gelen var mı? *Ne kadar zamandır mevsimlik tarım işindesin?* *Buraya ilk kez mi geldin? Kimlerle geldin? Başka nerelere gittin?*
Hayattan memnuniyet	Genel Memnun oldukları şeyler/neleri seviyorsunuz? Memnun olmadıkları şeyler/neleri sevmiyorsunuz *Bu kampta/çadırlarda yaşamaktan memnun musunuz?* *Neler eksik burada?* *Neler olsa daha iyi olur?*
Aktiviteler	Neler yapıyorsunuz, bir gününüz nasıl geçiyor? *Beraber düşünelim. Sabah kalktın, gün nasıl geçiyor, neler yapıyorsunuz?* *Şehre iniyor musunuz? Ne sıklıkta? Ne yapıyorsunuz?* *Adana'yı gören var mı? Ne zaman ne vesileyle?*

Tarlada çalışma	*Herkes tarlaya gidiyor mu?* *Tarlada neler yapıyorsunuz?* *Daha küçükken tarlaya gidiyor muydun? Gitmiyorsan ne yapıyordun? Kim size bakıyordu? Oyun oynayabiliyor muydunuz?* *Gidiyorsan ne yapıyordun?* *Tarlada ya da çadırda sizin ya da kardeşlerinizin yaşadığı kaza oldu mu?* *Tarlada çalışırken sizi zorlayan şeyler neler?* *Tarlada çalışırken sizin ya da arkadaşlarınızın yaşadığı bir kaza oldu mu?* *Herkes tarlaya gidiyor mu?* *Tarlada neler yapıyorsunuz?* *Tarlada çalışırken sizi zorlayan şeyler neler?* *Tarlada çalışırken sizin ya da arkadaşlarınızın yaşadığı bir kaza oldu mu?*
Güvenlik	*Kendinizi burada güvende hissediyor musun?* *Buralarda kavga dövüş oluyor mu?*
Kaygı/Endişe	*En çok üzen/kaygılandıranlar neler?* *Tüm bu konuştuklarımızı düşündüğünde yaşamında nelerin kalmasını, nelerin gitmesini isterdin?*
KAPANIŞ (katılımcıların hepsine sor)	*Büyüyünce ne olmak istersin? Neden?* *Hayal etsek geleceği nasıl hayal ederiz?*

Odak grup akışını tasarlarken mutlaka sıcak bir selamlamayla başlamak, herkesi sırayla tanımak ve kişileri oturdukları yerlere göre kodlamak gerekir. Böylelikle çalışmanın ilerleyen dakikalarında o kişilere isimleriyle hitap etmek, örneğin "sizin iki çocuğunuz vardı" gibi kişisel iletişim kurmaya yarayan bilgileri kullanmak mümkün olur. Katılımcılar, moderatörün ne kadar samimi olduğunu düşünürlerse yanıt vermeye ve tartışmalara katılmaya o kadar eğilimli olurlar. Genelde odak gruplarda katılımcılara çay/kahve/kurabiye gibi ufak ikramlarda bulunmak ortamı rahatlatır, doğal bir sohbet havası yaratır. Hem Dördüncü hem de Sekizinci Bölümde de ele aldığımız üzere; katılımcıları içten bir ilgiyle dinleyerek, her şeyden önemlisi bize zaman ayırdıkları, fikirlerini paylaştıkları ve böylelikle araştırmamızı gerçekleştirme imkânı verdikleri için minnettar olarak, "saygı" çerçevesinde odak grup çalışmalarını yürütmeliyiz.

Ayrıca, odak grupların yapıldığı ortam da moderasyonu doğrudan etkiler, daire ya da kare şekilde bir oturma şekli, sınıf şekilde oturmaktan çok daha eşitlikçi bir ilişki kurulmasını sağlar. Öte yandan, bu tür bir oturma şeklinde moderatörün farklı kişilere söz vermesi ve böylelikle de herkesin tartışmaya katılmasını sağlaması daha kolay olur.

ODAK GRUPLARIN ANALİZİ:

Odak gruplardan elde edilen bilgilerin analizi de üzerinde durmamız gereken bir konu. Odak gruplara katılımcı sayısı az olduğundan bu tartışmalardan istatistiksel analizler yapmak neredeyse olanaksız, üstelik odak grup örneklemlerinin herhangi bir nüfusu/evreni temsil etmediğini de hatırlamamız gerek. Üstelik, odak gruplar temsili olmadığından çıkarılan genellemelerde de çok dikkatli olunması gerekir. Dolayısıyla odak grupların analizinde sayılardan çok sözcüklere odaklanmak gerekir.

Odak gruplarda yapılan tartışmaların video ya da ses kayıtlarının yapılması ve daha sonra bu kayıtların dökümlerinin yapılması analizleri çok kolaylaştıracaktır. Odak grupların video kaydının yapılması konusunda çok farklı görüşler var. Bazı araştırmacılar konuşulanların videoya çekilmesinin katılımcıları yabancılaştıracağı görüşüne sahipken; başka araştırmacılar -özellikle de kamuoyu ve pazarlama araştırmacıları- video kaydı yapmak konusunda çok daha cesur. Burada sizin çalıştığınız kitle, araştırma sorunuz ve tartışmanın yapıldığı ortamın belirleyici olduğunu vurgulayalım. Suriye'deki iç savaştan kaçıp ülkemize sığınmış Suriyeli kadınlarla bir devlet kuruluşunun toplantı salonunda video kaydı yapmak tabii ki iyi bir fikir değil. Ama ses kaydı yapmak anlatımın eksiksiz aktarımı için oldukça önemlidir, ki çoğunlukla da bu kayıtların gizli kalacağı teminatı verildiğinde hoşgörüyle karşılaşıldığını biliyoruz.

Odak grupların dökümünü yaparken katılımcıları tanımamızı sağlayacak notlar (örneğin katılımcı numarası ya da adı soyadının kısaltması) almak, dakikaları not etmek çok işe yarar. Döküm yapmak için yazılımlar kullanılabilir, son dönemde yapay zeka kullanarak döküm yapan bazı yazılımlar olsa da; özellikle Türkçe dili için kullanılan yazılımlardaki dökümlerde dikkatli bir kontrole ihtiyaç vardır.

Dökümler yapıldıktan sonra bu verileri nasıl analiz edeceğiniz büyük ölçüde sizin araştırma sorunuzla ilişkili. Başta da bahsettiğimiz üzere odak grupları bir ön çalışma olarak mı kullanıyorsunuz, yoksa kendi başına mı araştırma aracınızı oluşturuyor buna karar vererek işe başlamanız gerek. Keza, üçgenleme (triangulasyon) ya da bütünleşik bir araç mı, o da verileri nasıl kullandığınızı belirleyecek.

Odak grup dökümlerinizi niteliksel ya da niceliksel olarak analiz edebilirsiniz. Niteliksel analiz tartışmalara, kimin söylediğine, kime karşı söylediğine ve hangi bağlamda söylediğine odaklanırken; niceliksel çalışmalar kelime sayımı ya da metin madenciliği gibi araçları kullanırlar, sonuçta odak

grup dökümleri de bir tür dökümdür. Bir alternatif de odak grup dökümlerini analiz etmeyi ve verileri kullanmayı çok kolaylaştıran kodlamalar yapmaktır, NVIVO ya da MAXQDA gibi yazılımlar bu süreci çok kolaylaştırırlar.

Eğer geleneksel bir biçimde ilerleyip, odak grupları niteliksel olarak analiz edecekseniz dikkat etmeniz gereken bazı noktalar bulunur:

- **Sistematik olun:** Dökümlerde geçen kelimeleri ya da cümleleri nasıl kodladığınız, farklı dökümlerde ve bağlamlarda tutarlı olsun. Doğal olarak zaman içerisinde öğreneceksiniz ve farklı şekilde okumaya, işaretlemeye ya da kodlamaya başlayacaksınız ama bu değişimin değerlendirmenizin tutarlığını etkilememesi lazım. Sistematik olmanın en kolay yolu da notlar ve açıklamalar tutmak, ki bu tür bilgiler yazarken de çok yardımcı olur.
- **Örüntülere odaklanın:** Her metinde araştırma sorumuzla ilgili bir örüntü mutlaka vardır. Bu örüntülere odaklanmak ve tekrarlayan örüntüleri not almak çok yararlı olur. Böylelikle farklı bağlamlarda tekrarlayan ve ayrışan örüntüler üzerine çalışabilirsiniz. Zaten araştırmacı, odak gruplar sırasında bu örüntülerle aşina hale gelir, yapmanız gereken metinlerde de bunu bulmak.
- **Farklı yorumlara açık olun:** Bir açıdan odak grup dökümleri çok zengin ve derin bilgiler sağlar. Her biri 8'er kişinin katılımıyla yapılan 10 odak grupta 80 kişinin tartışmalarını duymuş olursunuz. Bu tartışmalar metinlerde yer alır ve farklı kişilerin farklı bakış açılarıyla farklı yorumlanabilir. Siz de araştırmacı olarak kendi kendinizi doğrulayan yorumlara değil, olası alternatif yorumlara da açık olun.
- **Sağlıklı derecede şüpheci olun:** Bazı araştırmacılar odak gruplarda söylenen her şeyi olduğu gibi yorumlama eğiliminde olur. Oysa odak grupları toplumsal bir ortam olduğundan söylenenler diğerlerinin ve özellikle de moderatörün varlığında söylenmiştir. Özellikle de gruplarda oluşan görüş birliklerinin gerçek bir görüş birliği mi, yoksa tartışmayı kısa kesmek için varılan sahte bir uzlaşma mı olduğunu sorgulayın.
- **Kelimelere odaklanın:** Kelimeler, onların kullanılma sıklığı, atfedilen olumlu ya da olumsuz vurgular, bağlamlar; bütün bunlar odak grupların analizinde size değerli bilgiler sağlar.
- **Bağlama odaklanın:** Hem grup içindeki dinamiklerin oluşturduğu, hem de grup tartışmasının yapıldığı ortamdaki bağlama odaklanın.

Grup içinde dominant bir kişinin var olup olmadığı tartışmaların gidişatını etkilerken; katılımcıların yaşadıkları ortak deneyimler de tartışma ortamını belirler.

- **Konuşulmayanlara da bakın:** Odak gruplar sadece katılımcıların konuştukları hakkında değil, konuşulmayanlar hakkında da zengin bilgiler sağlar. Ülke gündeminde yer alan ama kimsenin değinmediği bir konu mu var? İşte o konu araştırmacının önemli çıkarımlar yapmasını sağlar.

Odak gruplarda yapılan tartışmaların video ya da ses kaydının yapılması, daha sonra bu kayıtların dökümünün yapılması iyi bir başlangıç olacaktır. Bu dökümlerin NVIVO gibi bazı yazılımlar kullanılarak analiz edilmesi mümkündür. Hazırlanan raporların katılımcıların doğrudan görüşlerine yer vermesi okuyanlar için önemli bir girdi sağlayacaktır.

Odak grupların sosyal olaylarda sağladığı avantajların yanı sıra esnek olması, hızla sonuçlanması ve düşük maliyete sahip olması tercih edilmesini sağlar. Öte yandan odak gruplar, veri analizlerin zor olması, moderatöre çok iş düşmesi, grup içi farklılıkların zorluk çıkarma olasılığı, devşirme sürecinde yaşanabilecek zorluklar ve tartışmanın yapay bir ortamda gerçekleşmesi gibi dezavantajlar taşımaktadır.

Kaynakça:

Cyr, J. (2019). *Focus Groups for the Social Science Res*earcher. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316987124

Lee, R.M. (2010). The Secret Life of Focus Group: Robert Merton and the Diffusion of a Research Method. *The American Sociologist*, *41*(2), 115-141. https://doi.org/10.1007/s12108-010-9090-1

Merton, R.K. ve Kendall, P.L. (1946). The Focused Interview. *American Journal of Sociology*, *51*(6), 541-557. https://doi.org/10.1086/219886

Uyan Semerci, P. ve Erdoğan, E. (2017). *Ben Kendim Büyüdüm Demiyorum. Adana'da (Mevsimlik Gezici) Tarım İşçilerinin Çocuklarının Yaşam Koşullarının Çocuğun İyi Olma Hali Perspektifinden İyileştirilmesi Projesi Araştırma Sonuçları.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

10

Toplumsal Araştırmada Deneyler

GİRİŞ

Bu bölümde toplumsal araştırmalarda deney konusuna yer vereceğiz. Deneylerin ne zaman, hangi durumlarda kullanılabileceğini tartıştıktan sonra farklı deney türleri ve sosyal deneylere ilişkin kavramları aktaracağız. Son olarak da deney tasarımına dair detayları ele alacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Sosyal bilimlerde deneyin nerede ve nasıl kullanılabileceğini öğrenmek;
- Farklı sosyal deney türlerini örneklerle beraber anlamak;
- Deneysel yönteme dair (bağımlı değişken, öntest, sontest, kontrol grubu vb.) kavramlar hakkında bilgi sahibi olmak;
- Deneysel yöntemde örneklem ve uygulaması süreçlerinin tasarımına dair bilgi edinmek
- Deney olmayan yarı-deney türlerine dair farkındalık kazanmaktır.

Hazırlık Soruları:

- Çalışma alanınızı düşünün, sizce bu konuda yapabileceğiniz bir deney olabilir mi?
- Televizyon ya da sosyal medyada duyduğunuz bir sosyal deney var mı? Bu deneye dair aklınıza takılan konular var mı? Varsa neler?

SOSYAL BİLİMLERDE DENEY

? Sosyal bilimlerde deney yapılabilir mi?

Bu soruyu kalabalık bir sınıfta sorduğumuzda, az sayıda öğrenci sosyal bilimlerde deney yapılabileceğini söyler. Bunun birinci sebebi deneylerin sadece doğa bilimleriyle uğraşanlara mahsus olduğu inancıysa, ikincisi de sosyal bilimlerde ilgilendiğimiz konuyu etkileyebilecek diğer bütün etkenleri yalıtabileceğimiz bir "laboratuvar" ortamının mümkün olmadığı düşüncesi. Sosyal bilimlerin saha çalışmaları ayakkabılarımızı kirleteceğimiz evler, sokaklar, köyler, işyerleri ve tarlalar olduğundan; bizim o tür ortamlarda "steril" bir ortam yaratmamız pek olası gözükmüyor. Bu nedenle de deneyler, başka bilim alanlarına terk edilmiş durumda.

Siyaset biliminin önde gelen isimlerinden Lijphart'ın (1971) yazdığı bir çalışmada "deneysel yöntem bilimsel açıklama için en iyisidir ancak pratik ve etik engellerden dolayı çok az uygulanabilir" der. Bizim de sık sık başvurduğumuz King ve arkadaşlarının (1994) kitabında deneysel yönteme hiç yer verilmez ancak deneylerin deneysel olmayan çalışmalarda kullanılabilecek bazı ipuçları sağladığı söylenir.

Gerçekten de son yıllara kadar bu inancı doğrulayacak bir araştırma ortamı vardı. Psikoloji ve psikoloji ile yakın ilişkili alanlar haricindeki sosyal bilimlerde deneylerin yapılamayacağı konusunda bir uzlaşma bulunurken, son dönemde disiplinler arası çalışmaların artmasıyla deneylere dayanan akademik çalışmalara yönelim oluştu. Bugün, uluslararası yazının yanı sıra ülkemizde de siyaset bilimi, ekonomi, eğitim bilimleri ve benzeri alanlarda yapılan deneysel çalışmaların yaygınlaştığını görüyoruz.

Eski sayılacak bir çalışma, siyaset biliminin önde gelen dergilerinden biri olan APSR'de deneysel yöntemle yapılmış çalışma sayısının 1980'lere kadar neredeyse yılda dört-beş civarında kaldığını, ancak 1980 sonrasında yüksek bir artış gösterdiğini ortaya koyuyor (Druckman ve arkadaşları, 2006). Şu andaki verilerse aynı derginin yılda 25'in üstünde deneysel yöntemle yürütülmüş çalışmaya yer verdiğini gösteriyor. Ayrıca siyaset biliminde sadece deneysel yönteme dayanan çalışmalara odaklanan bir dergi, Journal of Experimental Political Science da yayınlanmaya başlamış. İktisat alanında da durum daha farklı değil, iktisat biliminin deneylere yer vermesi için "akılcı seçmen" varsayımını sorgulaması gerekirken; "deneysel sosyoloji" ancak mikrososyolojinin görünür olmasıyla mümkün hale geldi (Jackson ve Cox, 2013; UBS, t. y.). Bu arada bütün bu alanlarda 1945 öncesinde deneysel çalışmala-

rın yapıldığını ancak daha sonra bu yöntemin arka planda kaldığını da bilmemiz gerek. Şu anda her iki alanda da bu konuları çalışan saygın bir "epistemik" cemaat oluşmuş durumda.

? Saydığımız alanlarda deneysel yöntemlerin yaygınlaşmasıyla, paradigmaların gelişmesi arasında bir ilişki görebiliyor musunuz?

Ülkemizde sosyal bilimlerde deneysel yönteme verilen önemin arttığını biliyoruz, eskiden araştırma yöntemleri derslerinde bir bölümde anlatılıp geçilen konu artık neredeyse kendi başına bir ders konusu olmuş. Genç akademisyenlerin ilgilerini göstermesi açısından ilginç bir veri kaynağı olan YÖK Tez Veritabanı sorgulamaları ilginç sonuçlar veriyor. 1991-2000 yılları arasında tez özetinde "deney" ya da "deneysel" kelimesi geçen tez sayısı 594. Bu rakam 2001-2010 yıllarında 3042'ye, 2011-2020 yıllarındaysa 7078'e yükseliyor. Kısa bir tarama sosyal bilimler alanında olan tezlerin büyük çoğunluğunun Eğitim Bilimleri ve Psikoloji alanında yazıldığını gösteriyor, Ekonomi ya da Siyaset Bilimi alanlarında deneysel yöntem içeren tez sayısının az olduğunu da biliyoruz. Bu açıdan önümüzdeki dönemde deneyleri içeren çalışma sayısının Eğitim Bilimleri ya da Psikoloji alanı haricindeki alanlarda da artmasını bekleyebiliriz.

Neden Deney Yapmalıyız?

Biz sosyal bilimciler için deney yapmak sadece moda olan bir yöntemsel tercihi yakalamaktan öte bir anlam taşıyor. Bilimsel çalışmanın bir amacının içinde yaşadığımız dünyanın belirsizliğini neden-sonuç ilişkileri taşıyan genellemeler ile azaltmak olduğunu söylemiştik. Eğer bir X olayının, belirli bir hata payıyla da olsa Y sonucuna yol açtığını söyleyebilirsek; her X gördüğümüz yerde bir olasılıkla Y ile karşılaşmayı bekleyebiliriz. İşte bu, bizim içinde yaşadığımız karmaşık dünyanın eksik bir temsilini oluşturur. Çünkü her zaman Y'yi etkileyen birden fazla X bulunur, üstüne üstlük bu X'ler de kendi aralarında etkileşime girerler. X, Y'ye yol açar diyebilmek için elimizdeki verinin bunu destekleyebilir olması gerekir. Bazı araştırmacılara göre de bu cümleyi kurabilmek için kullanabileceğimiz tek yöntem, deneysel yöntem.

Örneklememiz gerekirse, televizyonda seyredilen şiddet sahnelerinin çocuklarda şiddet eğilimini arttırdığını düşünüyoruz ve bu konuda araştırma yapıyoruz. Örneklemi nasıl oluşturduğumuzu bir kenara bırakarak, örneği düşünmeye devam edelim. Eğer bu veriyi anket yöntemiyle derleyecek olur-

sak, ölçmeye çalıştığımız sorular çocukların ne kadar televizyon seyrettikleri ve ne kadar şiddet eğilimi taşıdıkları olur. Veriyi topladıktan sonra diyelim ki daha fazla televizyon seyreden çocukların daha fazla şiddet eğilimi taşıdıklarını keşfettik. Arada bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Ama daha fazla televizyon seyretmenin daha fazla şiddet eğilimine neden olduğunu söyleyebilir miyiz?

İki değişken arasında istatistiksel bir ilişkinin gözlenmesinin neden-sonuç ilişkisinden başka nedenleri de olabilir.

- Tam tersi doğru olabilir: Y, X'e yol açabilir.
- Üçüncü bir değişken her ikisinin de nedeni olabilir, böylelikle arada istatistiksel bir ilişki varmış gibi gözükebilir.
- İki değişken arasındaki ilişkinin gözlemlenebilmesi için, üçüncü bir değişkenin de devreye girmesi gerekebilir: X, Y'ye yol açar ama Z de olursa...
- Zincirleme bir reaksiyon olabilir: X, Z'ye yol açar, Z'de Y'ye, ama bize sadece X ve Y arasındaki ilişkiyi gösterebilir.

Örneğimizde çocukların televizyon izleme sürelerinin yanı sıra sosyoekonomik statüleri, ailenin yapısı -çekirdek aile olup olmadığı-, çocuğun kişiliği gibi nedenler de gözlemlenen ilişkinin bir parçası olabilir. Bu nedenle gözlemlediğimiz istatistiksel ilişki sadece "korelasyonel" olur, nedensellik göstermez. Bu farkında olunması gereken çok önemli bir durumdur. Korelasyon nedensellik anlamına gelmez.

Meraklısına Ek Kaynak

Bu konuda aşağıdaki yazıyı okuyabilirsiniz.

Bakırcı, Ç.M. (2016, Mart 31). *Korelasyon ve Nedensellik: İki Değişken Arası İlişki (Korelasyon), Nedensellik Anlamına Gelmez.* Evrim Ağacı. https://evrimagaci.org/korelasyon-ve-nedensellik-iki-degisken-arasi-iliski-korelasyon-nedensellik-anlamina-gelmez-4277 (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

Doğa bilimciler, doğada gözlemledikleri ilişkileri nedensellik içerisinde anlamak amacıyla laboratuvarlarında deneyler yapmayı tercih ederler, böylelikle bağımlı değişken üzerinde etkili olabilecek diğer nedenleri yalıtabilirler. Diyelim sulamanın verim üzerindeki etkisini anlamak için bir deney yapıyorlarsa, aynı odada, aynı noktada bulunan ve aynı tohumların ekildiği iki sak-

sıdan birine daha fazla su verirler ve zaman içerisinde iki saksı arasında verim farkı olup olmadığını gözlemlerler. Diğer değişkenler yalıtıldığından, aradaki verim farkının sulamadan kaynaklanıp kaynaklanmadığını söylemek mümkün olur.

Şekil 10.1
Doğa Bilimleri Deney Örneği

Bu bağlamda, sosyal bilimlerin çoğunlukla başvurdukları anket ve benzeri yöntemlerin sadece korelasyonel olduğunu söyleyebiliriz, nedensellik iddiası taşıyacak bir araştırma tasarımının deneysel yönteme başvurması daha doğru olur. Ancak burada karşılaştığımız bir sorun da, sosyal bilimlerde laboratuvar ortamının nasıl oluşturulacağıdır; bu soruya verilen yanıtlar, son dönemdeki deneysel çalışma artışının sebebi olarak kabul edilebilir.

Deneyler Ne İşe Yarar?

Doğa bilimcilerin deneylerini hipotezlerini test etmek için yaptıklarını biliyoruz. Sosyal bilimcilerin deney yapmak için sadece bilimsel meraklarını tatmin etmekten daha farklı motivasyonları olabilir. Roth (1995), bizim deney yapmamız için üç iyi neden olabileceğini söylüyor:

1) **Gerçekleri Bulmak:** Deney yapmanın birinci amacı biraz önce bahsettiğimiz nedensel ilişkiyi keşfedebilmek için diğer değişkenleri yalıtarak bir istatistiksel ilişki gözlemlemek olabilir. Deneyler, deneysel olmayan diğer yöntemlerin bir öncülü ya da tamamlayıcısı olarak kullanılabilir. Bağımsız değişkenin etki büyüklüğünü keşfetmek amacıyla da deneylere sık sık başvurulur. Aynı konuda yürütülen deneysel çalışmalar bilimsel araştırma çabasının bütününe katkıda bulunur ve araştırmacılar için bir diyalog oluşturur.

2) **Kuramcılarla Tartışmak:** Bir başka deney yapma motivasyonu da kuramcıların geliştirdiği varsayımları/öngörüleri test etmek olabilir. Özellikle nedensel ilişkilerin matematiksel olarak ifade edildiği formel kuramlarda öngörülen ilişkilerin var olup olmadığı deneylerle test edilebilir. Bu tür çalışmalar uygulamacılarla kuramcılar arasında bir diyalog geliştirilmesini sağlar.
3) **"Prenslerle" Konuşmak:** Deneyler akademik camiayla politika geliştirenler arasında bir diyalog kurulmasını da sağlayabilir. Geliştirilen politika önerilerinin ne kadar etkili olduğunu göstermek ve "iyi örnekler" oluşturmak için yürütülen deneyler, önemli politika değişikliklerine yol açabilir.

Görüldüğü üzere sosyal bilimciler farklı motivasyonlarla deneyler yapmaya yönelebilirler. Bizim ilgilendiğimiz kırılgan gruplarla çalışmalardaysa politika önerileri geliştirmek ya da yürütülen politikaların ne derece etkili olduğunu anlamak için deneyler çok önemli bir fırsat alanı oluşturabilir, bu nedenle önümüzdeki dönemde geleneksel sosyal bilimler disiplinleri haricinde de deneysel yönteme başvuran çalışmaların artması kritik önem taşıyor.

DENEY TÜRLERİ VE TASARIMI

Deney Türleri:

Deneysel yöntemin temel kavramlarını tartışmadan önce deneysel yöntemin farklı türlerinin de olduğunu ve deneylerin sadece laboratuvarlarda yapılmadığını bilmemiz gerekir.

1) **Laboratuvar Deneyleri:** Bu tür deneyleri bilim insanlarının laboratuvarlarında yürütürler. Araştırmacılar deneylere kimlerin katılacağını belirler, denekleri *deney* ve ***kontrol*** gruplarına *rassal* olarak atarlar ve böylelikle de gözlemledikleri nedensel ilişkilerin diğer faktörlerden kaynaklanmadığını söyleyebilirler. Laboratuvarlar, genellikle üniversite kampüslerinde, bazen de dışarıda kurulmuş; özel yazılımların kullanıldığı ortamlardır. Son dönemde gelişen internet teknolojisi sayesinde deneklerin kendi bilgisayarlarının başından katılabildikleri deneyler de yapılıyor. Laboratuvar deneylerine getirilen en önemli eleştiri çalışmanın yapay bir ortamda yapılması.

Meraklısına Ek Kaynak

"Ahlak Makinesi Deneyi" (The Moral Machine Experiment) isimli çevrimiçi deney platformu laboratuvar deneyleri için ilgi çekici olabilir. Bu platform hakkında yazılan aşağıdaki makaleye göz atabilirsiniz.

Moral Machine. https://www.moralmachine.net

Awad, E. Dsouza, Kim, R., Schulz, J., Henrich, J., Shariff, A., Bonnefon, J.F ve Rahwan, I. (2018). The Moral Machine Experiment. *Nature, 563,* 59-64. https://doi.org/10.1038/s41586-018-0637-6

(Erişim tarihi: 16.03.2021)

2) **Saha Deneyleri**: Deneyin, anket yöntemiyle sahadan toplanan verilerle yürütüldüğü deneylere saha deneyleri ismi verilir. Saha deneylerinin de farklı türleri olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin gerçekleşmiş bir olayın etkisini ölçmek için yapılan bazı çalışmalar da saha deneyine dâhil edilebilir, 8 yıllık eğitime geçişin etkilerini ölçmeyi hedefleyen bir çalışma bu tür bir çalışma sayılır.

Başka bir saha deneyi türü de öntest ve sontest çalışmaları olabilir, bir politika uygulamaya başlamadan önce yapılan bir saha çalışması öntest olurken, politika uygulaması sonrasında da tekrarlanabilir ve politikanın etkisi gözlemlenebilir.

Saha deneylerini laboratuvar deneyleriyle birleştirebilecek bir yöntem de deneklerin farklı deney koşullarına maruz kaldıkları anketlerdir. Bu tür çalışmalarda her denek rassal bir atamayla farklı bir uyarıcı (stimulus) ile karşı karşıya kalır, böylelikle de farklı girdilerin nasıl bir etki yarattığı gözlemlenebilir. Görüşülenlere farklı gazete metinlerinin okutulduğu ve sonuçta teröristlere karşı ne tür bir tedbiri daha fazla desteklediklerini araştıran bir çalışma bu tür bir deney çalışması sayılır.

Örnek Kutusu 10.1
Sivil Dürüstlük – Saha Çalışması

Cohn ve arkadaşlarının (2019), "Dünya Çapında Sivil Dürüstlük" (Civic Honesty Around the Globe) makalesi, sivil dürüstlüğün toplumsal ve ekonomik yaşantıdaki öneminden yola çıkılarak, kişisel maddi çıkar ile dürüstlük arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için hazırlanan bir saha çalışması raporudur. Bu saha çalışması, 40 ülke içerisinden 355 şehirde yürütülmüştür. Çalışmada yapılan deneyde, ülkelerin alım gücüne göre değişen miktarda para bulunan yaklaşık 17.000 cüzdan çeşitli kamusal ve özel kurumlara bırakıldığında, cüzdanları teslim alan kişilerin geri vermek için sahipleriyle iletişime geçip geçmedikleri ölçülmüştür. Yapılan deneyin sonucunda, genel tahminlerin aksine, hemen hemen her ülkedeki vatandaşların para bulunmayan cüzdanlara göre para bulunanları geri verme

eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Makale yazarlarına göre, bu eğilimi belirleyen birbirini etkileyen dört unsur vardır: (1) cüzdanın geri verilmesine karşılık ödülü beklentisi, (2) cüzdan sahibine ulaşmak için harcanacak çabanın maliyetinin sabit olması, (3) cüzdan sahibinin bu paraya olan ihtiyacını düşünen özgecil yaklaşım ve (4) hırsız olarak görülmekten kaçınma. Çalışmanın geneline bakıldığında, insanların daha çok parayla karşılaştığında daha az dürüst davranacağı varsayımının aksine bir sonuçla karşılaşılmıştır.

Meraklısına Ek Kaynak

Saha deneyleri ile ilgili daha fazla ek okuma yapmak isterseniz aşağıdaki makalelere bakabilirsiniz.

Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E. ve Gintis, H. (2005). *Foundations of Human Sociality: Economic Experiments and Ethnographic Evidence from Fifteen Small-Scale Societies.* Oxford Scholarship Online. DOI: 10.1093/0199262055.001.0001

Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., Gintis, H. ... Tracer, D. (2005). "Economic man" in Cross-Cultural Perspective: Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Socities. *Behavioral and Brain Sciences, 28,* 795-855.

Saha deneylerinde araştırmacının denek üzerindeki kontrolünün az olması nedeniyle geçerlilik sorunları olduğu söylense de, bu konuda araştırma çalışmalarının artmasıyla bu tür sorunlar hakkındaki farkındalığın da yükseldiğini söyleyebiliriz.

Deneysel Yöntem Kavramları:

Çoğunlukla doğal bilimlerle uğraşanların geliştirmiş olduğu deneysel yöntemin de kendine ait bir lügatinin olduğunu söyleyebiliriz. Aslında gündelik yaşamda sıklıkla başvurduğumuz bu lügatin altında davranışsal bilimin var olduğunu bilmek yararlı olabilir.

Bağımsız Değişken: İlgilendiğimiz konuda etkiyi yaratan değişken.

Bağımlı Değişken: İlgilendiğimiz konuda bağımsız değişkenin etkisini gözlemlediğimiz değişken.

Uyarıcı/uyaran (Stimulus): Bağımsız değişkeni işlemleştirmemiz. Tıbbi araştırmalarda bu uyaran hapken, diğer araştırmalarda metinler, görseller, eğitimler ya da politikalar olabilir.

Öntest: Uyarıcı almadan önce yapılan ölçüm.

Sontest: Uyarıcıyı aldıktan sonra yapılan ölçüm, öntest ile arasındaki fark bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösterir.

Deney Grubu: Uyarıcı alan deneklerden oluşan grup.

Kontrol Grubu: Uyarıcı almayan deneklerden oluşan grup.

Körleme Deney: Deneğin deney grubunda mı, kontrol grubunda mı yer aldığını bilmediği deney yöntemi.

Çifte Körleme Deney: Hem deneğin, hem de araştırmacının deneğin hangi grupta yer aldığını bilmediği deney yöntemi.

?

"Toplumsal alanda bir deney düşünün.
İlgilendiğiniz konularda bir deney tasarlamaya çalışın.
İki grup olsun: Deney grubu ve kontrol grubu.
Bu iki grubun da ilgilendiğiniz konuda fikirlerini/algılarını ölçüp, sonrasında da deney grubuna deneysel uyarıcı verileceğini düşünün. Her iki grubun, yine aynı değişken için ölçümlerin tekrar edileceği ve deneysel uyaranın etkisini anlamaya çalışacağınız bir örnek olsun bu.
Bu noktada hangi konularda zorlandınız?
İki grubu nasıl ayırdınız? Uyarıcıyı nasıl belirlediniz?
Öncesinde nasıl ölçümlemeyi planladınız?

Deneysel Yöntemde Örneklem:
Deneysel yöntemi uygularken, hangi örneklem biçiminin tercih edildiği önem taşır. Deneklerin deney ya da kontrol grubunda yer alıp almayacaklarını belirlemek de deneysel yöntemdeki örneklem tartışmalarının içindedir.

Kota: Deney tasarımında hem kontrol, hem de deney gruplarının bağımlı değişken üzerinde etkisi olabilecek yaş, cinsiyet, eğitim ve benzeri kriterler açısından "denk" olmasını sağlar.

Eşleme: Her grupta yer alan deneklerin diğer gruptaki bir denek ile yaş, cinsiyet, etnisite ve benzeri kriterler bazında eşlenmiş olması. Bu eşleme gruplara atama öncesinde yapılabildiği gibi, çalışma sonrasında "eğilim eşleştirmesi" gibi yöntemlere başvurarak yapılabilir ("Eğilim Puanı Uyumu-Propensity Score Matching", 2021).

Rassal Atama: Bu yöntemde araştırmacı denekleri deney ya da kontrol gruplarından birine rassal olarak atar. Böylelikle uyarıcının etkisinin diğer faktörlerden kaynaklanmadığı gösterilmiş olur. Doğal olarak iki grubun

"denk" olabilmesi için denek havuzunun geniş olması gerekir, aksi takdirde denklikten bahsedemeyiz.

Sosyal bilimlerde deneysel çalışmaların artmasının en önemli nedeni rassal atama yönteminin uygulanmasıdır diyebiliriz. Deneklerin, yeterince büyük bir denek havuzundan rassal atama yöntemiyle deney ya da kontrol gruplarına atanması, bağımlı değişken üzerinde etkili olabilecek diğer etkenlerin rassal dağılmasını da sağlar. Böylelikle deney ve kontrol grupları arasında gözlemlenen istatistiksel fark, diğer değişkenler "ne olursa olsun" gözlemlenen bir fark olarak okunabilir.

Rassal atama hem laboratuvar uygulamalarında, internet anketlerinde ya da saha deneylerinde yaygın olarak kullanıldığından deneysel çalışmalarda altın standardı olarak görülebilir.

Yarı-Deney Türleri:
Deneysel yöntemde en fazla önem verilen, üzerinde en fazla düşünülen konu ne tür deney yapılacağı. Aslında deney olmayan bazı yöntemlerin de deneymiş gibi algılandığını biliyoruz, bu yüzden bu yöntemlerin de üzerinde düşünülmeye değer. Bu tür deneylere yarı-deneysel (quasi-experiment) ya da ön deneysel (pre-experimental) araştırma diyoruz.

Tek Vaka Çalışması: Bu tür çalışmada denekler bir uyarıcıya maruz kaldıktan sonra analiz edilirler. Örneğin bir gruba, tanımadıkları insanlarla ilgili bir film seyrettiriliyorsa ve sonrasında hoşgörü düzeylerinin arttığı gözlemleniyorsa, bunun sebebinin izledikleri film olduğu düşünülebilir. Oysa bu değişimin ölçülmemiş bazı diğer sebepleri olabilir, bu nedenle yanlış bir çıkarım olur.

Tek Grup Öntest/Sontest: Tek bir gruba öntest uygulandıktan sonra uyarıcı verilir, sontest yapılır. Sontest ile öntest arasında fark görülürse, bunun sebebinin uyaran olduğu düşünülür. Tek bir grubun hoşgörü düzeyi ölçülür, daha sonra bir film izlettirilir. Sontest yapıldığında arada bir fark varsa, bu farkın izledikleri filmden kaynaklandığı düşünülebilir. Oysa diğer faktörler, örneğin bir doğal felâket gibi bir dış faktör hoşgörü düzeylerini arttırmış olabilir, bu nedenle yapılan çıkarım yanlış olur.

Statik Grup Karşılaştırması: Bu yöntemde hem deney hem de kontrol grupları bulunur, ama sadece sontest yapılır. Aradaki farkın uyarıcıdan kaynaklandığı düşünülür. Diyelim ki bir öğrenci grubuna bir film izlettirdik ve

diğer bir gruba da izlettirmedik. Yaptığımız sontestte bir fark gözlemleyebiliriz ve farkın izledikleri filmden kaynaklandığını düşünebiliriz. Oysa deney ve kontrol gruplarının filmi izlemeden önceki hoşgörü düzeylerini bilmediğimizden, bu tür bir ilişki kurmamız doğru olmaz.

Deneysel Yöntemin Geçerliliği:
Deneysel yöntemin geçerliliğini tehdit eden bir dizi etken bulunur. Deneysel tasarımını yaparken bu etkenleri de göz önünde bulundurmak yararlı olur.

Tarih: Deney yapılırken gerçekleşen bazı olaylar, deney sonucunu etkileyebilir. İnsanların yabancılara karşı hoşgörü düzeylerini ölçmeye çalıştığımız bir deneyde, biz deneyi yaparken tarihsel bir olay, örneğin bir doğal felaket ya da bir toplumsal olay gerçekleşebilir ve denekler bu olayın etkisiyle daha hoşgörülü/hoşgörüsüz olabilirler. Sontestte gözlemlediğimiz değişimin sebebi, bizim verdiğimiz uyarandan çok, bu tarihsel gelişme olabilir. Bu nedenle yanlış bir sonuç çıkarabiliriz.

Süreç İçinde Olgunlaşma: Uzun döneme yayılan deneylerde karşılaşabileceğimiz bir sorun da deneklerin olgunlaşması. Örneğin belli bir eğitim türünün çocuklarda etnik azınlıklara karşı hoşgörüyü arttıracağını düşünüyoruz. Çocukların eğitime başladığı ikinci sınıfta öntest ölçümü yapıyoruz, daha sonra beşinci sınıfta sontest uygulaması yaptıktan sonra bir fark gözlemliyoruz. Bu farkın sebebi bizim verdiğimiz eğitim kadar, çocukların olgunlaşması olabilir.

Öntest Etkisi: Deney sonuçlarının geçerliliğini tehdit eden konulardan biri de deneklerin öntest sırasında konu hakkında bilgilenmeleri olabilir. Öntest soruları, denekleri katılacakları deney konusu hakkında koşullayabilir ve denekler deney sırasında normalde olduklarından farklı davranabilirler. Bunun yanı sıra öntest sırasında verdikleri yanıtları hatırlayan denekler, sontest sırasında da benzer yanıtlar vermek için kendilerini zorlayabilirler. Bu iki olasılık da deney sonuçlarını doğrudan etkiler. Bu nedenle öntest yapmamak bir çözüm gibi gözükebilir.

Araç Etkisi: Yine kullanılan ölçüm araçlarıyla ilişkili olabilecek bir sorun da öntest ve sontest ölçümlerinin farklı araçlar, örneğin farklı soru bataryaları kullanılarak yürütülmesinden kaynaklanır. İki araç arasındaki fark, öntest ve sontest sonuçlarının karşılaştırılmasını engeller.

Kayıp Etkisi: Deneyler sırasında karşılaşılabilecek önemli bir sorun da deneklerin çeşitli nedenlerle deneyden çıkmaları, bir başka deyişle kaybolma-

ları olabilir. Örneğin öntest sonuçlarını öğrenen denekler, bu sonuçlar düşükse deneyin dışında kalmayı tercih edebilirler. Ya da saha deneyi yapılıyorsa, önteste katılmış olan deneklerin taşınması nedeniyle onlara erişemeyebilirsiniz. Eğer kayıp etkisi sistematik bazı etkenlere bağlıysa, örneğin toplu halde göç etmek gibi; sonuçlarınız da bu sistematik etkenden etkilenir ve yanlış çıkarımlar yapmanıza yol açabilir.

Kendi Kendini Seçme Etkisi: Aslında örneklemle ilişkili olabilecek bu etki, deneye katılan kişilerin kendi kendilerini seçmelerinden kaynaklanır. Deney, konuyla ilgilenecek deneklere cazip geldiğinden, uyarıcının o kişilerdeki etkisi daha düşük olarak gözlemlenebilir. Bu etkinin genelde öğrencileri not ya da maddi bir teşvik karşılığı deneye dâhil eden çalışmalarda daha fazla gözlemlenmesi mümkün olur.

Deneklerin Morallerinin Bozulması: Özellikle tıp alanındaki deneylerde, kontrol grubunda yer alan denekler kendilerine ilacın verilmediğini görünce moralleri bozulabilir ve daha düşük bir performans sergileyebilirler. Dolayısıyla deneklerin kontrol ya da deney grubunun hangisinde yer aldıklarını bilmemeleri çok daha doğru olur. Körleme deney olarak yukarıda ele aldığımız nokta olan bu durum önemlidir. Bizim bağlamımızda farklı çocuk grupları ile yürütülen deneysel çalışmalarda, çocuğun gerekli desteği aldığına inanmaması onun uyumunu azaltan bir unsur olabilir.

Deneklerin Artı Çaba Göstermesi: Deneklerin kontrol ya da deney grubunda olduklarını bilmelerinin önemli bir sonucu da, kendileriyle ilgilenilmediğini düşünen deneklerin daha fazla çaba harcamaları olabilir. Böylelikle de sontest sonuçları olması gerekenden yüksek çıkar.

Birazdan tartışacağımız deneysel tasarımlar, bu etkileri azaltmak ve araştırma sonuçlarından yanlış çıkarımlar yapılmasını engellemek açısından iyi birer yol gösterici olabilir.

Deney Tasarımları:

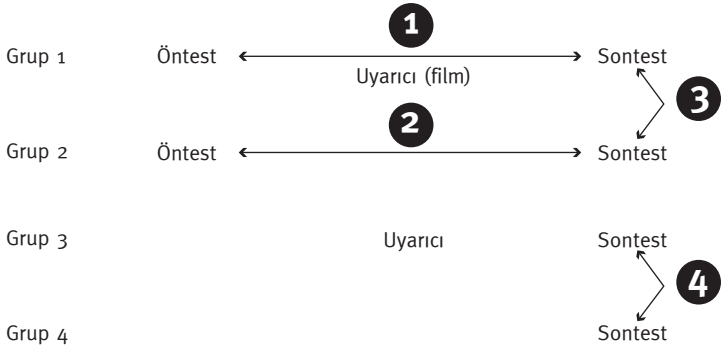
Deneysel yönteme başvurduğumuzda, verdiğimiz uyarıcının etkisini gözlemleyebilmemiz için deneyimizi nasıl tasarladığımızın da çok önemli bir etkisi bulunur. Bazı noktaları yukarıda da değinilen yanlış tasarlanmış deneyler, yanlış sonuçlar çıkarmamıza yol açar.

- **Sadece Sontest Bulunan Kontrol Gruplu Tasarım:** Bu deney tasarımında, deneklere öntest uygulanmaz ve denekler deney ve kontrol gruplarına dağıtılırlar. Deney sonrasında sontest yapılır ve bu iki

grup arasındaki farktan yola çıkarak uyaranın etkili olup olmadığı tartışılır.

- **Öntest ve Sontest Bulunan Kontrol Gruplu Tasarım:** Bu tasarımda denekler rassal olarak deney ya da kontrol gruplarından birine atanır ve öntest uygulanır. Deney grubu uyarıcıyı alır, kontrol grubu almaz. Deney sonrasında yapılan sontest ile deney ve kontrol grupları arasındaki farkın varlığı ya da yokluğu uyaranın etkisi hakkında fikir verir. Bu tasarım türünde deneklerin gruplara rassal olarak atanması ve öntest uygulaması nedeniyle her iki grubun başlangıç değerlerinin aynı olduğunu varsayabiliriz, dolayısıyla değişimin uyarandan kaynaklanması beklenir.
- **Solomon Dörtlü Grup Tasarımı:** Bu tasarım, yukarıdaki iki tasarımın birleşmesi sayılabilir. Denekler rassal olarak dört gruba dağıtılır. Bu nedenle tasarıma Solomon Dörtlü Grup Tasarımı denir. Gruplardan ikisine öntest uygulanırken, diğer ikisine uygulanmaz. Böylelikle öntestin denekleri koşullaması engellenmiş olur. Daha sonra bütün gruplara sontest uygulanır. Deney gruplarının kontrol gruplarından farklı sonuç alması beklenir. Başka bir beklenti de öntest ve sontest sonuçları arasında fark bulunmasıdır.

Şekil 10.2
Solomon Dörtlü Grup Tasarım (Babbie, 2010)

1. Sontest sonuçlarına göre ön yargı düzeyi daha düşük olmalı
2. Öntest ve sontest sonuçları aynı düzeyde önyargı göstermeli
3. Grup 1 grup 2'den daha az önyargılı olmalı
4. Grup 3 Grup 4'ten daha az önyargılı olmalı

Aslında deneklerin gruplara rassal olarak atandığı düşünülürse, öntest yapmak için bir neden göremeyiz. Çünkü rassal olarak atanan denekler bizi ilgilendirebilecek yaş, cinsiyet, ideoloji vs. gibi etkenler açısından aynı değerlere sahip olduklarından bir denkliğin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Yine de deney ve kontrol gruplarının birbirlerine denk olduğundan emin olmadan, öntestlerden vazgeçmek mantıklı olmaz, farklı noktalardan başlayan grupların farklı sontest değerlerine sahip olması, deney sonuçlarının yanlış yorumlanmasına yol açabilir.

Doğal Deney:

Doğal deneyler, uyarıcının araştırmacı tarafından verilmediği, bilâkis gerçekleşen deprem, savaş ve benzeri bir olayın etkisinin anlaşılması için başvurulan bir yöntem olarak söylenebilir. Doğal deneyleri diğer anket çalışmalarından ayıran en önemli özellik, anket çalışmalarından farklı olarak ideal bir deney koşullarını takip etmeye çalışması.

Doğal deneylerde, deney ve kontrol gruplarını ayrıştırmaya çalışmak en önemli başlangıç noktasını oluşturur, başka deyişle bir uyarana maruz kalmış bir topluluk ve o uyarana maruz kalmamış bir diğer topluluğu bulmak gerekir ki, deneysel yöntemin nedenselliği keşfedebilme iddiasına sadık kalabilsin. Eğer bu koşullar sağlanabilirse, doğal deney rassal atamanın araştırmacı tarafından yapılmadığı bir deney gibi düşünülebilir.

Doğal deneyleri ideal deney koşullarının oluşmadığı yarı-deneyler olarak da görebiliriz, önemli nedensel ilişkileri keşfetme ya da test etme fırsatı sağlayan araçlar da. Gerçek bir rassal atama olmaması nedeniyle nedenselliği keşfetme konusundaki iddiası eksik olsa da, gerçek bir deney koşullarına yakınsadığı sürece de iyi bir araç olabilir.

Örneğin herhangi bir ülkeye mülteci akınının yarattığı etkiler, bazı nedensellikleri anlayabilmek için ilginç bir fırsat sunabilir. Ürdün'e nüfusunun %10'u büyüklüğünde bir mülteci akımının yarattığı etkiyi, bu akının olmadığı bir "sentetik" Ürdün yaratarak ölçmek mümkün olabilir (Nowrasteh ve arkadaşları, 2019).

Kopenhag gibi bir şehrin idari yapısındaki değişiklik sonucunda iki farklı yönetimin eşzamanlı olarak bulunmasının vatandaşların oy verme davranışı üzerindeki etkisi de bir doğal deney yöntemiyle ölçülebilir (Lassen, 2005). Başka bir ilginç çalışma, göçmen olma hakkının kura yoluyla verildiği Yeni Zelanda'da bu hakkı kazananların iyi olma halinin nasıl değiştiği üzerine yapılan çalışmadır (Stillman ve arkadaşları, 2015). İspanya'ya odakla-

nan bir başka çalışma ise terörist saldırıların vatandaşların oy verme davranışını nasıl etkilediğini göstermiş (Montalvo, 2011). Ülkemiz özelinde yapılan bir başka araştırmanın sonucunda da zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması ile kadınların eşlerinden daha az duygusal, psikolojik ya da ekonomik şiddete uğradığı bulunmuş (Özer ve Fidrmuc, 2017).

Örnek Kutusu 10.2
Hava Kirliliği ve Göç - Doğal Deney

Mikula ve Pytlikova (2020), "Hava Kirliliği ve Göç: Çek Cumhuriyeti'nden Doğal Bir Deneyden Yararlanma" (Air Pollution & Migration: Exploiting a Natural Experiment from the Czech Republic) başlıklı makale, 1989 yılından sonra komünizmin çöküşünden sonra Çek Cumhuriyeti'nin Kuzey Bohemya bölgesindeki elektrik santrallerinin kükürtdioksitten arındırma doğal deneyinden yararlanarak hava kirliliğinin göç üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırmanın sonunda, teknoloji sayesinde hava kirliliğinin azaltılmasıyla, hava kirliliğine maruz kalan bölgelerden göç etme oranında yaklaşık %24'lük bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Bu değişimin doğrusal olmadığı, arındırma işlemi için öncelikli olan çok daha yoğun kirli havaya sahip belediyelerde bu etkinin daha büyük olduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre, insanların hava kirliliği yaşayan bölgelerde yaşam isteğinin çok daha az olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca araştırma, çeşitli mekanizmaları da devreye sokarak hava kirliliği ile göç ilişkisini de değerlendirmiştir. Bu bağlamda, göç karşıtı politikaların göç kararları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı belirtilirken, toplumsal sermayesi zayıf ve imkânları yetersiz olan belediyelerde hava kirliliğinin göç üzerinde daha güçlü etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç ile makalede, toplumsal sermayeyi güçlendirmenin ve eğitim, sağlık, kültür alanlarında daha iyi imkânlar sunmanın hava kirliliğine verilen göç tepkisini kısmen hafifletebileceği önerilmektedir.

Her ne kadar son dönemde doğal deneylerle yapılan çalışmaların sayısı artmış olsa da ülkemizde yeterince uygulandığını söyleyemeyiz. Özellikle de bu tür çalışmalarda verilerin nasıl analiz edileceği üzerinde bir uzlaşma olmaması ve çoğu analiz yönteminin ileri istatistiksel teknikler gerektirmesi nedeniyle, yaygınlaşmasının vakit alacağını söyleyebiliriz (Leatherdale, 2018). Ancak doğal afetler, terörist saldırılar, politika değişiklikleri ve krizler, bu tür çalışmaların artması için de bir olanak sunmakta.

Kaynakça

Babbie, E. (2010). *The Practice of Social Research, Twelfth Edition.* Wadsworth Cengage Learning.

Cohn, A., Marechal, M.A., Tannenbaum, D. ve Zünd, C.L. (2019). Civic Honesty Around the Globe. *American Association for the Advancement of Science, 365*(6448), 70-73. https://doi.org/10.1126/science.aau8712

Druckman, J.N., Green, D.P., Kuklinski, J.H. ve Lupia, A. (2006). The Growth and Development of Experimental Research in Political Science. *American Political Science Review, 100*(4), 627-635.

Eğilim Puanı Uyumu-Propensity Score Matching. (2021, Mart 12). *Vikipedi*. https://tr.qaz.wiki/wiki/Propensity_score_matching (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

Jackson, M. ve Cox, D.R. (2013). The Principles of Experimental Design and Their Application in Sociology. *Annual Review of Sociology, 39,* 27-49. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071811-145443

King, G., Keohane, R.O., Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry*. Princeton University Press.

Lassen, D.D. (2005). The Effect of Information on Voter Turnout: Evidence from a Natural Experiment. *American Journal of Political Science, 49*(1), 103-118. https://doi.org/10.2307/3647716

Leatherdale, S.T. (2018). Natural Experiment Methodology for Research: A Review of How Different Methods Can Support Real-World Research. *International Journal of Social Research Methodology, 22*(1), 19-35. https://doi.org/10.1080/13645579.2018.1488449

Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *The American Political Science Review, 65*(3), 682-693. https://doi.org/10.2307/1955513

Mikula, S. ve Pytlikova, M. (2020). *Air Pollution & Migration: Exploiting a Natural Experiment from the Czech Republic.* (EconPol Working Paper: 43). Europe Econpol European Network for Economic and Fiscal Policy Research. https://www.econpol.eu/sites/default/files/2020-09/EconPol_Working_Paper_43_Air_Pollution_Migration.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

Montalvo, J.G. (2011). Voting After the Bombings: A Natural Experiment on the Effect of Terrorist Attacks on Democratic Elections. *The Review of Economics and Statistics, 93*(4), 1146-1154. http://www.jstor.org/stable/41349103 (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

Nowrasteh, A., Forrester, A.C. ve Blondin, C. (2019). *How Mass Immigration Affects Countries with Weak Economic Institutions: A Natural Experiment in Jordan.* (Policy Research Working Paper No. 8817). World Bank Group Development Economics Vice Presidency Strategy and Operations Team. http://documents1.worldbank.org/curated/ru/944551555006432470/pdf/How-Mass-Immigration-Affects-Countries-with-Weak-Economic-Institutions-A-Natural-Experiment-in-Jordan.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

Özer, M. ve Fidrmuc, J. (2017). *Male Education and Domestic Violence in Turkey: Evidence from a Natural Experiment.* (Cesifo Working Papers No.6526). Cesifo. https://www.cesifo.org/DocDL/cesifo1_wp6526.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

Roth, A.E. (1995). Introduction to Experimental Economics. İçinde J. Kagel ve A. E. Roth (Der.), *Handbook of Experimental Economics,* 3-109. Princeton University Press.

Stillman, S., Gibson, J., McKenzie, D. ve Rohorua, H. (2015). Miserable Migrants? Natural Experiment Evidence on International Migration and Objective and Subjective Well-Being. *World Development, 65,* 79-93. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.07.003

UBS, (t.y.). *Vernon L. Smith-Nobel 2002-What Can Experiments Tell Us About the Real-World?* https://www.ubs.com/microsites/nobel-perspectives/en/laureates/vernon-smith.html (Erişim Tarihi: 16.03.2021).

11

İçerik Analizi

GİRİŞ

Bu son bölümde ise toplumsal araştırmalarda kullanılan içerik analizi yöntemini anlatacağız. Mevcut içerik analizi araştırma örnekleri üzerinden içerik analizinin nasıl yapılacağını ele alacak ve bu konudaki farklı paradigmaları aktaracağız. Son olarak bu yöntemi kullanırken örneklem konusunda dikkat edilecek noktaları vurgulayacağız.

Öğrenme Hedefleri:

- Toplumsal araştırmalarda içerik analizi yapılabilecek farklı kaynakları/materyalleri örnekler üzerinden tartışmak;
- İçerik analizi paradigmalarını öğrenmek;
- İçerik analizinde örneklem tasarımına dair bilgi edinmektir.

Hazırlık Soruları:

- Toplumsal araştırmalarda içerik analizi için ne tür kaynaklardan faydalanabileceğimizi düşünüyorsunuz?
- İçerik analizi yapmanın sizce en büyük zorluğu ne olabilir?

İÇERİK ANALİZİ ÖRNEKLERİ

Araştırmacının ilgilendiği konuya dair araştırmasını yürütürken kullanacağı yaygın araçlardan biri de içerik analizi. İçerik analizi yöntemini kaydedilmiş her türlü iletişimin içeriğinin analiz edilerek bağlamı hakkında çıkarım yapılması olarak tanımlayanlar var. Bu çıkarımlar mesajın kendisi, göndericisi, alıcısı ya da mesajın etkisi hakkında olabiliyor. Bu bölümde birçok örnek ile nasıl içerik analizleri yapıldığını aktarmaya çalışacağız. Araştırma çalışması

yalnızca içerik analizine odaklanabileceği gibi içerik analizi diğer araştırma araçlarının yanı sıra yapılabilir. İçerik analizinin bu farklı biçimlerine odaklanmadan önce bir düşünelim, nelerin içerik analizi yapılabilir?

? Kendi araştırma sorunuzu düşünün. Ne tür bir içerik analizi yapardınız? İçerik analizi için verileri nereden toplardınız?

Sırayla düşünelim, nelerin analizi yapılabilir?

İçerik analizi dendiğinde muhtemelen aklımıza ilk gelen, gazetelerin içeriklerinin analiz edilmesi. Özellikle de hepimizin dünya hakkındaki görüşlerini medya yoluyla ediniyor olması nedeniyle, bu dünyadaki çeşitli aktörlerin medyada nasıl temsil edildiğini araştırmak, iletişim araştırmalarında çok köklü bir gelenek. Daha 1941 yılında Laswell Fransız, Alman, İngiliz, Amerikan ve Rus elitlerinin siyasal simgelerini konuşmaları ve editoryal yazıları analiz ederek ortaya çıkarmayı hedeflemişti (Lasswell, 1968) .

Ülkemizde de gazete haberleri, manşetleri ya da köşe yazılarında belirli grupların nasıl temsil edildiğine dair çalışmaların sayısı günden güne artmakta, bunun en önemli sebeplerinden biri de kırılgan grupların görünüp görünmedikleri ya da göründükleri zaman nasıl göründüklerinin toplumsal algılara dair çok detaylı bir fikir vermesi.

Örnek Kutusu 11.2
Gazete Analizi

"Bu çalışmada Türk basınında Suriyeli sığınmacı temsilleri incelenmektedir. Örneklem için, en yüksek tiraja sahip ilk beş gazetede ("Hürriyet", "Sabah", "Posta", "Sözcü", "Zaman") 2014 yılında yayımlanan ilgili tüm haberler, köşe yazıları ve görseller seçilmiştir. Mevcut çalışma, Suriyeli sığınmacıların Türk basınında 2011-2015 yılları arasındaki temsillerini inceleyen (TÜBİTAK destekli) daha geniş çaplı bir araştırma projesinin bir kısmını oluşturmaktadır. Mevcut literatürde sıkça ihmal edilen ya da ayrı bir inceleme alanı olarak ele alınan haber görselleri, bu çalışmada haber metinleri ve köşe yazılarıyla beraber incelen-mektedir. Araştırma sonuçlarında görülmüştür ki, Türk gazetelerinde Suriyeli sığınmacılarla ilgili haber ve görsellerin içerikleri çoğunlukla olumlu ya da yansız özelliklere sahiptir. Temsil özelliklerine odaklandığımızda ise temsillerde bir ikilem olduğu görülmektedir. Temsiller Suriyeli sığınmacıyı zorlu koşullar içinde "yoksul" ve "yardıma muhtaç" olarak gösterirken, aynı sıklıkta toplum güvenliği için bir "tehdit" olarak da göstermektedir. Sıkça tekrarlanan bu temsiller ve ikilem göstermektedir ki Türk basınının Suriyeli sığınmacı temsili, uluslararası çalışmalarda tanımlanan stereotipik sığınmacı temsillerini yeniden üretmektedir."

Kaynak: Pandır, M., Efe, İ. ve Paksoy, A.F. (2015). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi [Özet]. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 1-26. https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/23441/249617

Hemen her dönemde reklamların içeriklerinin analizinin de toplumdaki gelişmeler hakkında fikir vermek için kullanıldığını görüyoruz. Bu analizlerin bir kısmının ticari kaygıları olduğunu ve seyircilerin hoşuna giden ya da gitmeyen faktörleri keşfetmeyi amaçladığını görsek de, erken dönemli bir çalışmada Resnick ve Stern (1977) daha normatif bazı sorularla reklamların içeriklerini 14 kriter üzerinden değerlendirmiş ve reklamların farklı işlevleri olduğuna dikkati çekmişlerdi. O'Donnell ve O'Donnell (1978) toplumsal cinsiyet rollerinin reklamlarda nasıl yeniden oluşturulduğunu göstermişken, Barsch ve arkadaşları (2000) neredeyse çeyrek asırda bu konuda bir değişim olmadığını ortaya koydular. Shimp (1979) reklamlarda sosyal psikolojik temsillerin ne sıklıkta ve ne amaçla kullanıldığını sergileyen çalışmasıyla bir araştırma alanını açmış durumda.

Ülkemizde de reklamların ticari içeriklerine yönelik çalışmaların yanı sıra, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl temsil edildiği de yoğun biçimde araştırılan konular arasında (Dumanlı, 2011; Yılmaz, 2007). Siyasal reklamların içerik analizine yer veren çalışmalar olduğu kadar, çocukların nasıl temsil edildiğine odaklanan araştırma çalışmalarının da olduğunu görüyoruz. Bu alanda yapılan çalışmalar engelli bireylerin, engelli çocukların ve yaşlıların da televizyonda "görünmez" olduklarını ortaya koyuyor (Kılınç ve Uztuğ, 2016; Serttaş ve Eral, 2017).

Örnek Kutusu 11.2
Reklam Analizi

"Bu çalışmanın amacı, 1990'lı yıllardan itibaren ulusal televizyonlarda yayınlanmış reklamcılık dalında ödül alan televizyon reklamlarındaki kadın imgelerinin nasıl kurgulandığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 1990-2009 yılları arasında yayınlanmış, ödül almış ulusal televizyon reklamlarına yönelik içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; geçmişte yapılmış araştırmalarda ortaya çıkarılan, reklamlarda tasvir edilen kadın rolünün özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan değişim ve dönüşüme rağmen çok fazla değişmediği tespit edilmiştir."

Kaynak: Karaca, Y. ve Papatya, N. (2011). Reklamlardaki Kadın İmgesi: Ulusal Televizyon Reklamlarına İlişkin Bir Değerlendirme [Özet]. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 479-500.

Televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte televizyon programlarının içeriklerinin analizi de cazip bir araştırma konusu oluşturmaya başladı. Gerbner ve arkadaşları (1969; 1970) televizyondaki kurgusal programların içeriğini analiz ederek kadın, çocuk ve yaşlı gibi profillerin nasıl temsil edildiğini ortaya koymuşlardı. Franzblau ve arkadaşları (1977) televizyon programlarında cinselliğin nasıl sergilendiğini içerik analizi yöntemiyle sergilerken; Korzenny ve Neuendorf (1980) yaşlıların televizyon programlarında nasıl temsil edildi-

ğine odaklanan çalışmalar yürüttüler. Savaşın, siyasi gelişmelerin ya da tarihi olayların nasıl temsil edildiği konusuna odaklanmış çok sayıda çalışmaya da kolaylıkla ulaşılabilir.

Türkiye'de özel televizyonların ortaya çıkması ve ticari kaygıların artmasıyla birlikte televizyon yayınlarının içeriği de çok sayıda çalışmaya konu oldu. Çalışmaların bazıları dünya alanyazınını takip edip toplumsal kimliklerin yeniden oluşturulması gibi konulara odaklanırken, tarihi kişiliklerin diziler yoluyla nasıl kurgulandığı da özellikle Muhteşem Yüzyıl ve Diriliş Ertuğrul gibi kurgusal üretimler üzerinden araştırıldı (Göksu ve Ökmen, 2019; Kabacaoğlu, 2020).

Örnek Kutusu 11.3
Dizi Analizi

"Kitle iletişim araçlarında şiddetin sunumu günümüzde tartışılan konulardan birisidir. Medyada şiddet içeren haber olaylarına her gün rastlamak olanaklıdır. Bunlar gözle görülür, örtük olmayan şiddet olaylarıdır. Bunun yanı sıra bir de izleyicilerin farkında olmadığı, örtük olarak sunulan şiddet vardır. Özellikle reklamlardan dizilere kadar birçok yayında kadına yönelik şiddet örtük olarak sunulmaktadır. Böylece şiddet sıradanlaştırılmakta ve kadına yönelik şiddet normal bir davranış olarak sunulmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'de ulusal kanallarda yayınlanan ve izlenme oranları yüksek dizilerde kadına yönelik şiddetin nasıl gündeme geldiği araştırılmıştır. Çünkü araştırmalar dizilerin en yaygın olarak tüketilen popüler kurmaca ürünler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla izleyicilerin bu dizilerdeki karakterlerle özdeşleşmeleri ve onlar arasında rol modeller bulmaları dizileri daha da önemli kılmaktadır. Yapılan araştırmada da şiddetin dizilerde nasıl gündeme geldiğini tartışabilmek için içerik çözümlemesi yöntemi ile seçilen dizilerdeki sahneler çözümlenmiştir."

Kaynak: Ünlü, S., Bayram, N., Uluyağcı, C. ve Bayçu, S.U. (2009). Kadına Yönelik Şiddet: TV Dizilerinde Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Bir Araştırma [Özet]. *Selçuk İletişim*, 5(4), 95-104. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177873

Sinemanın popülerliği önce ulusal televizyon kanallarının yaygınlaşması, daha sonra kablolu televizyonun ve platformların doğuşu; bugünse dijital yayınlarının çok yüksek erişim rakamlarına ulaşması nedeniyle filmlerin içerikleri de araştırmacılar için ilginç bir araştırma alanını oluşturuyor. Toplumsal cinsiyet rollerinin temsilindeki değişim, savaş filmlerinde şiddet kullanımı, 11 Eylül saldırıları sonrasında filmlerde temsil edilen teröristlerin demografik özellikleri ve gruplararası gerilimlerin filmlerde nasıl kurgulandığı da filmlerin içerik analizinde kullanılmasına örnek oluşturuyor (Falarti ve arkadaşları, 2019; Powers ve arkadaşları, 2010; Turner ve arkadaşları, 2004).

Türkiye örneğinde çocuklara yönelik hazırlanmış olan çizgi filmlerin birden çok defa içerik analizi yöntemiyle incelendiğini görüyoruz. Toplumsal cinsiyet rolleri de Türk filmlerine odaklanarak çalışılan konular arasında (Yerlikaya, 2020).

Örnek Kutusu 11.4
Film Analizi

"1960'lı yıllarla birlikte Türkiye'de işsizliğin ve ekonomik sorunların sonucu olarak, ülkede yaşanan işsizliğe çözüm bulmak, ülkeye döviz akışının sağlanması ve ulusal ekonomiye katkı sağlanması gibi nedenlerle dönemin hükümetinin de desteğiyle yurtdışına göçler başlamıştır. Dış göç konusu 1970'li yıllardan itibaren Türk sinemasında işlenen temel sorunlardan biri haline gelmiştir. 1990'lı yıllardan sonra ise dış göç olgusu yurtdışında yaşayan Türk yönetmenler tarafından işlenmeye başlanmış ve göçmen kökenli Türklerin temsilini içeren filmlerde artış gözlemlenmiştir.

Sinemayı toplum gerçekliklerinden izler taşıyan ve de toplum gerçekliklerinin bir ifade biçimine dönüştüğü bir platform olarak ele aldığımızda sinemada hangi kimliklerin ve temsillerin nasıl ve ne şekilde yansıdığı bilimsel araştırmalarda yanıtlanması gereken temel sorulardandır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, 1990 sonrası gelişen "Yeni Türk Sineması'yla birlikte ekonomik, toplumsal veya siyasal nedenlerle yurtdışına göç olgusunun sinemada nasıl işlendiği, Türk kökenli göçmenlerin sinemada nasıl yansıtıldığı ve dış göç olgusu ile kimlik politikaları ilişkiselliğinin nasıl temsil edildiğini incelemektir. Çalışmada, 1990 sonrasından günümüze dış göç temsilini ele alan sayılı filmler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Araştırma medya ve kültürel çalışmalar alanından ve temel olarak Stuart Hall'ün ulusal kimlik ve temsiliyet çalışması ekseni üzerinden kuramsal olarak temellendirilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren göç meselesinin son dönem Türk sinemasında nasıl inşa edildiğini kuramsal bulgular ve tarihsel veriler ışığında temsiller yoluyla ortaya koymaktadır."

Kaynak: Agocuk, P., Kanlı, İ. ve Kasap, F. (2012). 1990'lı Yıllardan Günümüze Türk Sinemasında Dış Göç Temsili ve Göçmen Kimlik Sorunsalı [Özet]. *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 505-523. http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.939

İçerik analizleri sadece bu tür "kaydedilmiş" insan iletişimiyle sınırlı kalmaz. Örneğin resimler, afişler ve hatta grafitiler de içerik analizinde kullanılabilecek çalışmalar arasında yer alabilir. Solomon ve Yager (1975) New York'ta erkek ve kadın tuvaletleri, alt geçitler ve benzeri ortamlardaki grafitileri analiz ederek çizenlerin kişilik özelliklerini analiz etmişlerdi. Bu çalışmanın benzeri 2014'te İran üniversite kampüslerinde tekrarlandı ve baskıcı bir rejimde grafitilerin üniversite öğrencilerinin protestolarını dile getirme işlevi olduğu ortaya çıkarıldı (Famia, 2014). Fotoğraflar da içerik analizi yapmak isteyenler için bereketli bir alan sunar. Bu fotoğraflar karşılıklı temsilleri işaret edebilir, örneğin Batılı haber ajans muhabirlerinin savaşı ya da işgali nasıl fotoğrafladıkları önemli ipuçları verebilir (Fahmy, 2004). Pandır ve arkadaşları (2015), Türkiye medyasında Suriyeli mültecilerin nasıl temsil edildiklerini gazetelerde yayınlanan fotoğraflar üzerinden analiz ederek önyargıların nasıl fotoğraflara yansıdığını gösteren bir çalışma ile içerik analizinin zengin olanaklarına bir örnek sundu.

Örnek Kutusu 11.5
Afiş Analizi

"2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan toplumsal gösteriler kısa süre içerisinde Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da siyasi krizlere yol açmıştır. Söz konusu krizlerin ortaya çıkması iç savaşları ve rejim değişikliklerini beraberinde getiren toplumsal hareketlerin ivmesini arttırmıştır. Bu gelişmeler, Suriye'de de etkisini göstermiş ve tarihin en büyük mülteci hareketlerinden birisine neden olmuştur. Türkiye bu mülteci hareketinden en fazla etkilenen ülkelerden birisidir. Gündelik hayatın bir parçası haline gelen Suriyeli mülteciler ve onların karşılaştıkları sorunlar, özellikle 2015 yılından sonra Türk sinemasının gündeminde yer tutmaya başlamıştır. Bilindiği üzere sinema filmleri tüm teknik, düşünsel ve kurgusal öğeleriyle birer anlatı metni niteliği taşır. Filmlerin afişleri de, izleyicinin bir filmdeki anlatıya ilişkin öğelere dair temel bilgileri ve ilk izlenimlerini edindiği grafik eserler olarak sinema çalışmaları açısından büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla sinema filmi afişlerinin incelenmesi, filmlere konu edilen konjonktürel sorunların ve temaların sinemaya nasıl yansıdığı konusunda da ipuçları toplanmasına olanak tanımaktadır. Tüm bunlardan hareketle bu çalışmada Suriye krizinin ortaya çıktığı 2010 yılından sonra Türk sinemasında Suriye krizini ve Suriyeli mültecileri konu edinen uzun metraj sinema filmlerinin afişleri çalışma nesnesi olarak seçilmiştir. Buradan hareketle amaçlı örneklem (purposive sampling) kullanılarak Fedakar (2011), Terkedilmiş (2015), Hayat Çizgisi Suriye (2016), Bordo Bereliler: Suriye (2017), Misafir (2017) ve Kardeşim için Der'a (2018) filmlerinin afişleri örneklem olarak belirlenmiştir. Belirlenen afişlerde yer alan vizüel öğelerin betimledikleri anlamların incelenip ortaya konulması amacıyla göstergebilimsel epistemolojinin sunduğu çözümleme teknikleri kullanılmıştır. Yapılan çözümlemenin sonucunda, söz konusu sinema filmlerinin afişlerinde Suriyeli mülteciler krizine ilişkin genel olarak güvenlik perspektifli bir bakışın ön planda olduğu; mülteci bireylerin, özellikle de kadınların ve çocukların, göç sürecinde yaşadıkları deneyimlerin macera boyutunda temsil edildiği; bu "maceralar"da daha çok dramatik temaların ve olay örgülerinin öne çıkarıldığı bulgulanmıştır. Dolayısıyla Suriyeli mülteci krizinin ve bu krizin en net biçimde yankı bulduğu coğrafyalardan biri olan Türkiye'deki görünümlerinin sosyal ve insanî boyutlarına, anlatıların inşasında örtük biçimde yer verildiği görülmüştür."

Kaynak: Kına, S. A., ve Işık, M. (2019). Türk Sinema Filmlerinin Afişlerinde Suriyeli Mülteciler Krizinin Temsili. [Konferans Bildirisi]. The Global Refuge and Migration Congress, Gaziantep, Türkiye. https://www.researchgate.net/publication/344677506_Turk_Sinema_Filmlerinin_Afislerinde_Suriyeli_Multeciler_Krizinin_Temsili (Erişim Tarihi: 23.03.2021)

Sosyal medyanın yaygınlaşması ve kendimizin de bir içerik üreticisi haline gelmemiz de bu platformlardaki içeriğin analiz edilmesini olanaklı kıldı:

- Hum ve arkadaşları (2011), Facebook profil fotoğraflarına odaklanarak kendimizi nasıl temsil ettiğimizi analiz ettiler.
- Chaudry ve Gruzd (2019), Facebook grupları gibi "online" tartışma ortamlarında "Suskunluk Sarmalının" nasıl var olduğunu gösterdiler.
- Donzelli ve arkadaşları (2017), Youtube videolarının aşı karşıtlığını nasıl yaygınlaştırdığını sergilediler.

- Uzun ve Usturalı Mut (2019), aşı karşıtlığıyla ilgili benzer bir çalışmayı Türkçe Youtube videolarıyla ilgili olarak yürüttüler.
- Jeon ve arkadaşları (2018), Youtube'ta kullanıcıların şişman "vlogger"lara karşı ayrımcı ve aşağılayıcı bir dil kullandıklarını ortaya çıkardılar.
- Niknam ve arkadaşları (2020), Instagram'daki belli hesaplara odaklanarak COVID-19 salgınında ne tür fotoğrafları paylaştıklarını analiz ettiler.
- Çelen ve Tuna (2018), Türkiye'deki gurmelerin Instagram hesaplarını inceleyerek gastronomi alanını ne kadar etkilediklerini göstermişlerdir.
- Jiang ve arkadaşları (2020), ABD Twitter kullanıcılarının attıkları tweet'leri inceleyerek COVID-19 salgınına partizan kutuplaşmanın etkisini araştırdılar.
- Taşdelen (2020), Türkçe atılan tweet'leri inceleyerek Suriyeli mültecilere yönelik söylemi analiz eden bir çalışma yürüttü.
- Biz, İnfodemi'yle Mücadele Araştırması'nda (2020), Türkiye'de COVID-19 ile ilgili atılmış tweetleri de analiz ederek yanlış bilginin yaygınlaşmasını bu verilerle de inceledik.

Örnek Kutusu 11.6
Sosyal Medya İçerikleri Analizi

"İnternetin geniş kitleler tarafından kullanılmaya ve yeni medya platformlarında kullanıcı türevli içeriklerin sayısının artmaya başlaması ile birlikte nefret söylemi yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır: Şiddeti teşvik eden, ırkçı, cinsiyetçi, aşağılayıcı, düşmanca, kutuplaştırıcı ve ötekileştirici söylemlere sahip içerikler yeni medya kanallarından dolaşıma girerek çok daha fazla sayıda insana, daha hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir. Nefret söylemi literatürüne bakıldığında nefret söylemine en yoğun biçimde maruz kalanların LGBTQIA bireyleri, etnik ve dinsel azınlıklar, yabancılar, göçmenler, mülteciler, kadınlar, engelliler ve çeşitli hastalıklara sahip bireyler olduğu görülmektedir. Son dönemde Suriye'de iç savaş nedeniyle milyonlarca Suriyeli başka ülkelere göç etmiştir. Göç ettikleri ülkelerde geleneksel medya kanallarında olduğu gibi, yeni medya kanallarında da nefret söylemi içeren ifadeler doğrudan Suriyeli mültecilere karşı üretilebilmektedir. Bu çalışmada Suriyeli mültecilere karşı nefret söylemi içeren YouTube videoları ele alınmakta ve ilgili videolar Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi ile analiz edilmektedir. Çalışmanın amacı, YouTube'da Suriyeli mültecilere karşı üretilen nefret söylemini ve ne gibi söylemlerin ön plana çıktığını ortaya koymaktır. Bu çalışma için yapılan ön araştırmada, Suriyelilerin YouTube videolarında birçok hakaret, iftira, ırkçılık ve düşmanlık içeren söyleme maruz kaldığı, bu anlamda da Suriyeli mültecilerin çevrimiçi nefret söyleminin öznelerinden biri haline geldiği görülmektedir."

Kaynak: Kurt, G. (2019). Yeni Medyada Nefret Söylemi: Youtube'da Suriyeli Mültecilere Karşı Üretilen Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma [Özet]. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 5(1), 1-20. https://doi.org/10.34137/jilses.490129

İçerik analizi yapılabilecek konular sadece iletişim kanallarında paylaşılan belgeler değil. Politikacıların konuşmaları, Meclis tartışmaları, resmî belgeler de araştırma çalışmalarında önemli kaynak oluşturabilir. Örneğin Nefes (2020) çalışmasında TBMM'de 1960-1980 arasında Ermeniler hakkında yapılan tartışmaların içerik analizini "büyük veri" ile yaptı. Başka bir çalışmada Aydemir ve Keskin (2017) Avrupa Birliği İlerleme Raporları'nda göç konusunun nasıl işlendiğini analiz ettiler. Bu örneklerin sayısını çoğaltabiliriz ancak bu kadarı dahi içerik analizinin sağladığı fırsatları göstermeye yeterli.

İÇERİK ANALİZİ PARADİGMALARI

İçerik analizinin çok farklı verilere uygulanabileceğini gördük, bu kadar fazla olanağın olduğu bir alanda, tek bir egemen paradigma olmadığını özellikle vurgulamamız gerek. İçerik analizinde farklı yaklaşımlar, farklı araştırma soruları, veri derleme ve analiz yöntemleri olan paradigmaları oluşturuyorlar ve daha önce de tartıştığımız üzere farklı paradigmalar, farklı yöntemsel tercihleri de kendiliklerinden dayatıyorlar.

Biz bu çalışma çerçevesinde önde gelen Temel İçerik Analizi; Yorumlayıcı İçerik Analizi ve Niteliksel İçerik Analizi'ni kısaca tartışacağız (Drisko ve Maschi, 2016).

Temel İçerik Analizi

İçerik analizi yönteminin kurucularından olan Berelson (1952) bu yöntemi "iletişimin 'açık' içeriğinin sistematik, nesnel ve nicel betimlemesi için bir araştırma tekniği" olarak tanımlıyor. Tanımındaki "nesnel" ve "nicel" vurgulamalarından kendisinin pozitivist paradigma içinde hareket ettiğini söyleyebiliriz. Berelson'ın yaklaşımı halen içerik analizi yöntemini kullanan araştırmalarda geçerli bir yaklaşım. Bu yaklaşımda analiz, belirli kavram ya da kelimelerin kodlanarak sayısallaştırılması ve bu verilerin istatistiksel yöntemlerle analiziyle sınırlı kalıyor. Sayma ya da kodlama sürecinin nesnel bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği de verilerin "açık" içeriğe odaklanmasına yol açıyor.

Temel İçerik Analizi yaklaşımında araştırmacının aradığı kelimeler ya da kodlar daha önceden belirleniyor. Kodlayıcılar, kodlama sürecinde bu kelimeleri ya da kodları bulmayı hedefliyorlar. Berelson'ın "sistematik" ve "nesnel" vurgusunu takiben bu yaklaşımda kodlamacıların birbirleriyle uyumu -tutarlılık ismi veriliyor- çok önem taşıyor, aynı metne baktıklarında ay-

nı olguyu gördüklerinden emin olmak gerektiğinden, tutarlılık testleri yapılıyor ve mutlaka araştırma raporlarında bu tutarlılıktan bahsetmek gerekiyor. Aksi takdirde araştırma sonuçlarının geçerliliği sorgulanıyor. Bu kaygı nedeniyle kodlayıcının/araştırmacının kodlar üzerinde çok az yorum hakkı oluyor ya da yorumlamasına asla izin verilmiyor. Kodlamacılar arasındaki yorum farkları, veri toplama sürecinin tutarlılığını düşüren bir unsur olarak görülüyor. Son dönemde bilgisayar yardımıyla kodlamaların gerçekleştirilmesi, bu tutarlılık sorununun bir çözümü gibi algılanıyor ve sunuluyor.

Temel İçerik Analizi yöntemi, iletişim kanallarındaki metinlerdeki temaların keşfedilmesi ve istatistiksel analizlere tabi tutulması için yaygın olarak kullanılan bir yöntem. Araştırmacılar mesaja, kullanılan dile, iletişim araçları içindeki ve arasındaki farklılıklara ya da bütün bunların hepsine odaklanabilirler. Sistematik bir yöntem olması -insan yardımıyla ya da bilgisayar aracılığıyla- çok büyük veri setlerinin analiz edilmesini sağlayabilir. Üstelik prosedürler şeffaf ve kaydedilmiş olduğundan çalışmanın bir kısmını ya da tamamını tekrarlamak kolaylıkla mümkün olabilir.

Bu paradigmanın, geleneksel pozitivist yaklaşımdan beslendiğini kolaylıkla görebiliriz, tabii onun kısıtlılıklarından etkilendiğini de. Sistematiklik ve nesnellik bu paradigma içerisinde çalışan araştırmacıların sıklıkla vurguladıkları bir şey. Araştırmacının kişisel geçmişi, içinde bulunduğu kültür ya da verinin oluştuğu bağlam çoğunlukla yok sayılıyor. Bu perspektiften, verinin değişmezliği varsayıldığından içerik analizinde kullanılan malzemelerin bir yedeğinin mutlaka bulunması ve gerekirse tekrar analiz edilebilmesi için saklanması şart koşuluyor. Tekrarlanabilirlik, çıkarımların geçerliliğinin en önemli ön koşulu olarak görülüyor. Eğer bu paradigma içerisinde olduğunuzu düşünüyorsanız, dikkat etmeniz gereken en önemli unsurlardan birincisi kodlamacıların tutarlılığıysa, diğeri de verilerin tekrarlanabilir olması.

Yorumlayıcı İçerik Analizi

İçerik analizinde egemen olan paradigmalardan biri de Yorumlayıcı İçerik Analizi yöntemi. Bu paradigmada amaç mesajı kaynakları ve alanlar hakkında, mesajların içeriği kanıt olarak kullanarak çıkarım yapmak olarak görülüyor. Bu paradigmada amacın sadece betimlemek değil, aktörler arasındaki etkileşimden yola çıkarak aktörler hakkında çıkarım yapmak olduğu söyleniyor. Araştırmacının sadece "ne" ve "nasıl" sorularını değil, "neden", "kimin için" ve "hangi etkiyle" sorularını yanıtlamasını sağladığından, bu tür bir yaklaşımın daha geniş bir kapsamı olduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu amaca varmak için sadece "açık içerik" değil, "örtük (latent) içerik" de araştırmanın nesnesi olarak kullanılır. Örtük içerik, çoğunlukla da dilbilimden esinlenerek mesajın açıkça sergilemediği ama "ima" ettiği ya da gösterdiği içerik olarak tanımlanıyor. Mesajdaki semboller ya da göndermeler bu tür içeriğe örnek olarak sayılabilir. Örtük içerik araştırmacıların sadece mesajı değil, iletişimin tümü hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir bilgi sağlar. Özellikle de gündelik yaşamdaki iletişimimizin çoğunun göndermeler, sarkazm ya da ironiye dayandığı göz önünde tutulursa; açık içeriğe odaklanmanın çok sınırlayıcı olduğunu söyleyebiliriz.

Yorumlayıcı yaklaşımda araştırmacılar kelimelerin ya da kodların sayımından öteye geçerler ve iletişimi yorumlamayı tercih ederler. Bu yaklaşımda sadece açık değil, örtük içerikler de kodlanır, bunun da bir kodlamacı standardizasyonu gerektirdiği açıkça görülür. Yine de kodlamacıların tutarlılığı Temel İçerik Analizi yaklaşımından farklı olarak istatistiksel olarak değil, daha çok analitik süreçlerin benzerliği üzerinden niteliksel olarak yapılır ki açık ve örtük içeriklerin neler olduğu ve ne tür yorumlama olanakları sunduğu konusunda uzlaşılsın.

Yorumlayıcı yaklaşımda bireyler arası iletişimin istatistiksel tasvirinin ötesinde, bu iletişimi kuran kişilerin amaçları ve motivasyonları hakkında da bir şeyler öğrenmek mümkün olduğundan geniş bir analiz alanı sunduğunu söyleyebiliriz. Aktörler -siyasetçiler, sıradan insanlar, kırılgan gruplar ya da devletler- arasında kurulan iletişim, o aktörlerin genel amaçları hakkında bilgi verebildiği gibi; gönderilen mesajları göndericinin ve alıcının içinde bulunduğu bağlam içerisinden değerlendirmek zengin analizler yapılmasını sağlayabilir.

Bu paradigmanın epistemolojik olarak yorumlayıcı ya da sosyal inşacı yaklaşımlardan beslendiğini söyleyebiliriz, hatırlarsanız bu yaklaşımlarda gerçek yoktur, insanlar arası etkileşimle inşa edilir. Analizin örtük içeriğe de odaklanıyor olması, bu inşa sürecini etkileyen faktörlerin keşfedilmesini sağlar. Yine de bu araştırma sürecinin tamamıyla serbest olduğunu söyleyemeyiz, genelleme yapma gereksinimi bulguların geçerliliğini her zaman tartışma konusu haline getirir.

Niteliksel İçerik Analizi

İçerik analizi yönteminde egemen olan bir başka paradigma da Niteliksel İçerik Analizi olarak tanımlanır. Araştırmacının sadece açık ya da örtük içeriğe değil; metinlerde bulunan temalar ve ana fikirlere de odaklandığı bu paradigmada, adından anlaşılacağı üzere analizler sadece nicel değil, nitel olarak ger-

çekleştirilir. Zaman zaman Eleştirel Söylem Analizi, Temellendirilmiş Kuram ya da Tematik Analiz ile karıştırılsa da, Niteliksel İçerik Analizi bu yaklaşımlardan oldukça farklı olabilir.

Niteliksel İçerik Analizi'nin en önemli doğuş sebebi olarak Temel İçerik Analizi'nin ve benzer niceliksel yaklaşımların eksiklikleri gösterilir. Öncelikle daha önce tartıştığımız üzere anlam sadece açık olarak ifade edilmeyebilir. İkincisi, anlam çoğunlukla karmaşıktır, bağlama bağlıdır ve bütüncül bir yaklaşım ile anlaşılabilir. Üçüncüsü, bazen anlamlı bir içerik metinde bir kez görülebilir ama bu onun önemsiz olduğunu göstermez. Dördüncüsü bireysel vakaların ayırt edici özellikleri Temel İçerik Analizi yönteminde gözden kaçabilir. Beşincisi ve sonuncusu metinde olmayan iletişimlerin yok sayılması analizi eksik kılar. Bütün bu eksiklikler içerik analizine niteliksel bir bakış açısı getirmeyi gerekli kılar.

Yine de bu farklılıkların genel olarak içerik analizi yönteminin amacı olan sistematik ve genellenebilir bir veri derleme çabasının önüne geçtiğini söyleyemeyiz. Niteliksel İçerik Analizi de kodlama sürecinin şeffaflığı ve tekrarlanabilirliği konusuna özel bir önem verir, kodlamacıların tutarlılığı ve bulguların geçerliliği kaygıları hâlâ geçerlidir. Hatta, Niteliksel İçerik Analizi yönteminin, "sadece bulguların istatistiksel olmadığı" yöntem olarak tanımlandığı olur.

Bu yöntemde kodlamalar tümdengelimsel yöntemden çok tümevarımsal yöntemle yapılır, bu açıdan Temellendirilmiş Kuram ile ortaklık taşıdığı söylenebilir, Temellendirilmiş Kuram yerellikler içerisinde ve belli bir vaka seti içerisinde kuramlar geliştirmeyi amaçlarken; Niteliksel İçerik Analizi yöntemi genellemeler yapmayı hedefler. Öte yandan, Yorumlayıcı İçerik Analizi'nden farklı olarak bu süreçte yorumlama bulunmaz, araştırmacı farklı vakalardaki ortaklıklar, benzerlikler ve örüntüleri keşfetmeyi amaçlar.

Niteliksel İçerik Analizi tek başına bir araştırma çabası olarak var olabildiği gibi, tıpkı derinlemesine görüşmelerde olduğu gibi daha sonra yürütülecek niceliksel çalışmaların öncülü olarak da uygulanabilir.

İÇERİK ANALİZİNDE ÖRNEKLEM

İçerik analizinde, sıralanan paradigmalardan bağımsız, hangi metinlere -metin kavramını her türlü iletişim birimi için kullanıyoruz- yaslanılacağı ve hangi metinlerin analiz birimi olarak kabul edileceği bir yöntem sorunu olarak ortaya çıkar.

İçerik analizinde hangi metinlerin seçileceği konusu tıpkı bir anket çalışmasında kimlerle görüşüleceğine karar vermenizle aynı süreci izler. Öncelikle bir evren belirlemeniz gerekir, araştırma sorunuzla ilişkili bir metinler evreni oluşturarak işe başlayabilirsiniz.

Örneğin çoğu çalışmada olduğu gibi gazete haberlerinde azınlıkların temsilleriyle ilgileniyorsanız, evreninizi gazete haberleri oluşturur.

- Bu evreni belirli bir zaman dilimiyle kısıtlayabilirsiniz ve bu kısıtlamayı meşrulaştırabilirsiniz. Koronavirüs salgınının Türkiye'de etkisini göstermeye başladığı Mart 2020 sonrası ve konunuza bağlı olarak benzeri zaman dilimleri sizin evreninizi daha dar bir zaman diliminde tanımlamanızı sağlar.
- Evreni oluşturan gazete haberlerini farklı şekilde katmanlayabilirsiniz. Örneğin hükümete destek veren-hükümet karşıtı; ana akım-sağ-sol ve benzeri bir şekilde gazeteleri katmanlamak mümkün olabilir. Her katmandan da bir ya da daha fazla gazete seçilebilir.
- Eğer araştırma sorunuz üzerinde bir etkisi olduğunu düşünüyorsanız, gazeteleri haftaiçi-haftasonu olarak katmanlamak de mümkün olabilir.
- Daha sonra her katmandan seçeceğiniz gazeteler için günleri küme olarak seçebilirsiniz. İki hafta içi ve bir hafta sonu sayısı sizin örnekleminizi oluşturabilir.
- Her gazete için sayfalar katman -ana sayfa, ikinci sayfa, üçüncü sayfa gibi- ya da küme olabilir. Bu tercihe göre sayfaları da rassal olarak seçebilirsiniz.
- Sayfaları da seçtikten sonra haberleri de rassal olarak seçebilirsiniz ya da hepsini tarayabilirsiniz.
- Haberler içerisindeki cümleleri birer analiz birimi olarak kabul edip her cümleyi kodlayabilirsiniz, ya da belirli temaları haber içerisinde arayabilirsiniz ya da belirli kelimelere odaklanabilirsiniz.

Diyelim televizyondaki dizilerde belli demografik grupların nasıl temsil edildiğini keşfetmek istiyorsunuz. Burada da farklı stratejiler olabilir:

- Televizyon kanallarını katmanlayarak işe başlayabilirsiniz, ana akım kanallar ve daha az izleyicili kanallar bir katmanlama olabilir. Ya da televizyon kanallarını ideolojik olarak katmanlara ayırabilirsiniz.

- Birincil örneklem biriminizi kanallar değil, diziler oluşturabilir. O zaman dizileri katmanlamak iyi bir başlangıç noktası olabilir.
- Televizyon kanallarını belirledikten sonra, tıpkı gazetelerde olduğu gibi hafta içi/hafta sonu ayrımı yapılabilir, ya da gün içinde "prime-time"/değil ayrımı da yapabilirsiniz.
- Bu katmanlamalar doğrultusunda haftanın bütün günleri yerine belirli günlerin belirli saatlerini izlemeye karar verebilirsiniz.
- O saatlerde karşılaştığınız dizilerin tamamını analiz etmeniz mümkün olduğu gibi, bazı dakikalarını kümeler olarak algılayıp örneğin 10'ar dakikalık bölümlere bölüp analiz edebilirsiniz.

Eğer Facebook, Instagram ya da Twitter gibi kullanıcıların içerikleri ürettikleri iletişim kanallarını analiz ediyorsanız; örneklem biriminizi kullanıcılar, kullanıcı grupları oluşturabilir ya da Instagram ve Twitter örneklerinde olduğu gibi "hashtagler" sizin için bir örneklem birimi olabilir, belirli bir dönemde verili bir hashtag kullanan tweet'leri çekebilir ve analizine başlayabilirsiniz.

Belirli durumlarda, örneğin Avrupa'daki aşırı sağ grupların kullandıkları internet görselleri üzerine bir çalışma yürütmek istediğinizde, rassal bir örneklem çekmek mümkün olmadığından belirli internet forumlarına ya da Facebook gruplarına odaklanıp orada kullanılan görselleri derleyebilirsiniz. Bu örneklem biçimi "amaçlı örneklem" olduğundan, temsiliyeti sorgulanacaktır ancak zaten içerik analizi yöntemiyle istatistiksel çıkarım yapmak için çok daha katı varsayımları yerine getirmek gerekir.

Meraklısına Ek Kaynak

Aşağıdaki kaynaklara göz atabilirsiniz.

Drisko, J.W. ve Maschi, T. (2016). *Content Analysis.* Oxford University Press.

Schreier, M. (2013). Qualitative Content Analysis. İçinde U. Flick (Der.) *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis,* 170-183. Sage Publications Ltd.

Ward, J.H. (2012). *Managing Data: Content Analysis Methodology.* University of North Carolina at Chapel Hill. https://www.impactzone.co/portfolio/content-analysis-methodology/#steps-quantitative-data-analysis
(Erişim Tarihi: 17.03.2021)

Bilim Akademisi. (2020, Temmuz 7). Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerde Söylem Analizi-Senem Aydın Düzgit. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=qTQ6N4DTUPsvelist=UU_cM_kxphOIbu2bnEdx6QZQveindex=36
(Erişim Tarihi: 17.03.2021)

Kaynakça

Aydemir, N. ve Keskin, G. (2017). AB-Türkiye İlişkilerinde Göç: İlerleme Raporları Üzerine İçerik İncelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22* (Göç Özel Sayısı), 1457-1472. https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2017-cilt-22-sayi-goc-yazi12-12012018.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Bartsch, R.A., Burnett, T., Diller, T.R. ve Rankin-Williams, E. (2000). Gender Representation in Television Commercials: Updating an Update. *Sex Roles, 43,* 735-743. https://doi.org/10.1023/A:1007112826569

Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. Free Press.

Chaudhry, I. ve Gruzd, A. (2019). Expressing and Challenging Racist Discourse on Facebook: How Social Media Weaken the "Spiral of Silence" Theory. *Policy ve Internet, 12*(1), 88-108. https://doi.org/10.1002/poi3.197

Çelen, O. ve Tuna, M. (2018). Türkiye'deki Gurmelerin Instagram Hesaplarının İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6*(3), 411-436. https://jotags.org/2018/vol6_special_issue3_article31.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Donzelli, G., Palomba, G., Federigi, I., Aquino, F., Cioni, L., Verani, M. ... Lopalco, P. (2018). Misinformation on Vaccinaciton: A Quantitative Analysis of YouTube Videos. *Human Vaccines ve Immunotherapeutics, 14*(7), 1654-1659. https://doi.org/10.1080/21645515.2018.1454572

Drisko, J.W. ve Maschi, T. (2016). *Content Analysis*. Oxford University Press.

Dumanlı, E. (2011). Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı: Bir İçerik Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2,* 132-149. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/800216 (Erişim Tarihi: 17.03.2021)

Fahmy, S. (2004). Picturing Afghan Women: A Content Analysis of AP Wire Photographs During the Taliban Regime and After the Fall of the Taliban Regime. *International Communication Gazette. 66*(2), 91-112. https://doi.org/10.1177%2F0016549204041472

Falarti, M. M., Molaei, H. ve Karim, A. (2019). Hindu-Muslim Relationship in Bollywood in Post 26/11: A Content Analysis of Movies (2008-2018). *World Sociopolitic Studies. 3*(2), 345-377. https://wsps.ut.ac.ir/article_75051.html (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Farnia, M. (2014). A Thematic Analysis of Graffiti on the University Classroom Walls- A Case of Iran. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, *3*(*3*), 48-57. http://dx.doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v.3n.3p.48

Franzblau, S., Sprafkin, J.N. ve Rubinstein, E.A. (1977). Sex on TV: A Content Analysis. *Journal of Communication, 27*(2), 164-170. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1977.tb01844.x

Gerbner, G. (1969). Toward "Cultural Indicators": The Analysis of Mass Mediated Message Systems. *AV Communication Review, 17*(2), 137-148. https://web.asc.upenn.edu/gerbner/Asset.aspx?assetID=360 (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Gerbner, G. (1970). Cultural Indicators: The Case of Violence in Television Drama. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 388*(1), 69-81. https://doi.org/10.1177%2F000271627038800108

Göksu, O. ve Ökmen, Y.E. (2019). Kültürel Diplomasi Bağlamında Türk Dizilerinin İhracatı ve Kültür Aktarımına Katkısı: 'Diriliş Ertuğrul' Örneği. İçinde O. Göksu (Der.), *Kamu Diplomasisinde Yeni Yönelimler,* 247-293. Literatürk Academia.

Hum, N.J., Chamberlin, P.E., Hambright, B.L., Portwood, A.C., Schat, A.C. ve Bevan, J.L. (2011). A Picture is Worth a Thousand Words: A Content Analysis of Facebook Profile Photographs. *Computers in Human Behavior, 27*(5), 1828-1833. https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.04.003

İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). https://www.infodemiylemucadele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Jeon, Y.A., Hale, B., Knackmuhs, E. ve Mackert, M. (2018). Weight Stigma Goes Viral on the Internet: Systematic Assessment of YouTube Comments Attacking Overweight Men and Women. *Interactive Journal of Medical Research. 7*(1). https://doi.org/10.2196/ijmr.9182

Jiang, J., Chen, E., Yan, S., Lerman, K. ve Ferrera, E. (2020). Political Polarization Drives Online Conversations About COVID-19 in the United States. *Human Behaviour and Emerging Technologies, 2*(3), 200-211. https://doi.org/10.1002/hbe2.202

Kabacaoğlu, Ö. (2020). İki Dizi, İki Sultan Süleyman: Tarihsel Kurgular Yoluyla Lider Algısının İnşası. *Tarihyazımı, 2*(2), 340-361. https://dergipark.org.tr/en/pub/tarihyazimi/issue/58631/788300 (Erişim Tarihi: 17.03.2021)

Kılınç, Ö ve Uztuğ, F. (2016). Televizyon Dizilerinde Yaşlılığın Temsili. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 36*(2), 477-506. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/35801/401037 (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Korzenny, F. ve Neuendorf, K. (1980). Television Viewing and Self-Concept of the Elderly. *Journal of Communication, 30*(1), 71-80. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1980.tb01771.x

Lasswell, H.D. (1968). The Uses of Content Analysis Data in Studying Social Change. *Social Science Information, 7*(1), 57-70. https://doi.org/10.1177/053901846800700104

Nefes, S. (2020). Using Content Analysis to Study Political Texts: Notes on Turkish Parliamentary Debates. *Mediterranean Politics.* https://doi.org/10.1080/13629395.2020.1809175

Niknam, F., Samadbeik, M., Fatehi, F., Shirdel, M., Rezazadeh, M. ve Bastani, P. (2021). COVID-19 on Instagram: A Content Analysis of Selected Accounts. *Health Policy and Technology, 10*(1), 165-173. https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2020.10.016

O'Donnell, W.J. ve O'Donnell, K.J. (1978). Update: Sex-Role Messages in TV Commercials. *Journal of Communication, 28*(1), 156-158. https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1978.tb01579.x

Powers, S.P., Rothman, D.J. ve Rothman, S. (2010). Transformation of Gender Roles in Hollywood Movies: 1946-1990. *Political Communication, 10*(3), 259-283. https://doi.org/10.1080/10584609.1993.9962983

Resnik, A. ve Stern, B.L. (1977). An Analysis of Information Content in Television Advertising. *Journal of Marketing, 41*(1), 50-53. https://doi.org/10.1177%2F002224297704100107

Serttaş, A. ve Eral, A.G. (2017). Türkiye'de Yayınlanan Çizgi Dizilerde Engelli Bireylerin Temsili: TRT Çocuk Kanalı Örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 44,* 331-347. https://iletisimdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/IKAD/article/view/354 (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Shimp, T.A. (1979). Social Psychological (Mis)Representations in Television Advertising. *The Journal of Consumer Affairs, 13*(1), 28-40. https://www.jstor.org/stable/23858586 (Erişim Tarihi: 17.03.2021)

Solomon, H., ve Yager, H. (1975). Authoritarianism and Graffiti. *The Journal of Social Psychology, 97(1)*, 149-150. https://doi.org/10.1080/00224545.1975.9923331

Taşdelen, B. (2020). Twitter'da Suriyeli Mültecilere Karşı Çevrimiçi Nefret Söylemi: #suriyelileriistemiyoruz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 11*(2), 562-575. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1171699 (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Turner, E.M., Ciba, P., Cunningham, M. McIntire, P.G., Pollard, M. ve Turner, R. (2004). A Content Analysis of Violence in American War Movies. *Analyses of Social Issues and Public Policy, 4*(1), 1-11. https://doi.org/10.1111/j.1530-2415.2004.00031.x

Uzun, U.S. ve Usturalı Mut, A.N. (Kasım 2019). *YouTube'daki Aşılarla İlgili Türkçe Videolar Neler Söylüyor? Bir İçerik Analizi.* [Konferans Bildirisi]. 3. Uluslararası 21. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi, Antalya, Türkiye. https://www.researchgate.net/publication/338195164_YOUTUBE%27DAKI_ASILARLA_ILGILI_TURKCE_VIDEOLAR_NELER_SOYLUYOR_BIR_ICERIK_ANALIZI (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Yerlikaya, B. (2020), 1980 Sonrası Türk Sineması'nda Kadın Temsilleri ve Cinsiyetçi Söylencenin Reddi: Mine Nasıl Kurtulur?. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(3), 1286-1303. https://doi.org/10.21547/jss.742998

Yılmaz, R.A. (2007). Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı: 1960-1990 Yılları Arası Milliyet Gazetesi Reklamlarına Yönelik Bir İçerik Analizi. *Selçuk İletişim, 4*(4), 143-155. https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19014/200746 (Erişim Tarihi: 17.03.2021).

Dizin

Açık Uçlu Soru 122, 133-136, 140, 159, 163, 175
Amaçlı Örneklem 86, 87, 103, 210, 217
Analiz 9, 44, 65, 70, 109, 132, 135, 136, 140, 143, 150, 155, 157, 158, 161, 169-171, 173, 176, 177, 182, 185-187, 194, 198, 203, 205-217
Anket 57, 64, 70, 72-78, 82-86, 88-93, 95-101, 108-111, 116, 121-128, 131-136, 138, 140, 142, 145, 150-153, 155, 158, 160, 163, 174, 175, 177, 182, 191, 193, 195, 198, 202, 216
Anketör 74, 75, 85, 89, 91, 99, 109, 116, 121, 123-125, 127, 134-136, 151, 152, 155, 158, 159, 163
Anlama 9, 11, 18, 19, 23, 25, 27, 29, 34, 36, 38-40, 45, 46, 48-50, 59, 62, 111, 113-117, 132, 141, 150, 153, 154, 160-165, 175-177, 179, 189, 192, 194, 197
Araştırma Sorusu 43-49, 51-53, 55, 58, 86, 102, 126, 152, 162, 163, 170, 175, 177, 182
Ardıl Örneklem 105
Aydınlanma Çağı 7, 8, 17, 32, 33

Bağımlı Değişken 189, 192, 196-198
Bağımsız Değişken 193, 196
Basit İkili Sorular 137
Basit Rassal Örnekleme 82, 93-95, 98
Belirsizlik 4-6, 114
Bellek Taraması 127
Bilgi Veren 158, 165
Bilimsel 1, 5, 6, 9, 16-23, 25, 29, 32-35, 37-39, 43, 46-49, 51, 70, 72, 75, 91, 101, 108, 190, 191, 193, 209, 210
  Bilgi 1, 16, 22, 23, 25, 34, 35, 49, 51
Bilimsellik 16, 17, 47
Bilme Açlığı 4
Bireysel Düzey 176
Biyopolitika 72

Çağırma 111, 117-120, 123, 134, 141, 163
Çifte Körleme Deney 197
Çok Aşamalı Örnekleme 98, 99
Çok Seçenekli Sorular 140
Çoktan Seçmeli Sorular 138-140

Değerler 56, 57, 63, 109, 120, 121, 125, 138, 141, 142, 147, 201, 202
Deney 16, 17, 19, 21, 27, 32, 33, 37, 152, 159, 174, 175, 189-203
Deney Grubu 197, 200, 201
Deneyim 4, 5, 7-10, 12, 13, 15, 18, 21, 40, 45, 36, 47, 49, 63, 65, 70, 86, 102, 112, 117, 160-162, 166, 170, 174, 178, 180, 182, 187, 200, 210
Deneysel Yöntem 189-191, 193, 194, 196-200, 202
Derecelendirme Soruları 142, 144, 146, 147, 150
Derinlemesine Görüşme Rehberi 157, 163, 164
Derinlemesine Görüşmeler 46, 57, 70, 102, 108, 124, 131, 132, 153, 157-171, 173, 175, 176
Devşirmeci 179, 187
Doğal Bilim 27, 28, 35, 196
Doğal Deney 202, 203
Dosya Çekmecesi 111, 120

Eleştirel 1, 27, 28, 57-59, 157, 161, 211, 215
Epistemoloji 20, 28, 210
Epistemolojik 20, 25-29, 58, 214
Eşleme 181, 197
Etik 55-59, 62-66, 128, 166, 178, 184, 190, 202
  Kurul 57
Etnografi 75, 159, 169
Etnometodoloji 171
Evren 3, 19, 26, 28, 32-34, 56, 57, 70, 71, 76-80, 82, 83, 86, 88-91, 93-97, 101-103, 152, 162, 178, 185, 216

Fenomenoloji 157, 160

Gelenek 9-11, 15, 16, 28, 29, 35, 38, 46, 89, 120, 171, 186, 194, 206, 211, 213
Gelişigüzel Örneklem 83, 85, 86, 102
Genelleme 11, 18, 20, 21, 69, 70, 76, 78-80, 82, 85, 89, 101, 102, 105, 151, 158, 160, 176, 179, 185, 191, 214, 215
Gerçeklik 19, 20, 25-34, 45, 110, 139, 209
Görgül 9, 50, 52
Görüşmeci 123, 124, 127, 128, 150, 154, 159, 163, 166-168, 171, 174
Gözlem 7-9, 15-17, 19-21, 23, 27, 28, 32-35, 38, 45, 46, 63, 104, 108, 110, 121, 125, 132, 142, 155, 159, 175, 176, 180, 192-196, 198-200, 203, 209
Grup
  Dinamikleri 174, 177, 178, 180, 181
  Düzeyi 176

Hafıza 9, 23, 111, 112, 134
Hata Payı 75, 79-82, 95-97, 100,102, 108, 191
Hipotez 5, 6, 17, 22, 23, 38, 49, 50, 64, 102, 160, 175, 177, 193
Hümanistik 27, 29

İçerik Analizi 70, 205-209, 212-217
İdiyosenkratik 45
İkilik 27, 58, 137, 138, 142
İntihal 58

Kapalı Uçlu Soru 100, 136, 137
Kartopu Örneklemi 87, 89, 104, 163
Katmanlama 96, 96, 98, 100, 103, 216, 217
Kısa Süreli Bellek 112, 117
Kısa Yollar 135
Kodlama 112, 113, 134-136, 170, 184, 186, 212-215
Kontrol Grubu 189, 194, 197-202
Korelasyon 192, 193
Kota Örneklemi 89-91
Kotalı Örneklem 89, 92, 96, 179

Körleme Deney 197, 200
Kuram 17-23, 26, 28, 32, 35, 36, 44, 46, 50-52, 58, 63, 70, 71, 86, 102, 104, 105, 109, 170, 194, 209, 215
Kümeleme 96-98

Laboratuvar Deneyleri 194, 195

Merkezi Limit Teoremi 71, 79, 80
Moderasyon/Moderatör 153, 173, 174, 180-184, 186, 187
Modernizm 30-35
Müdahale 14, 20, 59, 63, 64, 96, 112, 125, 151, 154, 164, 181, 182

Naturalizm 171
Nedensel 18, 27-29, 34, 37, 101, 160, 192-194, 202
Nedensellik 28, 37, 101, 192, 193, 202
Nesnel 27-30, 33, 34, 40, 46, 47, 77, 78, 150, 167, 212, 213
Normatif 40, 52, 126, 207
Nicel/Niceliksel Yöntemler 101, 159, 160
Nitel/ Niteliksel Yöntemler 101, 102, 162
Niteliksel İçerik Analizi 212, 214, 215

Odak Grup Toplantıları 153, 178
Odak Gruplar 46, 64, 65, 102, 108, 131, 132, 153, 173-187
Olasılıksal Örneklem 71, 75, 76
Onam Formu 57, 59-61
Ontolojik 20, 25-29, 56, 110
Otorite 3, 12-16, 72, 127

Öntest189, 195, 196, 198-202
Önerme 18, 19, 22, 34, 89, 123
Örneklem 69-80, 82, 83, 85-105, 108, 109, 120, 151, 155, 157, 160, 162, 163, 171, 176, 178, 179, 185, 189, 191, 197, 200, 205, 206, 210, 215-217
Örneklem/Örnekleme Çerçevesi 77, 78, 82, 87, 93, 94
Örnekleme 69, 75, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 89-95, 97-105, 160, 191

Öznel 8, 9, 15, 18, 27, 29, 40, 43-48, 125, 150, 160, 170, 211

Paradigma 17, 25, 35-39, 59, 71, 75, 76, 108, 110, 191, 205, 212-215
Post-modernizm 35
Post-positivist 27-29
Pozitivist 20, 27, 33, 35, 110, 157, 160, 171, 212, 213
Pozitivizm 20, 21, 27-29, 32-34, 46, 47, 110, 111, 160

Raporlama 66, 111, 121, 123, 124, 136, 137, 141, 142, 145, 159, 163
Rassal Atama 152, 197, 198, 202
Refleksif 47

Saha Deneyleri 152, 195, 196, 198, 200
Sıklık Soruları 140
Sıralama Soruları 146, 147, 149, 150
Sistematik Rassal Örnekleme 94, 95
Sontest 189, 195, 196, 198-202
Sosyal Arzu Edilebilirlik 124-128, 136, 151
Stimulus 195, 196

Tatmin Edici Yanıt Verme 123
Temel İçerik Analizi 212-215
Temellendirilmiş Kuram 104, 105, 170, 215
Temsil 19, 20, 70, 73, 74, 76, 82-85, 88-92, 94, 95, 98, 100, 101, 152, 178, 185, 206-210, 216
Temsili 19, 29, 59, 72, 86, 87, 101, 155, 185, 206
Temsiliyet 86, 95, 100, 101, 152, 179, 209, 217
Teori 18, 19, 23, 28, 34, 38-40, 49, 64
Triangulasyon 160, 177, 185

Uyaran 196-199, 201, 202
Uyarıcı 113, 195-198
Uzun Süreli Bellek 112, 117

Üçgenleme 160, 177, 185

Varsayım 3, 21-23, 26, 28-30, 34, 39, 46, 50, 82, 86, 91, 95, 102, 110, 114, 190, 194, 196, 217
Veri 18-20, 44, 64, 65, 70, 71, 73, 75, 83, 86, 108, 109, 114, 122, 125, 135, 136, 151, 152, 157-160, 170, 171, 173-177, 187, 191, 212, 213, 215

Yanlışlamak 21, 50
Yanlılık 73, 98, 124, 127, 151
Yanlışlanabilirlik 16, 20-23
Yargılama 111, 120, 121, 124, 141, 163
Yarı Deney Türleri 189, 198
Yorumlayıcı İçerik Analizi 212, 213, 215
Yorumsamacı 29

Zarar Vermeme 56, 57

"Tüm yöntemsel tartışmalar kuramsaldır" cümlesine gerçekten inanan iki sosyal bilimci olarak, bu kitapta kuramı düşünmeye, tartışmanın nasıl bir kuramsal çerçeveden kurgulandığını anlamanın gerekliliğine vurgu yapmaya çalıştık. Kuramla kurulan bu ilişki; bu alanda ilgili yazına da referansla bilginin nasıl oluştuğunu; en kişisel kaygılardan ilham alan bir araştırma sorusunda dahi, özel isimleri paranteze aldığımızda hangi kuramsal bilgiye katkı sunmaya çalıştığımızı anlama gayretidir. Sorular eşliğinde en temelde neyi merak ettiğimizi ve bu meraktan yola çıkarak, nasıl bir araştırma sorusu ve önerisi geliştirmemiz gerektiğini netleştirmeye çalışıyoruz. Buna istinaden de uygun yöntemi ya da yöntemleri düşünüyoruz. Bu noktada yaptığımız işin "zanaat" kısmı devreye giriyor. Veriye, ampirik olana karşı şüphecilik aslında daha iyiye, daha doğru yöntemleri geliştirmeye bizleri yöneltiyor. Yöntem araçlarında dikkat edilmesi gerekenleri; sorunun nasıl sorulduğundan yanıtın nasıl verildiğine kadar tüm araçları anlatırken yaptığımız birçok çalışmaya referansla detaylandırmaya gayret ediyoruz. Tam da bu farklı örnek çeşitliliği ve bazı açılardan "peki ama nasıl daha az hata yaparız?" sorusuna vermeye çalıştığımız yanıt bizi bu kitabı yazmaya yöneltti. Zaman da dâhil olmak üzere kısıtlı kaynaklar ve imkânları da göz önüne alarak; çeviri olmayan veya daha çok ilgili yazının Türkçe derlenmesi şeklinde organize edilmeyen, okuru sorularla düşünme yolculuğuna davet eden ve her bir araştırmasında kullanacağı araçlar için tekrar tekrar bakıp faydalanacağı bir el kitabı hayal ettik. Bu nedenle de kitabı mümkün olduğunca konuşma dilinde, çok fazla referansa boğmadan ve özellikle alandaki ihtiyaçlara yanıt verebilecek şekilde toplumsal araştırmalarda bir rehber olması hedefi ile kaleme aldık.

ARAŞTIRMA

Bu yayın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yürütülen, Research [redacted] oul Wallenberg Enstitüsü tarafından destekler [redacted] kapsamında hazırlanmıştır. Yayının içeriğinden y[redacted]

RAOUL WALLENBER[redacted] INSTITUTE

İstanbul Bilgi Üniv[redacted]
GÖÇ ÇALIŞMA[redacted]
UYGULAMA V[redacted]
ARAŞTIRMA M[redacted]

ISBN: 978-605-399-520-3

9 786053 995203

www.bilgiyay.com

KAPAK RESMİ: LALE DURUIZ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI